

Het Gedragen Kind

Prevalentie en Praktijk
van Draagmoederschap
in Nederland

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Dit rapport is verschenen in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), Ministerie van Justitie en Veiligheid

Auteurs / onderzoekers:

Mr. dr. K.A.M. van der Zon¹ (projectleider)

Dr. D.J.H. Smeets²

Met medewerking van:

Mr. D. Youssef

Mr. A. J. Klootwijk

Begeleidingscommissie:

Prof. mr. F. Ibili (voorzitter)

Prof. dr. H.M.W. Bos

Mr. Dr. N. Cammu MA

Mr. B.C. Volkers, MSc

Dr. ing. S. Zebregs

© 2024 Universiteit Leiden

¹ *Faculteit der Rechtsgeleerdheid, afdeling Jeugdrecht*

² *Faculteit der Sociale Wetenschappen, Instituut Pedagogische Wetenschappen*

Voorwoord/dankwoord

Voor u ligt het onderzoeksrapport naar de prevalentie en het verloop van draagmoederschapstrajecten in Nederland. Deze studie, bestaande uit een dossier- en praktijkonderzoek, is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC).

Voor de uitvoering van dit onderzoek willen wij een aantal personen en organisaties in het bijzonder bedanken. Het dossieronderzoek was niet mogelijk geweest zonder de medewerking van de Raad voor de Kinderbescherming, die ons toegang verleende tot hun systeem om draagmoederschapszaken in de periode 2017-2022 te onderzoeken. Ook kregen we toestemming van de Raad voor de Rechtspraak om gerechtelijke uitspraken over draagmoederschap op te zoeken in Porta Iuris. Daarnaast zijn we dank verschuldigd aan alle personen en organisaties die hebben geholpen om het praktijkonderzoek uit te voeren. Dat gaat ten eerste om de ervaringsdeskundigen die deelnamen aan dit onderzoek: wensouders, draagmoeders, en ook enkele kinderen geboren uit draagmoederschapstrajecten. De ervaringen en inzichten van deze betrokkenen zijn enorm waardevol geweest en brengen kleur aan dit rapport. Dat geldt ook voor professionals die tijd vrijmaakten om mee te werken aan dit onderzoek. De input van deze deskundigen was van onschatbare waarde. Ook alle andere personen en instanties die ons geholpen hebben met de werving of uitvoering van ons onderzoek, willen wij hartelijk danken.

Bij de uitvoering van het onderzoek hebben wij bovendien hulp gekregen van verschillende onderzoeksmedewerkers en studenten, van wie wij enkele bij naam willen noemen. Allereerst Douae Youssef je was onmisbaar bij de dataverzameling, het coderen, en ook het schrijven van enkele hoofdstukken van dit rapport. Anne Klootwijk ook jij hebt een belangrijke bijdrage geleverd aan het afnemen van de interviews, het coderen en het schrijven van hoofdstuk 6 van dit rapport. Soraja Soechit: jij hebt de onderzoekers in allerlei fases van dit onderzoek ondersteund, waarvoor veel dank! Mike Sikkink en Iris Klaasse, jullie inzet wordt ook erg gewaardeerd, net als die van Lotte Meisters en Thalia van Ringelesteijn en alle andere studenten die op wat voor manier dan ook hebben bijgedragen of geholpen met dit onderzoek.

Tot slot willen wij de begeleidingscommissie bedanken voor hun begeleiding en waardevolle feedback gedurende het gehele traject. Hun expertise en inzichten hebben bijgedragen aan de kwaliteit en diepgang van dit rapport.

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Inhoudsopgave

Voorwoord/dankwoord	2
Inhoudsopgave	3
Samenvatting	6
Hoofdstuk 1: Inleiding	13
1.1 Introductie.....	13
1.2 Draagmoederschap in Nederland.....	13
1.3 Zorgen om draagmoederschap.....	15
1.4 Wet- en regelgeving.....	21
1.5 Onderzoeksvragen	23
1.6 Opbouw rapport	25
1.7 Terminologie	26
Hoofdstuk 2: Methoden	29
2.1 Deelonderzoek I: Dossieronderzoek	29
2.2 Deelonderzoek II: Praktijkonderzoek	33
2.3 Beperkingen	42
Hoofdstuk 3: Prevalentie van draagmoederschap in Nederland	45
3.1 Inleiding.....	45
3.2 Prevalentie van draagmoederschap	46
3.3 Reflectie op prevalentiecijfers	59
3.4 Conclusie	65
Hoofdstuk 4: Totstandkoming en verloop trajecten	68
4.1 Inleiding.....	68
4.2 Motivatie draagmoederschap	68
4.4 Hoe vinden partijen elkaar?	80
4.5 Informatie en afspraken	84
4.6 Begeleidingen ondersteuning	92
4.7 Contact tussen partijen.....	102
4.8 Evaluatie van het traject.....	109
4.9 Conclusie	113

Hoofdstuk 5: Juridische routes bij draagmoederschap	116
5.1 Inleiding.....	116
5.2 Huidige wet- en regelgeving	116
5.3 Ervaringen uit de praktijk.....	134
5.4 Conclusie	140
Hoofdstuk 6: Bescherming van betrokkenen	143
6.1 Inleiding.....	143
6.2 Bescherming van draagmoeders	143
6.3 Bescherming van wensouders.....	148
6.4 Bescherming van de rechten van het kind	150
6.5 Wensen en keuzes in de praktijk.....	156
6.6 Bescherming via contracten	160
6.7 Conclusie	163
Hoofdstuk 7: Kinderen geboren via draagmoederschapstrajecten	166
7.1 Inleiding.....	166
7.2 Band ontwikkelen met het ongeboren kind.....	166
7.3 Kennis en ervaringen van kinderen.....	174
7.4 Conclusie	181
Hoofdstuk 8: Slotbeschouwing	184
8.1 Inleiding.....	184
8.2 Zorgen bij draagmoederschapstrajecten	186
8.3 Slot.....	193
Literatuurlijst	196
Summary	212
Bijlage 1. Codeerschema dossieronderzoek	219
Bijlage 2. Vragenlijsten draagmoeders en wensouders	224
Bijlage 3. Topiclijsten interviews	233

Nederlandse samenvatting

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Samenvatting

Introductie en aanleiding

Wanneer stellen niet op natuurlijke wijze een kind kunnen krijgen, bijvoorbeeld door onvruchtbaarheid of omdat het een koppel van twee mannen betreft, kan draagmoederschap overwogen worden. Dit houdt in dat het koppel met een kinderwens (de wensouders) een andere vrouw kan vragen om het kind voor hen te dragen (om dus als draagmoeder op te treden). Ook alleenstaanden kunnen er om verschillende redenen voor kiezen om hun kinderwens te vervullen met behulp van een draagmoeder.¹

Hoewel draagmoederschap onder bepaalde omstandigheden mogelijk is in Nederland, is er op dit moment geen wettelijke regeling die draagmoederschapsconstructies reguleert. De overdracht van juridisch ouderschap en gezag van draagmoeder naar wensouders is een ingewikkeld en langdurig proces. In buitenlandse trajecten is de juridische route die gevolgd moet worden bovendien mede afhankelijk van de wet- en regelgeving in het land waar het kind wordt geboren. In 2016 adviseerde de Staatscommissie Herijking ouderschap de regering om te komen tot een wettelijke regeling voor de verschillende draagmoederschapsconstructies. Die aanbeveling is in 2019 door het kabinet overgenomen en in 2020 werd een conceptwetsvoorstel in consultatie gebracht, dat op 4 juli 2023 is ingediend bij de Tweede Kamer. In het advies bij dit wetsvoorstel concludeert de Raad van State onder meer dat betrouwbare gegevens over de aard en omvang van draagmoederschapsconstructies in Nederland ontbreken, waardoor het onduidelijk blijft welke juridische en maatschappelijke problemen zich precies manifesteren in de praktijk. Inzicht hierin is noodzakelijk om de verschillende afwegingen die moeten worden gemaakt bij het vaststellen van een wettelijke regeling goed te kunnen maken.

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de *prevalentie* van draagmoederschap in Nederland in de periode van 2017 tot en met 2022 en de *karakteristieken* van deze draagmoederschapstrajecten. De centrale vraagstelling van dit onderzoek is tweeledig²:

1. *Prevalentie van draagmoederschapstrajecten*

Wat is de prevalentie van draagmoederschap in Nederland in de periode 2017-2022? Hierbij wordt ook gekeken naar verschillende soorten trajecten en routes om juridisch ouderschap en gezag te regelen.

2. *Praktijk van draagmoederschapstrajecten en ervaringen van betrokkenen*

Hoe zien draagmoederschapstrajecten eruit in de huidige situatie? Hierbij zal zowel worden gekeken naar de feitelijke vormgeving van trajecten en knelpunten daarbij, als naar de ervaringen van betrokkenen bij het traject.

Methoden

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is een dossieronderzoek en een praktijkonderzoek uitgevoerd. Het dossieronderzoek had als doel de prevalentie van draagmoederschap in Nederland te onderzoeken. Het praktijkonderzoek was primair gericht op het verloop, de kenmerken, en de evaluatie

¹ Voor de leesbaarheid van dit stuk zal in het vervolg worden gesproken van wensouders, daarmee wordt tevens de alleenstaande wensouder bedoeld.

² Alle afzonderlijke deelvragen zijn terug te vinden in Hoofdstuk 1 (Inleiding).

van de draagmoederschapstrajecten. In dit deel is echter ook met betrokkenen gesproken over de prevalentie van draagmoederschap om de resultaten van het dossieronderzoek te helpen duiden.

Dossieronderzoek

Voor het dossieronderzoek zijn alle draagmoederschapsdossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming over de jaren 2017 tot en met 2022 ingezien. De zaken zijn aangeleverd door de Raad zelf. In totaal ging het om 254 dossiers, waarvan 129 unieke zaken. Via een codeerschema zijn kenmerken van trajecten gecodeerd (o.a. binnenlands/buitenlands traject, hoog- of laagtechnologisch traject). Tevens is het gevolgde juridische traject geanalyseerd.

Gedurende het onderzoek bleek dat het dossieronderzoek bij de Raad beperkt zicht gaf op de prevalentie van draagmoederschap in Nederland. Om die reden is ook gekeken naar de beschikkingen over draagmoederschap in het systeem van de Rechtspraak (Porta Iuris). Voor de periode 2017 - 2022 waren er 108 unieke zaken waarin het woord 'draagmoeder' voorkwam. Deze informatie is alleen gebruikt om beter zicht te krijgen op de prevalentie; juridische routes zijn niet apart gecodeerd. Wel is gekeken naar het land waarin het kind is geboren.

Praktijkonderzoek

In het praktijkonderzoek zijn ervaringen en meningen verzameld van ervaringsdeskundigen (wensouders, draagmoeders en enkele kinderen) en professionals (deskundigen die beroepsmatig te maken hebben met draagmoederschapstrajecten). Wensouders en draagmoeders hebben eerst een vragenlijst ingevuld (N=32 draagmoeders en 35 wensouders), waarna enkele van hen aanvullende informatie gaven via een interview (N=7). Ook spraken we met enkele kinderen die geboren zijn via een draagmoederschapstraject (N=3). Professionals (N=19) hebben geen vragenlijst ingevuld maar zijn direct voor een interview uitgenodigd.

In de vragenlijst zijn naast gesloten ook veel open vragen opgenomen. Deze zijn net als de interviews op thematische wijze geanalyseerd en verwerkt in het rapport.

Resultaten

Prevalentie van draagmoederschap

Over de periode 2017 – 2022 zijn 129 individuele zaken over draagmoederschap bekend bij de Raad voor de Kinderbescherming. Bij de rechtbanken zijn er in diezelfde periode in totaal 108 eindbeschikkingen omtrent de overdracht van juridisch ouderschap gevonden. Deze zaken bleken deels te overlappen, maar er zijn ook zaken die alleen bij de Raad of de rechtbanken bekend zijn. In totaal waren er 165 unieke zaken bekend bij één of beide instanties waarin een kind tussen 2017 en 2022 geboren is. Hierbij ging het om iets meer buitenlandse (N=94, 57%) dan binnenlandse trajecten (N=71, 43%). Voor beide soorten trajecten is de prevalentie de afgelopen jaren toegenomen.

De gevonden prevalentie van 165 zaken over de periode 2017-2022 is naar alle waarschijnlijkheid een onderschatting van het werkelijke aantal draagmoederschapszaken. In dit onderzoek is alleen gekeken naar het aantal 'succesvolle' trajecten, ofwel het aantal trajecten waaruit een kind is geboren. Het is echter aannemelijk dat er nog meer stellen aan de start van het traject staan of nog zoekende zijn naar een draagmoeder. Wanneer deze trajecten ook meegerekend worden, zal de prevalentie hoger uitvallen dan de cijfers gevonden in dit onderzoek. Dat kan ook een reden zijn waarom veel professionals in dit onderzoek een hogere schatting gaven voor draagmoederschap in Nederland. Zij

spreken immers ook met betrokkenen in het voortraject, en soms kan een traject jaren duren waardoor eenzelfde zaak meerdere jaren wordt meegeteld in de schatting.

Een andere reden waarom de gevonden prevalentiecijfers een onderschatting kunnen zijn van het werkelijke aantal draagmoederschapszaken, is dat er zaken zijn die niet langs de Raad voor de Kinderbescherming of de rechtbanken komen. Op basis van de cijfers van 2017-2019 is het aannemelijk dat er voor een aantal trajecten waarbij de Raad niet betrokken was, nog een eindbeschikking volgt na 2022. Zowel professionals als wensouders hebben redenen genoemd om de Raad te willen mijden, bijvoorbeeld vanwege de angst dat de Raad zal oordelen dat adoptie niet in het belang van het kind is, terwijl het kind al geboren is. Er zijn ook wensouders die nog een kinderwens hebben en wachten met de adoptieprocedure totdat het gezin compleet is. Daarnaast is het aannemelijk dat een deel van de trajecten zich buiten het zicht van de instanties afspeelt, bijvoorbeeld wanneer er een valse geboorteaangifte gedaan wordt en niet wordt verteld dat het kind geboren is via een draagmoederschapstraject.

Juridische routes

Uit het dossieronderzoek blijkt dat er veel verschillende juridische routes gevolgd kunnen worden om de ouderlijke rechten over te dragen aan de wensouders, maar dat het afhangt van verschillende omstandigheden welke route mogelijk en geschikt is. Professionals noemen als knelpunt dat er nu geen wettelijke regeling is.

Het regelen van juridisch ouderschap wordt door wensouders en draagmoeders als ingewikkeld ervaren, en dit wordt dan ook massaal als verbeterpunt genoemd. Zij noemen dat het lang duurt voordat juridisch ouderschap en gezag zijn overgedragen aan de wensouders. Dat komt in de eerste plaats door het gebrek aan een wettelijke regeling. Ook zijn er wachttijden bij zowel de Raad voor de Kinderbescherming als bij de Rechtspraak. Daarnaast is gesproken over de verzorgingstermijn van 1 jaar die de Raad voor de Kinderbescherming hanteert bij adoptieprocedures. Hoewel in de jurisprudentie veelal voorbij wordt gegaan aan die termijn stelt de Raad zich op het standpunt dat de termijn nog wel aangehouden moet worden omdat zij de rechter moeten adviseren over de vraag of adoptie in het belang van het kind wenselijk is. Dat is een belangrijke beslissing die volgens hen het best kan worden beoordeeld vanuit een relatief stabiele situatie. Daar is vlak na de geboorte nog geen sprake van. Zowel professionals als wensouders zijn kritisch over de lange periode tussen de geboorte van het kind en het overdragen van het juridisch ouderschap. Het zorgt voor een periode waarin de draagmoeder nog juridisch ouder is en gezag uitoefent terwijl het kind al bij de wensouders woont, wat diverse praktische problemen oplevert (o.a. draagmoeder om toestemming vragen voor de aanvraag van een paspoort of om op vakantie te kunnen, problemen bij het regelen van kinderbijslag, zorgverlof, zorgverzekering, etc.). Wensouders voelen zich hierdoor bovendien niet erkend als ouder en afhankelijk van de draagmoeder. Draagmoeders (en wensouders namens hen) hadden moeite met de gezagsbeëindigende maatregel als procedure om het gezag bij haar weg te halen. Via deze procedure wordt namelijk bepaald dat een draagmoeder het gezag niet mag uitoefenen over het kind omdat ze niet in staat is de verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding op zich te nemen. Dit wordt als niet passend en zelfs kwetsend ervaren.

Ook en met name in de buitenlandse zaken wordt een veelheid aan juridische routes gevolgd, en in vergelijkbare gevallen wordt niet altijd dezelfde juridische beslissing worden genomen. Uit de gesprekken met professionals is gebleken dat hier in de praktijk veel discussie over is. Zo zijn er grote verschillen tussen rechtbanken en gemeentes over de prenatale erkenning van een kind uit het buitenland (in de ene gemeente mag dit wel, in de andere gemeente niet), en ook wordt verschillend gedacht over de vraag of DNA-onderzoek moet worden overlegd.

Verloop van trajecten

Draagmoederschap komt in Nederland voor onder heterostellen, duo-wensvaders en een enkele keer ook alleenstaande wensouders. Stellen die deelnamen aan dit onderzoek hadden hun kinderwens destijds ook kunnen invullen via adoptie of pleegzorg, maar deze opties vielen met name af vanwege de sterke wens voor een biologisch eigen kind. Daarnaast speelden ook andere factoren een rol zoals wachtlijsten en strenge criteria bij adoptie, en het verhoogd risico op gedrags- en hechtingsproblemen bij deze groep kinderen. De groep wensouders die koos voor een traject in de VS noemde als motief vooral het gebrek aan wet- regelgeving in Nederland. Het motief van Nederlandse draagmoeders om het traject aan te gaan was vooral altruïstisch; zij hadden vaak al langer de intrinsieke wens om een kind te dragen voor een ander, en wilde een ander stel helpen hun kinderwens in vervulling te brengen. Financiële redenen werden door Nederlandse draagmoeders niet genoemd; wel gaven zij aan dat ze een vergoeding ontvingen van de wensouders (financieel dan wel in natura).

Het vinden van een draagmoeder is volgens betrokkenen niet makkelijk, onder andere omdat het niet toegestaan is om openlijk kenbaar te maken dat je een draagmoeder zoekt of zou willen zijn. Sommige wensouders kiezen voor een draagmoeder in de eigen kring, maar dat is niet altijd een optie. Betrokkenen die elkaar niet kenden vóór het traject gaven vooral aan dat ze elkaar via online discussiefora hadden gevonden. Bij trajecten in de VS vonden wensouders een draagmoeder via het bemiddelingsbureau dat hen aan elkaar koppelde.

Wanneer betrokkenen besluiten het traject met elkaar aan te gaan, stellen zij doorgaans een overeenkomst op. Dit betreft een uitgebreid contract met onderwerpen die relevant zijn in allerlei fases van het traject, zoals de leefstijl en keuzes van de draagmoeder tijdens de zwangerschap, contact tussen betrokkenen, en (onkosten)vergoeding. Daarbij is gebleken dat de buitenlandse trajecten behoorlijk veel geld kunnen kosten, mede ook door commerciële aspecten waaronder gebruik van bemiddelingsbureaus en betaling aan draagmoeders. In het contract staan verder afspraken over hypothetische scenario's: wat bijvoorbeeld te doen als het kind een genetische afwijking zal hebben? In het huidige onderzoek is gebleken dat betrokkenen hier wel eens meningsverschillen over hebben, maar dat ze hier via goed overleg samen uitkomen. Zo niet, dan zullen zij het traject ook niet aangaan samen. Volgens de professionals zijn er de afgelopen jaren geen grote conflicten hierover geweest in Nederland. De Raad voor de Kinderbescherming geeft aan eenmaal te hebben meegemaakt dat er iets misging tijdens de zwangerschap, waardoor er uiteindelijk een kindje was dat eigenlijk niemand wilde hebben. Het opgestelde contract kan helpen om conflicten te voorkomen, omdat het volgens betrokkenen vooral bedoeld is als intentieverklaring: om te zorgen dat partijen hetzelfde denken over belangrijke thema's. Het contract is niet op alle punten afdwingbaar; zo kunnen keuzes omtrent abortus bijvoorbeeld niet afgedwongen worden.

De begeleiding van betrokkenen was ook een belangrijk aandachtspunt in dit onderzoek, waarbij verschillen zijn gevonden voor hoog- en laagtechnologische trajecten. Hoogtechnologische trajecten gaan samen met een uitgebreide begeleiding die start in het voortraject en gedurende het traject gecontinueerd wordt. Bij laagtechnologische trajecten gaven wensouders en draagmoeders aan dat ze zelf op zoek gaan naar de begeleiding die zij nodig hebben. Een van de discussies tijdens de interviews was of begeleiding in alle gevallen verplicht zou moeten zijn. Vooral op het gebied van nazorg wordt begeleiding gemist, en ook zou het waardevol zijn om wetenschappelijk onderbouwde adviezen te krijgen over o.a. de hechting tussen wensouders en kind. Ten slotte werd benoemd dat de ervaringen en tips van andere wensouders en draagmoeders heel waardevol zijn.

Deelnemers gaven verder aan dat ze tijdens het draagmoederschapstraject goed contact met elkaar hadden, zowel bij trajecten in Nederland als in de VS. Advocaten benoemden dat de mogelijkheid tot contact met de draagmoeder belangrijk is als wensouders willen uitwijken naar andere landen. Zij adviseren een traject alleen aan te gaan wanneer dit contact mogelijk is, o.a. ook zodat het kind later geïnformeerd kan worden over zijn/haar ontstaansgeschiedenis. Counselors voegden toe dat contact op de langere termijn ook relevant is. De wensouders en draagmoeders die wij spraken hebben allen goed contact met de andere partij, en beschrijven elkaar als “goede vrienden”.

In het huidige onderzoek kwam naar voren dat draagmoeders geen of weinig moeite hadden met de ‘overdracht’ van het pasgeboren kind aan de wensouders, met name omdat zij hier heel bewust naartoe werkten. Voor wensouders kan het opbouwen van een band met het kind lastig zijn omdat ze de prenatale fase niet zelf meemaken. In het onderzoek kwam echter naar voren dat zij op verschillende manieren betrokken worden bij de zwangerschap (o.a. door de buik van de draagmoeder te mogen voelen, meegaan naar echo’s). Sommige wensouders gaven aan dat ze zich wel zorgen hadden gemaakt over de hechting met het kind na de geboorte. Vanuit het ziekenhuis (hoogtechnologische trajecten) werd bijvoorbeeld ook benoemd dat wensouders een achterstand hadden door het missen van de prenatale fase. Ook wensouders die ervaring hadden met een laagtechnologisch traject hadden hier vragen over, en dit thema kwam dan ook terug als inhoudelijk verbeterpunt bij de begeleiding van draagmoederschapstrajecten.

Tijdens het onderzoek zijn verschillende knel- en verbeterpunten genoemd, zoals de complexiteit van juridische procedures en de begeleiding van trajecten. Verder waren wensouders en draagmoeders uit de huidige studie allen tevreden over het traject; ze zijn trots op het kind dat is geboren en blij met de relatie die ze met elkaar hebben opgebouwd. Wensouders die ervaring hadden met trajecten in de VS waren bovendien tevreden met de procedure in het betreffende land; zowel juridische procedures als ook de rol van bemiddelingsbureaus werd positief geëvalueerd.

Bescherming van betrokkenen

Draagmoeders geven over het algemeen aan dat ze tijdens de zwangerschap en bevalling voldoende vrijheid ervaren om beslissingen te nemen. Veelal wordt hierbij zowel door draagmoeders als door wensouders het credo ‘haar lijf, haar zwangerschap’ gebruikt. Incidenteel werd genoemd dat er keuzes gemaakt zijn waar de draagmoeder niet helemaal achter stond, wat zorgelijk is omdat het recht op autonomie en zelfbeschikking van de vrouw aan het fundament van mensenrechten ligt. De positie van wensouders is wat minder kwetsbaar dan die van draagmoeders, maar de autonomie van de draagmoeder staat vaak tegenover hun wensen. Zij zijn dus in hoge mate afhankelijk van keuzes van de draagmoeder. Ook verkeren zij lange tijd in onzekerheid en moeten ze erop vertrouwen dat de overdracht goed zal gaan. Bijna alle professionals in dit onderzoek gaven aan dat ze nog nooit hadden meegemaakt dat een draagmoeder het kind niet wilde overdragen aan de wensouders; er werd slechts één zaak genoemd door een van de advocaten.

Ook voor kinderen die geboren worden uit een draagmoeder geldt dat zij kwetsbaar zijn voor inbreuken op hun rechten. De focus ligt hierbij vooral op het recht van het kind op afstammingsinformatie. Alle betrokkenen in deze studie geven aan veel belang te hechten aan het recht op afstammingsinformatie. Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat kinderen al vroeg te horen krijgen dat ze geboren zijn via draagmoederschap. Geen van de deelnemers aan dit onderzoek heeft aangegeven dat ze het traject of de biologische oorsprong van het kind geheim willen houden. Het is echter niet uit te sluiten dat er trajecten zijn waarbij dit wel gebeurt. Uit het dossieronderzoek bleek namelijk dat er de afgelopen jaren ook enkele buitenlandse trajecten zijn geweest waarbij gebruik is gemaakt van een anonieme donor. Hoewel wensouders nog steeds open kunnen zijn over het traject, is het voor deze kinderen niet mogelijk om hun ontstaansgeschiedenis te achterhalen. Een tweede zorg met het oog op kinderrechten

betreft de lange periode van onzekerheid waarin de juridische verantwoordelijkheid en de feitelijke verantwoordelijkheid voor het kind van elkaar zijn gescheiden. Juist in noodsituaties is het kind dan onvoldoende beschermd. Ten laatste zijn er zorgen over de dunne lijn tussen draagmoederschap en kinderkoop. Bepalend voor dit onderscheid is de vraag of betaald wordt voor de overdracht van het kind zelf. In deze studie zijn situaties naar voren gekomen die wel erg dicht komen bij het betalen voor de daadwerkelijke overdracht van het kind. Zo is eenmaal het voorbeeld genoemd dat een draagmoeder pas zou tekenen voor de benodigde documenten als nog eens 15000 euro zou worden betaald.

Conclusie

In dit onderzoek kwam naar voren dat er in Nederland minstens 165 draagmoederschapszaken zijn geweest in de periode 2017-2022. Dit is naar alle waarschijnlijkheid een onderschatting van het werkelijke aantal zaken. Duidelijk is geworden dat er de afgelopen jaren sprake was van een toename van draagmoederschap. Gezien het recente verbod op internationale adoptie is het aannemelijk dat er nog meer vraag komt naar deze manier om de kindervens te vervullen. Het wordt daarom des te belangrijker om inzicht te krijgen in zaken waar betrokkenen tegenaan lopen.

In dit onderzoeksrapport wordt uitgebreid op deze zaken gereflecteerd. Hoewel het algemene beeld van dit onderzoek erop wijst dat Nederlandse trajecten positief verlopen, zijn er ook enkele zorgen naar boven gekomen (denk bijvoorbeeld aan het gebruik van anonieme donoren bij enkele buitenlandse trajecten). In de inhoudelijke hoofdtekst van dit rapport (Hoofdstukken 3 t/m 7) worden alle bevindingen gerapporteerd en bediscussieerd, waarna er in Hoofdstuk 8 een slotbeschouwing volgt. Hierin worden de resultaten van dit onderzoek ook in een bredere context geplaatst, zoals ethische zorgen over draagmoederschap in het algemeen en het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming waarin een juridische regeling voor draagmoederschap wordt voorgesteld.

Hoofdstuk 1

Inleiding

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Introductie

Het afgelopen decennium werden jaarlijks circa 170 duizend kinderen geboren in Nederland.³ Een toenemend aantal kinderen wordt geboren via In Vitro Fertilisatie (IVF).⁴ In 2021 zijn bijna 6000 kinderen via IVF geboren.⁵ Dit is onder meer te verklaren doordat wereldwijd sprake is van een toename in onvruchtbaarheid onder zowel mannen als vrouwen.⁶ In sommige situaties is een IVF-behandeling echter niet succesvol of niet mogelijk. Zo kan een embryo niet teruggeplaatst worden bij vrouwen wiens baarmoeder verwijderd is, zijn er vrouwen voor wie een zwangerschap of bevalling een risico zou zijn voor de eigen gezondheid, en een koppel bestaande uit twee mannen zal ook een andere optie moeten overwegen. In dit soort gevallen kan draagmoederschap een manier zijn om de kinderwens toch in vervulling te brengen. Dit houdt in dat het koppel met een kinderwens (de wensouders) een andere vrouw kan vragen om het kind voor hen te dragen (om dus als draagmoeder op te treden).

Draagmoederschap heeft een lange geschiedenis die teruggaat tot de Bijbelse tijden. In het Oude Testament staat al beschreven hoe twee vrouwen (Sara en Rachel) gebruik maakten van een slavin om kinderen te krijgen met hun man. Hoe vaak draagmoederschap in deze moderne tijd voorkomt in Nederland is niet duidelijk, en ook ontbreekt inzicht in het soort trajecten. In dit onderzoek wordt de prevalentie en het verloop van draagmoederschapstrajecten in Nederland onderzocht.

1.2 Draagmoederschap in Nederland

Hoog- en laagtechnologische trajecten

Wanneer wensouders kiezen voor draagmoederschap, zijn er twee soorten trajecten mogelijk: hoog- en laagtechnologische trajecten. Bij traditioneel ofwel *laagtechnologisch draagmoederschap* wordt een zwangerschap bij de draagmoeder tot stand gebracht via kunstmatige inseminatie bij de draagmoeder met zaad van de wensvader of een donor (dit kunnen betrokkenen eventueel ook zelf doen, ook wel zelfinseminatie genoemd). In deze situatie is de draagmoeder de genetische moeder van het kind. Sinds 1997 is in Nederland ook *hoogtechnologisch draagmoederschap* mogelijk waarbij de draagmoeder een IVF-behandeling ondergaat en een kind draagt waar zij niet genetisch aan verwant is. Het is bijvoorbeeld mogelijk om een embryo te vormen vanuit de eicel en zaadcel van de wensouders, en deze in de baarmoeder van de draagmoeder te plaatsen. In dat geval zijn de wensouder de biologische ouders van het kind, al zou er ook gebruik gemaakt kunnen worden van een donor ei- of zaadcel. Deze vorm wordt alleen uitgevoerd in een ziekenhuis of kliniek.

³ CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/bevolkingsgroei/geboren-kinderen>

⁴ In-vitrofertilisatie (ivf) is een vruchtbaarheidsbehandeling waarbij de bevruchting in een laboratorium plaats vindt, waarna een embryo wordt teruggeplaatst in de baarmoeder. Zie ook: [Wat is in-vitrofertilisatie \(ivf\)? | Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ivf)

⁵ Voor cijfers zie: <https://www.degynaecoloog.nl/nuttige-informatie/ivf-resultaten/>. Bericht over toename: <https://www.nvog.nl/ivf-cijfers-2021-meer-ivf-behandelingen-en-meer-ivf-babies/>

⁶ Borumandnia et al. 2022; Skjeldestad 2023.

Door aanpassing van het Planningsbesluit in-vitrofertilisatie konden wensouders vanaf 1997 onder zeer strikte voorwaarden terecht bij het landelijk intake en expertisecentrum voor hoogtechnologisch draagmoederschap.⁷ Nadat dit expertisecentrum in 2004 ophield te bestaan, werd in 2006 een centrum voor hoogtechnologisch draagmoederschap geopend in het VU Medisch Centrum.⁸ Sinds 2019 kunnen koppels hiervoor ook terecht bij de vruchtbaarheidskliniek Nij Geertgen. In eerste instantie gold dat alleen voor man-vrouw koppels, waarvan de wensmoeder als gevolg van een ernstige medische aandoening niet zwanger zou kunnen worden, of voor wie een zwangerschap levensbedreigend zou zijn. Na uitbreiding van het NVOG-standpunt 'Geassisteerde voortplanting met gedoneerde gameten en gedoneerde embryo's en draagmoederschap', werd hoogtechnologisch draagmoederschap bij deze klinieken ook toegankelijk voor man-man en transgender personen.⁹ Het Leids Universitair Medisch Centrum geeft daarnaast desgevraagd aan dat wanneer wensouders de counseling hebben gevolgd bij het Amsterdams Universitair Medisch Centrum en er een medische indicatie is gesteld voor hoogtechnologisch draagmoederschap, de wensouders voor de verdere procedure ook bij het LUMC terecht kunnen. De verplichte medische indicatie impliceert dat man-man koppels en transgender personen niet terecht kunnen bij het LUMC.

Het vinden van een draagmoeder

Wanneer wensouders kiezen voor een draagmoederschapstraject, moeten zij zelf op zoek gaan naar een geschikte draagmoeder. Hierbij is het niet toegestaan om publiekelijk kenbaar te maken dat je als wensouders een draagmoeder zoekt, of dat je als vrouw draagmoeder wilt zijn, zoals ook is opgenomen in het Wetboek van Strafrecht. Datzelfde geldt voor het beroepsmatig bemiddelen tussen wensouders en draagmoeders.¹⁰ Bemiddelingsbureaus voor draagmoederschap, zoals die bijvoorbeeld veel voorkomen in de Verenigde Staten en Canada, zijn in Nederland niet toegestaan.¹¹ Wel is het toegestaan om in de eigen kring een draagmoeder te zoeken, zoals een familielid of vriendin.¹² Uit de literatuur komt echter naar voren dat dit voor wensouders lastig kan zijn.¹³

Wensouders die geen draagmoeder in Nederland vinden, of om andere redenen niet het traject in het Nederland willen of kunnen afleggen, kunnen er ook voor kiezen om naar het buitenland te gaan. Er zijn verschillende landen in de wereld waar draagmoederschap wordt toegestaan voor zowel binnenlandse als buitenlandse koppels. Dat geldt op dit moment in ieder geval voor een aantal staten in de VS, Canada en Oekraïne.¹⁴ Ook is het mogelijk dat een Nederlandse draagmoeder in een buitenlandse kliniek een IVF-behandeling ondergaat. Dat gebeurt bijvoorbeeld op Cyprus, waar de klinieken minder hoge eisen stellen aan hoogtechnologisch draagmoederschap dan de Nederlandse klinieken.¹⁵ Ten laatste is het mogelijk dat een buitenlandse draagmoeder naar Nederland wordt gehaald om in Nederland zwanger te raken en/of te bevallen. Omdat de Nederlandse klinieken vereisen dat de draagmoeder Nederlandse is, kunnen deze vrouwen niet bij een Nederlandse kliniek terecht om

⁷ Kamerstukken II 1996-97, 25 000-XVI, nr. 51; Boele-Woelki et al. 2011, p.51.

⁸ Pluym 2015; Buddenbaum & Vonk 2020.

⁹ NVOG staat voor Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie.

¹⁰ Artikel 151b en artikel 151c van het Wetboek van Strafrecht.

¹¹ Zie over commerciële bemiddelingsbureaus Achmad 2018; Brandão en Garrido 2022.

¹² <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/draagmoeder/draagmoederschap-wat-mag-en-wat-mag-niet>

¹³ O.a. Edelman 2004.

¹⁴ Zie voor een recent overzicht van de wetgeving in verschillende landen Trimmings et al. 2024.

¹⁵ Zie o.m. <https://anavara.com/nl/legal-requirements-for-surrogacy-in-cyprus>

de zwangerschap tot stand te brengen. Wel is het mogelijk dat de zwangerschap in Nederland tot stand is gekomen via zelf-inseminatie.

Juridisch ouderschap en gezag

Hoewel draagmoederschap dus al lange tijd mogelijk is in Nederland en daarbuiten, bestaat er geen regeling voor de afstammingsrechtelijke gevolgen van draagmoederschap. Dat geldt zowel voor de kinderen die in Nederland worden geboren als voor de erkenning van in het buitenland tot stand gekomen afstammingsrelaties. In paragraaf 1.4 zal worden besproken dat de draagmoeder en haar eventuele partner over het algemeen de ouderlijke rechten over het kind uitoefenen na de geboorte, en dat het lang kan duren voordat deze rechten zijn overgedragen aan de wensouders.

In Nederland is in het afgelopen decennium veel aandacht geweest hiervoor. In het rapport van de Staatscommissie Herijking ouderschap, die onderzocht of de huidige wetgeving voor juridisch ouderschap en gezag voldoende rekening houdt met maatschappelijke en medische veranderingen in het krijgen van kinderen, is voorgesteld om juridisch ouderschap en gezag bij draagmoederschapszaken onder voorwaarden vóór de conceptie vast te stellen.¹⁶ In het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming wordt hiervoor een regeling voorgesteld.¹⁷ Dit voorstel komt later uitgebreider aan de orde.

1.3 Zorgen om draagmoederschap

Draagmoederschap is een complex en gevoelig thema, waar verschillende ethische dilemma's bij komen kijken. Zowel in het maatschappelijke als in het wetenschappelijke debat is sprake van een sterk gepolariseerde discussie, waar voor- en tegenstanders van draagmoederschap recht tegenover elkaar staan.¹⁸ Zo wordt enerzijds bepleit dat draagmoederschap een schending van de fundamentele rechten van het kind en de draagmoeder met zich meebrengt. Het kind wordt volgens deze redenering gereduceerd tot object van een contractuele afspraak en is daarmee niet meer zelfstandig subject van rechten, terwijl de draagmoeder wordt gereduceerd tot middel om de kinderwens van een wensouderkoppel te vervullen. Anderzijds wordt bepleit dat van schending van rechten geen sprake is omdat de draagmoeder van het begin af aan weet waar zij aan begint: een lang gekoesterde wens van wensouders in vervulling brengen en het kind overdragen aan de wensouders. Voor man-man koppels, transgender personen en voor ongewild kinderloze koppels kan draagmoederschap de enige manier zijn om hun kinderwens te vervullen. Dat laatste geldt te meer nu onlangs door het kabinet is aangekondigd dat internationale adoptie per direct wordt stopgezet.¹⁹

Ongeacht de positie in het debat, wordt algemeen onderschreven dat er zorgen zijn over draagmoederschap. Zo staat in de Memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming dat draagmoederschap gepaard gaat met de nodige risico's waaronder uitbuiting, kinderkoop en bedreigde identiteitsontwikkeling van kinderen.²⁰ Dat zijn zorgen

¹⁶ Staatscommissie Herijking ouderschap, 2016.

¹⁷ Kamerstukken II 2022/23, 36390, nrs. 1-4.

¹⁸ Zie voor een uiteenzetting van beide standpunten Brandão en Garrido 2022. Zie ook Smolin en de Boer-Buquicchio 2024.

¹⁹ Kamerstukken II 2023-24, 31265, nr. 128.

²⁰ Kamerstukken II 2022/23, 36390, nr. 3, p. 10-11.

die eerder ook zijn geuit door de commissie Joustra in haar onderzoek naar internationale adoptie.²¹ De belangrijkste zorgen over draagmoederschap worden in deze Inleiding besproken. Hoewel het primaire doel van deze studie is om de prevalentie en het verloop van draagmoederschapstrajecten in Nederland in kaart te brengen, vormen deze zorgen een belangrijke context die we in beschouwing moeten nemen bij het interpreteren van bevindingen en trekken van conclusies.

Altruïstisch of commercieel draagmoederschap

In discussies over draagmoederschap wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen altruïstisch en commercieel draagmoederschap. De Nederlandse wetgever beoogt met het wetsvoorstel Kind draagmoederschap en afstamming “verantwoord altruïstisch draagmoederschap” juridisch mogelijk te maken. Met altruïstisch wordt dan bedoeld dat de draagmoeder het kind draagt uit naastenliefde en geen financiële motieven heeft. Hiertegenover staat commercieel draagmoederschap, waarbij draagmoederschap juist wordt gezien als middel om geld te verdienen. De term wordt bovendien vaak gebruikt voor trajecten waarbij bemiddelingsbureaus een financiële compensatie vragen, zoals in verschillende andere landen gebeurt. Bemiddelingsbureaus voor draagmoederschap komen bijvoorbeeld voor in Oekraïne, op Cyprus, in Canada en in sommige staten van de VS (denk aan Californië). Daarbij kunnen de kosten hoog oplopen. Zo is het niet ongebruikelijk dat voor trajecten in de Verenigde Staten tussen de 150.000 en 200.000 euro wordt betaald. Daarvan is doorgaans 20.000 tot 80.000 dollar gereserveerd voor medische kosten; 3000 tot 15.0000 dollar voor juridische ondersteuning; 6000-54.000 dollar voor het vinden van een draagmoeder en 20.000-55.000 dollar ter compensatie van de draagmoeder.²²

Vaak wordt er naar dit soort betaalde trajecten verwezen met de term ‘commercieel draagmoederschap’, maar een duidelijke definitie van dit begrip ontbreekt meestal. Er kan gediscussieerd worden over welke aspecten een traject commercieel maken: is het de betaling aan de draagmoeder, de bemiddelingsbureaus die handelen uit winst oogmerk, of beide? In dit rapport zullen we dit soort commerciële aspecten zo concreet mogelijk benoemen in plaats van te spreken over commercieel draagmoederschap. Alleen wanneer deelnemers van deze studie deze term gebruiken, zullen we deze zo opnemen in het rapport.

Motivatie en financiële compensatie voor de draagmoeder

In de literatuur komen verschillende redenen voor vrouwen naar voren om draagmoeder te worden waaronder culturele overtuigingen, de wens om een ander koppel te helpen of het ervaren van een ander soort van moederschap.²³ In verschillende landen gaan vooral arme vrouwen in afhankelijke gezinnen het traject aan vanwege de financiële opbrengst.²⁴ In de wetenschappelijke literatuur is hierbij veel gepubliceerd over India,²⁵ al is het inmiddels niet meer mogelijk voor buitenlanders om een draagmoederschapstraject in India aan te gaan.²⁶ Financiële motieven voor vrouwen worden echter

²¹ Commissie Joustra 2021.

²² Brandão en Garrido 2022.

²³ Brandão en Garrido 2022, p. 1144.

²⁴ Brandão en Garrido 2022.

²⁵ Karandikar et al. 2014; Kneebone et al. 2022.

²⁶ Met invoering van de Surrogacy (Regulation) Act in 2021 is draagmoederschap in India alleen nog toegestaan als het wensouderkoppel een gehuwd heteroseksueel koppel is, beiden met de Indiase nationaliteit, waarbij de man tussen de 25 en 55 jaar oud moet zijn en de vrouw tussen de 25 en 50 jaar oud. De draagmoeder mag

ook in andere landen genoemd, zoals China,²⁷ Thailand²⁸ en Rusland.²⁹ Uit recent onderzoek blijkt dat de meeste draagmoeders uit de VS het traject zijn aangegaan om altruïstische of 'pro-sociale' redenen (88,1%). Van de vrouwen in deze studie geeft 9,7 procent aan draagmoeder te zijn geworden om financiële redenen.³⁰

In de literatuur worden zorgen geuit over draagmoederschapstrajecten waarbij draagmoeders een betaling ontvangen. Zo is het de vraag welk effect deze financiële compensaties hebben op het latere welzijn van kinderen. Mogelijk is het voor een kind schadelijk om te horen dat er betaald is voor zijn/haar verwekking of geboorte.³¹ Daarnaast zorgt de financiële vergoeding voor de draagmoeder al gauw voor vragen of draagmoederschap in alle situaties een vrijwillige keuze is van de betreffende draagmoeder. Dat beeld wordt versterkt doordat in draagmoederschapstrajecten vaak een bemiddelingsbureau met een winstoogmerk is betrokken, waardoor het risico op uitbuiting groter wordt.³² Wanneer vrouwen gedwongen worden om draagmoeder te worden, is er sprake van mensenhandel.³³ Tegelijkertijd zijn er ook wetenschappers die bepleiten dat het niet betalen van een draagmoeder juist een vorm van uitbuiting zou zijn en dat draagmoederschap moet worden gezien als vorm van arbeid.³⁴

Een belangrijke zorg bij betaald draagmoederschap is bovendien de vraag waar de grens ligt tussen kinderkoop en draagmoederschap. Op verschillende websites van bemiddelingsbureaus zijn speciale aanbiedingen te vinden, van 'special discounts' inclusief garantie op een gezonde en levende baby³⁵ tot Black Friday kortingen.³⁶ Dit soort berichten laten zien dat er een 'draagmoederschapsmarkt' is ontstaan, waarbij commerciële motieven (van o.a. bemiddelingsbureaus) geplaatst worden boven de wensen en rechten van betrokkenen. Het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie bij het Internationaal Verdrag Inzake de Rechten van het Kind (IVRK) definieert de verkoop van kinderen als "iedere handeling of transactie waarbij een kind wordt overgedragen door een persoon of groep personen aan een andere persoon of groep personen tegen betaling of een andere vorm van vergoeding". Sommigen stellen dat bij internationaal draagmoederschap vanwege de betrokkenheid van bemiddelingsbureaus, vrijwel altijd sprake is van kinderkoop.³⁷ Anderen wijzen deze vergelijking van de hand en stellen dat draagmoederschap verschilt van kinderkoop omdat niet wordt betaald voor de overdracht van een kind, maar voor het dragen en

bovendien geen vergoeding ontvangen anders dan een vergoeding voor de medische en andere onkosten. Zie hierover Aguilin-Pangalangan 2024, p. 414.

²⁷ Shanyun 2022.

²⁸ Attawet et al. 2022.

²⁹ Smietana et al. 2021.

³⁰ Martínez-López & Munuera-Gómez 2024.

³¹ Edelmann 2004.

³² Kneebone et al. 2022.

³³ Zie ook <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/draagmoeder/draagmoederschap-buitenland>. Zie over zaken waarin vrouwen worden gedwongen draagmoeder te zijn ook Atreya & Kanchan 2018.

³⁴ Armstrong 2022; Blazier & Janssens 2020; Van Zyl & Walker 2013.

³⁵ Zie www.vinsfertility.com/surrogacy/guaranteed-surrogacy-program-2022-vinsfertility-live-baby-birth-guaranteed/; [VIP Guarantee Birth-in-Netherlands. Surrogate mother services + egg donation + IVF healthy + embryo + sex determination | Surrogate Motherhood Center of professor Feskov \(mother-surrogate.com\)](http://VIP Guarantee Birth-in-Netherlands. Surrogate mother services + egg donation + IVF healthy + embryo + sex determination | Surrogate Motherhood Center of professor Feskov (mother-surrogate.com))

³⁶ Zie <https://biotexcom.com/black-friday-sale-begins/>

³⁷ Smolin & De Boer-Buquicchio 2024; Achmad 2018; Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children 2018 .

baren van het kind. Ook wordt erop gewezen dat de draagmoeder nooit moeder is geweest en/of de wensouders altijd ouders van het kind. Zij kunnen dus respectievelijk niet verkopen wat niet van hen is, of niet kopen wat altijd al van hen is geweest.³⁸

Voor verschillende van deze zaken kan men denken dat het vooral risico's voor buitenlandse trajecten zijn. Toch kunnen we onethische trajecten in Nederland niet uitsluiten. Hoewel het bevorderen van en bemiddelen in draagmoederschapstrajecten in Nederland niet is toegestaan, is er geen expliciet verbod op het betalen voor draagmoederschapstrajecten. In 2008 verschenen zorgwekkende berichten in de media Nederlandse draagmoeders die veel geld verdienden met het afstaan van kinderen.³⁹ In het WODC- onderzoek naar draagmoederschap en illegale opnemings voor kinderen dat hierop volgde, kon niet met zekerheid worden vastgesteld hoe vaak commercieel draagmoederschap en illegale opnemings in Nederland voor komen.⁴⁰

Kosten voor draagmoederschap

Naast de betaling aan draagmoeders en/of bemiddelingsbureaus roepen ook de kosten van draagmoederschap zelf ethische bezwaren op. Zoals reeds vermeld gaat draagmoederschap gepaard met hoge kosten, waardoor de trajecten niet voor iedereen toegankelijk zijn.

Behandelingen die in Nederland worden uitgevoerd, worden vooralsnog niet vergoed vanuit de basisverzekering.⁴¹ De kosten voor de behandeling komen voor rekening van de wensouders. Het Amsterdam UMC meldt in de informatiefolder dat deze kosten ongeveer €10.000,- zijn.⁴² Het landelijk informatiepunt draagmoederschap geeft aan dat de kosten voor de behandeling uiteenlopen van 10.000 tot 30.000 euro, afhankelijk van de kliniek en het traject.⁴³ Daarnaast maken wensouders kosten voor juridische bijstand, juridische procedures en counseling. Ook wordt doorgaans afgesproken dat wensouders de draagmoeder een vergoeding geven voor de kosten die zij maakt rondom de zwangerschap. Dat kan bijvoorbeeld gaan om zwangerschapskleding en zwangerschapsvitamines, maar ook om gedeelde inkomsten en de kosten voor het aanpassen van een testament of de verzekering.

³⁸ Zie voor een compleet overzicht van de argumenten tegen de stelling dat sprake is van kinderkoop Smolin & De Boer-Buquicchio 2024.

³⁹ Bericht uit de Nieuwe Revu; zie ook Kamerstukken II 2009/10, 32123 XVI.

⁴⁰ Boele-Woelki et al. 2011.

⁴¹ De voormalig minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft in 2022 laten weten voornemens te zijn om na invoering van de Wet Kind, draagmoederschap en afstamming, het basispakket Zvw uit te breiden met IVF-draagmoederschap indien de wensmoeder zelf onvruchtbaar is, maar wel eigen eicellen heeft. Zie: Kamerstukken II, 2020/21, 29689, nr. 1146. Dat heeft derhalve tot gevolg dat man-man koppels en transgender personen niet in aanmerking komen voor een vergoeding van de kosten. Daarvoor is door het kamerlid Ellemeet aandacht gevraagd in het commissiedebat Medische ethiek/ Orgaandonatie van 2 juni 2023, zie Kamerstukken 34 990 en 28 140, nr. 12. De voormalig minister heeft doorop laten weten dat een vergoeding vanuit de Zorgverzekeringswet voor deze groepen niet aan de orde is vanwege de afwezigheid van een medische indicatie, nu het bestaan van een medische indicatie een van de uitgangspunten vormt van de Zorgverzekeringswet. Ook aan het opstellen van een aparte subsidieregeling kleven bezwaren. Zolang er geen wettelijke regeling is voor draagmoederschap zullen daarom geen besluiten worden genomen over financiering van ivf-draagmoederschap zonder medische indicatie, zie: Kamerstukken II, 2022/23, 34 990 en 29 689, nr. 14.

⁴² Amsterdam UMC, *Hoogtechnologisch draagmoederschap*, Amsterdam 2020, p.18. Beschikbaar via www.amsterdamumc.nl

⁴³ Zie www.draagmoederschap.nl/kosten-en-vergoeding

Zoals hierboven beschreven, betalen wensouders voor een traject in de Verenigde Staten al snel tussen 150.000 en 200.000 euro. De kosten voor draagmoederschap in lage-inkomenslanden liggen beduidend lager en worden geschat op minder dan de helft van de trajecten in de Verenigde Staten.⁴⁴ Naast de kosten in het buitenland, maken wensouder die in het buitenland een kind krijgen ook kosten in Nederland. Zo moet een juridische procedure worden gevoerd om het juridisch ouderschap ook in Nederland erkend te krijgen. Ook moeten wensouders er rekening mee houden dat bijvoorbeeld een noodpaspoort nodig kan zijn om Nederland binnen te komen omdat het kind nog niet de Nederlandse nationaliteit heeft.

De hoge kosten die verbonden zijn aan draagmoederschap maken dat een draagmoederschapstraject alleen toegankelijk is voor personen met een hoger inkomen, vaak uit hoge inkomenslanden. Trajecten in de VS en Canada zijn in het algemeen met meer waarborgen omkleed dan trajecten in lage-inkomenslanden (denk aan: meer toezicht op de draagmoeders vanuit het bemiddelingsbureau en meer mogelijkheden tot contact), maar zijn ook een stuk duurder. Wensouders worden zo voor de keuze gesteld hoeveel geld deze waarborgen hen waard zijn. De hoge kosten voor draagmoederschap lijken ook in de hand te werken dat wensouders vaker kiezen voor het terugplaatsen van meer dan een embryo tegelijkertijd, waardoor er relatief veel meerlingen geboren worden.⁴⁵ Hoewel dat vanuit kosten oogpunt te begrijpen is, gaan meerlingzwangerschappen ook gepaard met hogere risico's voor moeder en kind.⁴⁶

Medische complicaties en zeggenschap tijdens de zwangerschap

Een zorg die specifiek wordt geuit t.a.v. de draagmoeder zijn de medische risico's die een zwangerschap met zich meebrengt. Er wordt beargumenteerd dat de risico's bij een hoogtechnologisch traject groter zijn dan bij een reguliere zwangerschap, o.a. vanwege hormoonbehandelingen, de kans op meerlingen, et cetera. Tegelijkertijd wordt ook benoemd dat deze trajecten medisch gezien erg goed begeleid worden, misschien zelfs beter dan laagtechnologische trajecten.⁴⁷

Daarnaast wordt ook vaak de zorg geuit in hoeverre draagmoeders voldoende zeggenschap behouden over hun eigen lichaam, bijvoorbeeld wanneer het gaat om verplichte voedingspatronen of leefregels tijdens de zwangerschap of afspraken over de bevalling.⁴⁸ Een heikel punt is ook de vraag hoe om moet worden gegaan met (ernstige) foetale afwijkingen of complicaties tijdens de zwangerschap die de gezondheid van de vrouw in gevaar brengen.⁴⁹ De drempel voor het afbreken van de zwangerschap ligt voor wensouders niet altijd op hetzelfde punt als voor draagmoeders.

Het genetisch materiaal en de ontstaansgeschiedenis van het kind

Een ander belangrijk onderwerp betreft het recht van kinderen om hun ontstaansgeschiedenis te achterhalen. Uit de literatuur komt naar voren dat er in sommige landen, zoals in India, geen direct contact is tussen wensouders en draagmoeder.⁵⁰ Er moet vertrouwd worden op de organisatie van bemiddelingsbureaus dat het kind inderdaad afkomstig is van de draagmoeder in kwestie. Wanneer alle gegevens kloppen, kan het kind door het beperkte contact nauwelijks geïnformeerd worden over

⁴⁴ Brandão en Garrido 2022.

⁴⁵ Herweck et al. 2024.

⁴⁶ Birenbaum-Carmeli & Montebruno 2019; Brandão en Garrido 2022.

⁴⁷ Arvidsson et al. 2015; Knoche 2014.

⁴⁸ Berkhout 2008.

⁴⁹ Rebouché 2023; Forman 2015; Walker & Van Zyl 2015.

⁵⁰ Lamba et al. 2018.

het traject, waar de wensouders immers niet veel over weten. Wanneer gebruik gemaakt wordt van een donor ei- of zaadcel, is het bovendien belangrijk dat deze donor altijd te achterhalen is. In Nederland is een anonieme donor niet toegestaan volgens de Wet Donorgegevens Kunstmatige Bevruchting, maar voor buitenlandse trajecten kan dit niet uitgesloten worden.⁵¹ Ook het maximum van twaalf vrouwen die behandeld worden met sperma van dezelfde donor, geldt alleen bij Nederlandse klinieken. Dat betekent dat wanneer gebruik gemaakt wordt van sperma van een buitenlandse spermabank, maar ook bij sommige spermabanken met een Nederlandse vestiging, het zomaar mogelijk is dat het kind dat vervolgens geboren wordt enkele honderden halfbroers en -zussen heeft wereldwijd. Dat dit geen louter theoretisch bezwaar is, bleek wel uit cijfers die de Volkskrant begin dit jaar opvroeg bij de Stichting Donorgegevens Kunstmatige Bevruchting waaruit bleek dat bijna driekwart van de Nederlandse donorbaby's wordt verwekt met buitenlands sperma.⁵² Daarnaast zijn er zorgen over vervalsing van donorgegevens, het gebruik van ander zaad dan gesteld of het mengen van zaad.⁵³ Ten aanzien van eiceldonoren zijn er zorgen over de soms jonge leeftijd van de donatrice, haar motivatie die eveneens aangedreven kan zijn door de financiële vergoeding en de vraag of zij voldoende is geïnformeerd over medische risico's.⁵⁴

Globalisering en een liquide werkelijkheid

Een laatste belangrijke zorg over draagmoederschap betreft de constant veranderende werkelijkheid in een geglobaliseerde wereld. Als gevolg van de geglobaliseerde wereld heeft de markt voor draagmoederschap zich verspreid over de wereld. Zo kan genetisch materiaal op internet besteld worden en hebben wensouders daarmee de mogelijkheid om te kiezen voor een eikel uit het ene, en een zaadcel uit het andere land. De draagmoeder kan vervolgens weer in een derde land worden gevonden. Zo wordt in de documentaire *Google baby* gesproken over het 'outsourcen' van de zwangerschap naar lage inkomenslanden om zo de kosten voor het traject te drukken en draagmoederschap breder toegankelijk te maken.

De wetgeving in landen verschilt enorm en de wettelijke regelingen in verschillende landen veranderen vaak. Zo zijn landen als Thailand, Cambodja, Nepal en India eerder populaire bestemmingen geweest voor draagmoederschap. Na schandalen in deze landen is de wetgeving aangepast en internationaal draagmoederschap verboden of stevig beperkt en is de markt verschoven naar andere landen zoals Georgië en Oekraïne.⁵⁵ Maar niet alleen wetgeving heeft impact op de landen waar wensouders terecht kunnen voor een draagmoederschapstraject. Zo verschenen er tijdens de COVID pandemie verschillende berichten in de media over wensouders die hun pasgeboren kind niet konden ophalen of draagmoeders die gedwongen werden de zorg over het kind op zich te nemen.⁵⁶ Na de aardbeving in

⁵¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/draagmoeder/draagmoederschap-buitenland>

⁵² Anneke Stoffelen, 'Driekwart van donorbaby's verwekt met buitenlands sperma', De Volkskrant, 30 januari 2024.

⁵³ Van Beers 2024.

⁵⁴ Lahl 2017; zie hierover ook de documentaire 'De baby-industrie', KRO-NCRV maart 2018.

⁵⁵ Smolin & De Boer-Buquicchio 2024.

⁵⁶ Van Beers & Bosch 2021. De berichtgeving in de media was aanvankelijk gebaseerd op een video van de Oekraïense draagmoederschapskliniek BioTexCom, zie https://www.youtube.com/watch?v=xPdRx_L96C0. Hoewel de video waarop deze berichten waren gebaseerd later deels in scène gezet bleek te zijn om het probleem onder de aandacht te brengen, ging het om een reëel probleem. Vanwege de coronamaatregelen konden tientallen babies niet direct na de geboorte door hun wensouders worden opgehaald. Zie ook Eva Cukier, 'In Oekraïne

India waren er berichten over Israëliische wensouders die vast zaten in Nepal en niet meer terug konden reizen met hun baby's.⁵⁷ Ook de oorlog in Oekraïne heeft impact op draagmoederschapstrajecten. Zo zijn draagmoeders gevraagd om het land te verlaten om veilig te kunnen bevallen, soms met achterlating van hun eigen familie in Oekraïne.⁵⁸ Ook tijdens de oorlog hebben, net als eerder tijdens de coronapandemie, in de media berichten gestaan over klinieken waarin baby's in een ziekenhuis in Kiev lagen te wachten om opgehaald te worden door wensouders.⁵⁹

1.4 Wet- en regelgeving

Zoals eerder vermeld, is er op dit moment geen wettelijke regeling in Nederland die draagmoederschapconstructies reguleert. Om de ouderlijke rechten over te dragen aan de wensouders, wordt daarom teruggevallen op het algemene afstammingsrecht, gezagsrecht en de kinderbeschermingswetgeving. In de jurisprudentie over binnenlandse draagmoederschapstrajecten zijn inmiddels verschillende constructies te vinden waarin via deze regelingen het gezag en het juridisch ouderschap wordt overgedragen aan de wensouder(s).⁶⁰

Uitgangspunt in de Nederlandse wetgeving is het *mater semper certa est beginsel*, dat inhoudt dat de vrouw uit wie het kind is geboren altijd de (juridische) moeder is van het kind. De Nederlandse wet kent dan ook geen mogelijkheid tot ontkenning van het moederschap, waardoor voor binnenlandse trajecten geldt dat de enige weg om juridisch ouderschap over te dragen van een draagmoeder naar een wensouder, via adoptie leidt. Van een verzoek tot adoptie bij de rechtbank wordt altijd melding gedaan bij de Raad voor de Kinderbescherming. Interne afspraak bij de Raad is dat in deze gevallen altijd een onderzoek wordt gestart.

In buitenlandse draagmoederschapstrajecten is de route die gevolgd moet worden afhankelijk van de wet- en regelgeving in het land waar het kind wordt geboren. Het Nederlandse uitgangspunt dat de vrouw uit wie het kind geboren is de (juridische) moeder van het kind is, geldt evenwel als beginsel van openbare orde. Geboorteaktes waarop de wensouders als ouder worden vermeld, werden in Nederland daarom lange tijd niet erkend wegens strijd met de openbare orde. De laatste jaren wordt in de jurisprudentie evenwel aangenomen dat dit alleen niet voldoende is om de erkenning te weigeren. Bepalend is de vraag of het kind zijn of haar ontstaansgeschiedenis kan achterhalen.⁶¹

Het gebrek aan wet- en regelgeving omtrent draagmoederschapconstructies in Nederland is uitgebreid besproken door de in 2014 ingestelde Staatscommissie Herijking ouderschap. De commissie adviseerde de regering om te komen tot een wettelijke regeling voor de verschillende draagmoederschapconstructies.⁶² De aanbevelingen zijn in 2019 door het kabinet overgenomen⁶³ en

wachten tientallen krijsende baby's op hun ouders – maar hype blijkt in scène gezet' NRC 29 mei 2020 en O. Grytsenko, 'The Stranded babies of Kyiv and the women who give birth for money', The guardian 15 juni 2020.

⁵⁷ Mutcherson 2024.

⁵⁸ Zie over de impact van de oorlog op de draagmoedersindustrie König 2023.

⁵⁹ Zie bijvoorbeeld: R. Wright & O. Konovalova, *Underneath embattled Kyiv babies born to foreign parents via surogate shelter in a basement*, CNN 14 maart 2022.

⁶⁰ Zie hierover paragraaf 5.2.1. Zie ook Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 268 e.v.

⁶¹ Van der Storm en Mosk 2021. Zie bijvoorbeeld Zie Rb. Amsterdam 12 februari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:1628, RFR 2020/102 en Rb. Amsterdam 12 februari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:871.

⁶² Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 459.

⁶³ Kamerstukken II 2018/19, 33836, 45.

in 2020 werd een conceptwetsvoorstel in consultatie gebracht.⁶⁴ Dat voorstel is inmiddels op 4 juli 2023 ingediend bij de Tweede Kamer.⁶⁵ Het wetsvoorstel is opgebouwd in vier hoofdthema's: de regeling voor ouderschap na nationaal en internationaal draagmoederschap, strafbaarstellingen die zien op betalingen bij (onder meer) draagmoederschap, en de versterking van het recht op afstammingsinformatie. In het advies van de Raad van State bij dit wetsvoorstel concludeert de Raad van State onder meer dat betrouwbare gegevens over de aard en omvang van draagmoederschapsconstructies in Nederland ontbreken, waardoor het onduidelijk blijft welke juridische en maatschappelijke problemen zich precies manifesteren in de praktijk. Inzicht hierin is noodzakelijk om de verschillende afwegingen die moeten worden gemaakt bij het vaststellen van een wettelijke regeling goed te kunnen maken.⁶⁶ In dat kader is op verzoek van het ministerie van Justitie en Veiligheid opdracht gegeven voor het huidige onderzoek.

⁶⁴ Conceptwetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming van 24 april 2020, www.internetconsultatie.nl.

⁶⁵ Kamerstukken II 2022/23, 36390, nrs. 1-4.

⁶⁶ Zie <https://www.raadvanstate.nl/@123710/w16-20-0469-ii/>

1.5 Onderzoeksvragen

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de *prevalentie* van draagmoederschap in de periode van 2017 tot en met 2022 en de *kenmerken* van deze draagmoederschapstrajecten. De centrale vraagstelling van dit onderzoek is tweeledig:

1. *Prevalentie van draagmoederschapstrajecten*

Wat is de prevalentie van draagmoederschap in Nederland in de periode 2017-2022? Hierbij wordt ook gekeken naar verschillende soorten trajecten en juridische trajecten.

2. *Praktijk van draagmoederschapstrajecten en ervaringen van betrokkenen*

Hoe zien draagmoederschapstrajecten eruit in de huidige situatie? Hierbij zal zowel worden gekeken naar de feitelijke vormgeving van trajecten en knelpunten daarbij als naar de ervaringen betrokkenen bij het traject.

Binnen deze twee hoofdvragen zijn verschillende deelvragen geformuleerd:

Deelvragen bij Hoofdvraag 1 (Prevalentie):

1. Wat is de totale prevalentie van draagmoederschap in de periode 2017-2022?

2. Binnen de gevonden prevalentie:

- a. Wat is de verhouding tussen binnenlandse en buitenlandse zaken?
- b. In geval van buitenlandse trajecten: om welke landen gaat het? In welk deel van de Nederlandse trajecten heeft de IVF-behandeling in het buitenland plaatsgevonden (en in welk land)?
- c. Wat is de verhouding tussen het aantal hoog- vs. laagtechnologische draagmoederschappen? Verschilt dit voor binnenlandse en buitenlandse trajecten?
- d. Wie zijn de wensouders? Voor koppels: wat is de verhouding tussen stellen van het gelijke of van verschillend geslacht?

3. Over juridische procedures:

- a. Welke juridische routes zijn gevolgd bij de binnenlandse en buitenlandse trajecten om de wensouders de juridische ouders te laten worden?
- b. Hoeveel tijd zat er tussen de geboortedatum van het kind en vaststelling van het ouderschap van de wensouders in Nederland?
- c. Hoeveel strafzaken en strafrechtelijke onderzoeken hebben in de periode 2017-2022 plaatsgevonden omtrent draagmoederschap?

Deelvragen bij Hoofdvraag 2 (Praktijk van trajecten):

4. Wat voor motieven noemen wensouders en draagmoeders om te kiezen voor een draagmoederschapstraject?
5. Hoe verlopen draagmoederschapstrajecten?
 - a. Hoe komen wensouders en draagmoeders met elkaar in contact?
Voor buitenlandse zaken: wat is hierbij de rol van bemiddelingsbureaus?
 - b. Ten aanzien van afspraken en overeenkomsten tussen betrokkenen:
 - i. In welke mate beschikken wensouders en draagmoeders over medische en andere relevante informatie over elkaar?
 - ii. Over welke soort zaken maken betrokkenen afspraken met elkaar?
Hierbij wordt specifiek ook gekeken naar afspraken over vergoedingen.
 - iii. Hoe worden afspraken vastgelegd?
 - iv. Zijn er wel eens geschillen in de praktijk?
 - c. In welke mate en wat voor soort voorlichting/counseling ontvangen wensouders en draagmoeders?
 - d. Hoe wordt het contact tussen betrokkenen vormgegeven?
Daarbij is ook aandacht voor contact tussen draagmoeder en kind na de geboorte.
 - e. Waar lopen wensouders en draagmoeders tegenaan in de periode waarin het juridische ouderschap van de wensouders nog niet is geregeld?
 - f. In welke mate bouwen betrokkenen een band op met het (ongeboren) kind?
In dit kader wordt ook onderzocht of draagmoeders het lastig vinden om het kind over te dragen aan de wensouders.
 - g. Hoe en wanneer worden kinderen geïnformeerd over het feit dat zij zijn geboren met behulp van draagmoederschap?
6. Hoe goed worden betrokkenen beschermd bij draagmoederschapszaken?
 - a. Welke regelingen ter bescherming van de draagmoeder, wensouders en kind kunnen worden onderscheiden en wanneer zijn deze van toepassing?
 - b. Hoe ervaren en evalueren professionals, wensouders en draagmoeders verschillende aspecten van deze bescherming? Denk hierbij aan keuzevrijheid voor draagmoeders en het achterhalen van de ontstaansgeschiedenis voor kinderen.
7. Hoe worden draagmoederschapstrajecten geëvalueerd door betrokkenen?
 - o Waar zijn wensouders en draagmoeders wel/niet tevreden over, en welke verbeterpunten worden door hen genoemd?
 - o Hoe ervaren wensouders, draagmoeders en professionals het juridische traject?
 - o Tegen wat voor zaken lopen professionals aan bij draagmoederschaps-trajecten?
 - o Wat zijn de ervaringen en gevoelens van kinderen over het feit dat ze via draagmoederschap zijn geboren?

1.6 Opbouw rapport

Deze onderzoeksvragen zullen onderzocht worden via een dossieronderzoek en een praktijkonderzoek, welke beschreven zullen worden in Hoofdstuk 2. De resultaten van het onderzoek volgen in Hoofdstuk 3 t/m 7, waarbij de bevindingen thematisch gepresenteerd worden. In Figuur 1.1 is de opbouw van deze hoofdstukken weergegeven, en wordt ook gepresenteerd welke onderzoeksvragen in elk hoofdstuk centraal staan. Hoofdstuk 3 zal vooral draaien om de prevalentie, en in Hoofdstuk 4 staan de juridische trajecten centraal. Motieven worden vervolgens besproken in Hoofdstuk 4. Het verloop van trajecten staat ook in dat hoofdstuk, maar deelvragen die gericht zijn op de ontwikkeling van een band met het kind worden besproken in Hoofdstuk 7. In Hoofdstuk 6 staat ten slotte de bescherming van betrokkenen centraal. De evaluatie van trajecten door betrokkenen komt aan de orde in meerdere hoofdstukken.

Bij de bespreking van de resultaten worden de uitkomsten van het dossieronderzoek en het praktijkonderzoek geïntegreerd. Daarbij worden sommige vragen vooral beantwoord via het dossieronderzoek, en andere vragen via het praktijkonderzoek, zoals in Hoofdstuk 2 (Onderzoeksmethoden) besproken zal worden.

Figuur 1.1

Overzicht van de opbouw van dit rapport voor Hoofdstuk 3 t/m 7.

Onderzoeksvraag	H3	H4	H5	H6	H7
1. Totale prevalentie draagmoederschap	✓				
2. Prevalentie verschillende soorten trajecten	✓				
3. Juridische trajecten die gevolgd zijn		✓			
4. Motieven van wensouders en draagmoeders			✓		
5. Verloop van trajecten			✓		✓
6. Bescherming van betrokkenen				✓	
7. Evaluatie van draagmoederschap		✓	✓	✓	✓

1.7 Terminologie

In dit hoofdstuk is reeds benoemd dat draagmoederschap vóór de conceptie van een kind ontstaat. Het begint bij de zoektocht naar een manier om de kinderwens in vervulling te brengen, wat kan leiden tot een keuze voor draagmoederschap. Daarbij worden wederom beslissingen genomen, o.a. over wie de draagmoeder kan worden en of het traject in Nederland of in het buitenland afgelegd zal worden. Voor de duidelijkheid benoemen wij hierbij dat draagmoederschap in dit rapport refereert naar trajecten waarbij afspraken over draagmoederschap vóór de conceptie gemaakt worden. Trajecten waarbij een vrouw ongewenst zwanger is en gedurende het traject besluit om het kind te dragen voor een ander, vallen daarmee niet onder draagmoederschap maar zijn een vorm van adoptie.

Voor het lezen van dit rapport is begrip van de volgende termen essentieel:

- *Draagmoeder*: de vrouw die zwanger is geworden met het voornemen een kind te baren voor een ander die het ouderlijk gezag over dat kind op zich wil nemen dan wel anderszins duurzaam de verzorging en opvoeding van dat kind op zich wil nemen⁶⁷;
- *Wensouders*: de persoon of personen die hun kind laten dragen en baren door de draagmoeder. Zij hebben de intentie om dit kind in hun gezin op te nemen. Vaak zijn zij (of één van hen) de genetische ouders van het kind, maar dit is niet altijd het geval. In dit rapport spreken we in het algemeen van wensouders, maar het kan ook om een alleenstaande wensouder gaan.
- *Hoogtechnologisch draagmoederschap*: buiten de baarmoeder wordt een embryo gecreëerd met de zaad-of eicellen van de wensouders of een donor. Het embryo wordt via een medische behandeling teruggeplaatst bij de draagmoeder. De draagmoeder is niet genetisch verwant aan het kind;
- *Laagtechnologisch draagmoederschap*: de zwangerschap van de draagmoeder komt tot stand door (zelf)inseminatie met het zaad van een donor of de wensvader. De zwangerschap kan tevens op natuurlijke wijze tot stand worden gebracht. In dit geval is de draagmoeder ook de genetische moeder.
- *Duo-wensvaders*: wensouders bestaande uit een koppel van twee mannen. Man-vrouw-koppels worden in dit rapport als heterostellen en hetero-wensouders aangeduid. De term duo-vaders en duo-wensvaders is afgeleid van het bekende woord 'duomoeders'.
- *Gameet-donor*: degene die een eicel of zaadcel heeft gedoneerd, met als doel die te gebruiken om een zwangerschap bij een ander tot stand te brengen.
- *Raad*: Raad voor de kinderbescherming.

Daarnaast is het belangrijk om stil te staan bij enkele keuzes die wij maakten betreffende de terminologie in dit rapport. Wij gebruiken de term binnenlands draagmoederschap voor trajecten waarbij het kind in Nederland is geboren. In de meeste gevallen is de zwangerschap in die zaken ook in Nederland tot stand gekomen, maar het is ook mogelijk dat Nederlandse wensouders met een draagmoeder naar het buitenland reizen om daar een zwangerschap tot stand te brengen. De term buitenlands draagmoederschap refereert naar trajecten waarbij het kind in het buitenland uit een buitenlandse draagmoeder is geboren.

Voor een aantal begrippen is een term gekozen die misschien gevoelig ligt in de praktijk. Zo gaat het bij buitenlandse trajecten over de 'markt' voor draagmoederschap. Ook kan voorbij komen dan vrouwen zich 'aanbieden' als draagmoeder. Een ander voorbeeld betreft de 'overdracht' van het kind aan de

⁶⁷ Zie ook art. 151b lid 3 Sr.

wensouders. Mocht een van de gebruikte termen als kwetsend worden ervaren door betrokkenen, is dat niet de intentie van de onderzoekers.

Hoofdstuk 2

Methoden

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Hoofdstuk 2: Methoden

De onderzoeksvragen van deze studie zijn voor een groot deel sociaalwetenschappelijk van aard, maar vragen inzicht in ingewikkelde juridische procedures die worden gevolgd in binnenlandse en buitenlandse draagmoederschapstrajecten. Gelet hierop is een interdisciplinaire studie opgezet met een combinatie van juridisch en sociaalwetenschappelijk onderzoek. Daarbij is een dossieronderzoek en een praktijkonderzoek uitgevoerd, die in dit hoofdstuk besproken zullen worden. Voor beide deelonderzoeken is toestemming verkregen van de Ethiek Commissie van het Instituut Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden (dossiernummer ECPW-2022/373).

Doel van het dossieronderzoek is om de prevalentie van draagmoederschap in Nederland te onderzoeken (onderzoeksvraag 1). Het praktijkonderzoek, bestaande uit vragenlijsten en interviews, is primair gericht op het verloop en de kenmerken van draagmoederschapstrajecten (onderzoeksvraag 2). In het praktijkonderzoek hebben we echter ook met verschillende betrokkenen gesproken over de prevalentie van draagmoederschap, om de resultaten van het dossieronderzoek te helpen duiden. Een overzicht van de onderzoeksmethoden is weergegeven in Tabel 2.1.

Tabel 2.1

Onderzoeksvragen en deelonderzoeken.

Onderzoeksvraag	Deelonderzoek I: dossieronderzoek	Deelonderzoek II: praktijkonderzoek
1: Prevalentie van draagmoederschap in Nederland	✓	✓
2: Verloop en kenmerken van trajecten		✓

2.1 Deelonderzoek I: Dossieronderzoek

Doel van het dossieronderzoek is om de prevalentie van draagmoederschap in Nederland te onderzoeken. Daarbij richten wij ons op het aantal zaken over de jaren 2017 tot en met 2022. De meest recente schatting van het aantal trajecten in Nederland is gemaakt door Staatscommissie Herijking ouderschap wiens rapport is verschenen in 2016. Daarom is gekozen om het onderzoek te starten vanaf 2017. Aangezien de dataverzameling van de huidige studie heeft plaatsgevonden in 2023, is 2022 het meest recente jaar dat kon worden meegenomen in de dataverzameling.

Aanvankelijk was beoogd om deze eerste onderzoeksvraag te beantwoorden via dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming, maar gedurende het onderzoek bleek dat dit beperkt zicht gaf op de prevalentie van draagmoederschap in Nederland. Om die reden zijn aanvullende bronnen geraadpleegd. Ten eerste is gekeken naar de beschikkingen over draagmoederschap in het systeem van de Rechtspraak (Porta Iuris). Daarnaast is informatie opgevraagd bij een aantal grote bemiddelingsbureaus voor draagmoederschap in het buitenland, is data van het CBS (Centraal Bureau

voor de Statistiek) geraadpleegd en zijn cijfers opgevraagd bij klinieken waar men terecht kan voor hoogtechnologische trajecten. Ook is de prevalentie uitgevraagd in de interviews met professionals.

2.1.1. Dossiers Raad voor de Kinderbescherming

Voor het dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming zijn alle draagmoederschapsdossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming over de jaren 2017 tot en met 2022 ingezien. De Raad voor de Kinderbescherming kan op verschillende momenten betrokken worden in een draagmoederschapstraject. Ten eerste kan de Raad wensouders voorlichting geven over draagmoederschap en de belangen van het kind daarbij. Ten tweede moet de Raad toestemming geven voor het in huis nemen van een kind dat jonger is dan zes maanden oud door personen die niet de juridisch ouder zijn van een kind en ook geen naaste familieleden. Ten derde kan de Raad een verzoek indienen bij de rechter om het gezag over te dragen van de draagmoeder (en eventueel ook haar echtgenoot) aan de wensouders. Ten laatste adviseert de Raad voor de Kinderbescherming de rechter bij verzoeken tot adoptie.⁶⁸

Draagmoederschapszaken worden niet apart geregistreerd bij de Raad voor de Kinderbescherming. Wel heeft de Raad zelf een aantal jaren geleden met alle raadsmedewerkers afgesproken dat in dossiers over draagmoederschap in alle gevallen het woord draagmoederschap wordt opgenomen. Op die manier kan namelijk in de systemen worden gezocht op het woord draagmoederschap om een beeld te krijgen van het aantal zaken dat de Raad behandelt.

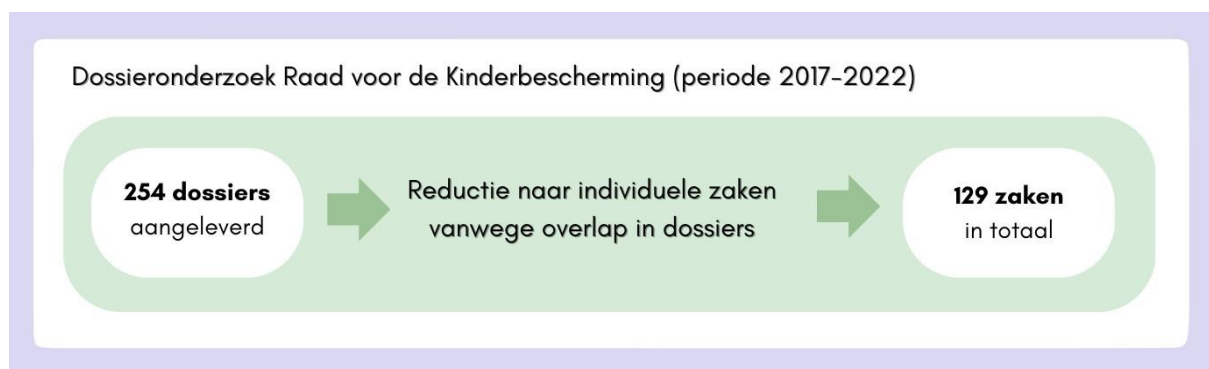
De zaken die zijn onderzocht zijn aangeleverd door de Raad zelf. Het betreft de dossiers waarin het woord draagmoederschap voorkomt. Daarnaast is door de betreffende raadsmedewerker ook gezocht op variaties van het woord draagmoederschap, waar per ongeluk een typefout is gemaakt, zoals 'dragmoederschap' of 'draagmeoderschap'. Aan de onderzoekers in een lijst aangeleverd met daarop alle zaken waar het woord draagmoederschap (of dus een variatie daarop) voorkomt.

Zoals weergegeven in Figuur 2.1 zijn er in totaal 254 dossiers aangeleverd door de Raad voor de Kinderbescherming. Dit betreft echter nog niet het unieke aantal zaken. Voor verschillende zaken waren namelijk meerdere dossiers aangemaakt, mogelijk omdat er op verschillende momenten in het traject contact geweest is met de Raad. Een grondige analyse van de overlap in de dossiers toonde aan dat er uiteindelijk 129 unieke zaken waren voor de periode 2017-2022.

⁶⁸ Zie over de rol van de Raad voor de Kinderbescherming:
<https://www.kinderbescherming.nl/themas/draagmoederschap>

Figuur 2.1

Aantal dossiers aangeleverd door de Raad voor de Kinderbescherming en aantal unieke zaken.

Voor het coderen hebben de onderzoekers digitaal toegang tot de dossiers gekregen. De verschillende dossiers zijn allemaal gescoord aan de hand van een codeerschema (zie Bijlage 1). De vragen in het codeerschema betreffen allemaal feitelijke informatie, zoals de geboortemaand van het kind, het land waar het kind geboren is en het geslacht van de wensouders. Er zijn dus *geen* vragen gesteld waarin onderzoekers een oordeel moesten vormen over een bepaalde situatie. Een voorbeeld daarvan zou zijn dat gevraagd zou worden in hoeverre de draagmoeder is betrokken bij het opstellen van de draagmoederschapsovereenkomst. Vervolgens is een team samengesteld met onderzoekers en drie juridische studenten voor het coderen van de lijst. De studenten hebben allen eerst een training gekregen over het coderen van de dossiers. Ook zijn de eerste vijf dossiers allemaal gezamenlijk gescoord zodat zeker kon worden gesteld dat de verschillende onderdelen allemaal op eenzelfde manier zijn gescoord. Ook is tijdens het coderen een logboek bijgehouden van vragen waar de onderzoekers tegenaan liepen en de beslissingen die daarin zijn genomen. In zaken waarover verschillende dossiers beschikbaar waren is in alle betreffende dossiers gekeken of de gevraagde gegevens daarin waarin opgenomen.

In het dossieronderzoek zijn allereerst algemene gegevens over het traject vastgelegd, zoals de geboortemaand en het geboortjaar van het kind, het geslacht van de wensouders, de nationaliteit van de draagmoeder, en het geboorteland van het kind. Voorts is ook gekeken naar het ontstaan van de zwangerschap; in welk land de zwangerschap tot stand is gekomen, van wie het genetisch materiaal is en op welke wijze de zwangerschap tot stand is gekomen. De uitkomsten van deze vragen worden beschreven in Hoofdstuk 3 van dit rapport, waarin wordt ingegaan op de prevalentie en algemene kenmerken van draagmoederschapstrajecten.

Naast de algemene vragen over prevalentie en kenmerken is het gevolgde juridische traject geanalyseerd. Daarbij in een onderscheid gemaakt tussen de zaken waarin het kind in Nederland is geboren en Nederlands recht is toegepast en de zaken waarin het kind in het buitenland is geboren en buitenlandse beslissingen in Nederland erkend moet worden, ofwel apart geregeld moeten worden in Nederland. De resultaten van dit juridische deelonderzoek zijn verwerkt in Hoofdstuk 5.

2.1.2. Aanvullende bronnen die geraadpleegd zijn

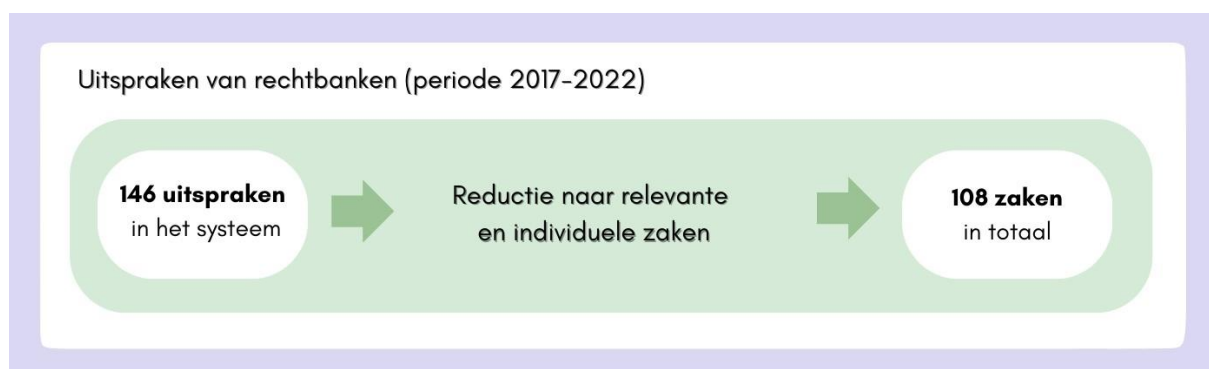
Uitspraken rechtbanken

Om meer zicht te krijgen in de prevalentie van draagmoederschap en de gevolgde juridische routes, is aanvullend ook gekeken naar het aantal zaken dat bij de rechtbanken bekend is omtrent draagmoederschap. Vanuit de Raad voor de Rechtspraak is toestemming verleend om in de systemen van rechtbank (Porta Iuris) te zoeken naar relevante uitspraken. Hiertoe zijn uitspraken gezocht waar de term 'draagmoeder' in staat. Voor de periode tussen 1 januari 2017 en 1 januari 2022 leverde dat 146 zaken op. Dat betreft niet allemaal individuele zaken. Zo zijn er zaken waarin een of meermaals een tussenbeschikking is gegeven. Ook zijn er enkele zaken waarin naast procedures over het ouderschap ook procedures zijn gevoerd over het verkrijgen van een noodpaspoort om met een kind terug naar Nederland te kunnen reizen vanuit het buitenland of over het vaststellen van een omgangsregeling na draagmoederschap. Daarnaast zijn er zaken waarin wel het woord draagmoeder naar voren komt, maar die geen betrekking hebben op wensouders die via draagmoederschap een kind krijgen. Zo zijn er bijvoorbeeld zaken die betrekking hebben op een civiel geschil over het fokken van paarden.

Om het aantal individuele zaken omtrent draagmoederschap in kaart te brengen is gekeken naar eindbeschikkingen waarin het juridisch ouderschap van ouders is geregeld. In totaal betreft dat 108 zaken over de periode 2017-2022 (zie ook Figuur 2.2). Deze informatie is alleen gebruikt om beter zicht te krijgen op de prevalentie. Juridische routes zijn niet apart gecodeerd. Wel is gekeken naar het land waarin het kind is geboren.

Figuur 2.2

Aantal uitspraken bij rechtbanken en aantal unieke zaken.

Koppelen van gegevens Raad en rechtbanken

De gegevens van de Raad voor de Kinderbescherming en die van de Rechtspraak zullen in dit onderzoek naast elkaar gelegd worden om inzicht te krijgen in het aantal individuele trajecten dat geïdentificeerd kan worden. Om te onderzoeken hoeveel zaken zowel bij de Raad als bij de rechtbanken bekend zijn, of slechts bij één van beide, zijn zaken 'gematcht' op basis van geboortemaand en jaar van het kind, het geboorteland van het kind en de maand en het jaartal van de eindbeschikking. In het rapport zal vervolgens gerapporteerd worden hoeveel van de zaken overlappen.

Een kanttekening hierbij is dat er niet voor de volledige periode van 2017-2022 vermeld kan worden hoeveel overlap er wel (of niet) is. De dossiers van de Raad betreffen namelijk zaken waarbij kinderen

zijn geboren in de jaren 2017-2022, maar de beschikkingen van de Rechtspraak betreffen zaken waarin uitspraak is gedaan in de periode 2017-2022 (in de systemen van de rechtbank is het niet mogelijk om de filteren op geboortedatum van het kind). Omdat het vaak enkele maanden tot in sommige gevallen enkele jaren kan duren voordat een eindbeschikking wordt gegeven omtrent het juridisch ouderschap, komen de steekproeven niet geheel overeen. Zo gaan de zaken van de rechtbank uit 2017 over kinderen die veelal vóór 2017 zijn geboren en derhalve niet voorkomen in de steekproef bij de Raad. Zaken van de Raad voor de Kinderbescherming waarin het kind is geboren in 2022 komen weer niet voor in de steekproef bij de rechtbank omdat deze zaken in 2022 nog niet waren voorgelegd aan de rechtbank.

Aanvullende opgevraagde cijfers

Voorts is bij de Nederlandse klinieken waar draagmoederschap plaatsvindt navraag gedaan over het aantal trajecten. Voor cijfers over de buitenlandse trajecten is contact opgenomen met verschillende bemiddelingsorganisaties in het buitenland. De organisatie *New Life Global*, welke draagmoederschapstrajecten aanbiedt in Georgië, Oekraïne, Mexico, Zuidwest Azië en Kenya laat weten sinds 2021 cijfers omtrent buitenlandse trajecten bij te houden. Sinds 2021 hebben 21 Nederlandse paren het traject bij hen doorgezet. De Canadese organisatie *Surrogacy in Canada online* laat weten dat in 2021 en 2022 vijf Nederlandse koppels het draagmoederschapstraject via deze organisatie zijn gestart, in 2023 waren dat er nul terwijl in 2024 zich tot nu toe twee koppels hebben aangemeld.

Ten laatste is contact gelegd met het CBS om cijfers te krijgen over het aantal Nederlandse kinderen dat in het buitenland is geboren. Hoewel uit die cijfers niet blijkt of het kind is geboren met behulp van een draagmoeder, geeft het wel inzicht in de landen waar Nederlandse kinderen geboren worden. Zo is tijdens het onderzoek weleens de zorg geuit dat heteroseksuele koppels die in het buitenland een kind krijgen met hulp van een draagmoeder, dat kind in Nederland als hun eigen kind zouden opgeven zonder daarbij te vermelden dat sprake is geweest van een draagmoederstraject (deze constructie wordt verder toegelicht in Hoofdstuk 5). De CBS-cijfers zijn derhalve opgevraagd om inzicht te krijgen in de schaal waarop hier mogelijk sprake van kan zijn.

2.2 Deelonderzoek II: Praktijkonderzoek

Doel van het praktijkonderzoek is om te onderzoeken hoe draagmoederschapstrajecten in Nederland verlopen (onderzoeksvraag 2). Niet alleen feitelijke kenmerken van de trajecten staan centraal (o.a. gaat het om hoog- of laagtechnologisch draagmoederschap, binnenlandse of buitenlandse trajecten); met name meningen, ervaringen en motieven worden hierbij onderzocht (o.a. motivatie voor draagmoederschap, contact tussen partijen, evaluatie van het traject en knelpunten). Hiervoor worden gegevens verzameld van zowel ervaringsdeskundigen (wensouders en draagmoeders) als van professionals die betrokken zijn bij draagmoederschapstrajecten.

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van vragenlijsten en interviews. Daarbij worden de vragenlijsten ingezet voor ervaringsdeskundigen, zodat het verloop en de kenmerken van draagmoederschapstrajecten uitgebreider en onder een grotere doelgroep bevestigd kunnen worden (t.o.v. het gebruik van alleen interviews). De interviews zijn bedoeld voor verdere verdieping met een kleinere groep respondenten. Bij professionals worden alleen interviews afgenomen; hier ligt de focus op de evaluatie van draagmoederschapstrajecten en mogelijke knelpunten.

2.2.1 Deelnemers

De groep ervaringsdeskundigen bestaat primair uit Nederlandse wensouders en draagmoeders. De wensouders konden ervaring hebben met een buitenlands of binnenlands traject; alle draagmoeders hadden ervaring met een traject binnen Nederland. In de interviews hebben we ook met enkele kinderen gesproken die geboren zijn via een draagmoederschapstraject.

Waar het dossieronderzoek specifiek gericht was op de periode 2017-2022 zijn in het praktijkonderzoek ook iets minder recentere ervaringen geïnccludeerd. Dit was o.a. nodig gezien ons doel om ook vragen te stellen over informatievoorziening aan kinderen en om ook met enkele kinderen zelf te spreken, waarbij we een minimale leeftijdsgrens van 8 jaar (voor de kinderen) hanteerden. De groep professionals bestaat uit deskundigen die beroepsmatig betrokken is bij draagmoederschapstrajecten of hier zicht op heeft.

Tabel 2.2.

Aantal deelnemers praktijkonderzoek (vragenlijsten & interviews).

Doelgroep	Vragenlijsten	Interviews
<i>Ervaringsdeskundigen</i>	<i>67</i>	<i>10</i>
Wensouders	35	5
Kinderen geboren uit draagmoederschap	n.v.t.	3
Draagmoeders	32	2
<i>Professionals</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>13*</i>
Rechtspraak	n.v.t.	2
Advocatuur	n.v.t.	4
Raad voor de Kinderbescherming	n.v.t.	1
Begeleiding/counseling	n.v.t.	2
Burgerlijke stand	n.v.t.	2
Andere relevante organisaties	n.v.t.	2

* Het gaat bij de professionals om aantal interviews en niet om aantal deelnemers. In sommige gevallen hebben meerdere professionals deelgenomen aan één interview (omdat zij veel samenwerken of een vergelijkbaar perspectief vertegenwoordigen).

In totaal hebben 32 draagmoeders en 35 wensouders de vragenlijst ingevuld. Kenmerken van deze deelnemers en het soort trajecten worden hieronder uitgebreider besproken. Zeven van deze ervaringsdeskundigen – en 3 kinderen – spraken we ook in een interview. Daarnaast hebben we 13 interviews afgenomen met professionals uit o.a. de rechtspraak, de advocatuur, met medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming, professionals die als counselor werkzaam zijn, en met medewerkers van de burgerlijke stand. Aan sommige gesprekken hebben meerdere professionals deelgenomen; in totaal spraken we met 19 personen die beroepsmatig te maken hebben met draagmoederschapstrajecten. Een overzicht van het aantal deelnemers is weergegeven in Tabel 2.2.

Werving van deelnemers

Deelnemers voor de vragenlijsten zijn geworven via sociale media. Bij de start van dit onderzoek is een Instagram pagina voor dit onderzoek aangemaakt (genaamd: Het Gedragen Kind) om potentiële deelnemers en geïnteresseerden te informeren over het bestaan van deze studie. Op het moment dat de vragenlijsten verspreid konden worden, is dat ten eerste gebeurd via deze pagina. Via een online informatiefolder konden draagmoeders en wensouders alle relevante informatie over het onderzoek vinden, waarna ze zelf konden besluiten of zij wilden deelnemen. Via zowel de genoemde Instagram pagina alsook via de LinkedIn pagina's van de onderzoekers is aan verschillende relevante personen en organisaties gevraagd om de oproep verder te verspreiden. Ook via besloten facebook-groepen voor draagmoeders en wensouders is dit onderzoek gedeeld (via de beheerder van die groepen).

De deelnemers voor de interviews zijn op verschillende manieren geworven. Voor wensouders en draagmoeders liep dit via de vragenlijsten. Aan het eind van de vragenlijst is de vraag gesteld of deelnemers vrijblijvend informatie zouden willen ontvangen over de interviews, waarna een selectie van de deelnemers uitgenodigd is voor een gesprek. Daarbij hadden we als doel om te spreken met betrokkenen die verschillende soorten trajecten hadden doorlopen (dus zowel hoog- als laagtechnologisch, zowel binnenlandse als buitenlandse trajecten, etc.). Op basis van de informatiefolder konden deelnemers besluiten of ze wilden meewerken aan een interview. Aan wensouders met kinderen van 8 jaar of ouder is gevraagd of het kind enkele vragen zou mogen beantwoorden. Om kinderen te informeren is een aparte informatiebrief voor kinderen toegevoegd. Professionals zijn in de meeste gevallen direct benaderd door de onderzoekers. Bij de Raad voor de Kinderbescherming is gevraagd of een medewerker met expertise op het gebied van draagmoederschap kon deelnemen aan een interview. Voor deelname van rechters en stafjuristen bij de rechtbank is ten eerste toestemming verkregen van de Raad voor de Rechtspraak. Daarna is via het Landelijk Overleg Vakinhoud Familie- en Jeugdrecht (LOVF) contact gelegd met rechters en juristen die veel draagmoederschapzaken behandelen.

Beschrijving deelnemers vragenlijsten

In totaal hebben 32 draagmoeders en 35 wensouders de vragenlijst ingevuld. In beide groepen heeft de meerderheid de vragenlijst geheel afgerond (21 draagmoeders en 23 wensouders). De gegevens van deels afgeronde vragenlijsten worden meegenomen waar dat kan, waardoor het aantal respondenten kan verschillen per onderdeel van de vragenlijst. Van de 32 draagmoeders gaven er twee aan in verwachting te zijn, en ook één van de wensouders gaf aan binnenkort een kind te verwachten. Hoewel de doelgroep van dit onderzoek is gericht op draagmoeders en wensouders die het hele traject hebben doorlopen, hebben deze deelnemers die in verwachting zijn ook waardevolle informatie gegeven over het traject tot dan toe. Deze gegevens worden daarom meegenomen waar dat mogelijk is.

Kenmerken wensouders

Van de 35 wensouders die de vragenlijst hebben ingevuld, hadden er 32 een vaste partner ten tijde van het draagmoederschapstraject; 31 van hen zijn nog steeds samen met deze partner (12 heteroseksuele stellen 19 relaties tussen twee mannen). In de meeste gevallen is de vragenlijst door één van de wensouders ingevuld (N=27).

Zoals weergegeven in Figuur 2.3 hebben de meeste wensouders één kind gekregen via draagmoederschap. Wanneer er meerdere kinderen zijn geboren via deze weg, ging het niet altijd om dezelfde draagmoeder. Zes van de wensouders gaven aan ook eigen kinderen te hebben; enkele van hen benoemden dat het ging om afgebroken zwangerschappen.

Figuur 2.3 geeft ook informatie over de kenmerken van de draagmoederschapstrajecten. In de meerderheid van de gevallen (62%) was de draagmoeder vóór het traject geen bekende van de wensouders. In totaal 23 wensouders hebben ervaring met een draagmoeder die zij eerder niet kenden, waarbij het in 9 gevallen ging om een Nederlandse draagmoeder. Dit betekent dat 14 wensouders ervaring hebben met een buitenlands traject, waarbij het in 8 gevallen ging om een draagmoeder uit de Verenigde Staten. Verder laat Figuur 2.3 ook zien dat hoogtechnologische trajecten iets vaker voorkwamen in de steekproef dan laagtechnologische trajecten. In ongeveer de helft van de hoogtechnologische trajecten gaat het om een heterostel waarbij eicel én zaadcel van de wensouders gebruikt zijn (N=8). Van de wensouders die aangeven dat slechts één ouder genetisch verwant is aan het kind (eicel óf zaadcel gebruikt), gaat het in 8 van de 9 gevallen om twee mannen. Dit wordt echter ook door 1 heterostel aangevinkt.

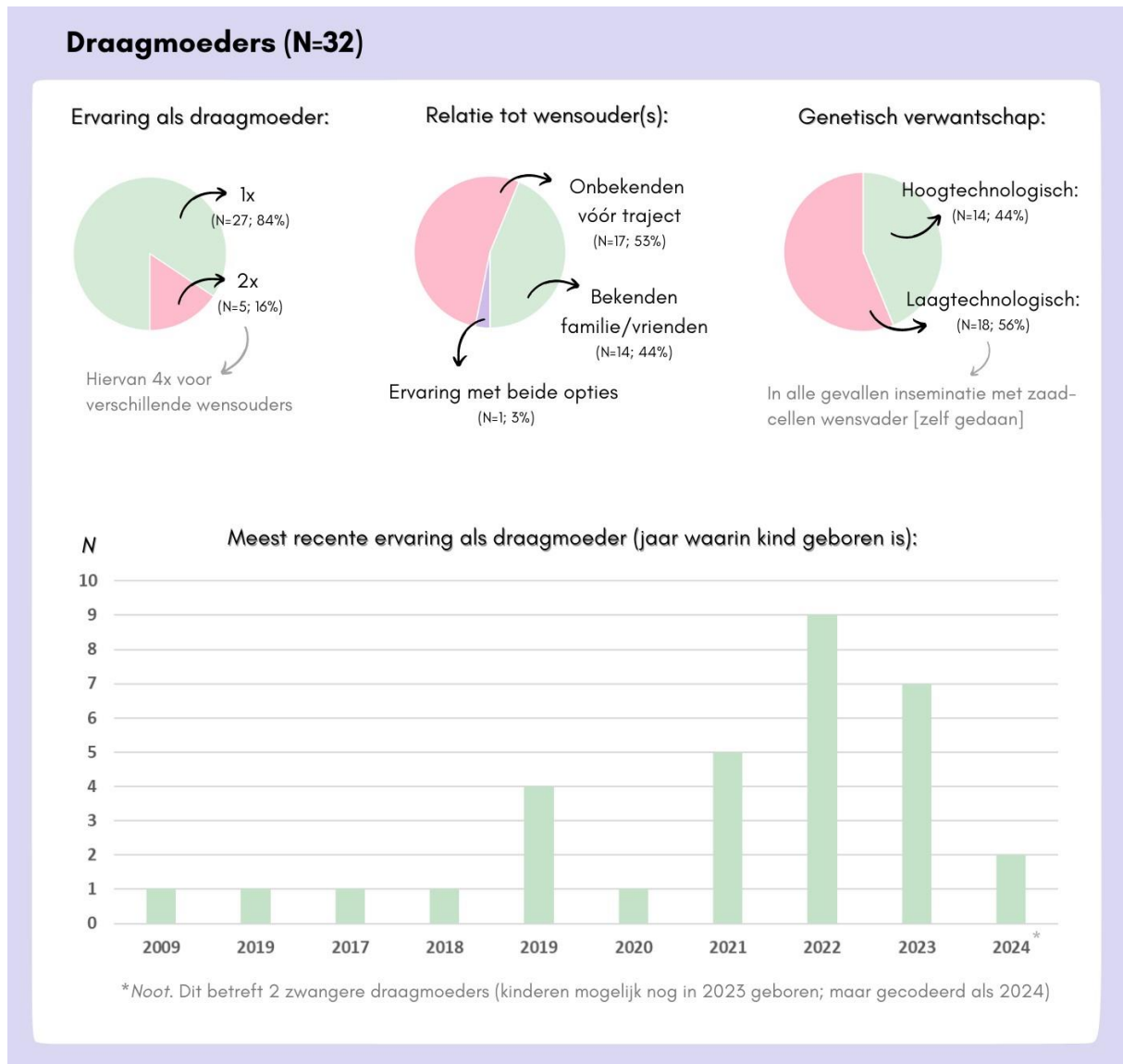
Figuur 2.3

Beschrijvende informatie over wensouders die deelnamen aan de vragenlijst.

Figuur 2.4.

Beschrijvende informatie over draagmoeders die deelnamen aan de vragenlijst.

Kenmerken draagmoeders

Van de 32 draagmoeders die de vragenlijst hebben ingevuld, hebben er 23 dit samen met hun partner gedaan. In totaal gaven 27 draagmoeders aan dat ze ten tijde van de zwangerschap een partner hadden. Vier respondenten waren alleenstaand en bij één respondent was in elk geval niet de huidige partner bij het traject betrokken. De meeste draagmoeders hebben één kind gedragen voor wensouders. Vijf draagmoeders zijn tweemaal draagmoeder geweest. Bijna alle draagmoeders (N=30) gaven aan dat zij ook eigen kinderen hebben die zij zelf opvoeden. In bijna al deze gevallen (N=29) zijn die kinderen geboren vóór het draagmoederschapstraject.

Ruim 40% van de draagmoeders gaf aan dat zij een kind droegen voor bekende wensouders, bijvoorbeeld familie of vrienden, zoals weergegeven in Figuur 2.4. Hier is ook af te lezen dat meer dan

de helft van de respondenten zeer recent (in de afgelopen 3 drie jaar) nog draagmoeder was (N=18; 56%), en dat het voor een kleine meerderheid om laagtechnologisch draagmoederschap ging (N=18; 56%). Er bleek geen relatie tussen hoog- of laagtechnologisch draagmoederschap en bekendheid van de wensouders: bij hoogtechnologische draagmoedersschappen ging het even vaak om bekende als om (vóór het traject) onbekende wensouders. Ook voor laagtechnologische trajecten ging dit ongeveer gelijk op.

2.2.2 vragenlijst wensouders en draagmoeders

De vragenlijsten voor dit onderzoek konden online ingevuld worden. Alle deelnemers hebben bij de start van de vragenlijst een toestemmingsverklaring getekend, waarna de vragenlijst startte. Het invullen van de vragenlijst was anoniem. Wel werd er aan het eind van de vragenlijst de vraag gesteld of deelnemers informatie zouden willen ontvangen over het vervolginterview. Persoonlijke gegevens die hier zijn achtergelaten, zijn apart opgeslagen. Deelnemers hebben geen vergoeding ontvangen voor deelname aan de vragenlijst, wel zijn er enkele waardebonnen t.w.v. 50 euro verloot onder de deelnemers.

De hoofdthema's die in de vragenlijsten aan bod zijn gekomen, zijn weergegeven in Tabel 2.3. Deze hoofdthema's zijn voor wensouders en draagmoeders gelijk, hoewel de formulering voor elke doelgroep is aangepast. Een overzicht van alle vragen is te vinden in Bijlage 2. Naast meerkeuzevragen voor bepaalde feitelijke informatie (denk aan het aantal keer ervaring met draagmoederschap en type traject) zijn er ook veel open vragen gesteld. De antwoorden op deze vragen zijn door de onderzoekers gecategoriseerd om te analyseren welke thema's door respondenten genoemd worden. Deze thema's zullen bij het bespreken van de resultaten uitgelicht worden, waarbij ook regelmatig citaten gebruikt worden ter illustratie. Gezien de gevoeligheid van dit onderzoek en om de privacy van deelnemers te waarborgen, worden de citaten in dit rapport niet gekoppeld aan een deelnemerscode. Dit zorgt ervoor dat minder zichtbaar is hoeveel verschillende deelnemers geciteerd worden, maar het belang van respondenten en het voorkomen van herleidbaarheid weegt in dit onderzoek zwaarder. In totaal zijn er in dit rapport van 35 verschillende deelnemers (18 wensouders en 17 draagmoeders) citaten uit de vragenlijst gebruikt.

Tabel 2.3.

Thema's die centraal stonden in de vragenlijsten

Thema	Vragen over...
Algemene informatie	<ul style="list-style-type: none"> • Wie vult de vragenlijst in • Ervaring met draagmoederschap • Relatie tussen draagmoeder en wensouders • Hoog- of laagtechnologisch traject
Motivationale aspecten	<ul style="list-style-type: none"> • Keuze voor draagmoederschap • Wensouders: keuze binnenlands/buitenlands traject
Het traject	<ul style="list-style-type: none"> • Contact tussen draagmoeder en wensouders • Informatie uitwisseling over elkaar (o.a. medische gegevens) • Voorlichting en begeleiding • Gemaakte afspraken • Betrokkenheid wensouders bij keuzes zwangerschap/bevalling • Band opbouwen met kind (wensouders) en afstand doen (draagmoeder)
Juridische aspecten	<ul style="list-style-type: none"> • Juridisch ouderschap en gezag • Evaluatie juridische procedures
Kinderen	<ul style="list-style-type: none"> • Kennis kind over traject
Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Evaluatie traject • Reflectie/aanbevelingen

2.2.3 Interviews

Alle interviews in dit onderzoek zijn online afgenomen. Alle geïnterviewden hebben toestemming gegeven voor deelname, in het geval van kinderen hebben ofwel de ouders met gezag (kind <12 jaar) ofwel kind én ouders met gezag (kind >12 jaar) toestemming verleend. Van alle interviews is een audio-opname gemaakt die getranscribeerd is t.b.v. het coderen.

Het interview met professionals werd afgenomen door twee leden van het onderzoeksteam en duurde circa 60 minuten. Wensouders en draagmoeders spraken met één van de onderzoekers en dit gesprek duurde circa 45-60 minuten. Het gesprek duurde wat langer wanneer er ook kinderen deelnamen – dit deel nam ongeveer 5 tot 10 minuten tijd in beslag. Dit gesprek met kinderen volgde *na* het gesprek met de wensouders; kinderen werden er dan bij geroepen om kort met de onderzoeker te spreken. Ouders waren hierbij aanwezig maar zijn gevraagd om zich op de achtergrond te houden. Deelnemende wensouders en draagmoeders kregen een VVV-bon t.w.v. 15 euro voor hun deelname.⁶⁹ Kinderen ontvingen een klein presentje dat hen toegestuurd werd.

⁶⁹ Dit zijn andere waardebonnen dan bij de vragenlijst. Bij de interviews is ook geen sprake van verloting.

Inhoud van het gesprek

Bij de interviews was sprake van een semi-gestructureerde opzet, waarbij de gespreksleider enkele concrete vragen opwerpt, die de deelnemer kan beantwoorden. Hiervoor zijn topiclijsten opgesteld, die te vinden zijn in Bijlage 2. De belangrijkste thema's zijn weergegeven in Tabel 2.4.

In Tabel 2.4 is te zien dat getracht is om zoveel mogelijk thema's met verschillende deelnemers te bespreken, zodat hier uit meerdere perspectieven op gereflecteerd kan worden. Bepaalde thema's zijn in de ene doelgroep echter uitgebreider besproken dan in de andere doelgroep. Zo is de prevalentie uitgebreider aan de orde geweest bij de professionals dan bij ervaringsdeskundigen, terwijl ervaringsdeskundigen meer vragen over kennis en ervaringen van kinderen hebben beantwoord. Binnen de groep professionals zijn in feite dezelfde vragen gesteld, maar soms lag de nadruk meer op het eigen perspectief van de deelnemer in kwestie. Een voorbeeld is dat niet alle professionals een beeld hadden van de begeleiding, en dat dit in sommige gesprekken dus nauwelijks ter sprake kwam.

Vragen over kennis en ervaringen van kinderen zijn zowel aan wensouders als aan kinderen gesteld. Bij kinderen werden de vragen geïntroduceerd door een video van een jongen (9 jaar) die beschrijft hoe hij geboren is, waarna deelnemende kinderen gevraagd werden om te vertellen over hun eigen 'geboorteverhaal'.⁷⁰

De interviews zijn door de onderzoekers getranscribeerd en thematisch geanalyseerd. Net als bij de kwalitatieve gegevens in de vragenlijsten is er gekeken welke thema's terugkwamen in de gesprekken met de deelnemers. Daarbij zijn uiteraard de antwoorden op de gestelde vragen gecodeerd, maar het gesprek kon soms ook leiden tot een discussie over een ander onderwerp. Bij het verwerken van de antwoorden is dit soort informatie ook zo veel mogelijk meegenomen. De bevindingen uit de interviews worden in de volgende hoofdstukken op thematische wijze besproken. Er wordt regelmatig gebruik gemaakt van citaten van deelnemers. Net als bij de vragenlijsten worden i.v.m. herleidbaarheid geen deelnemerscodes weergegeven na de citaten. Bij de professionals wordt over het algemeen wel vermeld welk beroep deze persoon uitoefent, omdat dit de citaten in een bepaalde context plaatst. In dit rapport zijn uit elk interview één of meerdere citaten opgenomen.

⁷⁰ Dit wordt in Hoofdstuk 7 toegelicht, waar ook deze resultaten besproken worden. Een transcriptie van wat de jongen in de video vertelt, is te vinden in Bijlage 2 (bij de inhoud van de topiclijsten).

Tabel 2.4

Thema's die besproken zijn in interviews met ervaringsdeskundigen en professionals

Thema	Ervaringsdeskundigen	Professionals
Prevalentie	<ul style="list-style-type: none"> Duiding bevindingen dossieronderzoek 	<ul style="list-style-type: none"> Eigen schatting prevalentie Ontwikkeling over de jaren heen Duiding bevindingen dossieronderzoek
Buitenland	<ul style="list-style-type: none"> Evt ervaring van wensouders met buitenlandse draagmoeder Reflectie op procedures (o.a. bemiddeling) 	<ul style="list-style-type: none"> Om welke landen gaat het? Werkwijze bemiddelingsbureaus Uitdagingen buitenlandse zaken Juridische routes buitenlandse zaken
Juridische aspecten	<ul style="list-style-type: none"> Reflectie op eigen juridische procedure & verbeterpunten 	<ul style="list-style-type: none"> Reflectie op juridische routes in Nederland & verbeterpunten
Afspraken	<ul style="list-style-type: none"> Afspraken en contracten Afdwingbaarheid contracten 	<ul style="list-style-type: none"> Afspraken en contracten Afdwingbaarheid contracten
Autonomie draagmoeder	<ul style="list-style-type: none"> Autonomie draagmoeder Evt meningsverschillen 	<ul style="list-style-type: none"> Autonomie en bescherming van de draagmoeder
Begeleiding	<ul style="list-style-type: none"> Voor wie, door wie, en soort begeleiding Verbeterpunten 	<ul style="list-style-type: none"> Voor wie, door wie, en soort begeleiding Verbeterpunten
Kind	<ul style="list-style-type: none"> Kind vertellen over het traject Kennis van kind over traject Ervaringen en gevoelens van kinderen 	<ul style="list-style-type: none"> Afstammingsinformatie achterhalen
Lange termijn	<ul style="list-style-type: none"> Contact draagmoeder & kind 	<ul style="list-style-type: none"> nvt

2.3 Beperkingen

Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar draagmoederschap in Nederland. De bevindingen uit deze studie geven dan ook relevant inzicht in de Nederlandse praktijk. Bij het trekken van conclusies moeten wel enkele beperkingen in gedachten gehouden worden.

Het dossieronderzoek is uitgevoerd met als hoofddoel om de prevalentie van draagmoederschapszaken in Nederland te onderzoeken. Aangezien geen enorm hoge prevalentiecijfers verwacht werden, is in dit onderzoek geen gebruik gemaakt van een selecte groep dossiers om het totaal aantal zaken te schatten. In plaats daarvan zijn alle relevante dossiers uit de periode 2017-2022 bekeken. Toch is het mogelijk dat dit geen totaalbeeld is van alle draagmoederschapszaken in Nederland; hier gaan we bij de reflectie op de prevalentiecijfers in Hoofdstuk 3 uitgebreid op in. Deze beperking dat we niet kunnen inschatten in hoeverre de cijfers een totaalbeeld weergeven, geldt ook voor de rechtbankzaken die we aanvullend hebben bekeken. Hoewel de werkafpraak binnen de Rechtspraak is dat zaken worden ingevoerd in het systeem (Porta Iuris), kan het zijn dat dit in enkele gevallen niet is gebeurd. Voor de rechtbank Den Haag geldt dat we de beschikkingen in Porta Iuris hebben kunnen vergelijken met de

beschikkingen die in 2022 in digidoc zijn gezet. Dit laatste systeem is pas sinds enkele jaren in gebruik door de rechtbank. Het systeem wordt gebruikt om beschikkingen op te stellen en vervolgens te verspreiden en geeft daarom een volledig beeld van de beschikkingen in Den Haag over het jaar 2022. Daarnaast is apart aan de rechtbank Amsterdam gevraagd om beschikkingen die nog niet waren ingevoerd, in te voeren in Porta Iuris. Dat is eveneens gebeurd voor het jaar 2022. Hierdoor is er het meest zicht op de prevalentie van zaken waarin de rechtbank in het jaar 2022 een eindbeschikking heeft gegeven.

Wat betreft de overlap tussen zaken die bekend zijn bij de Raad en/of rechtbanken, is reeds genoemd dat de steekproeven niet geheel overeenkomen. In de oorspronkelijke onderzoeksopzet zou alleen gekeken worden naar zaken bij de Raad voor de Kinderbescherming. De interviews gaven evenwel aanleiding om verder te kijken en ook gegevens bij de rechtbank in te zien. Daar was het niet mogelijk om exact dezelfde steekproef te nemen als bij de Raad voor de Kinderbescherming omdat het in het systeem van de rechtbank niet mogelijk is om te zoeken op de geboortedatum van het kind. Bovendien is het heel goed mogelijk dat zaken waarin het kind in 2022 is geboren en dus al wel bekend zijn bij de Raad voor de Kinderbescherming, in de onderzoeksperiode nog niet zijn behandeld door de rechtbanken.

In het dossieronderzoek is verder in de buitenlandse zaken niet apart gecodeerd of wensouders het kind voor de geboorte reeds prenataal hadden erkend in Nederland. Over de juridische betekenis van een dergelijke erkenning bestaat in de praktijk discussie, zoals in Hoofdstuk 5 zal worden toegelicht.

Een beperking voor zowel de vragenlijsten als de interviews met wensouders en draagmoeders is dat deelnemers geworven zijn via sociale media, waardoor de steekproef mogelijk bestaat uit een selecte groep betrokkenen – bijvoorbeeld mensen met vooral positieve ervaringen. Ook in ander onderzoek wordt dit als beperking genoemd. Golombok en collega's beschrijven dat daarbij ook een rol kan spelen dat wensouders en draagmoeders mogelijk vaak te maken krijgen met negatieve reacties over draagmoederschap, of taboes in de maatschappij. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat deze betrokkenen extra hun best doen om draagmoederschap in een goed licht te zetten.⁷¹ In het huidige onderzoek is daarom ook expliciet gesproken met professionals uit o.a. de advocatuur en de rechtspraak, zodat mogelijke conflicten tussen partijen ook naar voren zouden kunnen komen.

Voor de ervaringsdeskundigen geldt bovendien dat het aantal deelnemers relatief beperkt is. Hoewel de totale groepsgrootte een mooie steekproef vormt, gaat het om een heterogene groep die ervaring heeft met veel verschillende soorten trajecten. Als het gaat om specifieke subgroepen deelnemers (zoals heterostellen die naar het buitenland gaan, of heterostellen die kiezen voor hoogtechnologisch draagmoederschap met een draagmoeder uit eigen kring), dan kan er sprake zijn van weinig deelnemers binnen zo'n kleine subgroep. Ook dit draagt eraan bij dat de bevindingen mogelijk niet representatief voor de hele doelgroep. Bij het trekken van conclusies zal hier rekening mee worden gehouden. In dit rapport worden de bevindingen van de huidige studie daarom ook in de context van ander wetenschappelijk onderzoek geplaatst.

⁷¹ Golombok et al. 2004.

Hoofdstuk 3

Prevalentie

Kartica van der Zon,
Douae Youssef & Daisy Smeets

Hoofdstuk 3: Prevalentie van draagmoederschap in Nederland

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat onderzoeksvraag 1 centraal: hoe vaak komt draagmoederschap voor in Nederland? Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden, want data over het aantal kinderen dat wordt geboren met behulp van een draagmoeder zijn moeilijk te verkrijgen. Dat geldt ook wereldwijd. Zelfs in landen waar draagmoederschap wettelijk is gereguleerd is vaak geen overzicht van de prevalentie van draagmoederschap.⁷² Wel wordt in verschillende publicaties weergegeven dat wereldwijd de markt voor draagmoederschap de afgelopen jaren is gegroeid.⁷³ Tegelijkertijd is die markt zeer fluïde en verschuift deze zich steeds tussen landen afhankelijk van wet- en regelgeving, aanbod van draagmoeders en externe factoren zoals het uitbreken van een oorlog.⁷⁴ Daarnaast blijkt dat de vraag naar draagmoeders hoog is en vooral wordt aangedreven door wensouders uit relatief rijke westerse landen.⁷⁵

Schattingen wereldwijd

Over een aantal landen is wel (enige) data beschikbaar of zijn er ruwe schattingen te maken. Zo wordt geschat dat er in China ongeveer 5000 tot 10000 kinderen per jaar met behulp van een draagmoeder worden geboren.⁷⁶ Voor wat betreft India zijn er schattingen over het jaar 2012, die uiteenlopen van 6000 tot 10000 kinderen die in dat jaar met behulp van een draagmoeder geboren zouden zijn.⁷⁷ Dat is dus voorafgaand aan het verbod op internationaal draagmoederschap dat in 2015 door de Indiase regering werd afgekondigd.⁷⁸ In Rusland werden over het jaar 2015, 1539 draagmoederschapstrajecten geregistreerd.⁷⁹ Ook in dit land is de regelgeving omtrent draagmoederschap evenwel gewijzigd waardoor geen gebruik meer gemaakt mag worden van eiceldonatie en draagmoederschap alleen nog maar toegankelijk is voor gehuwde Russische hetero-koppels of Russische alleenstaande vrouwen, waardoor het aantal zaken drastisch is afgenomen de laatste jaren.⁸⁰ In het Verenigd Koninkrijk worden jaarlijks ongeveer 420-450 nationale én internationale draagmoederschapszaken afgehandeld door de rechtbanken.⁸¹

⁷² Scherpe, Fenton Glynn & Kaan 2019, p.522.

⁷³ Horsey 2024 en Mohapatra 2012.

⁷⁴ Horey 2024, zie over over snel veranderende wetgeving en contexten ook Mutcherson 2024 en Smolin & De Boer-Buquicchio 2024. Keyes beschrijft in haar artikel over draagmoederschap in Engeland, Australië, Canada en Nieuw Zeeland, hoe zelfs tijdens het schrijven van het artikel de wetgeving in verschillende landen significant veranderde, zie Keyes 2024. Zie over draagmoederschap in Oekraïne na het uitbreken van de oorlog ook König 2023.

⁷⁵ Horsey 2024.

⁷⁶ Scherpe, Fenton Glynn & Kaan 2019, p.522.

⁷⁷ Scherpe, Fenton Glynn & Kaan 2019, p.522.

⁷⁸ Pandre 2021.

⁷⁹ Scherpe, Fenton Glynn & Kaan 2019, p.522.

⁸⁰ *The Moscow Times* 19 december 2022, *Putin bans surrogacy for foreigners*, en Russian Association of Human Reproduction [Surrogacy \(rahr.ru\)](https://surrogacy.rahr.ru) 4 april 2023. Zie over de Russische wetgeving ook Khazova 2024.

⁸¹ Horsey 2024.

Over de VS zijn het meest data te verkrijgen. In de VS zijn over de jaren 2014-2020 in totaal 40.177 embryo-transplantaties bij een draagmoeder bekend, waarvan 32% met wensouders die niet zelf uit de VS kwamen. Deze embryo-transplantaties leidden in 8526 zaken tot een zwangerschap en in totaal werden er 7.373 kinderen geboren, waarvan 1075 meerling-kinderen.⁸² Ongeveer een derde van de wensouders uit het buitenland die naar de VS kwamen voor een draagmoederschapstraject waren ouder dan 42 jaar. Draagmoeders daarentegen zijn, net als eiceldonoren het vaakst jonger dan 30 jaar oud. In 9770 trajecten werd één embryo getransplanteerd, in 3009 trajecten waren dat twee embryo's tegelijkertijd en in 146 trajecten drie of meer. De meeste wensouders die naar de VS gaan komen uit China (41,7%), Frankrijk (9,2%), Spanje (8,5%), het Verenigd Koninkrijk (5,3%) en Israël (5,0%).⁸³

Cijfers over Nederland

Over het aantal draagmoederschapstrajecten in Nederland waren geen precieze cijfers bekend. Wel zijn er schattingen. De Staatscommissie Herijking ouderschap heeft een aantal cijfers verzameld om een beeld te kunnen krijgen van het aantal binnenlandse en buitenlandse draagmoederschapstrajecten in Nederland. Daaruit kwam naar voren dat de Raad voor de Kinderbescherming in 2012 twaalf draagmoederschapszaken zag, (acht keer IVF-draagmoederschap, drie keer traditioneel draagmoederschap en één buitenlands traject) in 2013 negentien zaken (vier IVF-draagmoederschap, twaalf keer traditioneel draagmoederschap en drie buitenlandse trajecten) en tot oktober 2014 vier trajecten (twee keer IVF-draagmoederschap en twee keer traditioneel draagmoederschap). Een rondvraag bij vier advocaten die veel draagmoederschapstrajecten behandelden, leverde een schatting op van ongeveer 31 trajecten per jaar.⁸⁴

3.2 Prevalentie van draagmoederschap

In deze paragraaf worden de prevalentiecijfers besproken zoals gebleken uit het dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming en het aantal bekende trajecten in de rechtsbanksystemen. Als aanvulling is hierbij ook relevante informatie uit de interviews verwerkt.

Zoals reeds in Hoofdstuk 2 is genoemd, zijn de juridische uitspraken geïncludeerd omdat de dossiers bij de Raad beperkt zicht gaven op de prevalentie van draagmoederschap in Nederland. Dit wordt hieronder eerst toegelicht. Daarna volgen de prevalentiecijfers voor binnenlandse en buitenlandse trajecten.

⁸² Herweck et al. 2024.

⁸³ Herweck et al. 2024.

⁸⁴ Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 119, 120.

3.2.1 Betrokkenheid van de Raad voor de Kinderbescherming

Zoals beschreven in de Inleiding (Hoofdstuk 1) kan de Raad voor de Kinderbescherming op verschillende manieren betrokken raken bij een draagmoederschapstraject. Allereerst moet de Raad toestemming geven wanneer ouders een kind dat jonger dan zes maanden is in huis nemen en verzorgen, terwijl zij niet de juridisch ouders zijn van het kind en ook niet tot in de derde graad verwant zijn aan het kind.⁸⁵ Ten tweede loopt een van de routes om het ouderschap over te dragen van de draagmoeder (en haar partner) aan de wensouder(s) via de gezagsbeëindiging.⁸⁶ Het onderzoek voorafgaand aan de gezagsbeëindiging en het verzoek tot gezagsbeëindiging worden gedaan door de Raad voor de Kinderbescherming. Ten laatste is de enige juridische manier voor de draagmoeder om haar moederschap te beëindigen, de adoptie van het kind door een van de wensouders. Anders dan voor vaders, is het immers in het Nederlandse recht niet mogelijk om het moederschap te ontkennen als zij niet de biologisch ouder is van het kind.⁸⁷ Het verzoek tot adoptie wordt niet door de Raad gedaan, maar het procesreglement bepaalt wel dat bij adoptieverzoeken standaard een afschrift naar de Raad voor de Kinderbescherming wordt gestuurd.⁸⁸ Wanneer het ouderschap van de draagmoeder in binnenlandse trajecten beëindigd is, dan moet er dus een dossier naar de Raad zijn gestuurd. In de praktijk lijkt het er evenwel op dat dat niet in alle gevallen gebeurt, of dat de Raad die dossiers niet oppakt, waardoor ze ook niet meer te vinden zijn in de Raadsdossiers. In de interviews zegt een medewerker van de Raad daarover: “We hebben met de rechtbank de afspraak dat van ieder verzoek waar adoptie in voorkomt een bericht van naar de Raad wordt gestuurd. Maar ook daarvan hebben we gezien dat we ze soms missen of dat ze niet gestuurd worden. Dus ik heb ook geen zicht dat zijn er vijftig, of dat zijn er honderd of het is er maar één. Maar ik denk dat we echt hardop kunnen zeggen: wij hebben niet het totale overzicht.” Een van de advocaten geeft aan dat de Raad volgens hen geen onderzoek doet wanneer sprake is van genetisch verwantschap tussen beide wensouders en het kind: “Bij honderd procent genetisch komen ze volgens mij gewoon niet altijd. We hebben de laatste tijd toch vaak bij honderd procent genetisch, gewoon erkenning van de akten, en dan zijn ze er dus niet”. De rechtbank Amsterdam heeft een ander beeld en geeft aan dat de Raad altijd onderzoek doet: “Dat is ook wat ze zelf uitdragen. We doen 100% onderzoek, zeggen ze.”

⁸⁵ Artikel 442a Sr. in verbinding met artikel 1:241 lid 3 BW. Als een van de wensouders het kind al voor de geboorte heeft kunnen erkennen is deze toestemming dus niet nodig. Ook als er sprake is van verwantschap tot in de derde graad is de toestemming niet nodig. Dat is bijvoorbeeld het geval als de draagmoeder de zus is van een van de wensouders.

⁸⁶ Artikel 1:266 BW.

⁸⁷ Zie hierover ook Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 183 en *Kamerstukken II* 2011/12, 33032, nr. 3, p. 16.

⁸⁸ Zie voor de meest recente versie *Procesreglement Adoptie*, januari 2024, par. 2.6.

3.2.2 Dossieronderzoek en uitspraken van rechtbanken

Een overzicht van het totaal aantal zaken (zowel binnenlands als buitenlands) over de periode 2017-2022 is weergegeven in Tabel 3.1.

Bij de Raad voor de Kinderbescherming zijn in totaal 129 zaken bekend over een draagmoederschapstraject. Als we kijken naar de verdeling over de jaren dan zijn er acht zaken waarin het kind is geboren in 2017; 12 zaken waarin het kind is geboren in 2018; 19 zaken waarin het kind is geboren in 2019; 19 zaken waarin het kind is geboren in 2020; 34 zaken waarin het kind is geboren in 2021 en 28 zaken waarin het kind is geboren in 2022, daarnaast zijn er negen zaken waarin het geboortjaar niet uit het dossier kon worden afgeleid.

Tabel 3.1.

Totaal aantal draagmoederschapstrajecten over 2017-2022 bekend bij de Raad voor de Kinderbescherming en volgens uitspraken van rechtbanken.

	Dossiers Raad voor de Kinderbescherming <i>Aantal kinderen geboren</i>	Uitspraken rechtbanken <i>Aantal eindbeschikkingen</i>
2017	8	8
2018	12	13
2019	19	17
2020	19	21
2021	34	10
2022	28	39
Onduidelijk	9	
Totaal	129	108

Bij de rechtbanken zijn over deze zelfde jaren in totaal 108 eindbeschikkingen gegeven waarin het ouderschap is vastgesteld van de wensouders over een kind dat is geboren met hulp van een draagmoeder. Deze kinderen zijn niet allemaal in die jaren geboren. De beschikking wordt doorgaans maanden (of in sommige gevallen jaren) nadat het kind is geboren afgegeven. De zaken bij de Raad waarin het kind in 2017 is geboren, zijn daarom veelal pas in 2018 of 2019 behandeld door een van de rechtbanken. Van de 108 individuele zaken bij de rechtbanken in totaal, gaat het om acht eindbeschikkingen in 2017 en 13 in 2018. In 2019 is in 17 zaken een eindbeschikking gegeven omtrent het juridisch ouderschap; in 2020 in 21 zaken en in 2021 in 10 zaken. De meeste eindbeschikkingen werden afgegeven in 2022, dat waren er in totaal 39. Het lijkt erop dat zaken in 2021 enige tijd op de

plank zijn blijven liggen. Aan het eind van dat jaar zijn er prejudiciële vragen gesteld aan de Hoge Raad. Na de beslissing van de Hoge Raad om af te zien van beantwoording van de vragen is een inhaalslag gemaakt. In de interviews geeft een van de rechters aan: “Er zijn natuurlijk ook de zaken op de plank liggen, omdat we de hoop hadden dat de Hoge Raad toch wat richting zou geven. Nou, helaas bleek dat niet het geval te zijn en toen hebben we eigenlijk in sneltreinvaart, omdat je de mensen toch ook niet te lang wil laten wachten en ze ook duidelijkheid wil geven, met een selecte groep al die zaken behandeld.”

De meeste zaken zijn behandeld door de rechtbanken Den Haag (N=36) en Amsterdam (N=42), maar er zijn ook beschikkingen van de rechtbank Gelderland (N=5); de rechtbank Limburg (N=2); de rechtbank Midden-Nederland (N=3); de rechtbank Noord Holland (N=11); de rechtbank Noord Nederland (N=1); de rechtbank Oost Brabant (N=1); de rechtbank Rotterdam (N=2) en de rechtbank Zeeland West-Brabant (N=5).

3.2.3 Overlap tussen de dossiers bij de Raad en de rechtbanken

Zoals beschreven in Hoofdstuk 2 komen de steekproeven bij de Raad en die bij de rechtbanken niet geheel overeen. De Raad is vaak al vóór de geboorte van het kind betrokken, terwijl de eindbeschikking van de rechtbank het sluitstuk van het hele traject vormt. De 129 zaken die bij de Raad bekend zijn, betreffen kinderen geboren in de jaren 2017-2022; bij de rechtbanken gaat het om 108 zaken waarin in deze periode (2017-2022) een eindbeschikking is gegeven.

In Tabel 3.2 is te zien in hoeverre er overlap bestaat tussen de beide steekproeven. Zoals beschreven in Hoofdstuk 2 is dit bekeken door o.a. te matchen op geboortjaar en -maand van het kind. Na het excluseren van overlappende zaken, bleken de twee steekproeven betrekking te hebben op 197 unieke zaken. Bij negen zaken die bekend waren bij de Raad was het geboortjaar van het kind echter niet uit het dossier af te leiden, waardoor deze zaken niet gekoppeld konden worden aan de gegevens van de rechtbanken. Zonder deze negen zaken waren er in totaal 188 unieke zaken die bekend waren bij de Raad, de rechtbanken, of bij beide instanties. Hiervan hadden 23 zaken betrekking op een kind geboren vóór 2017 (alleen bekend bij de rechtbanken), waarmee het aantal unieke draagmoederschapszaken in de periode 2017-2022 uitkomt op een totaal van 165.

Voordat we ingaan op de zaken uit de periode 2017-2022, is het relevant om te kijken naar de zaken waarin kinderen vóór 2017 geboren zijn. Daarvan ging het in vijf zaken om een geboortjaar vóór 2011 (één zaak waarin het kind is geboren in 2006; één in 2007; één in 2008; en één in 2010). Voorts waren er zeven zaken waarin het kind in 2014 is geboren; twee zaken waarin het kind in 2015 is geboren en 10 zaken waarin het kind in 2016 is geboren. Waar het gaat om zaken over kinderen die in 2010 of eerder zijn geboren, betreft het vermoedelijk buitenlandse ouders die in het buitenland een kind hebben gekregen met behulp van een draagmoeder. Als zij enkele jaren later besluiten met hun kind naar Nederland te verhuizen is een juridische procedure nodig om het ouderschap in Nederland ook erkend te krijgen. De beschikkingen over kinderen met een geboortjaar vóór 2017 laten zien dat er een lange periode kan zitten tussen de geboorte van het kind en de eindbeschikking van de rechtbank. Als we ter illustratie kijken naar de zaken waarin kinderen zijn geboren in 2016, dan valt op dat deze lang niet allemaal in 2017 zijn afgehandeld door de rechtbanken. In vier van de tien zaken met geboortjaar 2016 is een eindbeschikking in 2017 gegeven; in nog eens vier zaken is de eindbeschikking in 2018 gegeven en in twee zaken is de eindbeschikking in 2022 gegeven. De beschikkingen laten tevens

zien dat er een variatie bestaat in de tijdsduur die zit tussen de geboorte en het vaststellen van het juridisch ouderschap door de rechtbank.

Tabel 3.2

Overlap tussen de steekproef bij de Raad en de steekproef bij de Rechtspraak.

Geboortejaar kind	N (totaal)	Alleen bekend bij de Raad	Alleen bekend bij rechtbanken	Bekend bij beide instanties
onbekend	9	9 (100%)	0 (0%)	0 (0%)
vóór 2017	23	0 (0%)	23 (100%)	0 (0%)
2017	20	5 (25%)	12 (60%)	3 (15%)
2018	22	9 (43%)	9 (43%)	4 (19%)
2019	27	12 (44%)	8 (30%)	7 (26%)
2020	30	8 (27%)	9 (30%)	13 (43%)
2021	36	22 (61%)	2 (6%)	12 (33%)
2022	30	23 (77%)	1 (3%)	6 (20%)
Totaal 2017-2022	165	79 (48%)	41 (25%)	45 (27%)

 NB in totaal waren er dus $79+45=124$ zaken (75%) bekend bij de Raad over de periode 2017-2022.

Zoals reeds benoemd zijn er via de twee steekproeven 165 unieke zaken gevonden waarin kinderen tussen 2017 en 2022 geboren zijn via een draagmoederschapstraject. Dit aantal vormt de ondergrens wat betreft de prevalentie van draagmoederschap in deze periode. In Tabel 3.2 valt op dat er in 2021 en 2022 beduidend minder zaken waren die alleen bij de rechtbanken bekend waren dan de jaren ervoor. Aangezien de eindbeschikking soms pas enkele jaren na de geboorte van het kind volgt, is het aannemelijk dat voor deze geboortejaren (2021 en 2022) ook in de periode na 2022 nog eindbeschikkingen volgen. Doordat in deze periode prejudiciële vragen zijn gesteld aan de Hoge Raad, is een aantal zaken ook voor langere tijd aangehouden. Het is moeilijk te schatten om hoeveel zaken dat zou kunnen gaan, maar als de ontwikkeling uit 2019 en 2020 zich voortzet, waarbij 30% van de

zaken alleen bekend was bij de rechtbanken, zou de prevalentie aangevuld kunnen worden met ongeveer 15 zaken. Het is ook mogelijk dat de Raad in de afgelopen jaren een steeds groter deel van het totaal aantal zaken heeft gezien. In paragraaf 3.3 zal verder gereflecteerd worden op de prevalentiecijfers en de mogelijke onderschatting van het werkelijke aantal zaken.

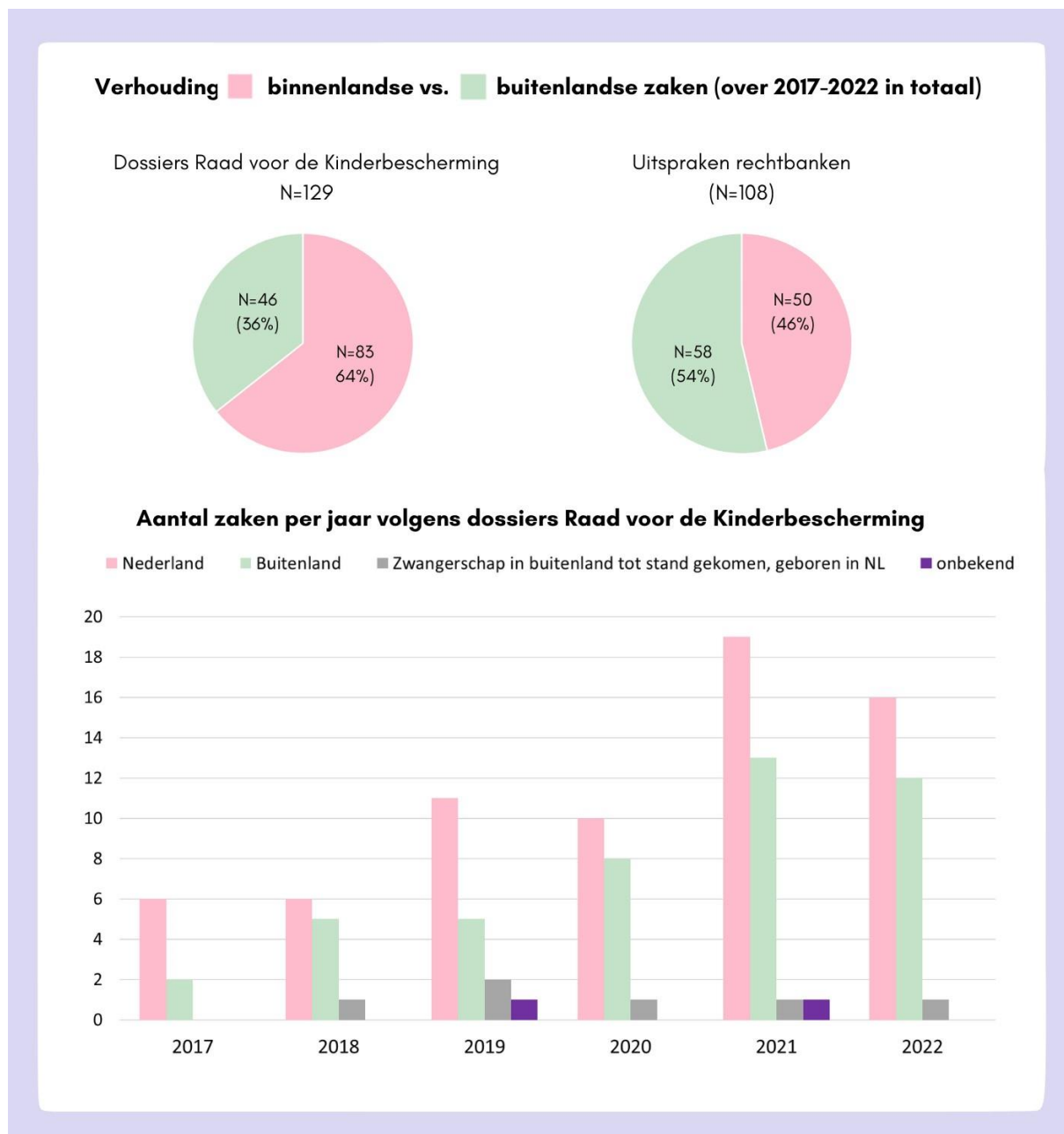
Een verklarende factor voor het feit dat de Raad en de rechtbanken andere zaken onder ogen krijgen is enerzijds het tijdverloop dat reeds besproken is (o.a. dat de raad wel zaken heeft gezien uit 2021/2022, maar de eindbeschikking van de rechtbank later zal volgen). Er zullen echter ook andere factoren een rol spelen. Ter illustratie kijken we naar de jaren 2017 tot en met 2020 waarin jaarlijks ongeveer 10 zaken wel bij de Raad te vinden waren, maar niet bij de rechtbanken. Een deel van deze zaken zal simpelweg niet zijn opgenomen in het systeem van de rechtbanken. Zoals besproken bij de beperkingen van dit onderzoek (Hoofdstuk 2), is het mogelijk dat beschikkingen ondanks bestaande werkafspraken niet zijn opgenomen in het zoekstelsel van de Rechtspraak. Voorts is het ook mogelijk dat wensouders hebben besloten om het juridisch ouderschap niet formeel te regelen en geen stappen te ondernemen om de ouderlijke rechten over te dragen. Hierbij zou het ook (deels) kunnen gaan om trajecten die zijn begonnen als draagmoederschapstraject, maar uiteindelijk zijn uitgemond in meerouderschap. Een laatste verklaring kan daarnaast zijn dat bij de geboorteaangifte niet is vermeld dat sprake is van draagmoederschap, waardoor de zaak nooit bij de rechtbank is beland. Deze mogelijkheden worden verder besproken onder paragraaf 3.3.

3.2.4 Buitenlandse vs. binnenlandse trajecten

Een van de deelvragen van dit onderzoek betreft in welke mate Nederlandse wensouders uitwijken naar het buitenland voor een draagmoederschapstraject. Van de 129 zaken bij de Raad voor de kindbescherming ging het in 46 dossiers om een kind dat in het buitenland is geboren en in 83 zaken om een binnenlands traject. In de zaken bij de rechtbanken ging het in 58 zaken om een buitenlands traject en in 50 zaken om een binnenlands traject. Een overzicht van deze verhouding is te vinden in Figuur 3.1. Ook voor de 165 unieke trajecten die bekend zijn bij de Raad, de rechtbanken, of beide instanties, is de verhouding tussen binnenlandse en buitenlandse zaken in Figuur 3.1 af te lezen. In totaal ging het om 94 binnenlandse en 71 buitenlandse trajecten.

Figuur 3.1

Binnenlandse vs. buitenlandse draagmoederschapstrajecten. Het totaal aantal unieke zaken refereert naar de niet-overlappende trajecten die bekend zijn bij de Raad, de rechtbanken, of beide.

Vervolgens is in Figuur 3.1 ook het aantal zaken per jaar weergegeven. Dat is ten eerste gevisualiseerd voor alle unieke trajecten die bekend waren bij de Raad, de rechtbanken, of beide. Hieruit komt de eerder vermelde toename in draagmoederschapstrajecten naar voren, zowel voor binnenlandse als buitenlandse trajecten. Dit zien we ook voor de gegevens die bij de Raad voor de Kinderbescherming verzameld zijn. De data uit het dossieronderzoek worden in Figuur 3.1 apart vermeld, omdat hierin ook te zien is dat het incidenteel voorkomt dat er een kind in Nederland wordt geboren, maar via een buitenlandse draagmoeder.

Daarnaast is in deze studie onderzocht om welke landen het gaat bij buitenlandse trajecten (voor een totaaloverzicht zie Tabel 3.3). In het dossieronderzoek bij de Raad is gecodeerd in welk land de zwangerschap tot stand is gekomen, wat de nationaliteit van de draagmoeder is en waar kinderen geboren zijn. De meeste wensouders die naar het buitenland gingen voor een draagmoeder, gingen naar de V.S (N=27). Binnen de VS gaan wensouders naar veel verschillende staten. In het onderzoek zijn trajecten tegengekomen in Maine, Texas, Oregon, Colorado, Californië, Wisconsin, Florida, Nevada, Minnesota en Mississippi. Naast de VS zijn er kinderen geboren in België (N=1), Canada (N=3), Georgië (N=3), Mexico (N=2), Nigeria (N=1), Oekraïne (N=4), Rusland (N=1) en Zuid-Afrika (N=1). Ook waren er Nederlandse draagmoeders die naar het buitenland reizen om de zwangerschap tot stand te brengen, terwijl zij vervolgens wel in Nederland zijn bevallen. Deze zwangerschappen zijn tot stand gekomen in Canada (N=1), de VS (N=1), Tsjechië (N=1), en Cyprus (N=2). Ten laatste zijn er buitenlandse draagmoeders die in Nederland bevallen. Eenmaal betrof dat een Oekraïense draagmoeder, en eenmaal een draagmoeder uit Trinidad en Tobago.

Bij de rechtbanken is alleen gekeken waar het kind werd geboren, niet waar de zwangerschap tot stand is gekomen of wat de nationaliteit van de draagmoeder was. Van de 58 kinderen die volgens de rechtbankuitspraken in het buitenland zijn geboren, werden er 32 in de VS geboren. Daarnaast werden er kinderen geboren in Armenië (N=2), België (N=3), Canada (N=5), Georgië (N=4), India (N=2), Nigeria (N=1), Oekraïne (N=8) en Rusland (N=1).

Tabel 3.3*Overzicht van buitenlandse trajecten.⁸⁹*

	Dossiers Raad voor de Kinderbescherming	Uitspraken rechtbanken
Armenië	-	2
België	1	3
Canada	3	5
Georgië	3	4
India	-	2
Mexico	1	-
Nigeria	1	1
Oekraïne	4	8
Rusland	1	1
V.S.	27	32
Zuid-Afrika	1	-
Onbekend	11	-

3.2.5 Karakteristieken van trajecten

In de dossiers van de Raad is ook gecodeerd om wat voor soort trajecten het gaat. Deze informatie is niet gecodeerd in de beschikkingen van de rechtbanken. In deze paragraaf wordt besproken om wat voor soort wensouders het gaat (o.a. paren van gelijk of verschillend geslacht). Verder volgt ook informatie over de genetische verwantschap tussen wensouders en kind, ofwel of het gaat om hoog- of laagtechnologische trajecten. Een overzicht van deze kenmerken is weergegeven in Figuur 3.2.

⁸⁹ In deze tabel zijn niet de zaken meegenomen waarin een deel van het traject in het buitenland plaatsvond. Dat gaat in vijf zaken om een Nederlandse draagmoeder, die naar het buitenland is gereisd voor een ivf-traject en in twee zaken om een buitenlandse draagmoeder die in Nederland zwanger is geraakt en daar ook is bevallen.

Figuur 3.2

Kenmerken van draagmoederschapstrajecten in Nederland, gecodeerd via het dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming.

Type wensouders

Van alle dossiers bij de Raad voor de kindbescherming (N=129) ging het in ruim de helft van de zaken om wensouderparen van gelijk geslacht (N=71; 55%). Dat ging in alle gevallen om twee mannen, in het vervolg duo-wensvaders genoemd. In 50 zaken (39%) ging het om hetero-wensouderparen. Daarnaast waren er acht wensouders (6%) die alleenstaand waren ten tijde van de geboorte van het kind. Zes keer ging dat om een alleenstaande man en twee keer om een alleenstaande vrouw (zie ook Figuur 3.2).

De meeste paren van gelijk geslacht vonden een draagmoeder in Nederland (N=45; 63% van 71 koppels); 25 van hen (35% van 71 koppels) kreeg een kind dat in het buitenland uit een draagmoeder werd geboren. Eén paar vond een buitenlandse draagmoeder die in Nederland beviel. Van de heterostellen kregen 15 koppels een kind dat in het buitenland werd geboren (30% van de 50 koppels) en 35 paren een kind dat in Nederland werd geboren (70% van de 50 koppels). In het dossieronderzoek zijn dus geen beduidende verschillen te zien in hoe vaak stellen van gelijk of verschillend geslacht uitwijken naar het buitenland. Van de alleenstaande ouders gingen er zes (van de acht) naar het buitenland en kregen er twee in Nederland een kind bij een Nederlandse draagmoeder.

Daarnaast is ook gekeken naar de nationaliteit van wensouders die een traject in het buitenland kozen. In de dossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming had het merendeel van de wensouderparen (beide of een van hen) een buitenlandse nationaliteit. Van de 46 dossiers waar kinderen in het buitenland zijn geboren, kon in 36 zaken de nationaliteit van de wensouders worden afgeleid. In 15 van deze zaken (42%) ging het om wensouders die beiden de Nederlandse nationaliteit hebben en in twee zaken om alleenstaande wensouders met de Nederlandse nationaliteit. In tien zaken had een van beiden *niet* de Nederlandse nationaliteit, terwijl in twee zaken sprake was van een dubbele nationaliteit van (een van de) wensouders. In zeven dossiers ging het om wensouders die (beiden) niet de Nederlandse nationaliteit hadden.

Genetisch verwantschap met het kind

Zoals eerder besproken telden we in het dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming 83 binnenlandse draagmoederschapstrajecten. In de meeste van deze zaken was sprake van laagtechnologisch draagmoederschap (zie ook Figuur 3.2), waarbij gebruik is gemaakt van een eicel van de draagmoeder (N=48; 58%). In bijna al deze zaken (N=45; 94%) is de zwangerschap tot stand gekomen met behulp van zelfinseminatie, terwijl in drie zaken (6%) een ivf-behandeling heeft plaatsgevonden. In de overige 35 binnenlandse zaken (42%) was er sprake van hoogtechnologisch draagmoederschap, waarbij in de meeste gevallen gebruik werd gemaakt van een eicel van de wensmoeder (N=25; 71%). Daarnaast werd vijf keer (14%) een eicel van een bekende van de wensouders gebruikt, zoals een zus of een vriendin. In vijf zaken (14%) werd een eicel van een donor gebruikt; driemaal van een anonieme donor, tweemaal van een niet-anonieme donor. In drie zaken kon het kind dus *niet* achterhalen wie zijn of haar genetische moeder is. Bij deze laatste vijf zaken waarin gebruik werd gemaakt van een eiceldonor, kwam de zwangerschap steeds tot stand door een ivf-behandeling in het buitenland (Oekraïne, VS, Canada, Armenië, Cyprus) terwijl het kind in Nederland werd geboren.

Wat betreft gebruik van de zaadcellen was er beduidend minder variatie in de binnenlandse zaken: in alle zaken waarin een kind in Nederland werd geboren is gebruik gemaakt van de zaadcel van (een van) de wensvader(s). Wel is in één van de zaken onduidelijk aan welke van de twee wensvaders het kind genetisch verwant is.

In de 46 buitenlandse zaken zien we bijna uitsluitend hoogtechnologisch trajecten (N=44; 96%), met uitzondering van twee Belgische zaken (zie ook Figuur 3.2). Waar in de nationale hoogtechnologisch zaken veel gebruik werd gemaakt van de eicel van de wensmoeder, was dat in de buitenlandse zaken in maar zes zaken het geval (14% van de 44 zaken). In zeven van de buitenlandse hoogtechnologisch zaken was er sprake van een anonieme eiceldonor (16%) en in 28 zaken van een niet-anonieme eiceldonor (62%). In één zaak bleek achteraf uit DNA-onderzoek dat het kind, anders dan gedacht, niet biologisch verwant was aan de wensmoeder. Ook in de buitenlandse trajecten werd in de meeste

gevallen gebruik gemaakt van het zaad van de wensvader. Daarnaast werd in twee zaken gebruik gemaakt van een niet-anonieme donor en eenmaal werd het zaad van een anonieme donor gebruikt. In de zaak waarin gebruik werd gemaakt van een anonieme zaaddonor, werd eveneens gebruik gemaakt van een anonieme eiceldonor. Het kind dat uit dit traject is geboren kan derhalve zijn genetische achtergrond in zijn geheel niet achterhalen.

Type wensouders en genetisch verwantschap

Als we alleen kijken naar de trajecten met heterokoppels, is het kind in alle dossiers van de Raad voor de Kinderbescherming verwant aan ten minste een van de wensouders. In 49 van de 50 zaken met heterokoppels is er in ieder geval een genetische verwantschap met de vader en werd dus gebruik gemaakt van het zaad van de man. In één van de buitenlandse trajecten werd gebruik gemaakt van het zaad van een bekende van de wensouders. De moeders zijn minder vaak genetisch verwant aan het kind, van de 50 heteroparen gebruikten er 31 (62%) een eikel van de wensmoeder. In zeven zaken werd een eikel van de draagmoeder gebruikt en in acht zaken een eikel van een niet anonieme donor. In drie zaken was er sprake van een anonieme eikel-donor en in een laatste zaak is het onduidelijk waar de eikel vandaan kwam omdat later uit DNA-onderzoek blijkt dat het kind niet biologisch verwant is aan de wensmoeder. Geen van de heteroparen maakten gebruik van een eikel van een bekende van de wensouders.

Voor duo-wensvaders is het belangrijk om onderscheid te maken tussen binnenlandse en buitenlandse trajecten. In 40 van de 47 binnenlandse trajecten met duo-wensvaders werd de eikel van de draagmoeder gebruikt (85%). Dat is verklaarbaar doordat dit allemaal zaken betrof waarin sprake was van laagtechnologisch draagmoederschap; hoogtechnologisch draagmoederschap is in Nederland pas sinds 2019 ook mogelijk voor homoparen. In vijf binnenlandse zaken ging het om hoogtechnologische trajecten en is gebruik gemaakt van eiceldonor uit de eigen kring van de wensvaders, zoals iemand uit het sociale netwerk of een zus. Dit betreffen allemaal zaken uit 2021 en 2022. In twee trajecten was sprake van een anonieme eikel uit het buitenland. Voor deze trajecten is de Nederlandse draagmoeder naar het buitenland gereisd voor een ivf-behandeling.

In de buitenlandse trajecten met duo-wensvaders (N=25) wordt veel vaker gebruik gemaakt van een al dan niet anonieme eiceldonor (N=23; 92%). In slechts twee van deze zaken werd gebruik gemaakt van een eikel van de draagmoeder. In deze zaken ging het in beide gevallen om Belgische draagmoeder. Van de zaken waarin gebruik werd gemaakt van een eiceldonor, is in twee zaken om de eikel van een bekende van de wensvaders gebruikt, in een zaak een eikel van een vriendin en eenmaal een eikel van een zus. In 17 zaken werd gebruik gemaakt van een niet-anonieme eiceldonor terwijl in vier zaken een anonieme eiceldonor werd gebruikt.

3.2.6 Aanvullende gegevens op de prevalentie

Om meer zicht te krijgen op de prevalentie zijn cijfers opgevraagd bij Nederlandse klinieken die draagmoederschap faciliteren, bij internationale bemiddelingsbureaus en bij het CBS.

Voor hoogtechnologische draagmoederschapstrajecten aan kunnen Nederlandse wensouders terecht bij Nij Geertgen centrum voor vruchtbaarheid en het Amsterdam UMC.⁹⁰ Bij het Medisch centrum Kinderwens Leiderdorp is in de afgelopen jaren sporadisch een geval van laagtechnologisch draagmoederschap geweest. Nij Geertgen rapporteert in februari 2024 dat bij hen 14 kinderen zijn geboren bij een koppel van twee mannen en 11 kinderen bij wensouders van verschillend geslacht. Daarnaast zijn er op dat moment vier draagmoeders zwanger voor een man-man koppel en twee voor een man-vrouw koppel.

Het Amsterdam UMC rapporteert in mei 2023 dat in de periode 2007 tot en met 2021 in totaal 96 kinderen zijn geboren uit een draagmoederschapstraject.

Voor cijfers over de buitenlandse trajecten is contact opgenomen met verschillende organisaties in het buitenland. De organisatie *New Life Global*, welke draagmoederschapstrajecten aanbiedt in Georgië, Oekraïne, Mexico, Zuidwest Azië en Kenya, laat weten sinds 2021 cijfers omtrent buitenlandse trajecten bij te houden. Zij geven aan sinds 2021 109 verzoeken te hebben ontvangen van Nederlandse wensouders die op zoek zijn naar een draagmoeder. Van hen hebben 21 Nederlandse paren het traject doorgezet. De Canadese organisatie *Surrogacy in Canada online* geeft aan jaarlijks minstens 100 verzoeken van Nederlandse wensouders te krijgen. In 2021 en 2022 zijn vijf Nederlandse koppels het draagmoederschapstraject via deze organisatie gestart; in 2023 waren dat er nul terwijl in 2024 zich tot nu toe twee koppels hebben aangemeld. De organisatie geeft aan dat ze voorheen jaarlijks 10 tot 15 Nederlandse wenskoppels hielpen, maar dat deze koppels inmiddels voor andere organisaties of andere landen lijken te kiezen. Dat kan volgens hen te maken hebben met het beperkte aanbod aan draagmoeders in Canada.

Naast informatie van organisaties zijn bij het CBS-cijfers opgevraagd over het aantal Nederlandse kinderen dat in het buitenland is geboren. Dit betreft dus niet specifiek kinderen die zijn geboren via een draagmoederschapstraject, maar alle kinderen van Nederlandse ouders die in het buitenland worden geboren. Dat aantal wordt sinds 2022 bijgehouden door het CBS. Deze cijfers zijn opgevraagd omdat in de interviews naar voren kwam dat wensouders die in het buitenland een kindje hebben gekregen met hulp van een draagmoeder, mogelijk niet aangeven bij de aangifte dat het om een draagmoederschapstraject gaat. Dit gaat om zaken waarin ouders een buitenlandse geboorteakte hebben met daarop de wensouders als ouder. Een hetero-koppel zou in die gevallen bij de ambtenaar van de burgerlijke stand aan kunnen geven dat de vrouw in het buitenland is bevallen van het kind. Die geboorteakten kunnen in Nederland dan worden erkend zonder tussenkomst van een rechter, omdat de ambtenaar er niet van op de hoogte is dat het kind is geboren met behulp van een draagmoeder (meer over juridische routes inclusief reflectie hierop volgt in Hoofdstuk 5) Op basis van de cijfers van het CBS is derhalve gekeken of Nederlandse kinderen zijn geboren in landen waar wensouders gewoon direct op de geboorteakte kunnen worden gezet, zoals Oekraïne of Canada. Dit zou immers een indicatie kunnen zijn dat deze route daadwerkelijk wordt gebruikt door wensouders. Uit deze cijfers

⁹⁰ Het Leids Universitair Medisch Centrum geeft desgevraagd aan dat wanneer wensouders de counseling hebben gevolgd bij het Amsterdams Universitair Medisch Centrum en er een medische indicatie is gesteld voor hoogtechnologisch draagmoederschap, de wensouders voor de verdere procedure ook bij het LUMC terecht kunnen.

komt evenwel naar voren dat in geen van de bekende draagmoederschapslanden een onverwacht groot aantal Nederlandse kinderen is geboren.

3.3 Reflectie op prevalentiecijfers

Met professionals en ervaringsdeskundigen is in de interviews gesproken over de prevalentiecijfers die opgehaald zijn uit het dossieronderzoek. Aan professionals is ten eerste gevraagd wat hun eigen schatting is t.a.v. de prevalentie van draagmoederschap in Nederland. Daarna zijn de globale uitkomsten van het dossieronderzoek met zowel professionals als ervaringsdeskundigen gedeeld om dit samen te duiden.

3.3.1 *Schattingen van professionals*

De geïnterviewde professionals schatten de prevalentie van draagmoederschap in Nederland bijna allemaal hoger in dan naar voren komt uit de dossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming en de beschikkingen van de rechtbanken. Als gevraagd wordt naar het aantal zaken waarmee de professional zelf per jaar te maken krijgt, lopen de getallen erg uiteen. Sommige advocaten noemen vier tot vijf zaken per jaar; en twee anderen geven aan tien tot vijftien zaken per jaar te krijgen. Een advocaat geeft aan zo'n 65 zaken te hebben liggen. Wel geven ze allemaal aan veel meer vragen te krijgen van mensen die draagmoederschap overwegen, dan dat er daadwerkelijk trajecten worden gestart. Als gevraagd wordt hoe vaak de professionals denken dat draagmoederschap in totaal voorkomt in Nederland dan wordt het vaakst een schatting van 150-200 zaken per jaar gegeven. Als gevraagd wordt waar mensen deze schatting op baseren dan wordt bijna altijd verwezen naar een schatting die een aantal jaar geleden is gemaakt door professionals die zijn aangesloten bij stichting DuRF.⁹¹ Een medewerker van het Fiom geeft een schatting die in de buurt ligt van de cijfers die naar voren komen uit het dossieronderzoek. De medewerker schat in dat er 15-20 binnenlandse hoogtechnologische trajecten per jaar zijn; 10-15 laagtechnologische trajecten en 20 buitenlandse trajecten. Daarbij geeft de medewerker direct aan dat de schatting gebaseerd is op nattevingerwerk.

Als gevraagd wordt of er vaker sprake is van binnenlandse of van buitenlandse trajecten, wordt wisselend gereageerd. Een aantal professionals schat in dat het aantal binnenlandse en buitenlandse trajecten ongeveer gelijk verdeeld is, maar de meeste professionals schatten in dat buitenlandse trajecten het meest voorkomen. Een van de geïnterviewden geeft aan dat dat ermee te maken heeft dat er simpelweg te weinig draagmoeders beschikbaar zijn in Nederland, wat de wensouders in een andere context ook noemen (dit wordt besproken in Hoofdstuk 4). Een andere professional geeft aan dat waarschijnlijk vooral homokoppels naar het buitenland gaan omdat zij aangewezen zijn op hoogtechnologische trajecten waar zij in Nederland pas sinds kort voor in aanmerking komen.

Bijna alle professionals waren het erover eens dat het aantal trajecten de afgelopen jaren toeneemt. Zo noemde een advocaat dat sprake is van "een sterke toename". Een medewerker van de Rechtspraak uitte het vermoeden dat de stijgende lijn al is ingezet in 2018 en de laatste jaren juist weer wat afvlakt. Als mogelijke verklaring voor de toename noemde een counselor dat "de publieke opinie echt wel een beetje veranderd is". Een van de advocaten noemde ook het stopzetten van interlandelijke adopties als verklaring voor de toename van draagmoederschap. Een andere counselor gaf aan dat in ieder geval

⁹¹ DuRF staat voor Dutch Rainbow Family professionals, zie <https://www.durf.online/>

de interesse voor draagmoederschap en de vraag naar draagmoeders is toegenomen: "Wat we ook zien bij [een relevante organisatie binnen draagmoederschap] is dat het ook exponentieel toegenomen is qua aantal bezoekers of deelnemers, ook bij de informatiebijeenkomsten, die zien specifiek op draagmoederschap".

Verschillende professionals gaven aan dat de soort zaken in de loop der jaren verandert. Meermaals is genoemd dat wensouders eerder in het traject advies inwinnen over de juridische procedures of de landen waar ze terecht kunnen. Zo noemt een medewerker van de Rechtspraak: "Mensen laten zich beter informeren, dat is denk ik wel een heel groot verschil. [...] Ik heb het idee dat in de zaken die we zien, mensen het beter hebben voorbereid en in die zin ons werk makkelijker maken, omdat de trajecten dan zorgvuldiger zijn". En ook advocaten geven aan dat mensen hen eerder weten te vinden: "dan kun je de grootste rampen voorkomen". De Raad voor de Kinderbescherming geeft juist aan dat zij steeds minder om advies worden gevraagd. Volgens hen heeft dat te maken met het advies van advocaten om vooral geen contact op te nemen met de Raad. Een medewerkster geeft aan: "vroeger belden ze ons nog gewoon om te overleggen, dan konden we meedenken en voorlichting geven".

Ook worden er verschuivingen in de herkomstlanden gezien. Een ambtenaar van de burgerlijke stand gaf aan: "Vroeger zagen we heel veel India, maar daar is een hoop misgegaan geloof ik, en dat is uiteindelijk redelijk gestopt. In het begin zagen we ook best veel Georgië of Oekraïne, maar ja, daar hebben we natuurlijk oorlogen, dus die zien we ook wel wat minder (...). Wat er altijd is geweest, is de Verenigde Staten en dat is nu nog steeds zo en met name Californië. We zien nu wel steeds meer staten". Een advocaat noemt dat niet alleen de buitenlanden veranderen, maar ook de nationaliteiten van wensouders: "Je hebt [soms] zo veel nationaliteiten dat het echt puzzelen is van, oké, wat wordt de route?".

3.3.2 Reflectie op huidige prevalentiecijfers

Bij het tonen van de resultaten van het dossieronderzoek aan de professionals gaven sommigen aan dat de aantallen hen wel "wat weinig" lijken. De schattingen over het aantal draagmoederschapstrajecten per jaar in Nederland lagen inderdaad beduidend hoger dan het aantal zaken bij de Raad voor de Kinderbescherming en de rechtbanken. Samen met professionals en ervaringsdeskundigen is nagedacht over mogelijke verklaringen hiervoor.

Sommige professionals gingen daarbij direct in op het verschil tussen binnenlandse en buitenlandse trajecten. Tegen de verwachting in lag het aantal buitenlandse trajecten in de dossiers van de Raad lager dan het aantal binnenlandse trajecten. Toch noemde een advocaat dit niet gek "omdat de Raad ook in buitenlandse gevallen niet altijd betrokken wordt. Wij adviseren mensen eigenlijk wel altijd om de Raad in ieder geval te informeren. Maar de praktijk is ook wel dat ze dan meteen een reactie krijgen van de Raad; Oké, veel succes en we horen het wel als u ons nodig heeft, maar wij pakken dit verder niet op". Enkele wensmoeders die ervaring hadden met een hoogtechnologisch traject uit het buitenland gaven aan dat de Raad inderdaad niet direct geïnformeerd was, omdat zij bewust hadden gewacht met de adoptie van hun kind. Een van hen lichtte toe: "Ik heb mijn kind nog niet geadopteerd (...) omdat wij de wens hebben voor nog een kind, en dit soort juridische trajecten zijn natuurlijk ook gewoon kostbaar". Wensmoeders die dit aangaven, beschreven dat de wensvader *wel* beschikt over juridisch ouderschap en gezag, en dat de draagmoeder (uit het buitenland) geen ouderlijke rechten meer uitoefent. Aangezien zich in de praktijk geen problemen voordeden en er volledig vertrouwen in de partner was, koos een subgroep wensmoeders er dus voor om de adoptie uit te stellen tot het gezin

compleet was. Een andere wensmoeder beschreef dat de adoptie uiteindelijk pas na een aantal jaren rond was: “Bij mijn zoon heeft dat al met al vier jaar geduurd. Maar daar heb ik helemaal geen last van gehad, er was ook helemaal geen probleem met inschrijven voor school of dat soort dingen”. Dit bewust uitstellen van de adoptie kan volgens deze wensmoeders mogelijk zorgen voor een onderschatting van het aantal adoptiezaken dat we aantreffen bij de dossiers van de Raad voor de Kinderbescherming. Zoals besproken in paragraaf 3.2 geven medewerkers van de Raad ook een andere reden waarom ze geen zicht op *alle* zaken hebben. Over de afspraak met de rechtbank dat van ieder verzoek waar adoptie in voorkomt een bericht naar de Raad wordt gestuurd, zei een raadsmedewerker: “ook daarvan hebben we gezien dat we ze soms missen of dat ze niet gestuurd worden.”

Een tweede verklaring voor het verschil tussen de geschatte prevalentie en de prevalentie zoals deze naar voren komt in het dossieronderzoek betreft de mogelijkheid dat draagmoederszaken buiten het zicht van de officiële instanties vallen doordat wensouders het kind aangeven alsof het geboren is uit de wensmoeder. Hoewel een dergelijke aangifte strafbaar is, is niet uit te sluiten dat dit wel voorkomt in Nederland.⁹² Medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming noemen een tweede verklaring voor een mogelijke onderschatting van het aantal buitenlandse zaken in de prevalentiecijfers van dit onderzoek: “In bepaalde landen kan je het kind als eigen kind op de geboorteakte zetten, als wensouders, dus als je dan bij de burgerlijke stand komt en je bent niet 50 en je hebt geen witte mensen en een zwart kind, en je bent ook nog eens man-vrouw. Nou, dan kan je gewoon doen alsof het je eigen kind is. Die zaken zien wij gewoon niet..”. Dat wordt bevestigd vanuit de medewerkers van de burgerlijke stand: “In theorie is het mogelijk, bijvoorbeeld in een land als Canada; als een getrouwd Nederlands stel daar even gaat wonen en een traject doorlopen... ja, dan komt er een geboorteakte, maar wij kunnen niet zien aan een kind uit wie het kind geboren is (..) of landen als Oekraïne. (...) Ik zou zeker niet willen uitsluiten dat dit soort dingen gebeuren”. Kortgezegd geldt voor kinderen geboren in het buitenland: “Als de wensouders als ouders op de geboorteakte vermeld worden (...), dan kun je wel wat controleren als ambtenaar, maar uiteindelijk is die controle natuurlijk heel beperkt.” Een andere professional vult aan dat dit nu nog minder controleerbaar is dan voorheen, omdat de geboorteaangifte in sommige gevallen ook digitaal gedaan kan worden. Dat geldt dus ook voor geboortes binnen Nederland. Dat er daadwerkelijk via deze weg kinderen uit een draagmoeder onder de radar blijven, bevestigde een van de professionals. Deze deelnemer had te maken gehad met de situatie dat wensouders naar het land zijn gereisd waar de draagmoeder woonde en daar een aantal maanden hadden verbleven tot het kind geboren was. Vervolgens zijn zij met het kind en een geboorteakte waarop beide wensouders als juridisch ouder vermeld stonden, teruggereisd naar Nederland “zonder dat er vragen gesteld zijn” en hebben zij deze geboorteakte laten inschrijven. Een andere professional beschreef een vergelijkbare situatie. In deze zaak werd de terugreis echter wel belemmerd omdat een ambassademedewerker vroeg om een verklaring van een verloskundige ter bevestiging van het feit dat de wensmoeder zwanger was geweest, omdat zij kort voor de geboorte pas dat land ingereisd was. Weer een andere professional gaf het voorbeeld van wensouders die een draagmoeder tijdelijk naar Nederland hebben laten overkomen om hier te bevallen. Ook deze gevallen kunnen buiten eventuele registraties of dossiers vallen.

⁹² Artikel 227 Sr en artikel 236 Sr. In de jurisprudentie is één zaak gevonden waarin wensouders zijn veroordeeld voor het doen van een valse aangifte. Zie rechtbank Zwolle-Lelystad 14 juli 2011, ECLI:NL:RBZLY:2011:BR1608. Zie Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden 15 april 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ7165 voor de uitspraak in hoger beroep.

Ten aanzien van landen waar ouders mogelijk kunnen verhullen dat het kind is geboren met behulp van een draagmoeder, komen vooral Canada en Oekraïne naar voren omdat daar wensouders direct op de geboorteakte gezet kunnen worden. Verschillende professionals gaven aan dat wensouders regelmatig een draagmoeder in Canada vinden. Zo noemde een medewerker van de burgerlijke stand: (..) “En Canada is hot op dit moment, omdat daar niet meer echt een rechter aan te pas komt”. Een counselor stelde: “Ik had zelf het idee dat de verdeling Verenigd Staten en Canada wel wat gelijk zou zijn. Dat verbaast me dan ook wel”. Dat de prevalentie in Canada hoger kan liggen dan naar voren komt in het dossieronderzoek lijkt ondersteund te worden door de informatie van het bemiddelingsbureau dat stelt voorheen jaarlijks zo’n tien tot vijftien Nederlandse stellen per jaar te hebben geholpen. Tegelijkertijd ondersteunen de CBS-cijfers omtrent Nederlandse kinderen die in het buitenland geboren worden dit beeld niet. In 2022 zijn er geen Nederlandse kinderen in Canada geboren.⁹³ Wel zijn er elf Nederlandse kinderen in Polen geboren.⁹⁴ Omdat Oekraïense draagmoeders vanwege de oorlog in hun land soms uitwijken naar Polen om daar te bevallen,⁹⁵ bestaat er een mogelijkheid dat een aantal van deze kinderen inderdaad geboren is via een draagmoederschapstraject. Dat beeld wordt ondersteund door een Oekraïense website waarop wordt geadverteerd voor “VIP-bevallingen” in Nederland. In deze constructie komt een Oekraïense draagmoeder naar Nederland om hier te bevallen van het kind, waarna het kind gemakkelijk bij de gemeente zou kunnen worden geregistreerd.⁹⁶

Een derde mogelijke verklaring voor de verschillen tussen de prevalentie van draagmoederschap in de dossiers en beschikkingen en de schattingen daarover, vereist een verschuiving van perspectief. Wellicht is er niet sprake van een onderschatting van de ware prevalentiecijfers, maar van een overschatting van de inschattingen van professionals. Wat opvalt is dat zowel bij de Raad als bij de rechtbanken dezelfde zaken meermaals voorbijkomen. Draagmoederschapstrajecten duren vaak twee jaar of langer. Zoals reeds genoemd kan de Raad voor de Kinderbescherming op verschillende momenten in het traject om advies gevraagd worden en dus een dossier aanmaken (bijvoorbeeld van een adviesgesprek; later voor de toestemming voor het opnemen van een kind jonger dan zes maanden; en weer later bij het verzoeken van juridische procedures). Voor de rechtbanken geldt dat draagmoederschapzaken voorbij kunnen komen wanneer bijvoorbeeld een *laisser-passer* nodig is, en later wanneer het juridisch ouderschap moet worden overgedragen. In deze laatste zaken is er veel sprake van tussenbeschikkingen, bijvoorbeeld omdat de uitkomst van een DNA-onderzoek moet worden afgewacht, of de uitslag van een Raadsrapport. Voor advocaten geldt dat, zoals hierboven al bleek, zij vaak in een heel vroeg stadium worden betrokken door wensouders, die bijvoorbeeld advies willen over de buitenlandse waarin zij terecht kunnen voor een draagmoeder. Dat alles maakt dat draagmoederschapstrajecten vaak meerdere jaren lopen, en zij gemakkelijk over meerdere jaren meegeteld kunnen worden in de cijfers. Daardoor kunnen er gemakkelijk dubbeltellingen worden gedaan. Dat effect van dubbeltellingen wordt versterkt doordat zaken soms meermaals voorbijkomen, bijvoorbeeld doordat er meerdere zittingen worden gehouden in een en hetzelfde traject. In het dossieronderzoek bij de Raad en bij de rechtbanken zijn deze dubbeltellingen eruit gehaald en is een zaak die meerdere keren terugkwam bij dezelfde instantie maar één keer meegeteld. Het is dus mogelijk dat het werkelijke aantal draagmoederschapzaken in de praktijk wordt overschat doordat

⁹³ <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85369NED/table?dl=9F2F6>

⁹⁴ <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85369NED/table?dl=9F2F6>

⁹⁵ Zie daarover König 2023.

⁹⁶ [VIP Guarantee Birth-in-Netherlands. Surrogate mother services + egg donation + IVF healthy + embryo + sex determination | Surrogate Motherhood Center of professor Feskov \(mother-surrogate.com\)](#)

dezelfde zaak meerdere keren terugkomt. Ook kan het zo zijn dat de prevalentie wordt overschat doordat er meer mensen interesse hebben in het traject dan er uiteindelijk mee doorgaan.

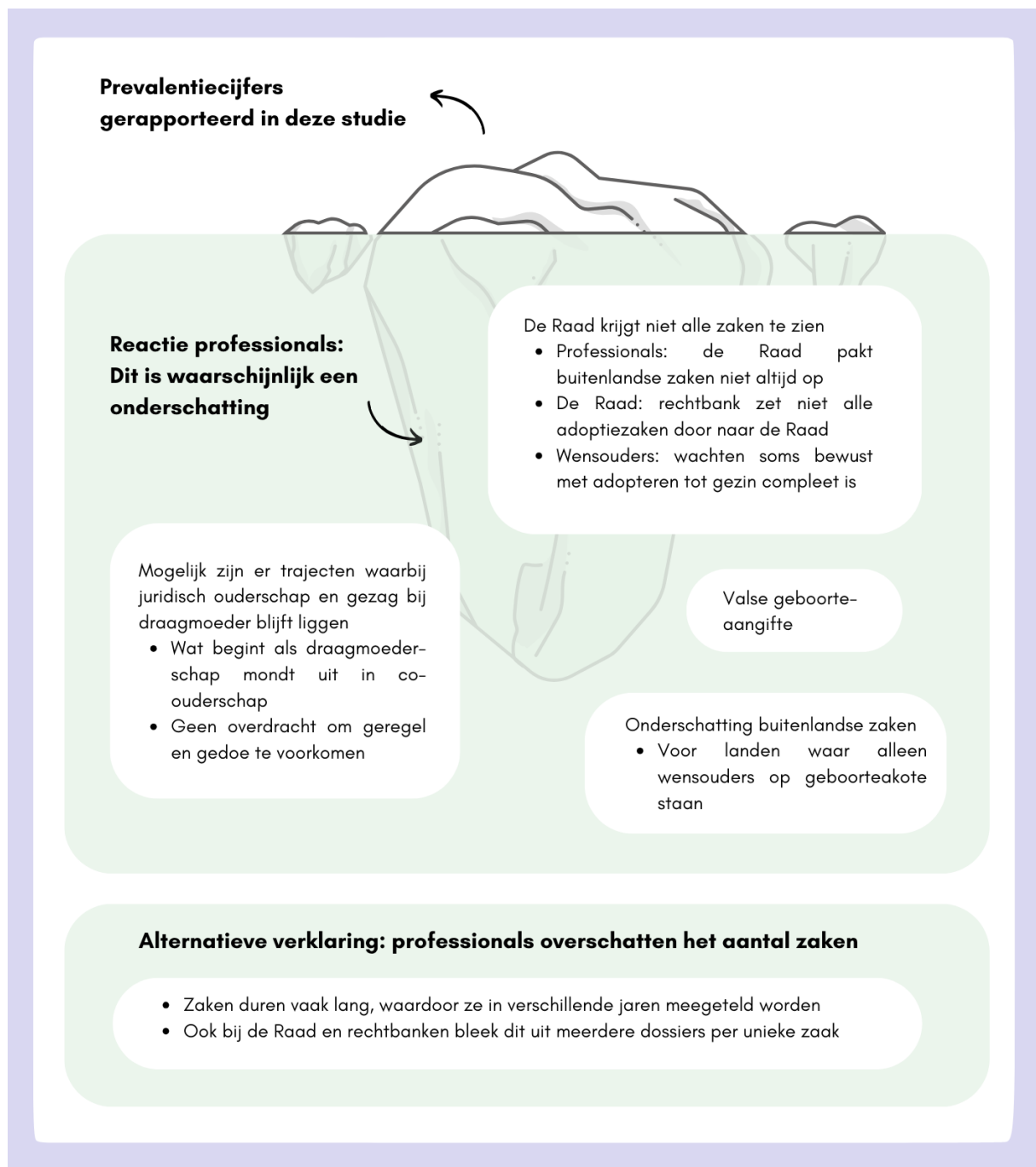
Verder zijn er ook twee alternatieve verklaringen genoemd door de wensouders en draagmoeders. Zij noemden ten eerste dat sommige zaken onder de radar blijven omdat wellicht niet altijd alle juridische procedures worden doorlopen. Met andere woorden: er zijn misschien wel zaken waarbij de draagmoeder de rechten over het kind behoudt. De wensouders en draagmoeders die wij spraken, benoemden vooral dat dit een zeer onwenselijke situatie is. Een wensouder beschreef: "Misschien dat een deel niet geregeld is. Maar ik kan het me heel slecht voorstellen, omdat je dan in de praktijk wel tegen problemen aan gaat lopen. Want je kind heeft gewoon niet je achternaam en dan zijn allemaal dat soort dingen niet geregeld". Zoals ook blijkt in Hoofdstuk 5 lopen wensouders tegen allerlei administratieve zaken aan wanneer de draagmoeder nog juridisch ouderschap en gezag uitoefent. Ook voor de draagmoeder zal het niet wenselijk zijn om wettelijk gezien verantwoordelijk te zijn voor een kind dat niet van haar is, aldus de deelnemers. Een van de wensouders benoemde hierbij dat dit onwenselijk is voor de draagmoeder wanneer zij niet de biologische moeder van het kind is. Kortom deze verklaring is wel mogelijk maar lijkt niet erg plausibel te zijn.

Het is ten slotte ook mogelijk dat sommige zaken starten als een draagmoederschapstraject, maar dat ouders tijdens het traject besluiten om het juridisch ouderschap bij de draagmoeder te laten liggen. Een counselor noemt dat wensouders dat soms doen om zo het traject met de Raad voor de Kinderbescherming te ontwijken. Dat wordt ook aangegeven door enkele wensouders en draagmoeders, die beschrijven dat een deel van de oorspronkelijk bedoelde draagmoederschapstrajecten uiteindelijk zou kunnen uitmonden in een vorm van co-ouderschap, in welke situatie het wél logisch is dat de 'draagmoeder' (als je die nog zo kan noemen) ouderlijke rechten uitoefent. Een van de betrokkenen beschreef: "bijvoorbeeld een situatie waarbij die wensvaders het kind zouden gaan opvoeden, maar het uiteindelijk zo gegroeid is (...). Bijvoorbeeld doordat de draagmoeder eerst nog twee weken bij de wensvaders in huis bleef, en uiteindelijk is ze bij wijze van spreken niet meer weggegaan". Volgens deze deelnemer zou dit best vaak voor kunnen komen. Zeker wanneer betrokkenen in het voortraject wel contact op hebben genomen met professionals, speelt dit mee in de eerdergenoemde overschatting die ook een mogelijke verklaring kan zijn. Een andere deelnemer beschreef de situatie dat er al vóór het traject een compromis wordt gesloten tot co-ouderschap, omdat het moeilijk is om een draagmoeder te vinden. "Er zijn heel veel homoseksuele stellen die een draagmoeder zoeken en dan tussen haakjes akkoord gaan met co-ouderschap, terwijl ze daar eigenlijk niet voor kiezen. Maar omdat de moeder dat graag wil, gaan ze daarmee akkoord, zodat ze dan toch vader kunnen worden". Deze deelnemer benoemde dat dit ook voor alleenstaande vrouwen die graag moeder willen worden een kans kan zijn, en verwacht dat dit best vaak voorkomt. Aangezien wij draagmoederschap in dit onderzoek definiëren als een afspraak die vóór de conceptie tot stand is gekomen, zien we deze laatste optie als een mogelijkheid die eigenlijk niet meegeteld zou moeten worden in de prevalentiecijfers. Het is echter wel relevant om dit in gedachten te houden, aangezien het iets zegt over de wens om een draagmoederschapstraject aan te gaan en de kans om een geschikte draagmoeder te vinden. Dit komt ook in Hoofdstuk 4 verder aan de orde.

Er zijn dus verschillende argumenten genoemd waarom professionals de prevalentiecijfers hoger ingeschat hadden. Een samenvatting van deze punten is weergegeven in Figuur 3.3. Het is plausibel dat er meer trajecten plaats vinden dan wij hebben kunnen achterhalen in dit rapport, maar de vraag is om hoeveel trajecten dit gaat. Dat zal waarschijnlijk om een kleinere groep gaan dan de professionals inschatten, aangezien zij mogelijk ook trajecten dubbel tellen.

Figuur 3.3

Verklaringen voor de onderschatting van prevalentiecijfers door professionals.

3.4 Conclusie

Om de prevalentie van draagmoederschap in Nederland te kunnen vaststellen zijn verschillende bronnen geraadpleegd. Bij de Raad voor de Kinderbescherming zijn 129 individuele zaken bekend waarbij in de jaren 2017-2022 een kind is geboren met hulp van een draagmoeder. Het aantal eindbeschikkingen bij de rechtbanken ligt iets lager: over dezelfde periode zijn in totaal 108 eindbeschikkingen omtrent de overdracht van juridisch ouderschap gevonden. Bij zowel de Raad als bij de rechtbanken neemt het aantal zaken per jaar toe.

Om meer inzicht te krijgen in de totale prevalentie van draagmoederschap in Nederland zijn de steekproeven van de Raad voor de Kinderbescherming en die van de Rechtspraak zijn naast elkaar gelegd. Omdat de rechtbank veel later in het traject is betrokken dan de Raad, zijn de twee steekproeven niet één op één naast elkaar te leggen. De zaken bij de Raad betreffen kinderen die in 2017-2022 zijn geboren, de zaken bij de rechtbank zijn zaken die in 2017-2022 zijn behandeld. Als we alleen kijken naar de zaken waarin kinderen zijn geboren in 2017-2022, zijn er via de twee steekproeven 165 unieke zaken gevonden. Het gaat dan om 20 zaken waarin het kind in 2017 is geboren; 22 kinderen die in 2018 zijn geboren; 27 kinderen die in 2019 zijn geboren; 30 kinderen in 2020; 36 kinderen in 2021 en 30 kinderen die in 2022 zijn geboren.

In de meeste onderzochte jaren werden er meer kinderen geboren met hulp van een Nederlandse draagmoeder dan met hulp van een buitenlandse draagmoeder. Met uitzondering van het jaar 2018 waarin er meer buitenlandse trajecten waren, lag het percentage binnenlandse trajecten met een Nederlandse draagmoeder steeds rond de 60%. Naast zaken die volledig binnenlands of volledig buitenlands zijn, zijn er ook zaken waarin delen van het traject zich in het buitenland afspelen. Zo waren er in het dossieronderzoek bij de Raad vijf Nederlandse draagmoeders die naar het buitenland reisden om de zwangerschap tot stand te brengen, terwijl zij vervolgens wel in Nederland zijn bevallen. Ook zijn er twee buitenlandse draagmoeders die in Nederland zijn bevallen. De wensouders die in het buitenland een draagmoeder vonden, vonden die veruit het vaakst in de Verenigde Staten (N=27). Daarnaast werden er ook trajecten gevolgd in België, Canada, Georgië, Mexico, Nigeria, Oekraïne, Rusland en Zuid-Afrika.

Reflectie op prevalentie

De eerdergenoemde aantallen, waaronder 165 unieke draagmoederschapzaken, vormen de ondergrens wat betreft de prevalentie van draagmoederschap in 2017-2022. Het is evenwel aannemelijk dat de werkelijke prevalentie hoger ligt. Zo is het mogelijk dat er zaken zijn die zowel bij de Raad als bij de rechtbanken niet goed geregistreerd zijn. Daarnaast is het aannemelijk dat een deel van de trajecten zich buiten het zicht van de instanties afspeelt. In dit verband wordt in de interviews vooral gewezen op de registratie van buitenlandse geboorteaktes. Als wensouders bij de gemeente komen met een buitenlandse geboorteakte waarop zij zelf als ouders staan vermeld en zij zelf niet vermelden dat het om draagmoederschap gaat, kan het zijn dat die akte gewoon wordt geregistreerd. Een buitenlandse geboorteakte is immers in Nederland gewoon erkenning vatbaar, zonder dat daar een rechter aan te pas hoeft te komen. Alleen wanneer het gaat om draagmoederschap wordt doorverwezen naar de rechter. Het is daarom mogelijk dat een aantal kinderen met een Canadese, Georgische of Oekraïense draagmoeder op die manier in Nederland zijn ingeschreven. Uit de cijfers van het CBS blijkt evenwel dat in 2022 geen Nederlandse kinderen in Canada of Georgië zijn geboren. Wel zijn er twee kinderen in Oekraïne en 11 kinderen in Polen geboren. Vanwege de oorlog in Oekraïne kregen sommige draagmoeders echter het verzoek om in Polen te bevallen, dus in theorie is het

mogelijk dat een deel van deze kinderen is geboren met hulp van een Poolse of Oekraïense draagmoeder. Deze zaken zijn niet terug te vinden bij de rechtbanken of de Raad omdat ze daar nooit aan zijn voorgelegd. Ook voor binnenlandse zaken is de mogelijkheid genoemd dat een valse geboorteaangifte gedaan wordt. Hoeveel dat er precies zijn is moeilijk vast te stellen.⁹⁷

Opvallend is dat professionals de prevalentie van draagmoederschap in Nederland beduidend hoger schatten dan het aantal beschikkingen bij de rechtbanken en ook dan het aantal zaken dat bekend is bij de Raad voor de Kinderbescherming. Voor een belangrijk deel lijkt dat te maken te hebben met dubbeltellingen. Omdat draagmoederschapstrajecten vaak meerdere jaren in beslag nemen, is het gemakkelijk de zaken ook over meerdere jaren mee te tellen. Bovendien worden in één traject vaak op meerdere momenten beslissingen genomen door de rechtbanken en ook kan op verschillende momenten in het traject de Raad betrokken worden. Dat was ook terug te zien in de steekproeven die aanvankelijk veel groter waren dan het aantal individuele trajecten dat uiteindelijk is vastgesteld. De *vraag* naar draagmoeders lijkt wel beduidend hoger te liggen dan het aanbod. Zo geven de benaderde bemiddelingsbureaus voor draagmoederschapstrajecten aan dat zij jaarlijks meer dan 100 vragen van Nederlandse wensouders krijgen. Ook advocaten geven aan aanmerkelijk meer vragen te krijgen van geïnteresseerde wensouders dan dat er jaarlijks trajecten worden gestart.

Gelet op de dossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming, de eindbeschikkingen van de Raad en de mogelijkheid dat eventueel enkele zaken buiten het zich van de instanties blijven of zowel bij de Raad als bij de rechtbanken niet juist geregistreerd zijn gaan we ervan uit dat het aantal Nederlandse kinderen dat jaarlijks wordt geboren met behulp van een draagmoeder tussen de 30-50 zaken per jaar ligt. Dit betreft zowel binnenlandse als buitenlandse trajecten.

⁹⁷ Zie daarover ook eerder onderzoek in opdracht van het WODC naar illegale opnemings van kinderen in Nederland; Boele-Woelki et al. 2011.

Hoofdstuk 4

Verloop trajecten

Daisy Smeets & Kartica van der Zon

Hoofdstuk 4: Totstandkoming en verloop trajecten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op hoofdvraag 2 van dit onderzoek: de praktijk van draagmoederschapstrajecten en ervaringen van betrokkenen. Daarbij worden de bevindingen van het praktijkonderzoek besproken en worden dus de ervaringen en meningen van de bevroegde draagmoeders (N=32) en wensouders (N=35) weergegeven. Ook bevindingen uit de interviews met ervaringsdeskundigen (N=8) worden hierbij gerapporteerd, met aanvullingen uit interviews met professionals (N=13). In aanvulling op Hoofdstuk 2 wijzen we hier nogmaals op de selecte steekproef van dit onderzoek die mogelijk niet representatief is voor alle draagmoeders en wensouders in Nederland. Ter aanvulling en reflectie op de resultaten zullen we daarom ook bevindingen van andere (internationale) studies bespreken.

In dit hoofdstuk komen verschillende onderzoeksvragen aan de orde. In paragraaf 4.2 zoomen we in op onderzoeksvraag 4 met betrekking tot de motivatie van wensouders en draagmoeders. In paragraaf 4.3 wordt besproken hoe de omgeving van betrokkenen reageert op de keuze voor draagmoederschap. Hier is geen concrete onderzoeksvraag over gesteld, maar dit kwam in verschillende interviews met betrokkenen aan de orde. Het kan daarmee wel bijdragen aan de beantwoording van onderzoeksvraag 7 t.a.v. de evaluatie van trajecten. In de daaropvolgende paragrafen (4.4 t/m 4.7) komen allerlei deelvragen binnen onderzoeksvraag 5 betreffende het verloop van draagmoederschapstrajecten aan de orde: deelvraag 5a t.a.v. het eerste contact tussen wensouders en draagmoeders; vraag 5b t.a.v. afspraken en overeenkomsten tussen betrokkenen; vraag 5c over de voorlichting en counseling die wensouders en draagmoeders ontvangen; en vraag 5d over het contact tussen betrokkenen. In paragraaf 4.8 volgt ten slotte informatie over de tevredenheid van wensouders en draagmoeders, waarmee deze paragraaf relevant is voor onderzoeksvraag 7 betreffende de evaluatie van trajecten.

4.2 Motivatie draagmoederschap

In de vragenlijst aan wensouders en draagmoeders zijn diverse vragen opgenomen over de keuze om over te gaan tot een draagmoederschapstraject. Aan wensouders is in algemene zin gevraagd waarom zij kozen voor draagmoederschap, maar ook zijn er vragen gesteld over de keuzes in het soort traject: welke motieven waren er om iemand uit de eigen kring (familie/vrienden) te vragen als draagmoeder? Waarom is gekozen voor een traject in het buitenland? Aan draagmoeders is in het algemeen gevraagd wat voor hen de motivatie was om draagmoeder te worden.

4.2.1 Wensouders

Motieven draagmoederschap algemeen

In deze paragraaf worden de algemene motieven van wensouders besproken om te kiezen voor een draagmoederschapstraject. Een overzicht van de belangrijkste argumenten is terug te vinden in Figuur 4.1.

Voor heterostellen met een kinderwens komt draagmoederschap vaak pas ter sprake als er vruchtbaarheidsproblemen zijn. Uit eerder onderzoek blijkt dat draagmoederschap voor deze stellen vaak een laatste middel is om hun kinderwens in vervulling te brengen, en dat vele stellen ook uitgebreide ervaring hebben met andere voortplantingstechnologieën zoals IVF-trajecten.⁹⁸ Ook in het huidige onderzoek kwam terug dat draagmoederschap een “laatste mogelijkheid” was om een genetisch eigen kind te krijgen. Bij bijna de helft van de heterostellen (N=5; 45%) was onvruchtbaarheid de reden om te kiezen voor het traject; de overige stellen (N=6; 55%) gaven aan dat dit niet de primaire reden was. In een paar van deze situaties was er echter wel een medische reden om te kiezen voor draagmoederschap.⁹⁹ Dit argument komt ook in de literatuur regelmatig naar voren, waarbij het bijvoorbeeld kan gaan om algemene medische aandoeningen waardoor een zwangerschap risicovol zou zijn voor de wensmoeder, of om problemen met of gebrek aan een baarmoeder. Ook borst-, eierstok- of baarmoederhalskanker worden als voorbeelden genoemd.¹⁰⁰

Wanneer stellen niet op natuurlijke wijze een kind kunnen krijgen, ofwel vanwege onvruchtbaarheid of medische redenen, ofwel omdat het een koppel van gelijk geslacht is (twee mannen of twee vrouwen), kan ook adoptie overwogen worden. Ook de deelnemers van het huidig onderzoek gaven aan dat ze hierover nagedacht hadden: de meerderheid van zowel heterostellen (N=9; 82%) als ook duo-wensvaders (N=14; 88%) gaf aan adoptie te hebben overwogen. Een van de meest genoemde argumenten om draagmoederschap te prefereren boven adoptie was het grote verlangen naar genetisch verwantschap (van één of beide wensouders) met het kind. Ook in de literatuur komt dit als een belangrijk motief terug.¹⁰¹ Een wensouder in de huidige studie beschreef de wens zichzelf te kunnen “herkennen” in je kind. Verder viel adoptie voor veel stellen af vanwege de lange wachttijden, strenge criteria, en de tijdelijke opschorting van adoptie die er in Nederland is geweest.¹⁰² Wat in de huidige studie niet is genoemd, maar in ander onderzoek wel naar voren komt, is dat er voor koppels van gelijk geslacht nog meer beperkingen zijn m.b.t. internationale adoptie. Diverse landen accepteren homostellen namelijk niet als adoptieouders, wat erg stressvol kan zijn.¹⁰³ In de huidige studie werden er verder ook inhoudelijke redenen genoemd om draagmoederschap te prefereren boven adoptie, ten eerste omdat de meeste stellen niet alleen een kinder- maar specifiek een *babywens* hadden. In het geval van internationale adoptie gaat het over het algemeen om wat oudere kinderen (tot 6 jaar) en bovendien “zijn er vaak special needs waar je behoorlijk weerbaar voor moet zijn”, aldus een van de wensouders.¹⁰⁴ Daarnaast werd ook genoemd dat het “kind weghalen in het land van herkomst” mogelijk schadelijk kan zijn. Hierbij aansluitend noemde een van de deelnemers het voordeel dat draagmoederschap de optie biedt om “laagdrempelig contact” te krijgen met de biologische moeder

⁹⁸ O.a. Arvidsson et al. 2015; Hammarberg et al. 2015; MacCallum et al. 2003.

⁹⁹ Om de anonimiteit van deelnemers te waarborgen, worden hier geen voorbeelden gegeven van medische aandoeningen. Het gaat om algemene aandoeningen waarbij een zwangerschap of bevalling een hoog risico zou zijn.

¹⁰⁰ O.a. Hammarberg et al. 2015; Söderström-Anttila et al. 2016.

¹⁰¹ O.a. Carone et al. 2017; Edelman 2004.

¹⁰² Voor de publicatie van dit rapport (eind mei 2024) verscheen het bericht dat nieuwe interlandelijke adopties in de toekomst niet meer mogelijk zullen zijn. In dit onderzoek refereerden deelnemers naar de tijdelijke opschorting van adoptie die er in 2021 is doorgevoerd, na het rapport van de commissie Joustra over misstanden bij interlandelijke adoptie.

¹⁰³ Gezinski et al. 2018; Kneebone et al. 2022.

¹⁰⁴ De term special need wordt gebruikt om aan te geven dat een kind een bijzondere zorgbehoefte heeft, zo is te lezen op de website van Fiom: <https://fiom.nl/adoptie/kind-adopter/over-adoptiekinderen>

indien gewenst. Dit is mogelijk ook genoemd met het oog op de problemen bij adoptie waarbij veel geadopteerden geen kennis over hun herkomst hebben, zoals bleek uit het rapport van de commissie-Joustra die onderzoek deed naar misstanden bij interlandelijke adoptie.¹⁰⁵

Uit de antwoorden van deelnemers kwam verder naar voren dat zij ook pleegzorg hadden overwogen, maar ook hier werden inhoudelijke argumenten genoemd om toch voor draagmoederschap te kiezen. Enkele deelnemers verwachtten bij pleegzorg meer problemen in de opvoeding, o.a. door mogelijke gedragsproblemen. Een van de deelnemers noemde dat het “pittig” kan zijn om een pleegkind in huis te nemen. Zowel voor adoptie als pleegzorg waren er dus bezwaren gerelateerd aan de achtergrond van kinderen. Ook in een studie van Carone en collega’s naar de motieven van Italiaanse duo-vaders om te kiezen voor draagmoederschap kwam dit naar voren. In dit onderzoek beschreven wensvaders de angst dat een kind psychische problemen zouden krijgen of mogelijk genetische afwijkingen zou hebben waar je niet op voorbereid bent.¹⁰⁶ Een van de deelnemers uit de huidige studie beschreef dat “draagmoederschap ontstaat uit liefde; adoptie en pleegzorg vanuit leed”. Wat betreft pleegzorg werd ook het tijdelijke karakter benoemd; een van de wensouders beschreef de angst “om te hechten aan iemand die niet blijft” of om zich juist vanwege die tijdelijkheid *niet* aan het kind te hechten. Een argument dat ook genoemd werd tegen pleegzorg, betrof het gedeeld opvoederschap met de biologische ouders van het kind. Enkele deelnemers wilden de verantwoordelijkheid voor de opvoeding zelf dragen en niet delen – tevens een argument om niet te kiezen voor meerouderschap. Ook in de eerdergenoemde studie van Carone kwam dit punt naar voren en wilden wensvaders liever geen ‘co-parents’ worden.¹⁰⁷

Aangezien de steekproef van dit onderzoek alleen bestond uit heterostellen en duo-wensvaders, kan er geen conclusie getrokken worden over de motieven van duomoeders die voor draagmoederschap kiezen. Ook in de literatuur wordt hier nauwelijks over gesproken; waarschijnlijk omdat draagmoederschap bij deze groep minder vaak voorkomt. In Nederland is er voor de periode 2017-2022 geen draagmoederschapstraject bekend met twee moeders, zoals ook in Hoofdstuk 3 naar voren kwam. Dit komt waarschijnlijk omdat deze groep in tegenstelling tot de duovaders ook nog een andere optie heeft om eigen kinderen te krijgen (kunstmatige inseminatie met donorzaad).¹⁰⁸ Vergelijkbaar met heterostellen is draagmoederschap voor duomoeders een laatste redmiddel, bijvoorbeeld wanneer beide vrouwen door medische redenen niet zwanger kunnen of mogen zijn. Het zou daarnaast zo kunnen zijn dat de ene vrouw onvruchtbaar is en de andere vrouw geen wens heeft om zwanger te zijn.¹⁰⁹ In Nederland zou dit stel dan echter niet voldoen aan de criteria die in de klinieken worden gesteld aan hoogtechnologisch draagmoederschap, dus zou dit in theorie gaan om laagtechnologisch trajecten.

¹⁰⁵ Commissie Joustra 2021, p. 32.

¹⁰⁶ Carone et al. 2017.

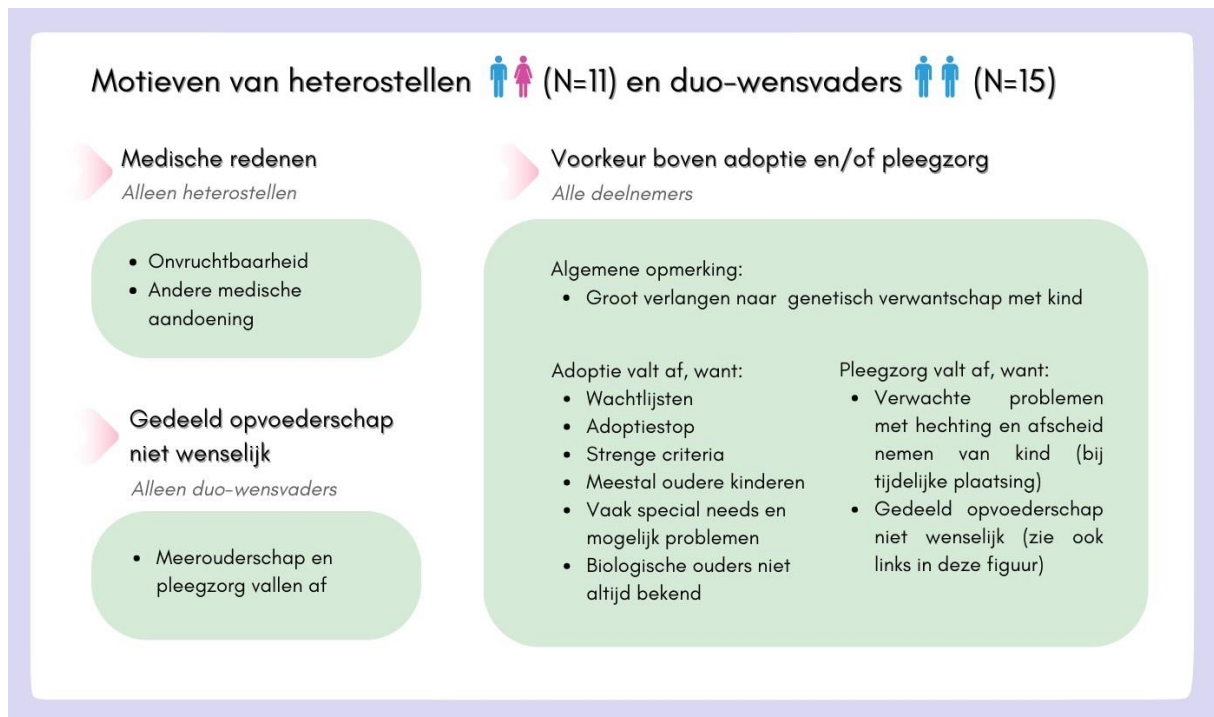
¹⁰⁷ Carone et al. 2017.

¹⁰⁸ Goswami 2015; Pennings 2016.

¹⁰⁹ Pennings 2016.

Figuur 4.1

Motivatie van wensouders om te kiezen voor draagmoederschap.

Relatie met draagmoeder

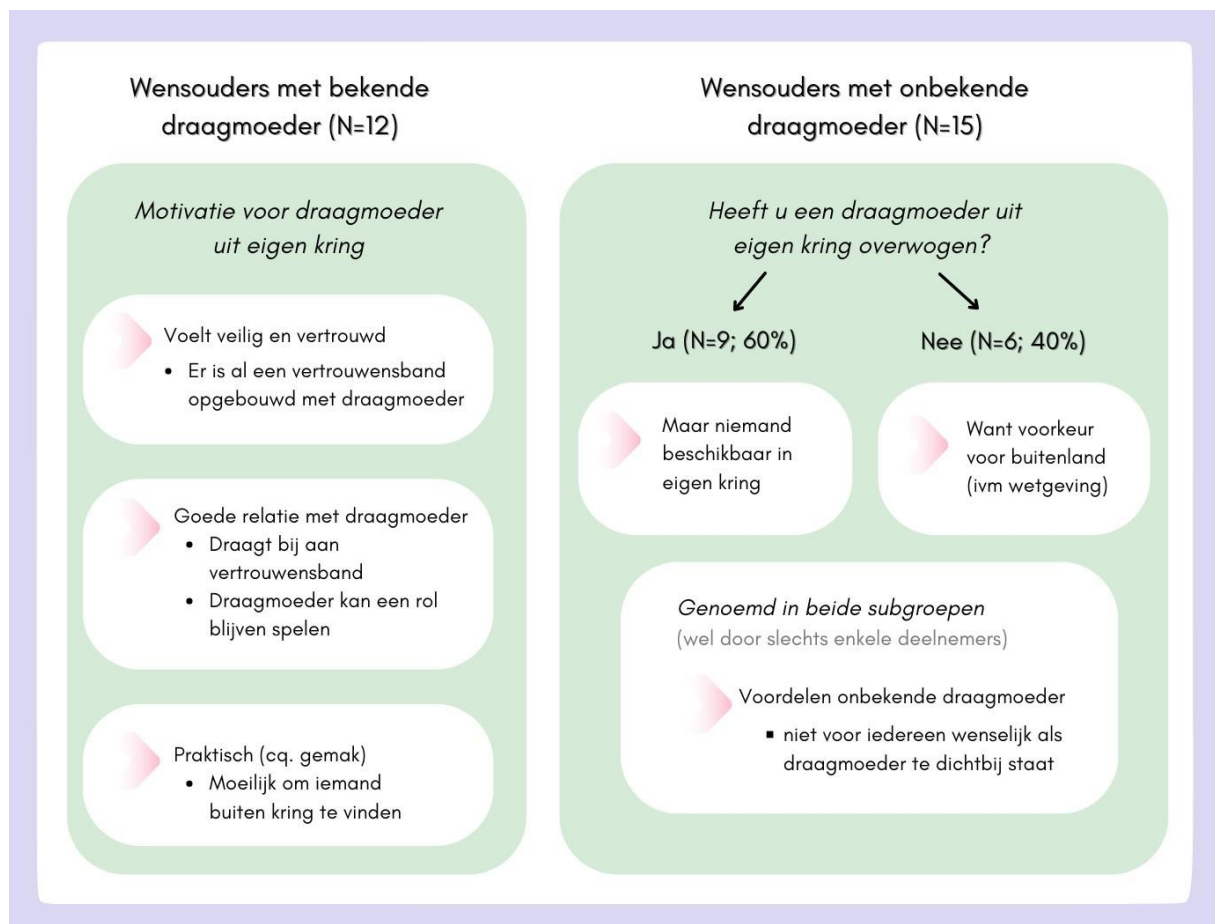
In Hoofdstuk 2 is reeds benoemd dat er in de steekproef 13 wensouders zijn met een draagmoeder uit de eigen kring (bijvoorbeeld familie/vrienden). Twaalf van hen hebben in de vragenlijst gereageerd op de vraag waarom zij besloten hebben om een bekende te vragen om draagmoeder te worden. Daarbij moet allereerst opgemerkt worden dat meer dan de helft van de wensouders aangaf dat het meer een “gezamenlijk proces” was, in plaats van een eenzijdig verzoek van de wensouders (zoals de vraag impliceert). Argumenten die genoemd zijn om te ‘kiezen’ voor een draagmoeder uit eigen kring zijn weergegeven in Figuur 4.2. De belangrijkste reden is dat het dan veilig en vertrouwd is. Eén van de deelnemers beschreef dat “de basis van onderling vertrouwen heel groot was”, wat te maken heeft met de goede band die de partijen onderling al hadden. Sommige deelnemers benoemden ook dat het hen moeilijk leek om dit proces aan te gaan met iemand die ze niet kenden. De goede relatie met de draagmoeder werd dan ook expliciet als een voordeel genoemd, ook omdat de draagmoeder dan “een rol kan blijven spelen”. Een praktisch argument was ten slotte dat het relatief eenvoudig is om iemand in de eigen kring te vragen (als die beschikbaar is), of dat het moeilijk lijkt om iemand te vinden die je nog niet kent.

Aan de wensouders die alléén ervaring hadden met een onbekende draagmoeder (N=21), is gevraagd of zij wel hebben *overwogen* om iemand uit de eigen kring te vragen. Hierop hebben 15 wensouders gereageerd. Ook deze bevindingen zijn weergegeven in Figuur 4.2. Negen van hen hadden dit *wel* overwogen (60%), maar bij meeste wensouders was er niemand in het netwerk beschikbaar. In sommige gevallen was er niemand die draagmoeder wilde zijn; een van de deelnemers noemde ook dat er “alleen een eiceldonor” beschikbaar was. In andere gevallen hadden potentiële kandidaten “zelf

nog een kinderwens”. Een enkele keer werd genoemd dat een bekende wel bereid zou zijn, maar door medische redenen geen zwangerschap of bevalling meer kon ondergaan. De zes wensouders (40%) die *niet* hadden overwogen een bekende vrouw als draagmoeder te vragen, gaven als voornaamste argument dat “het in Nederland niet goed geregeld is”, doelend op de juridische regelgeving. De wensouders die dit aangaven zijn allen in het buitenland op zoek gegaan naar een draagmoeder, de VS in het bijzonder vanwege de wet- en regelgeving daar. De keuze voor een buitenlands traject wordt in de paragraaf hieronder uitgebreider besproken. Wat betreft de keuze voor een draagmoeder uit eigen kring - of juist niet - is slotte ook door een klein aantal wensouders genoemd dat sommige wensouders geen draagmoeder wilden “die te dicht bij hen stond”. Zo werd beschreven dat het ook juist een voordeel kan zijn om het traject aan te gaan met een draagmoeder die je nog niet kent, en met wie er nog een band ontwikkeld moet worden. MacCallum noemt in dit kader het risico dat vrienden of familieleden misschien onder druk gezet worden, of de druk zelf voelen, om als draagmoeder te fungeren.¹¹⁰ Ook wordt genoemd dat dit mogelijk invloed kan hebben op de dynamiek tussen de betrokkenen.

Figuur 4.2

Motieven van wensouders voor draagmoeder uit eigen kring of juist een (nog) onbekende vrouw.

¹¹⁰ MacCallum et al. 2003.

Binnenlands of buitenlands traject?

Zoals besproken in Hoofdstuk 2 hebben 14 wensouders die de vragenlijst invulden, gekozen voor een traject uit het buitenland. Acht van deze wensouders hebben aangegeven dat de draagmoeder uit de VS kwam, de overige zes hebben geen land ingevuld. In Hoofdstuk 3 (prevalentie van draagmoederschap) is aangetoond dat Nederlandse wensouders ook in andere landen een draagmoeder zoeken, maar de VS komen wel het vaakst voor. Waarom kiezen wensouders voor een traject in het buitenland, en zijn er dan ook redenen om voor een specifiek land te kiezen?

De acht wensouders die ervaring hebben met een draagmoeder in de VS hebben in de vragenlijst toegelicht waarom zij kozen voor een draagmoeder uit het buitenland. De meeste wensouders noemen in één adem dat “alles goed geregeld is”. Daarbij ging het om een totaalplaatje van o.a. juridische zaken, bemiddeling, psychologische begeleiding en het financiële plaatje. Met name de wet- en regelgeving omtrent juridisch ouderschap en gezag werd door deelnemers ook apart genoemd als argument om uit te wijken naar de VS. Een van de deelnemers benoemde dat “juridisch gezien de beste keuze” was. In de interviews gaven enkele wensouders verdere toelichting over de procedure in Californië waarbij draagmoeders afstand doen van hun rechten wanneer zij 20 weken zwanger zijn. Ook werd er verwezen naar de uitgebreide contracten die worden opgesteld door advocaten.¹¹¹ Een van de geïnterviewde wensouders beschreef dat ze kozen voor Amerika “omdat draagmoederschap daar al heel lang bestaat en juridisch helemaal is afgekaderd”. Uit de gesprekken kwam naar voren dat wensouders vaak starten met een uitgebreid onderzoek naar draagmoederschap in verschillende landen: “Ik heb wetgevingen en manieren van werken over de hele wereld onderzocht, ook Oekraïne, ook Riga, ook India. Nou, daar wil ik allemaal heel ver van blijven. Maar in Amerika is alles superstrak geregeld en daar word je ook heel goed bij begeleid. Wij wilden ook echt nergens grijs gebied betreden”.

Ook de rol van bemiddelingsbureaus werd expliciet genoemd als argument om te kiezen voor Amerika. “Wij hebben dat ook bewust met een bureau gedaan” aldus een van de wensouders. Tijdens de gesprekken kwam onder andere naar voren dat deelnemers tevreden zijn over o.a. de begeleiding die de bemiddelingsbureaus bieden (volgt in paragraaf 4.6). Ook is men content over het commerciële aspect en de diensten die de bureaus leveren, wat verder besproken wordt in paragraaf 4.5.1 (vergoeding). Een andere belangrijke rol van de bureaus was volgens wensouders ook het toezicht en contact met de draagmoeders. “Kijk, ik zou niet willen dat onze draagmoeder gewoon doorgaat met drinken en roken, want je moet wel voor een kindje zorgen”, aldus een van de wensouders.

Een ander motief dat ten slotte in de vragenlijst genoemd werd, was dat het in de VS makkelijker is om een draagmoeder te vinden – o.a. vanwege de bemiddelingsbureaus. Ook in de interviews is gesproken over hoe je elkaar vindt, en daaruit kwam naar voren dat dit in Nederland erg lastig is aangezien je volgens de huidige wetgeving niet publiekelijk kenbaar mag maken dat je een draagmoederschapstraject wilt aangaan (als wensouder of draagmoeder). Dit thema komt uitgebreider aan de orde in paragraaf 4.4. Een andere wensouder benoemde in de vragenlijst dat voorwaarden en richtlijnen van klinieken in Nederland haar belemmerden om een draagmoederschapstraject aan te gaan; hoewel een vriendin had aangeboden om draagmoeder te zijn, voldeed zij zelf niet aan de richtlijnen (van Nederlandse ziekenhuizen/klinieken) om een hoogtechnologisch traject te starten. In de VS was dit voor haar wel mogelijk.

¹¹¹ Afspraken en contracten worden verder besproken in paragraaf 4.5.3.

Een visuele weergave van de bovengenoemde motieven zijn te vinden in Figuur 4.3. Een hoofdargument om uit te wijken naar het buitenland was dat de procedures en regelgeving in de VS volgens deelnemers goed op orde zijn. Ook ander onderzoek toont aan dat wettelijke restricties en beperkte toegang/aanbod in het eigen land een motief zijn voor het zoeken van een draagmoeder in een ander land.¹¹² Dit komt er vaak op neer dat wensouders uitwijken naar landen waar draagmoederschap geregeld wordt via commerciële bureaus en draagmoeders financieel gecompenseerd worden voor het traject, waardoor buitenlandse trajecten een flinke kostenpost zijn.¹¹³ Enkele wensouders noemden de hoge kosten expliciet als reden om *niet* naar het buitenland uit te wijken. Bij die afweging speelden echter ook ethische overwegingen mee, zoals “niet zeker weten of een vrouw voor de juiste redenen draagmoeder zou zijn” en “mogelijk slechte omstandigheden voor de draagmoeder”. Dit sluit aan bij eerdere reacties van wensouders over het belang van toezicht op draagmoeders in het land van herkomst. Een hieraan gerelateerd argument dat in de literatuur besproken wordt, maar in onze steekproef niet naar voren kwam, is de mate van contact dat er mogelijk is met de draagmoeder. Sommige wensouders baseren hun keuze op het land ook op de mogelijkheden om een band op te bouwen met de draagmoeder.¹¹⁴ In het onderzoek van Jadva en collega’s noemen wensouders uit Engeland dit als een van de motieven om uit te wijken naar de VS in plaats van India,¹¹⁵ of om in Engeland verder te zoeken naar een draagmoeder.¹¹⁶ Andere redenen waarom India afviel waren overigens dat wensouders geen juridische zekerheid ervoeren en vanwege ethische zorgen. Enkele wensouders die wel een draagmoeder uit India kozen, deden dit vanwege eigen roots in dit land. Ook in het dossieronderzoek kwam terug dat wensouders die al een band hadden met een bepaald land, bijvoorbeeld omdat een van beide wensouders uit dit land komt, sneller kiezen voor een buitenlands traject in dit land (besproken in Hoofdstuk 3).

Figuur 4.3

Motieven van wensouders om te kiezen voor een traject in het buitenland en de VS in het bijzonder.

¹¹² O.a. Jadva et al. 2021; Gezinski et al. 2018 ; McLean et al. 2022.

¹¹³ Hammarberg et al. 2015; en zie ook Hoofdstuk 1 voor een globale indicatie van kosten.

¹¹⁴ Kneebone et al. 2022.

¹¹⁵ Zoals vermeld in Hoofdstuk 1 is buitenlands draagmoederschap in India nu niet meer mogelijk.

¹¹⁶ Jadva et al. 2021.

4.2.1 Draagmoeders

Motieven om draagmoeder te worden

Aan draagmoeders is in de vragenlijst gevraagd of zij zelf op het idee zijn gekomen om draagmoeder te worden, of hiervoor gevraagd zijn door de wensouders. Van de 31 draagmoeders gaven er 27 aan dat ze dit zelf hadden besloten (87%). Net als de wensouders benoemde één van de draagmoeders dat het niet zo “zwart-wit” is dat je ofwel gevraagd wordt ofwel zelf het initiatief neemt: ze beschreef dat het een proces was en “van twee kanten tot stand is gekomen”. Verder kwam naar voren dat deze vrouwen vaak al heel lang de wens hebben om ooit draagmoeder te worden. “Ik heb altijd al de wens gehad iemand ouders te mogen maken die dat zelf niet kunnen” aldus een van de draagmoeders. Een van de deelnemers noemde zelfs dat zij dit al vanaf haar tienertijd voor ogen had.

Verder is de motivatie om draagmoeder te worden onder te verdelen in twee hoofdcategorieën, zoals weergegeven in Figuur 4.4. Het voornaamste argument dat het vaakst genoemd werd, was dat draagmoeders een ander willen helpen om “hun kinderwens te vervullen”. Vaak wordt ook genoemd dat zij anderen “het geluk van een eigen kind gunnen”. Een deel van deze draagmoeders wilde wensouders helpen omdat ze zelf een periode van kinderloosheid hadden meegemaakt of dit gezien hadden in hun omgeving. De meeste draagmoeders in dit onderzoek hebben dus een altruïstisch motief en willen wensouders helpen, zoals ook naar voren komt in de literatuur.¹¹⁷ In verschillende studies wordt in dit kader ook besproken dat het traject draagmoeders een goed gevoel geeft en dat het bijdraagt aan hun zelfwaardering.¹¹⁸ Deze aspecten werden in het huidige onderzoek niet concreet genoemd, maar uit de evaluatie van draagmoeders (die beschreven wordt in paragraaf 4.8) komt wel naar voren dat zij met een goed gevoel terugkijken op het traject. Een tweede reden die draagmoeders in de huidige studie noemden - net als draagmoeders in andere studies¹¹⁹ - was dat ze “graag nog een keer zwanger wilden zijn” maar zelf geen kinderwens meer hadden. “Nog een keer zwanger zijn is geweldig”, zo verwoordde een van de deelnemers.

Een motief dat *niet* genoemd werd door de draagmoeders in dit onderzoek was een mogelijke financiële compensatie (in paragraaf 4.5.2 zal de vergoeding verder besproken worden). Dit zou voor een deel van de betrokkenen een sociaal wenselijk antwoord kunnen zijn, maar ook in internationale studies komt naar voren dat slechts weinig vrouwen een financiële tegemoetkoming als motivatie noemen om draagmoeder te worden.¹²⁰ Studies waarin vrouwen dit *wel* aangeven, zijn over het algemeen uitgevoerd in landen waar commerciële bureaus bemiddelen in draagmoederschapstrajecten, en draagmoeders met name vrouwen zijn met een economisch zwakkere positie. Onderzoeken in India tonen bijvoorbeeld aan dat een financiële vergoeding het primaire motief voor vrouwen is om draagmoeder te worden.¹²¹ Voor deze vrouwen die vaak leven in armoede kan draagmoederschap een laatste redmiddel zijn om hun gezin financieel te ondersteunen. Ook in andere landen zoals Iran, Rusland, en de VS worden financiële motieven gerapporteerd.¹²² Wensouders met een draagmoeder uit de VS lieten in dit kader weten dat geld voor hun draagmoeder wel meespeelde, maar niet het hoofdmotief was. Dit werd overigens bevestigd in de gesprekken met

¹¹⁷ O.a. Ciccarelli & Beckman 2005.

¹¹⁸ O.a. Ciccarelli & Beckman 2005; Söderström-Anttila et al. 2016.

¹¹⁹ O.a. Ciccarelli & Beckman 2005; Jadva et al. 2003.

¹²⁰ O.a. Ciccarelli & Beckman 2005; Söderström-Anttila et al. 2016.

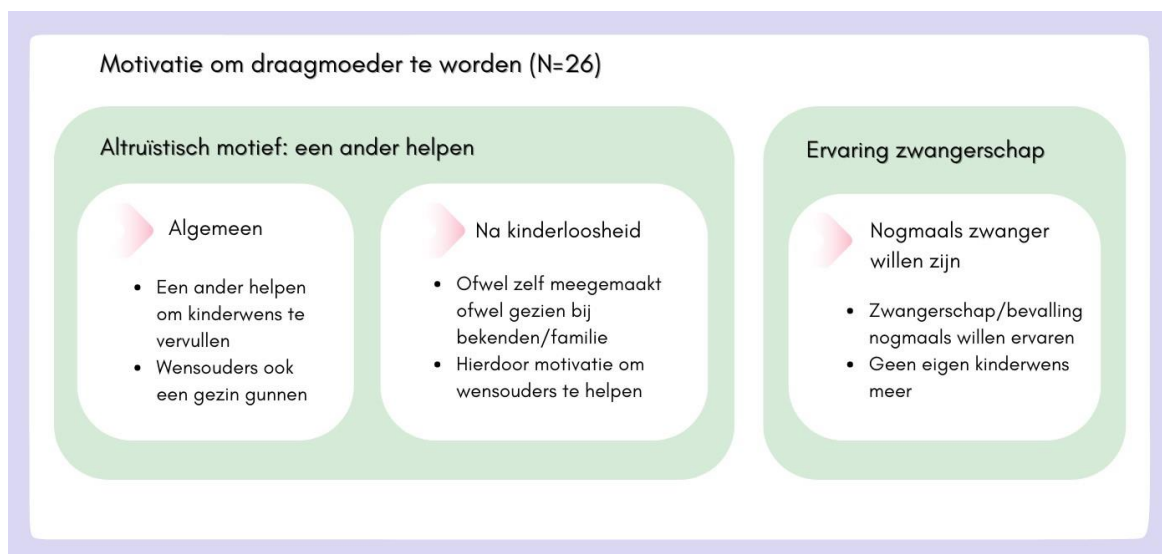
¹²¹ Karandikar et al. 2014.

¹²² Khvorostianov 2023; Kneebone et al. 2022.

professionals; ook counselors zagen altruïstische motieven bij draagmoeders uit de VS in het bijzonder. Een van de wensouders beschreef tijdens een interview dat de draagmoeder in kwestie altijd had gedacht “als ik dat ooit voor iemand kan doen, ga ik dat doen”. Dit sluit aan bij recent onderzoek in de VS waaruit blijkt dat de meeste draagmoeders het traject aangaan om altruïstische of ‘prosociale’ redenen.¹²³ Hoewel het financiële aspect geen primair motief is voor deze vrouwen, lijkt het echter wel een rol te spelen. Zo vertelt een wensouder dat het geld wel van pas kwam voor de draagmoeder, want “zij wilde graag studeren, dat is onbetaalbaar in Amerika”. Ook als gekeken wordt naar advertenties van bemiddelingsbureaus in de VS, wordt het financiële voordeel voor draagmoeder centraal gesteld.¹²⁴

Figuur 4.4.

Motieven van draagmoeders om een kind voor een ander te dragen.

Financiële motieven en compensatie was een veelbesproken onderwerp in deze studie. Dit komt in paragraaf 4.5.2 (vergoedingen) nog verder aan de orde. Volgens de deelnemers aan het onderzoek is het belangrijk dat er een strenge selectie is voor geschikte draagmoeders, zoals het hebben van een minimum inkomen zodat geld niet de voornaamste reden is om een kind te dragen. Daarnaast is genoemd dat vrijwilligheid belangrijk is. In de literatuur komt in dit kader ook de rol van de bemiddelingsbureaus naar voren: draagmoeders uit India rapporteren bijvoorbeeld dat zij niet zelf op

¹²³ Martínez-López & Munuera-Gómez 2024.

¹²⁴ Zie bijvoorbeeld de teksten “our surrogate mothers receive generous financial compensation that allows them to follow their dreams” en “one of the biggest benefits of becoming a surrogate mother is the generous financial compensation”; te vinden op de website van het *California surrogacy center* (<https://californiasurrogacycenter.com>)

het idee kwamen om draagmoeder te worden, maar dat zij hiervoor benaderd werden door bemiddelingsbureaus.¹²⁵

4.3 *Reacties van de omgeving*

Een interessante vraag is ook hoe de omgeving van wensouders en draagmoeders reageert wanneer zij besluiten een draagmoederschapstraject aan te gaan. In de huidige studie was dit geen centrale onderzoeksvraag, maar reacties van naasten en de maatschappij zijn wel in enkele interviews ter sprake gekomen.

Reacties die wensouders ervaren

Uit ander onderzoek komt naar voren dat wensouders over het algemeen positieve reacties uit hun omgeving ontvangen. In de studie van Hammarberg en collega's vulden bijna 250 Australische (aspirant-)wensouders een online vragenlijst in.¹²⁶ Bijna alle deelnemers vertelden familie en vrienden over hun plannen om een buitenlands traject te (willen) starten, waarna ze positieve reacties van hen ontvingen. Ook in de studie van Blake en collega's gericht op duo-vaders in de VS komen vooral positieve reacties uit de directe omgeving naar voren. Een derde van de deelnemers gaf aan ook wel gemengde reacties te ontvangen van hun directe familie; en een klein deel ervaarde dit ook vanuit vrienden, collega's en kennissen. Zo was er soms wat verwarring over draagmoederschap en werden er vragen gesteld over ethische kwesties, maar bij de geboorte van het kind was de omgeving weer heel positief.¹²⁷ In sommige studies worden ook minder positieve reacties gerapporteerd. In het Engelse onderzoek van MacCallum en collega's kreeg een minderheid van de wensouders (3 van de 42 deelnemers) een negatieve reactie van naasten.¹²⁸ Ook in de (relatief kleine) studie van Gezinski en collega's was dit het geval, maar in dit onderzoek kwam dat doordat de wensouders slechts een klein groepje familie/vrienden hadden verteld over het draagmoederschapstraject.¹²⁹ Redenen om hier niet over te praten hadden te maken met angst voor negatieve reacties uit de omgeving, bijvoorbeeld door beperkte kennis over onvruchtbaarheid en draagmoederschap. Ook negatieve aandacht in de media speelde mee. Met name berichten over uitbuiting en kinderhandel kunnen zorgen voor een negatief beeld over draagmoederschap, wat ook bij wensouders kan resulteren in het parkeren van hun plannen t.a.v. een buitenlands traject.¹³⁰ In het onderzoek van Gezinski en collega's was de angst voor negatieve reacties onder wensouders het grootst in landen waar draagmoederschap is verboden.¹³¹

In het huidige onderzoek kwamen vooral positieve ervaringen naar voren uit de gesprekken met wensouders. Een draagmoeder noemde dat de familie van de wensouders "lyrisch" was. Zij beschreef dat de familie niet alleen vreugde ervaarde voor de wensouders die nu een kind zouden krijgen, maar ook voor zichzelf – zoals diens ouders die nu grootouders zouden worden. Kortom in de directe kring van wensouders wordt volgens betrokkenen vooral blijdschap ervaren voor de aanstaande gezinsuitbreiding. Vanuit de maatschappij noemden wel enkele wensouders dat de reacties soms wat

¹²⁵ Kneebone et al. 2022.

¹²⁶ Hammarberg et al. 2015.

¹²⁷ Blake et al. 2017.

¹²⁸ MacCallum et al. 2003.

¹²⁹ Gezinski et al. 2018.

¹³⁰ Arvidsson et al. 2015.

¹³¹ Gezinski et al. 2018.

‘tegevallen’, aangezien ook in de wereld van zwangerschap en bevalling nauwelijks wordt uitgegaan van draagmoederschap. Zo beschreef een van de wensouders dat zij een bevallingscursus deed samen met de draagmoeder, en dat zij als niet-zwangere vrouw direct bij de groep ‘partners’ werd ingedeeld, terwijl zij zich toch echt de moeder voelde (dit voorbeeld komt ook later nog aan de orde in Hoofdstuk 6). Een ander voorbeeld is dat de draagmoeder bij de bevalling als moeder wordt benoemd, en niet de wensmoeder. Dit soort opmerkingen zijn waarschijnlijk te verklaren doordat de omgeving niet vaak in aanraking komt met draagmoederschap; het is dus niet negatief bedoeld maar heeft wel degelijk invloed op de gevoelens van de wensouders.

Reacties die draagmoeders ervaren

Waar de wensouders uit de huidige studie veel vreugdevolle reacties vanuit de directe kring beschreven, is het de vraag of dit ook geldt voor draagmoeders. Van den Akker onderzocht de mate van support die draagmoeders uit Engeland ontvingen, en zag dat draagmoeders wat minder steun van hun partner rapporteerden dan wensouders, met name in het begin van de zwangerschap. Later waren verschillen tussen draagmoeders en wensouders niet meer significant.¹³² Bevindingen van Jadva en collega’s onder ruim 30 Engelse draagmoeders suggereren dat de omgeving soms even moet wennen aan het plan van een vrouw om draagmoeder te worden. Hoewel de reacties in die studie uiteindelijk positief waren, had de familie in bijna de helft van de gevallen aanvankelijk een neutrale of gemengde reactie.¹³³ Voor de reacties die draagmoeders ontvangen, lijken ook culturele, religieuze en normatieve aspecten een rol te spelen. Ahmari Tehran en collega’s spraken in een kleine kwalitatieve studie met 8 draagmoeders uit Iran, van wie sommigen rapporteerden dat ze niet aan hun omgeving durfden te vertellen dat de zwangerschap een draagmoederschapstraject betreft. Deelnemers waren o.a. bang dat dit om religieuze redenen afgekeurd zou worden door de familie, en ervoeren ook angsten om te vertellen over hun financiële motivatie voor het traject.¹³⁴ Een studie in India heeft via focusgroepen en interviews ook aangetoond dat draagmoeders veroordeeld kunnen worden omdat draagmoederschap maatschappelijk niet geaccepteerd wordt, of omdat men weinig kennis hierover heeft. Zo keuren veel mensen draagmoederschap af omdat ze denken dat de draagmoeder afstand doet van haar eigen kind, niet wetende dat de wensouders de biologische ouders kunnen zijn.¹³⁵ Uit een Canadese studie waarin 184 draagmoeders een vragenlijst invulden, bleek dat normatieve aspecten ook in Westerse landen een rol spelen: draagmoeders gaven aan dat ze selectief vertellen over draagmoederschap om negatieve reacties te voorkomen. Ook hier werd genoemd dat gebrek aan kennis leidt tot onjuiste conclusies bij mensen uit de omgeving. Ook ervoeren draagmoeders dat sommige mensen twijfelen aan hun altruïstische motief, en automatisch denken dat een draagmoeder het “voor het geld doet”.¹³⁶

In de huidige studie gaven draagmoeders aan dat zij overwegend positieve reacties kregen, maar dat het ook complex kan zijn voor de directe familie. Zo beschreef een draagmoeder: “Mijn moeder vindt het heel ingewikkeld. Die vindt het nog altijd heel lastig en die kan er ook nog niet zo goed mee dealen, want het is ook haar kleinkind zegt ze. Ik zeg dan: nee, dat is het niet, daar hebben wij nog wel eens onenigheid over”. Ook kwam naar voren dat een vriend(in) wat meer afstand had genomen en sceptisch was geweest over het traject. Kortom in lijn met de eerdere studie zijn ook in de huidige

¹³² Van den Akker 2007.

¹³³ Jadva et al. 2003.

¹³⁴ Ahmari Tehran et al. 2014.

¹³⁵ Arvidsson et al. 2017.

¹³⁶ Yee et al. 2020.

studie wat meer gemengde reacties aangetoond, zelfs in deze kleine steekproef. Toch blijft de algemene indruk dat de reacties uit de eigen kring en ook binnen het gezin positief waren. Een van de draagmoeders vertelde dat een van haar kinderen het eerst lastig vond, maar dat dit vooral te maken had met onbegrip over de situatie. Toen enige verwarring over de conceptie was opgehelderd, waren kinderen positief over het traject. Ook een van de wensouders vertelde dat de kinderen van 'hun' draagmoeder "trots en betrokken" waren, en dat ze bijvoorbeeld op school beschuit met muisjes trakteerden. Meer informatie over kennis en ervaringen van kinderen (ook de kinderen geboren via draagmoederschap) volgt in Hoofdstuk 7.

Net als de wensouders noemden de draagmoeders ook wat onbegrip vanuit de maatschappij, wat soms tot gekke reacties kon leiden. Een draagmoeder die met tieners werkt, kreeg bijvoorbeeld veel vragen over de conceptie (net als de kinderen van de eerder genoemde draagmoeder). "Die hebben dan het beeld dat ik met een van hen [wensouders] seks zou moeten hebben om draagmoeder te kunnen worden". Dit sluit aan bij de eerder besproken literatuur dat een gebrek aan kennis kan leiden tot onjuiste conclusies. Ook wanneer wensouders en draagmoeder elkaar vóór het traject al kenden, kan dit voor de omgeving, die beiden kent, vreemd zijn. Een van de draagmoeders beschrijft dat het in die kring wel "een raar verhaal was" dat zij nu zwanger was van deze man, van wie iedereen wist dat hij al een relatie had. Hier voegde ze overigens aan toe dat iedereen "verder eigenlijk alleen maar vol lof en enthousiasme was". Een van de wensouders die een traject in de VS had doorlopen, benoemde ten slotte een interessant cultuurverschil in de reacties vanuit de omgeving. Zij beschreef hoe zij met de draagmoeder, die toen 9 maanden zwanger was, uit eten gingen. Gezien haar zichtbare buik kreeg de draagmoeder veel vragen "zo van: oh je bent zwanger?! Dan zei zij [de draagmoeder]: ja, voor hen! (...) Iedereen vond het fantastisch!". Daarbij benoemde deze wensmoeder dat mensen in Nederland kritischer reageren en direct vragen zouden stellen: "Van wie is dat dan? Geeft zij haar kind dan weg? Ook omdat mensen het genetische plaatje soms niet helemaal begrijpen". Kortom het onbegrip werd ook hier weer benoemd. Volgens deze wensouder waren de reacties in de VS vele malen positiever dan in Nederland: "In Amerika krijgt ze een high five als ze het vertelt!". In de huidige studie is verder niet specifiek gekeken naar cultuurverschillen ten aanzien van de mening over draagmoederschap, maar ook ander onderzoek toont aan dat dit een belangrijk punt is. Zo beschrijven Gunnarsson Payne en collega's bijvoorbeeld hoe de relatie tussen wensouders en draagmoeders in de VS meer een romantische beschrijving krijgt (zoals "finding the perfect couple" en "the ones"), terwijl dit in Rusland en Oekraïne veel zakelijker benaderd wordt. In die landen ligt de nadruk meer op wettelijke procedures en financiële compensaties in plaats van vertrouwen en de band die betrokkenen onderling hebben opgebouwd.¹³⁷ Daarnaast kan ook religie van invloed zijn op de manier waarop men naar draagmoederschap kijkt. Zo beschrijven Patel en collega's dat aspecten van draagmoederschap (donatie van sperma of eicel, en gebruik maken van een draagmoeder) als immoreel worden beschouwd in het katholieke geloof; en dat er ook vanuit het Jodendom en de Islam een beperkte acceptatie is.¹³⁸

Mogelijke negatieve reacties

Samengevat kan gesteld worden dat deelnemers van dit onderzoek vooral positieve reacties kregen uit hun directe en naaste omgeving, hoewel de reacties bij draagmoeders ook wat meer gemengd waren. Verder hadden alle deelnemers ook ervaring met onbegrip in de maatschappij, wat soms minder positieve reacties kan opleveren. Het is belangrijk te realiseren dat deze bevindingen gebaseerd zijn op

¹³⁷ Gunnarsson Payne et al. 2020.

¹³⁸ Patel et al. 2018.

enkel de interviews en dus betrekking hebben op een kleine steekproef. Hoewel wij dit niet hebben gevonden, zouden draagmoeders en wensouders in Nederland ook negatieve reacties vanuit de omgeving kunnen ontvangen. Onderzoek toont aan dat meningen van het algemene publiek over draagmoederschap niet alleen maar positief zijn.¹³⁹ Dit zal waarschijnlijk ook beïnvloed worden door media-aandacht over problemen omtrent draagmoederschap. In de literatuur komt bijvoorbeeld naar voren dat wensouders die naar het buitenland uitwijken voor draagmoederschap soms negatieve reacties krijgen naar aanleiding van berichten over uitbuiting van draagmoeders in andere landen.¹⁴⁰

Zeker de afgelopen jaren is er op verschillende manieren negatieve aandacht voor draagmoederschap geweest, o.a. vanwege ‘gestrande’ baby’s in 2020 die vanwege de COVID pandemie niet opgehaald konden worden door wensouders.¹⁴¹ Hoewel dit de video waarop deze berichtgeving gebaseerd was later deels in scène bleek te zijn gezet,¹⁴² was het algemene publiek al beïnvloed door de berichtgeving. Toen hierna de oorlog uitbrak tussen Rusland en Oekraïne, kwamen wederom problemen met draagmoederschap aan het licht.¹⁴³ Dit soort berichten volgden bovendien niet lang na het rapport van de commissie-Joustra over misstanden bij internationale adoptie dat tevens veel media-aandacht kreeg,¹⁴⁴ wat ook invloed kan hebben op de beeldvorming op buitenlandse draagmoederschapstrajecten. Een recent voorbeeld betreft twee SGP-politici die een internationale Casablanca-verklaring tegen draagmoederschap tekenden,¹⁴⁵ wat in de media veel aandacht kreeg.¹⁴⁶ Hoewel dit vooral een discussie aanwakkerde en beide perspectieven (voor- en tegenstanders) aan het woord kwamen, kan dergelijke aandacht ervoor zorgen dat wensouders, draagmoeders en kinderen geboren via draagmoederschapstrajecten mogelijk meer negatieve reacties uit hun omgeving krijgen.

4.4 Hoe vinden partijen elkaar?

In de vragenlijsten en interviews is vervolgens ook aan de orde gekomen hoe wensouders en draagmoeders die elkaar vóór het traject niet kenden, elkaar gevonden hebben. Deze bevindingen worden hieronder besproken voor binnenlandse en buitenlandse trajecten apart. Daarna volgen meningen van wensouders en draagmoeders over de vraag of draagmoeders zich openbaar zouden mogen ‘aanbieden’ als draagmoeder.

¹³⁹ Agnafors 2014; Dow 2019 ; Edelman 2004.

¹⁴⁰ Arvidsson et al. 2015.

¹⁴¹ Van Beers & Bosch 2021.

¹⁴² Zie voor de video https://www.youtube.com/watch?v=xPdRx_L96C0. Zie ook Eva Cukier, ‘In Oekraïne wachten tientallen krijsende baby’s op hun ouders – maar hype blijkt in scène gezet’ NRC 29 mei 2020 en O. Grytsenko, ‘The Stranded babies of Kyiv and the women who give birth for money’, The guardian 15 juni 2020.

¹⁴³ König 2023.

¹⁴⁴ Commissie-Joustra 2021.

¹⁴⁵ Zie <https://nos.nl/artikel/2515149-sgp-tekent-internationale-verklaring-tegen-draagmoederschap>

¹⁴⁶ Hierover zijn ook Kamervragen gesteld en beantwoord. Zie Kamerstukken II 2022/23, Aanhangsel van de Handelingen 2101.

4.4.1 *Het eerste contact*

Binnenlandse trajecten

In de vragenlijst hebben 9 wensouders en 11 draagmoeders die ervaring hadden met een binnenlands traject toelichting gegeven over hoe zij elkaar hadden gevonden. De meeste deelnemers gaven aan dat ze elkaar via sociale media hadden leren kennen (met name facebook groepen). Dit is wellicht niet verrassend aangezien de steekproef van dit onderzoek in het algemeen actief is op sociale media, zoals ook blijkt uit het feit dat zij via deze weg geworven zijn voor deelname aan dit onderzoek. Ook werd door zowel wensouders als draagmoeders genoemd dat er contact was gelegd na het lezen van een blog. Slechts incidenteel werd genoemd dat betrokkenen elkaar fysiek hadden ontmoet (bijvoorbeeld via werk of een lezing waar ze beiden aanwezig waren). De professionals vulden aan dat er in Nederland ook wel bijeenkomsten georganiseerd worden waar betrokkenen elkaar kunnen ontmoeten. Ook horen professionals vanuit de praktijk dat organisaties zogenoemde speeddates organiseren. Het is dus mogelijk dat fysieke ontmoetingen vaker voorkomen dan de selecte groep wensouders en draagmoeders in dit onderzoek rapporteerden.

In de interviews benoemden enkele deelnemers hoe lastig het is om elkaar te vinden, als je eenmaal hebt besloten om een draagmoederschapstraject aan te gaan. Ook in de literatuur komt dit naar voren.¹⁴⁷ “Je kunt heel moeilijk aan een draagmoeder komen als je de vraag niet mag stellen”, aldus een wensouder. Hiermee kwam het gesprek al snel op het verbod in de huidige wetgeving om publiekelijk kenbaar te maken dat je op zoek bent naar een draagmoeder, of juist draagmoeder zou willen zijn voor wensouders.¹⁴⁸ Een andere wensouder beschreef: “Mensen moeten weten dat je een draagmoeder zoekt (...) maar officieel is het verboden. Je mag officieel niet zeggen dat je op zoek bent naar een draagmoeder, maar je mag wel je verhaal delen. Dan kan iemand toch tussen de regels door lezen”. In dat kader is met wensouders ook gesproken over de manieren die zij bedenken om binnen de wettelijke kaders toch publieke aandacht te trekken, zoals het schrijven van een blog over de onvruchtbaarheid en kindwens van het stel, of het verhaal delen in een magazine. Beide opties zijn in de interviews genoemd en hadden uiteindelijk het resultaat dat een draagmoeder met de wensouders contact opnam, maar het is wel een kwestie van gelukt volgens de deelnemers. Deelnemers noemden in die lijn ook dat het *we/* toegestaan zou moeten zijn om je openbaar ‘aan te bieden’ als draagmoeder, of publiekelijk kenbaar te maken dat je een draagmoeder zoekt. Deze bevindingen komen aan de orde in paragraaf 4.4.2.

Buitenlandse trajecten

In de vragenlijst hebben 11 wensouders toegelicht hoe zij een draagmoeder in het buitenland vonden. Een visuele weergave van de bevindingen is te vinden in Figuur 4.5.

Zeven van de 11 wensouders gaven aan dat de zoektocht naar een draagmoeder via een bemiddelingsbureau in het betreffende land liep. Ook in de gesprekken met professionals werd deze rol van bemiddelingsbureaus bevestigd, met name in de VS en Canada. Wat betreft het eerste contact tussen de wensouders en de draagmoeder beschreef een counselor dat een draagmoeder over het algemeen eerst wordt gescreend, waarna draagmoeders zelf uit een aantal profielen kiezen met wie zij contact willen hebben. Ook de wensouders beschreven deze procedure. Vijf van hen lichtten toe dat dit startte met een “matchingscall” waarin wensouders en draagmoeders elkaar leerden kennen en dat

¹⁴⁷ O.a. Edelmann 2004.

¹⁴⁸ Artikel 151b in het Wetboek van Strafrecht.

er in dat gesprek ook over “wederzijdse verwachtingen” werd gesproken. Zowel in de interviews als in de vragenlijst kwam naar voren dat dit gesprek begeleid werd; ook in Hoofdstuk 6 komt dit nog ter sprake wanneer het gaat over moeilijke gespreksonderwerpen zoals eventueel afbreken van de zwangerschap. Verder lieten de wensouders weten dat er tijdens het eerste gesprek en de contacten daarna gezocht werd naar een wederzijdse klik. Een van de wensouders illustreerde dat een draagmoeder die zij zelf wel zagen zitten, hen had ‘afgewezen’. Deze deelnemer beschreef ook dat ze “bij één draagmoeder zelf geen klik voelden”. Ook een van de draagmoeders die we spraken benoemde hoe belangrijk het is om de “juiste match” te vinden, en dat dit dus ook relevant is voor binnenlandse trajecten.

In de vragenlijst gaven ten slotte vier wensouders aan dat ze de draagmoeder in het buitenland zelf hadden gevonden. Eén van hen lichtte toe dat dit via een besloten facebookgroep is gegaan, vergelijkbaar met de manier waarop wensouders een Nederlandse draagmoeder vonden. Ook een van de professionals bevestigde dat het weleens voorkomt dat wensouders en draagmoeder elkaar al kennen, maar dat het eerste contact meestal via bemiddelingsbureaus tot stand komt.

Figuur 4.5.

Kort overzicht van de bevindingen over het eerste contact tussen wensouder(s) en draagmoeder

4.4.2 Vraag en aanbod publiekelijk kenbaar maken?

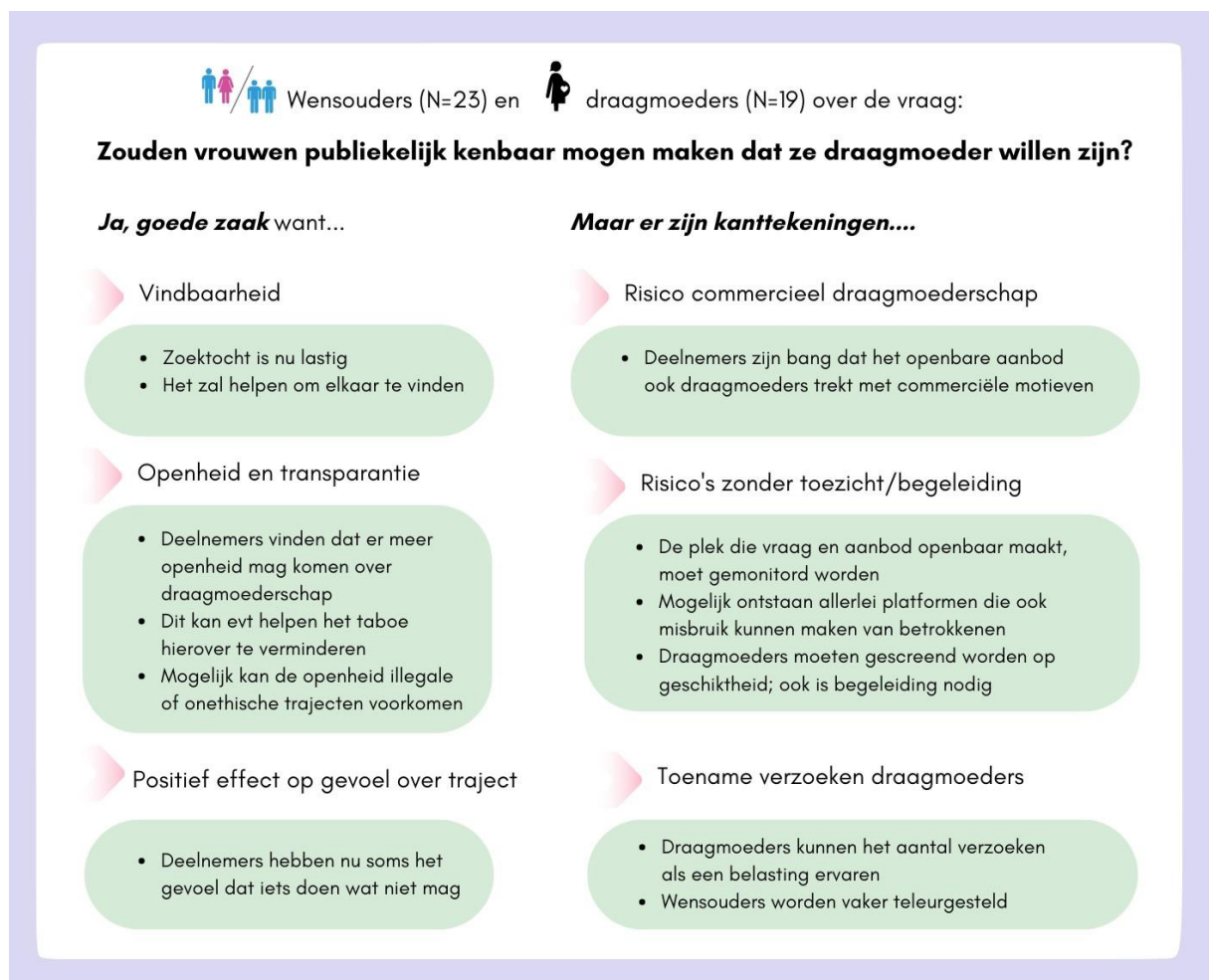
Tijdens de uitvoering van dit onderzoek was het niet toegestaan voor aspirant-draagmoeders om openlijk kenbaar te maken dat zij open staan voor een draagmoederschapstraject. In de vragenlijst is aan deelnemers gevraagd waarom zij dit wél of geen goede zaak zouden vinden. In totaal 23 wensouders en 19 draagmoeders hebben (al dan niet met toelichting) beschreven dat ze het positief zouden vinden wanneer het toegestaan wordt om publiekelijk kenbaar te maken dat je een draagmoeder zoekt of wilt zijn. Daarbij werden echter (door dezelfde deelnemers) ook enkele kanttekeningen benoemd. Aangezien de wensouders en draagmoeders dezelfde thema’s benoemden, wordt dit hieronder op overkoepelend niveau besproken. Een overzicht van de voor- en nadelen die deelnemers noemden, is weergegeven in Figuur 4.6.

Het voornaamste voordeel dat zowel door wensouders als draagmoeders wordt genoemd, is dat betrokkenen elkaar dan “gemakkelijker kunnen vinden”. In de vorige paragraaf is reeds naar voren

gekomen dat dit voor wensouders en draagmoeders lastig is, en dat er nu allerlei ‘creatieve’ manieren bedacht worden zoals wensouders die een blog starten in de hoop dat hun verhaal door een draagmoeder wordt gelezen. In lijn hiermee noemden deelnemers in de vragenlijst ook dat ze graag meer openheid en transparantie zouden willen zien bij draagmoederschapstrajecten. Een draagmoeder noemde dat dit mogelijk kan helpen het taboe omtrent draagmoederschap te doorbreken. Wensouders vulden aan dat buitenlandse trajecten die niet helemaal legaal of ethisch verlopen, mogelijk afnemen wanneer het in Nederland toegestaan zou zijn om je als draagmoeder (of wensouders) kenbaar te maken. In de vragenlijst is aan wensouders die ervaring hadden met een buitenlands traject gevraagd of zij een Nederlandse draagmoeder zouden overwegen als draagmoeders zich openbaar zouden mogen ‘aanbieden’ in Nederland. Daarop wordt geantwoord dat het gunstig zou zijn voor het contact met de draagmoeder, maar er worden ook kanttekeningen genoemd. Zo geven deze wensouders aan dat ze voornamelijk vanwege de juridische regelgeving uitweken naar het buitenland, en dat dit dus ook anders geregeld zou moeten zijn in Nederland. Wat betreft de vraag of het een goede zaak zou zijn wanneer draagmoeders zich openlijk mogelijk ‘aanbieden’ als draagmoeder, werd in de vragenlijst ook genoemd dat dit een positief effect kan hebben op het gevoel dat betrokkenen hebben bij het traject, die nu soms het gevoel hebben iets te doen dat niet helemaal (wettelijk) toegestaan is. Een van de deelnemers verwoordde dit als “dan gaat het grijze-gebied gevoel eraf”.

Figuur 4.6

Overzicht van meningen over het idee dat draagmoeders zich openlijk zouden mogen ‘aanbieden’ als draagmoeder.

Ook de kanttekeningen die deelnemers noemden zijn te vinden in Figuur 4.6. Daarbij werd vooral genoemd dat het openbaar maken van vraag en aanbod “het risico op commercieel draagmoederschap verhoogt”. Wensouders bedoelen hier ten eerste mee dat er dan mogelijk ook vrouwen “uit commercieel oogpunt” draagmoeder willen zijn. Uit een studie uit Thailand bleek dat een deel van de draagmoeders die zich op een publiekelijk platform ‘aanbieden’ als draagmoeder inderdaad financiële motieven had. Dat gold echter niet voor alle aspirant-draagmoeders.¹⁴⁹ De angst op “commercieel draagmoederschap”, zoals deelnemers dit verwoordden, heeft daarnaast ook te maken met zorgen over een mogelijke industrie die er zou kunnen ontstaan. Een draagmoeder beschreef bijvoorbeeld: “Ik zie dan voor me dat je geld moet betalen aan een site die gouden bergen belooft.” Het lijkt er dus op dat er ook zorgen zijn over bemiddeling door bureaus met commerciële belangen. Dit hoeft in de praktijk niet samen te gaan met het publiekelijk kenbaar maken dat je een draagmoeder zoekt of bent, een vorm van aanbod kan er ook zijn zonder bemiddelingsbureaus.¹⁵⁰ Toch hebben deelnemers zorgen over hoe het ‘aanbod’ van draagmoeders en wensouders dan mogelijk vormgegeven zou worden. Een “wildgroei aan websites” werd bijvoorbeeld als kanttekening genoemd, en ook is veel besproken dat toezicht en begeleiding essentieel zijn. Zo beschreven deelnemers dat het belangrijk is om het aanbod te reguleren door een objectieve instantie “zodat er goed wordt gekeken of de intentie van beide partijen wel goed is en om dit contact te reguleren”. Ook vonden deelnemers de screening en begeleiding van draagmoeders cruciaal. Naast motieven van draagmoeder werd ook genoemd dat onderzocht moet worden of draagmoeders “wel geschikt zijn”. Een laatste bezwaar was het openbaren van aanbod en/of vraag mogelijk kan zorgen voor een toename van verzoeken voor draagmoeders, wat belastend kan zijn en ook afwijzingen in de hand werkt.

Deze vraag over het publiekelijk kenbaar maken dat een vrouw draagmoeder wil worden, of juist dat een draagmoeder gezocht wordt, is overigens geen nieuwe. In 2018 werd voor het tv-programma *Een vandaag* aan een opiniepanel van 18.000 Nederlanders gevraagd hoe zij tegenover de oprichting van een niet-commerciële draagmoederschapsbank staan, die wensouders en draagmoeders aan elkaar koppelt en zorgt voor screening en begeleiding. Een kleine meerderheid van 53 procent was voorstander hiervan, waarbij men het argument noemde dat dit kan voorkomen dat mensen uitwijken naar landen met weinig toezicht en waar uitbuiting op de loer ligt, zoals ook in de huidige studie reeds genoemd werd.¹⁵¹

4.5 Informatie en afspraken

In deze paragraaf staan informatie en afspraken centraal. Wat weten betrokkenen over elkaar, en welke afspraken maken zij t.a.v. het traject dat zij samen aangaan? In dat kader komen ook vergoedingen en mogelijke conflicten aan de orde.

¹⁴⁹ Hibino & Shimazono 2013.

¹⁵⁰ Ook wanneer het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming wordt aangenomen, blijft commerciële bemiddeling bij draagmoederschapstrajecten verboden in Nederland. Wel worden de mogelijkheden voor wensouders en draagmoeders om elkaar te vinden verruimd.

¹⁵¹ <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/meerderheid-voor-oprichting-draagmoederbank-om-wensouders-te-helpen/> en https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/Rapportage_Onderzoek_Draagmoederbank_in_Nederland.pdf

4.5.1 Informatie over elkaar

In de vragenlijst is zowel aan wensouders als aan draagmoeders gevraagd in welke mate zij informatie over elkaar hebben opgevraagd voorafgaand aan het traject. Wensouders die een kind kregen via een hoogtechnologisch traject gaven aan dat zij dit niet *zelf* hoefden op te vragen, maar dat relevante informatie standaard werd verzameld vanuit het ziekenhuis. Volgens deelnemers is er bij deze trajecten standaard een medische screening van beide partijen (wensouders en draagmoeder). Dit wordt bevestigd in de literatuur over de procedures van Nederlandse hoogtechnologische trajecten.¹⁵² Ook wanneer het een draagmoeder uit het buitenland betrof (in deze steekproef gaat het om de VS) is dit volgens deelnemers standaardprocedure. Het medische dossier kon dan ingezien worden via het bemiddelingsbureau.

Bij laagtechnologische trajecten gaven wensouders aan dat zij wel zelf informatie hadden opgevraagd over de draagmoeder. Daarbij werd vooral genoemd dat er is besproken of er erfelijke ziektes of genetische afwijkingen in de familie voorkomen. Daarnaast werd een SOA-test genoemd en zijn ervaringen met eerdere zwangerschappen opgevraagd. Draagmoeders in ons onderzoek gaven aan dat zij ook informatie over de wensouders hadden opgevraagd/verkregen, waarbij wederom genetisch onderzoek (erfelijke ziekten) en de SOA-test werden genoemd. Zij voegden toe dat er ook bloedonderzoek was verricht en een vruchtbaarheidsonderzoek was gedaan (m.b.t. de wensvader c.q. spermadonor). De draagmoeders nuanceerden onze vraagstelling over het opvragen van informatie bovendien: “opgevraagd is een groot woord”. Draagmoeders benoemden dat ze dit veelal mondeling bespraken. Zelfs wanneer wel een medisch onderzoek was verricht (zoals een SOA-test of vruchtbaarheidsonderzoek), was een mondelinge toelichting van de uitslag voldoende voor de betrokkenen.

4.5.2 Vergoeding

In Hoofdstuk 1 is al ter sprake gekomen dat draagmoederschapstrajecten veel kosten met zich meebrengen. Denk aan kosten voor de Ivf-behandeling bij hoogtechnologische trajecten, betaling aan bemiddelingsbureaus bij buitenlandse trajecten, en kosten voor juridische bijstand en procedures. In deze paragraaf gaan we in op de vergoeding voor de draagmoeder in het bijzonder.

In de vragenlijst is zowel aan wensouders als aan draagmoeders gevraagd of draagmoeders een vergoeding hebben ontvangen. Van de 23 wensouders die deze vraag beantwoordden, gaven er 16 aan dat er inderdaad sprake was van een vergoeding.¹⁵³ Hieronder wordt dit voor buitenlandse en binnenlandse trajecten apart besproken. Daarbij komen een aantal ethische bezwaren naar voren die relevant zijn voor beide situaties. Ten eerste komt naar voren dat draagmoederschapstrajecten veel geld kosten, waardoor deze niet toegankelijk zijn voor mensen met een lager inkomen. Vanuit kinderrechtenperspectief leveren de betalingen zelf ook zorgen op. Het gaat dan met name om de vraag waar de grens ligt van kinderkoop. In Hoofdstuk 6 wordt hier uitvoeriger op ingegaan, waarbij naar voren komt dat betalingen voor voortplantingsdiensten en betalingen voor de daadwerkelijke overdracht van het kind soms gevaarlijk dicht aan elkaar raken. Dit kwam ook naar voren in een interview met een van de professionals waarin werd gesproken over problemen met het regelen van

¹⁵² Dermout et al. 2010; Peters et al. 2018.

¹⁵³ Zes wensouders gaven aan dat zij de draagmoeder geen vergoeding gaven. Hiermee kunnen ze echter ook bedoelen dat de draagmoeder geen *extra* vergoeding bovenop gemaakte onkosten ontving.

het juridisch ouderschap: “De wensouders hadden nog een extra machtiging nodig van de draagmoeder. Die wilde de draagmoeder best geven, maar dan moesten de wensouders nog wel even 15.000 euro overmaken”.

Buitenlandse trajecten

In de vragenlijst is aan wensouders gevraagd of zou wilden vertellen hoe hoog de vergoeding voor de draagmoeder was. Wensouders met een draagmoeder uit de VS noemden hier bedragen die konden oplopen tot ruim 50.000 dollar. Het totale bedrag dat betaald moet worden voor trajecten in de VS is nog veel hoger: In de studie van Dermout en collega’s uit 2010 is te lezen dat dit kan oplopen tot ruim 100.000 dollar,¹⁵⁴ en in het recentere overzicht van Brandão en Garrido uit 2022 worden zelfs bedragen tussen de 150.000 en 200.000 euro genoemd.¹⁵⁵ Hierover is in de interviews ook met enkele wensouders gesproken. Zij beschreven dat het als het ware om een all-inclusive bedrag gaat waarbij je o.a. het bemiddelingsbureau betaalt, de advocaten voor beide partijen, onkosten voor de draagmoeder en een extra bedrag als ‘verdiens’te. Wensouders in het huidige onderzoek benoemden dat het een dure aangelegenheid is die niet iedereen zich kan veroorloven, zoals ook in de literatuur naar voren komt.¹⁵⁶ Ciccarelli en Beckman bespreken in dit kader expliciet het ethische bezwaar dat dit soort trajecten niet toegankelijk zijn voor wensouders met een lager inkomen.¹⁵⁷ Ook enkele wensouders uit de huidige studie hebben hun zorgen hierover geuit. In de gesprekken kwam terug dat het verlangen naar een kind voor sommige wensouders zo groot is, dat ze uit wanhoop uitwijken naar landen waar de kosten lager zijn. De wensouders in dit onderzoek hadden vooral ethische zorgen over motieven en begeleiding van draagmoeders in die landen, maar dit kan ook juridische problemen opleveren bij de terugreis naar Nederland.¹⁵⁸ Naast de kosten voor bemiddelingsbureaus gaven advocaten aan dat mensen rekening moeten houden met “een bedrag van 5000 tot 7500 euro” voor een noodpaspoort wanneer ze willen terugreizen uit landen als Georgië of Oekraïne.

Ondanks de hoge bedragen die genoemd zijn voor buitenlandse trajecten, vonden wensouders in de huidige studie het wel terecht dat draagmoeders een flinke vergoeding krijgen. Een van hen beschreef: “Je hebt dus ook een soort van zakelijke relatie, en daarom ben ik ook blij dat je draagmoeders in Amerika echt goed betaalt in plaats van zo’n vergoeding geeft.... Want iemand negen maanden om zoveel inzet vragen en dan een vergoeding van 1000 euro geven, dat vind ik zelf dus heel kwalijk. (...) Dat is toch veel te groot om te vragen? Moet je diegene dan je hele leven, op je blote knieën blijven bedanken?”. De wensouder vertelt dat de ruime vergoeding juist resulteert in een “gelijkwaardige relatie: jullie hebben wat voor mij gedaan, wij hebben daar wat voor betaald. Helemaal prima”. Ook andere wensouders geven aan dat het juist positief kan zijn om een zakelijke relatie met elkaar aan te gaan. Dit argument wordt in de literatuur eveneens genoemd. Waar betalingen vaak vooral geassocieerd worden met uitbuiting van vrouwen en de relatie met kinderkoop wordt gelegd, wordt er ook betoogd dat het *niet* betalen van draagmoeders juist gelijk staat aan uitbuiting.¹⁵⁹ Daarbij

¹⁵⁴ Dermout et al. 2010.

¹⁵⁵ Brandão en Garrido 2022.

¹⁵⁶ O.a. Ciccarelli & Beckman 2005; Lindheim et al. 2019.

¹⁵⁷ Ciccarelli & Beckman 2005.

¹⁵⁸ Zie onder meer rechtbank Noord Nederland, 19 december 2023, ECLI:NL:RBNNE:2023:5347 en rechtbank Den Haag 23 september 2023, ECLI:NL:RBDHA:2019:9982.

¹⁵⁹ Blazier & Janssens 2020; Van Zyl & Walker 2013.

nuanceerden de wensouders in de huidige studie dit wel via het noemen van belangrijke randvoorwaarden zoals een vast inkomen van de draagmoeders. Zoals reeds genoemd in paragraaf 4.2.1 over de motivatie van draagmoeders vonden wensouders het niet wenselijk is dat een vrouw het traject primair aangaat vanwege het geld.

Binnenlandse trajecten

Hoge kosten zijn er ook voor Nederlandse hoogtechnologische trajecten, hoewel beperkter dan de trajecten in de VS. Volgens het landelijk informatiepunt draagmoederschap kunnen de kosten voor de behandeling uiteenlopen van 10.000 tot 30.000 euro, afhankelijk van de kliniek en het traject.¹⁶⁰ Wensouders betalen bovendien niet alleen de medische kosten van het traject zelf, maar ook zaken zoals een levensverzekering voor de draagmoeder, juridische kosten etc.¹⁶¹ Aangezien deze kosten vaak niet of beperkt vergoed worden door de verzekering kan dit hoog oplopen. Een van de wensouders vatte samen dat draagmoederschap "voor sommige mensen gewoon geen optie is, en dat dat is nu gewoon heel erg sneu". Kortom ook in Nederland geldt het argument dat draagmoederschapstrajecten niet voor iedereen financieel toegankelijk zijn.

Ook wensouders met een Nederlandse draagmoeder gaven in de vragenlijst aan dat zij de draagmoeder een vergoeding gaven. Dit bedrag was beduidend lager dan bij de buitenlandse trajecten. In de meeste gevallen was dit een financiële vergoeding om onkosten te dekken, waarbij het kon gaan om behoeftes voor de zwangerschap, kosten voor afspraken, reiskosten, of zelfs compensatie van een mindering in salaris van de draagmoeder. Sommige wensouders gaven de draagmoeders daarbovenop een extra vergoeding bij wijze van "draaglasten" en voor de ongemakken. Uit de vragenlijst blijkt dat er ook regelmatig een vergoeding in natura ingezet werd – voor het compenseren van onkosten/ongemak en ook bij wijze van 'extra' vergoeding. Voorbeelden hiervan zijn het inhuren van een schoonmaakster voor de draagmoeder, de draagmoeder ontlasten door dagjes op de kinderen te passen of de hond uit te laten, zorgen voor vervoer naar afspraken, cadeautjes en etentjes. Regelmatig werd genoemd dat wensouders de draagmoeder (en eventueel gezin) een vakantie cadeau gaven aan het eind van het traject. Ook draagmoeders lieten in de vragenlijst weten dat zij een vergoeding kregen tijdens en na het traject.¹⁶² Daarbij kwam een financiële vergoeding regelmatig voor (wederom bij wijze van onkosten maar in sommige gevallen was er ook een extra vergoeding). Maar ook de vergoeding in natura werd door draagmoeders vaak genoemd. Ook hier kwamen zaken terug zoals etentjes, cadeautjes, hulp in de huishouding en positiekleding. Maar ook verwenmomenten zoals saunabezoeken of massages werden genoemd. Naast de vakantie als extra vergoeding werd ook genoemd dat wensouders het schoolgeld voor een opleiding of een coaching traject betaalden.

Ook een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming herkent dat er bij Nederlandse trajecten soms sprake is van een vergoeding in natura: "dan staat er opeens een nieuwe auto voor de deur, of een nieuwe dakkapel". Ook zien raadsmedewerkers wel dat er bijvoorbeeld opeens schulden zijn afgelost. Het lastig om hier zicht op te krijgen, vertelt een raadsmedewerker: "je bent geen onderzoeker ofzo, je kunt het alleen benoemen, bijvoorbeeld ik zie opeens een televisie zo groot als de woonkamer."

¹⁶⁰ Zie www.draagmoederschap.nl/kosten-en-vergoeding.

¹⁶¹ Dermout et al. 2010; Peter et al. 2018.

¹⁶² Net als bij de wensouders waren er enkele draagmoeders (5 van de 21) die aangaven dat ze geen vergoeding kregen. Dit kan ook betekenen dat ze geen *extra* vergoeding ontvingen bovenop gemaakte onkosten.

Volgens medewerkers van de Raad komt dit vaker voor dan we denken: “als het een draagmoeder is die helemaal buiten het netwerk staat, dan geloof ik wel dat wij het topje van de ijsberg nog niet eens gezien hebben”.

Net als bij de buitenlandse trajecten vonden wensouders en draagmoeders die deelnamen aan dit onderzoek deze vergoedingen bij binnenlandse trajecten niet meer dan logisch. Hoewel deelnemers het belangrijk vinden dat de financiële prikkel geen motief is voor draagmoeders, is een compensatie (financieel of in natura) volgens hen goed te verantwoorden – ook als dat meer is dan de vergoeding van de onkosten. Dat kwam in de vragenlijst al aan de orde: “In een Nederlands traject krijgt iedereen betaald, behalve de draagmoeder. Terwijl die het meeste doet”. In de interviews kwam dit thema ook terug: “Degene die eigenlijk het meeste doet en het grootste risico loopt, die moet dat dan maar doen uit een altruïstische beweging?”.

4.5.3 Afspraken

In de vragenlijst is aan wensouders en draagmoeders gevraagd of zij vóór de start van het traject afspraken met elkaar maakten. Voor beide doelgroepen geldt dat alle deelnemers *op één na* aangaven dat er onderling afspraken zijn gemaakt (23 van de 24 wensouders en 20 van de 21 draagmoeders). In vrijwel de meeste gevallen zijn de afspraken schriftelijk vastgelegd ($N^{\text{wensouders}}=19$; $N^{\text{draagmoeders}}=16$), maar ook mondelinge afspraken kwamen voor ($N^{\text{wensouders}}=3$; $N^{\text{draagmoeders}}=4$). Hierbij aansluitend gaven ook professionals aan dat zij regelmatig dergelijke overeenkomsten voorbij zien komen. Voor advocaten geldt dat zij de overeenkomsten (bij binnenlandse trajecten) vaak ook zelf opstellen. In dat kader gaf de meerderheid van de wensouders ($N=16$) en draagmoeders ($N=13$) aan dat ze bij het maken van afspraken begeleid werden door een advocaat. Sommige wensouders gaven aan dat ze hulp ontvingen van de psycholoog uit het ziekenhuis en/of een counselor. Daarnaast werd de vragenlijst cq. checklist van ‘zwanger voor een ander’ door zowel wensouders als draagmoeders genoemd als startpunt voor het maken van afspraken.

In deze paragraaf gaat we dieper in op het type afspraken dat gemaakt wordt tussen betrokkenen. In Hoofdstuk 6 (paragraaf 6 ‘bescherming via contracten’) wordt besproken dat veel van deze afspraken rehtens niet afdwingbaar zijn, en dat een overeenkomst vooral bedoeld is om te zorgen dat wensouders en draagmoeders dezelfde gedachten hebben over belangrijke onderwerpen. Wat betreft de inhoud van de contracten noemden enkele advocaten dat zij een standaardmodel voor de overeenkomsten hanteren waarin veel verschillende onderwerpen aan de orde komen zoals de motivatie en intentie van betrokkenen en allerlei praktische zaken. Daarbij kan worden gedacht aan hoe vaak betrokkenen elkaar zien en de wijze van omgang onderling, maar ook aan de manier waarop mogelijke conflicten zullen worden opgelost, de aanwezigheid bij de bevalling en of het kind borstvoeding zal krijgen van de draagmoeder. Ook afspraken over de onkostenvergoeding, de wijze waarop betrokkenen om zullen gaan met optredende schade en tot welk moment worden opgenomen volgens advocaten.¹⁶³ Andere afspraken in de overeenkomst hebben betrekking op de inschrijving van het kind bij de gemeente, het testament van betrokkenen, de arbeids- en levensverzekering van de draagmoeder, voogdijschap en mogelijke zwangerschapsafbreking.

¹⁶³ Daarbij benoemde een van de advocaten dat het niet voor de hand ligt dat wensouders schade gedurende het hele leven van de draagmoeder vergoeden.

Twee advocaten noemden dat zij in de overeenkomst vastleggen wie de bevoegdheid heeft om voor zwangerschapsafbreking te kiezen en in welke gevallen. Over de zwangerschapsafbreking gaf een andere advocaat aan dat dit de meest gevoelige kwestie betreft in de overeenkomsten en dat dit onderwerp van tevoren in goed overleg en uitgebreid tussen betrokkenen moet worden besproken. Zo had een van de advocaten de ervaring dat een aantal partijen naar aanleiding hiervan toch geen traject aangaat omdat ze het niet met elkaar eens kunnen worden op dit punt. In dat kader benadrukte deze advocaat dat de wensouders en draagmoeder de afspraken vóór de zwangerschap moeten vastleggen, omdat er daarna geen weg meer terug is voor de betrokkenen. Enkele van de wensouders benoemden dat er vrij uitgebreid nagedacht worden over “de meest bizarre dingen die je eigenlijk helemaal niet kunt bedenken (...). Echt voor alle doemscenario’s hebben we wel afspraken gemaakt” waarbij het voorbeeld werd gegeven dat de wensouders komen te overlijden. De wensouders herkennen dus dat er afspraken worden gemaakt over moeilijke onderwerpen en ethische dilemma’s. De professionals die werkzaam zijn bij de Raad voor de Kinderbescherming benoemden overigens dat zij in de Nederlandse overeenkomsten niet zo vaak afspraken zien over zwangerschapsafbreking op het moment dat een kind niet helemaal gezond blijkt. De afspraken die zij wel zien, hebben meer betrekking op het bevallingsplan, hoe de eerste dagen na de geboorte eruit zullen zien, de kosten en hoe de toekomst eruit zal zien.

Naast de hierboven genoemde aspecten, vertelde een bevraagde counselors weleens te zien dat betrokkenen in de overeenkomst ook afspraken vastleggen over de wijze waarop de conceptie plaatsvindt, welke juridische procedures doorlopen zullen worden, en de wijze van contact na de geboorte van het kind. Een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming noemde vergelijkbare onderwerpen en vulde dit aan met de wijze waarop de draagmoeder wordt geïnformeerd over hoe het met het kind gaat. Ook kan volgens counselors opgenomen worden of partijen wel of geen counseling zullen doorlopen. In het verlengde daarvan gaf een van de counselors aan dat begeleiding in een vroeg stadium de betrokkenen ook kan helpen om input te leveren voor de inhoud van de draagmoederschapsovereenkomst. De counselor gaf verder aan dat de overeenkomst juridische aspecten bevat, maar ook een intentieverklaring tussen partijen vormt. Laatstgenoemde werd ook benoemd in de interviews met de advocaten.

Ook vanuit de rechtspraak werd benoemd dat zij contracten tussen partijen te zien krijgen. Deze professionals noemden dat de overeenkomsten die zij onder ogen kregen meestal duidelijke afspraken bevatten. Daarbij benoemde een van hen in de beoordeling vooral te kijken naar hoe de betrokkenen deel zullen gaan uitmaken van het leven van het kind en of er geen strijd is met de openbare orde.

Om een compleet beeld te krijgen van thema’s die in de contracten worden opgenomen, konden wensouders en draagmoeders in de vragenlijst aanvinken op welke thema’s de afspraken betrekking hadden, waarbij ze zelf ook onderwerpen konden toevoegen. Een overzicht hiervan is te vinden in Figuur 4.7; deze figuur bevestigt de input professionals over de vele verschillende onderwerpen die in de contracten centraal staan. Uit de reacties van wensouders die ervaring hadden met een traject in de VS kwam naar voren dat de contracten daar nog uitgebreider lijken te zijn dan de Nederlandse overeenkomsten. “Er zijn meer dan 100 dingen waar we het over gehad hebben”, zei een van de deelnemers uit de vragenlijst, wat verder bevestigd werd in de interviews. “Nou, in Amerika wordt alles van tevoren juridisch afgesproken. Dat zijn echt zulke dikke contracten, juist ook omdat je misverstanden voor moet zijn”. Een andere wensouder bevestigt dat er enorm veel mogelijke situaties worden besproken en opgenomen in die Amerikaanse contracten: “Alles wat je kunt bedenken staat

erin. Ze mag geen tatoeage nemen, ze mag geen drugs gebruiken, niet te veel alcohol (...). En ook bijvoorbeeld: wat als er iets heel ergs gebeurt; de draagmoeder raakt in coma en de baby moet wel in het leven gehad gehouden worden?”. Ook twee van de advocaten deden hier uitspraken over en benoemden dat de inhoud van de overeenkomsten in de VS tevens erg specifiek kan zijn. Als voorbeeld werd daarbij genoemd dat een draagmoeder gedurende de zwangerschap niet naar een bepaalde staat mocht afreizen, vanwege de strenge wetgeving die daar gold.

4.5.4 *Conflicten*

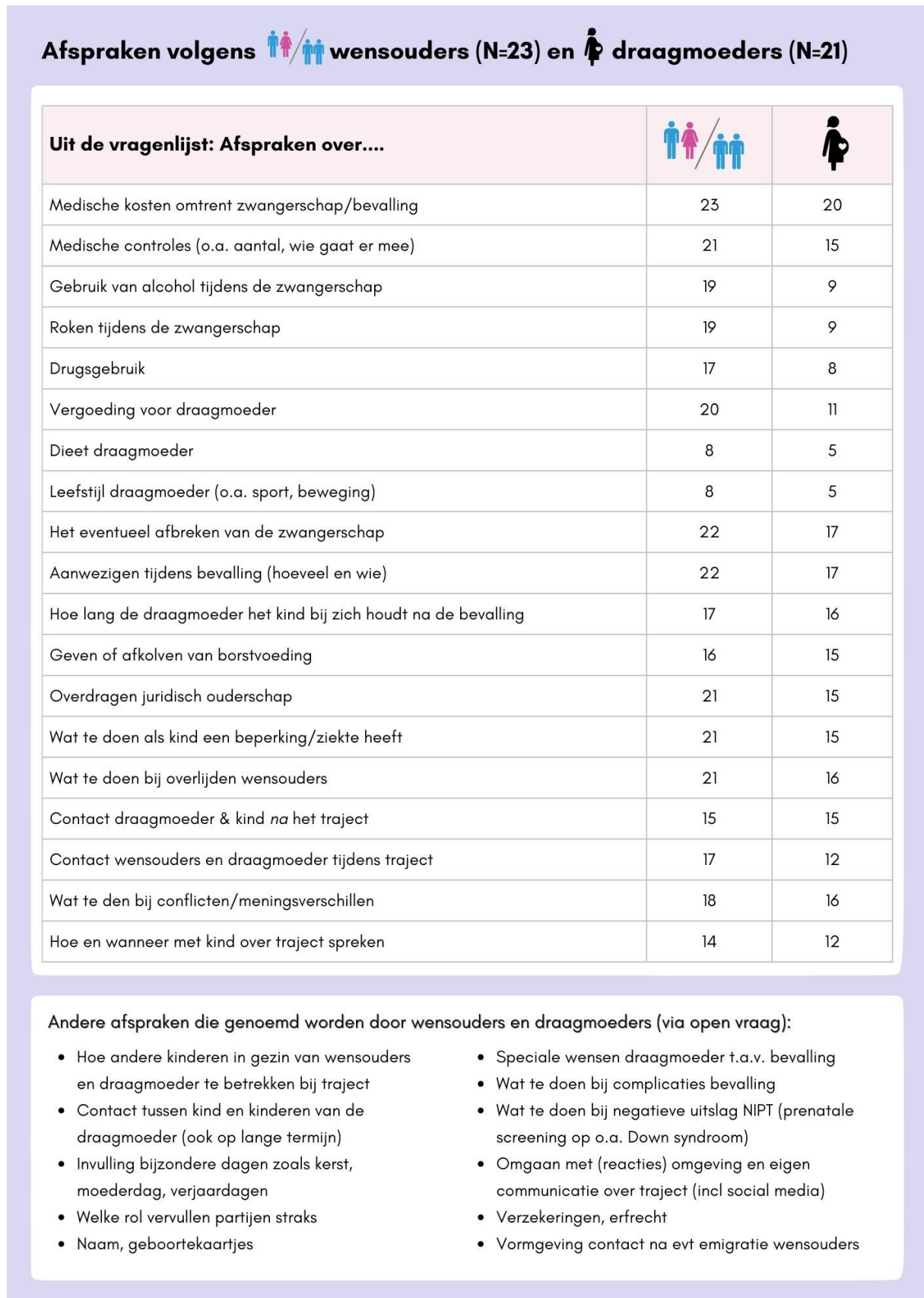
Naast afspraken zijn ook mogelijke conflicten in de vragenlijst aan de orde geweest. Aan wensouders en draagmoeders is gevraagd of zij wel eens een meningsverschil of conflict met elkaar hadden. Van de 23 wensouders die deze vraag beantwoordden, gaf de meerderheid aan dat dit niet was voorgekomen (N=14; 61%). De overige wensouders antwoordden dat er wel sprake was van een meningsverschil, maar niet van een conflict (N=9; 39%). Er is niet geantwoord waar het meningsverschil betrekking op had. Ook bij de draagmoeders (N=21) gaf een groot deel aan dat er geen conflict was geweest (N=9; 43%). De meerderheid had wel een meningsverschil ervaren (N=11; 52%) en één deelnemer sprak over een conflict. Deze draagmoeder gaf aan dat het conflict betrekking had op “het wegvallen van de hulp en betrokkenheid na de bevalling”.

Ook in de interviews met professionals kwam vanuit meerdere hoeken naar voren dat zij over het algemeen weinig dan wel slechts kleine conflicten zien tussen partijen. Verschillende professionals benoemden daarbij dat zij geen representatief beeld hierover kunnen schetsen omdat zij met een selecte groep wensouders of betrokkenen te maken krijgen. Een counselor beschreef: “de mensen die bij mij komen, die investeren tijd en geld om naar een counselor te gaan. Die doen het weloverwogen en stoppen daar veel moeite in. De mensen die ik zie met problemen, dat zijn mensen die ik voor het eerst zie en die geen goede afspraken hebben gemaakt”. Een werknemer van de rechtbank noemde juist dat “er sprake moet zijn van een heel groot conflict, willen betrokkenen bij ons terechtkomen”.

Aangezien wensouders, draagmoeders, en professionals vanuit verschillende perspectieven allen dezelfde reactie gaven dat grote conflicten nauwelijks voorkomen bij Nederlandse draagmoederschapstrajecten, wordt geconcludeerd dat er in de praktijk vooral sprake is van meningsverschillen. In de gesprekken zijn verschillende voorbeelden naar voren gekomen, die vaak gaan over de balans tussen wensen van de wensouders en autonomie van de draagmoeder. Zo hebben partijen soms discussie over contact na geboorte van het kind, of zitten ze toch niet op één lijn over afspraken rondom de bevalling. In Hoofdstuk 6 staat de bescherming van partijen centraal, en wordt uitgebreider gesproken over dit soort meningsverschillen.

Figuur 4.7

Inhoud van gemaakte afspraken voorafgaand aan het traject.

4.6 Begeleidingen ondersteuning

Ook de mate van begeleiding is een belangrijk onderdeel in dit onderzoek. Dit is zeker relevant in de context van het wetsvoorstel t.a.v. draagmoederschap, waarin verplichte voorlichting en begeleiding voor wensouders en draagmoeders wordt voorgesteld.¹⁶⁴ Welke soort counseling ontvangen betrokkenen nu, en hoe wordt deze geëvalueerd?

4.6.1 Soort begeleiding

In de vragenlijst is de mate van begeleiding bevraagd aan wensouders en draagmoeders. Van de wensouders (N=25) liet 60% (N=15) weten dat ze vóór de geboorte van het kind begeleiding ontvingen. Begeleiding tijdens of na de geboorte werd genoemd door 67% van de wensouders (N=8). Van de draagmoeders (N=21) gaf 52% (N=11) aan dat ze voorlichting of begeleiding ontvingen vóór de zwangerschap, 33% (N=7) tijdens de zwangerschap en 19% (N=4) na de bevalling.¹⁶⁵

In Figuur 4.8 is weergegeven welke vormen van begeleiding door de wensouders en draagmoeders in dit onderzoek genoemd zijn. Daarbij noemden zij vergelijkbare partijen die de begeleiding verzorgden of regelden (o.a. counselor, bemiddelingsbureau, begeleiding via ziekenhuis, advocaat of psycholoog). Opvallend hierbij was dat vele wensouders en draagmoeders expliciet de hulp en adviezen van een (online) community noemden. Dat is misschien niet verrassend aangezien deze steekproef ook geworven is via sociale media en waarschijnlijk dus actief gebruik hiervan maakt. Inhoudelijk gaat het echter vooral om het belang van steun via ervaringsdeskundigen, wat ook in ander onderzoek naar voren.¹⁶⁶ De wensouders noemden bovendien “hulp van naasten”. Zoals zichtbaar in Figuur 4.8 werd ook de organisatie Fiom genoemd door betrokkenen: expertisecentrum op het gebied van ongewenste zwangerschap, verwantschapsvragen en adoptie. Zoals deze beschrijving al doet vermoeden houdt de organisatie zich tegenwoordig niet meer bezig met hulpvragen in geval van draagmoederschap, maar dit is in het verleden wel zo geweest.

De vorm van begeleiding werd niet uitgebreid toegelicht in de vragenlijst, behalve dat duidelijk werd dat het om medische, juridische en psychologische begeleiding kon gaan. Wensouders noemden ook kinderwens counseling en kraamzorg. In de interviews is hier wel verder op ingegaan; deze bevindingen worden in de volgende alinea's besproken.

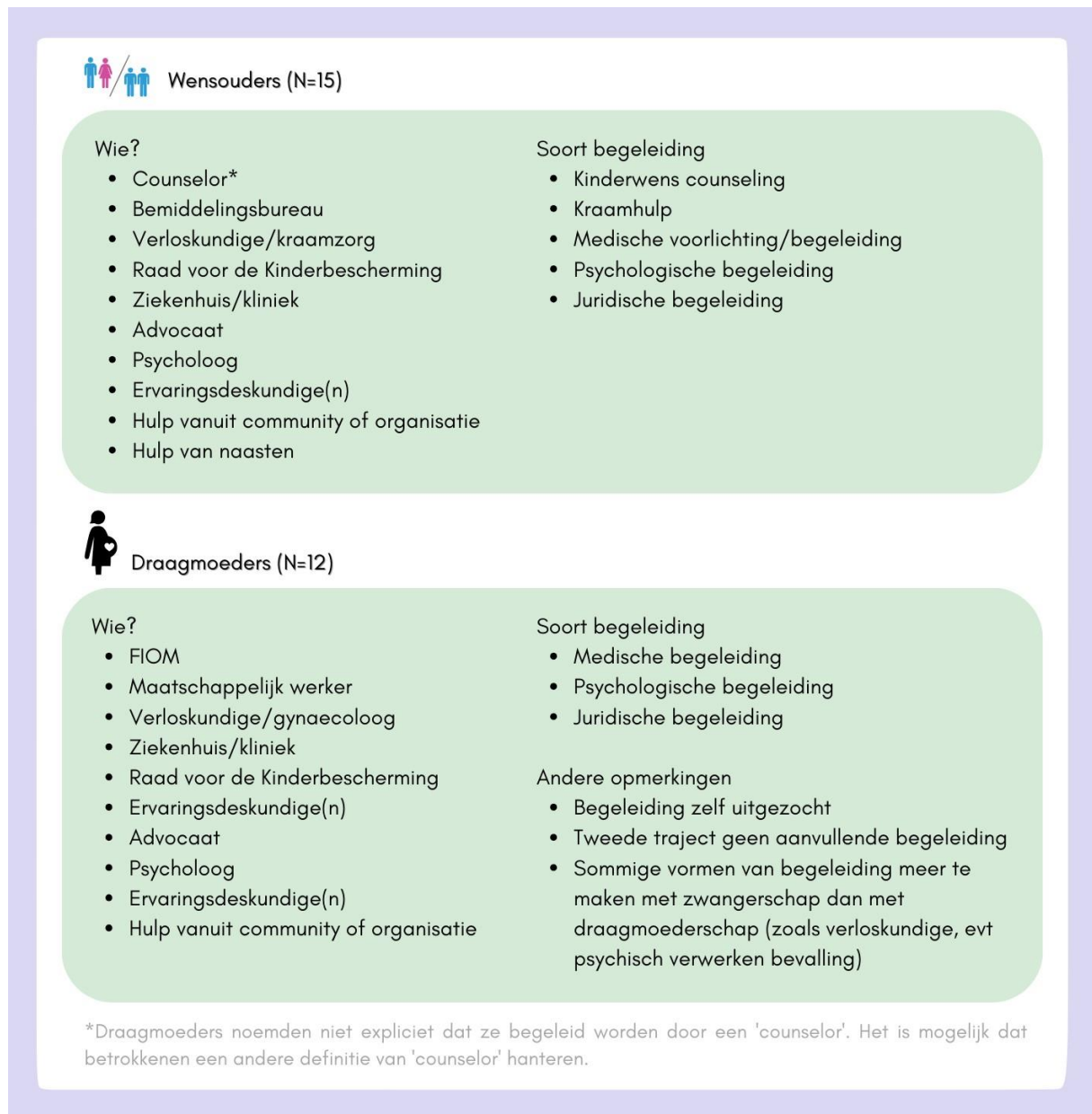
¹⁶⁴ Zie artikel 1:215 lid 1 sub a van het wetsvoorstel, Kamerstukken II 2022-2023, 36390, nr. 2.

¹⁶⁵ Bij draagmoeders is expliciet gevraagd naar begeleiding tijdens de zwangerschap en na de bevalling, bij wensouders is dit samengenomen onder één noemer.

¹⁶⁶ Gezinski et al. 2018; Lavoie & Côté 2023.

Figuur 4.8

Overzicht van begeleiding genoemd door wensouders en draagmoeders in de vragenlijst.

Ervaringen van wensouders en draagmoeders

Zoals ook weergegeven is in Figuur 4.8, kwam in de vragenlijst al naar voren dat sommige draagmoeders zelf op zoek waren gegaan naar begeleiding; dit werd dus niet standaard aangeboden. Dat past bij de bevinding dat er ook aardig wat wensouders en draagmoeders zijn die aangeven dat ze géén begeleiding hebben ontvangen. In de interviews kwam naar voren dat dit waarschijnlijk een verschil is tussen laag- en hoogtechnologische trajecten. Gesprekken met wensouders die een hoogtechnologisch traject hadden doorlopen, lichtten toe dat “alles loopt via het ziekenhuis; en daarin krijg je dan ook een stukje begeleiding”. Daarbij wordt genoemd dat er ook een psycholoog betrokken is bij dit traject. In twee andere Nederlandse studies over het verloop van hoogtechnologische

trajecten wordt bij de psychologische begeleiding vooral een intake dan wel screening besproken¹⁶⁷: met alle partijen (wensouders, draagmoeders, en haar partner indien van toepassing) wordt uitgebreid gesproken over de motivatie en het vrijwillige karakter van het traject. Daarbij wordt ook beoordeeld of de betrokkenen geen commerciële motieven hebben. Ook professionals in de huidige studie noemden dat er bij de start van het traject grondig wordt getoetst of er geen afhankelijkheidsrelatie tussen de draagmoeder en de wensouders bestaat. Daaraan wordt bovendien door professionals en wensouders toegevoegd dat de psychologen vanuit het ziekenhuis ook inhoudelijke adviezen gaven, zoals over de hechting met het kind. Dit wordt in de volgende paragraaf (evaluatie van de begeleiding) uitgebreider besproken.

In geval van laagtechnologische trajecten, waar wensouders en draagmoeders geen standaard begeleiding ontvingen, lijken betrokkenen begeleiding te zoeken waar zij *zelf* behoefte aan hebben. Eén van de wensouders gaf bijvoorbeeld aan meer te willen weten over hechting; een van de draagmoeders had vooral behoefte aan tips en ervaringen van andere draagmoeders. Onder de deelnemers was er discussie over de vraag of die begeleiding naar behoefte wel wenselijk is, of dat begeleiding standaard aangeboden moet worden. Sommige deelnemers vonden de huidige situatie prima; het was hen goed gelukt om er samen uit te komen: “wij hebben alles met elkaar besproken. Veel communiceren en open en eerlijk naar elkaar zijn”. Andere deelnemers gaven juist aan dat begeleiding verplicht zou moeten worden. “Er is nu een hele groep die geen gebruik maakt van counseling of begeleiding, dat zou eigenlijk niet moeten kunnen (...). Wat mij betreft zou het niet zo moeten zijn dat je op zoek gaat [naar begeleiding] alleen als je er zelf behoefte aan hebt. Er zijn gewoon heel veel punten waarvan het echt heel verstandig en goed is als dat van tevoren wordt doorgesproken. Bijvoorbeeld: wat als het een ziek kind is, of als er een miskraam gebeurt...”. Ook professionals hebben gewezen op het belang van begeleiding voor iedereen, ook bij laagtechnologische trajecten. Dit komt bij de verbeterpunten in de volgende paragraaf uitgebreider aan de orde.

Niet alleen wensouders die ervaring hadden met een hoogtechnologisch traject noemden dat de begeleiding bij het traject hoorde, ook wensouders die een traject in de VS hadden doorlopen beschreven dit. Zij gaven aan dat de bemiddelingsbureaus hier een belangrijke rol in speelden. “De begeleidster bij het bureau is ook ons aanspreekpunt; zij is ook bij de bevalling, en bij alle afspraken. Zij is echt een soort *middle man* tussen ons en het gezin van de draagmoeder, ook als wij ergens mee zouden zitten. Zij fungeert daar als een soort Zwitserland in. Zij is voor beide partijen, zeg maar, ook al zijn wij natuurlijk de betalende partij”.

In alle reacties van wensouders en draagmoeders (zowel vragenlijst als interviews) kwam ten slotte aan de orde dat de begeleiding afneemt naarmate het traject vordert. In veel gevallen is er na de bevalling een duidelijke afname of zelfs stop qua begeleiding te zien. Dit wordt ook genoemd door professionals die de begeleiding bij hoogtechnologische trajecten bespraken. Een van hen noemde dat draagmoeders “gesprekken in klinieken [hebben] met allerlei psychologen, maar ook weer niet zo uitgebreid als je zou verwachten”. Een counselor vult aan dat, hoewel er voorafgaand aan het starten van het traject grondig wordt getoetst of er geen afhankelijkheidsrelatie tussen de draagmoeder en de wensouders bestaat, die controle wegvalt op het moment dat de draagmoeder zwanger is: “Dan is het: ‘oké, succes ermee!’, terwijl: dan begint het pas”. Ook bij de verbeterpunten t.a.v. begeleiding in de

¹⁶⁷ Dermout et al. 2010; Peters et al. 2018.

volgende paragraaf komt aan de orde dat er meer ondersteuning gewenst is na afloop van het traject (d.w.z. als het kind geboren is).

Interviews met counselors

Om een beter beeld te krijgen van de begeleiding voor wensouders en draagmoeders, is ook met enkele counselors gesproken. Als eerste is aan hen gevraagd op welke doelgroep counseling zich richt in de Nederlandse praktijk. Door de professionals werd aangegeven dat de begeleiding in Nederland gericht is op zowel de wensouders als de draagmoeder en haar partner, alsook eventuele donoren van genetisch materiaal. In de counseling wordt ook aandacht besteed aan de rol van andere betrokkenen uit de directe omgeving, zoals de ouders en kinderen van de wensouders en draagmoeder. Zij worden in beginsel niet gesproken door de counselors. Een counselor gaf aan ook weleens 'los' benaderd te worden door een betrokkene van de draagmoeder of wensouder met vragen of zorgen.

Verder is vooral dieper ingegaan met de counselors op het soort begeleiding dat zij bieden. De professionals gaven allen aan dat counseling in principe altijd op maat wordt aangeboden en vraaggericht is. Dat kan enerzijds gaan om een losse hulpvraag, wat vaak voorkomt bij wensouders die nog in de oriënterende fase zitten of die het voornemen hebben om een buitenlands draagmoederschapstraject te doorlopen. Het zou ook kunnen gaan om een draagmoeder die een op zichzelf staande hulpvraag heeft. In de meeste gevallen gaat het volgens de counselors echter om koppels van wensouders en draagmoeders die elkaar al hebben gevonden. De counselors lichtten toe dat deze laatste groep eerst gevraagd wordt een vragenlijst in te vullen over hun persoonlijke achtergrond en de motivatie voor een traject. Daarna worden over het algemeen drie losse gesprekken ingepland: de wensouders en draagouders worden afzonderlijk van elkaar gesproken, waarna ook een gezamenlijk gesprek plaatsvindt. Volgens één van de counselors is dat gezamenlijk gesprek ook bedoeld om inzicht te krijgen in de dynamiek en onderlinge relaties tussen de partijen, maar ook om eventuele wrijvingen te observeren.

Tijdens de begeleiding is er vervolgens aandacht voor allerlei aspecten die betrokkenen tegen kunnen komen gedurende het traject: voor en tijdens de zwangerschap, maar ook na de geboorte. Twee counselors beschreven dat ze een matrix opstellen waarin aandacht is voor relevante psychosociale, medische, juridische, wetenschappelijke, praktische en ethische factoren. Een van de counselors lichtte toe: "Daar ga ik in alle hoeken en gaten zitten. Ik wil weten hoe het onderling gaat. Hoe reageer je als je niet lekker in je vel zit, hoe wil je dat een ander daarop reageert? Je gaat toch met elkaar een proces in waar je veel dichterbij elkaar komt dan als je vrienden zou zijn, maar je bent ook weer geen partners van elkaar". In deze matrix wordt ook de rol van het netwerk belicht: "Niet alleen de betrokkenen, maar de hele omgeving, inclusief de ouders van de draagmoeder en de partner (...) Wie ga je hoe betrekken? Wat is het meest passend voor dit systeem? Dus je bekijkt dat hele systeem", aldus een van de counselors. Ook wordt er volgens de counselors aandacht besteed aan het belang van het kind: "Daar kom ik heel vaak op terug, het belang van het kind (...) Ik ben niet partijdig, maar ik zit wel op de stoel van het kind. Dus als ik partijdig ben, dan kies ik voor het kind, want die heeft niet zoveel te kiezen".

Hoewel sommige counselors een vaste werkwijze lijken te hanteren, zijn er ook professionals die geen vastomlijnde procedures gebruiken, omdat het vaak voorkomt dat men slechts behoefte heeft aan één gesprek of bijvoorbeeld slechts één van de partijen een hulpvraag heeft. Wel zijn de bovengenoemde gespreksonderwerpen te herkennen als belangrijke aandachtspunten die op een bepaalde manier in de begeleidingstrajecten terugkomen. Naast het doorlopen van de verschillende fases van het draagmoederschapstraject met aandacht voor bovengenoemde factoren, noemden de professionals dat ook zeer specifieke zaken worden besproken tijdens de begeleiding. Te denken valt aan wie aanwezig zal zijn bij het doen van de zwangerschapstest, wie op het geboortekaartje komt te staan, hoe de kraamtijd doorgebracht zal worden, hoe het contact na de zwangerschap vormgegeven zal worden, en of betrokkenen open naar de omgeving zijn. Daarbij werd ook benoemd dat de begeleiding niet persé stopt wanneer het kind geboren is. Een van de counselors benoemde dat betrokkenen ook na de zwangerschap welkom zijn voor een gesprek: “Dan zeg ik ook (...) kom na de kraamperiode nog een keer langs, ook omdat er dan een hele nieuwe dynamiek en fase is aangebroken. De rest van het leven is begonnen”. Gedurende het traject is bovendien genoemd dat er aandacht is voor de rol van eventuele kinderen van de draagmoeder. Een van de counselors gaf aan hen specifieke opdrachten mee te geven: “Dat vind ik echt heel belangrijk. Die moeten dan bijvoorbeeld ook meehelpen (...) Ga met de wensouders een knuffeltje uitzoeken voor de baby of help mama. Dat geeft ze een rol. Ik noem het ook altijd ‘team draagmoeder’. Het gezin helpt jou”.

In de gesprekken is verder naar voren gekomen dat de counselors ook een rol spelen in het doorverwijzen naar andere professionals met gespecialiseerde kennis, denk hierbij aan een arts, een in draagmoederschap gespecialiseerde advocaat, of een lactatiedeskundige bij vragen omtrent borstvoeding. Soms is er juist behoefte aan contact met andere wensouders en draagmoeders die het traject al eens doorlopen hebben. Een van de counselors gaf aan dit contact ook wel eens te faciliteren als hier behoefte aan is.

Een vraag die ook met counselors is besproken, is hoe cliënten hen weten te vinden. Zoals eerder genoemd gaan betrokkenen zelf op zoek naar begeleiding, dus hoe komen zij bij specifieke counselors terecht? De counselors gaven aan dat mond-tot-mondreclame binnen het netwerk van wensouders en draagmoeders waarschijnlijk een grote rol speelt. “Het via-via netwerk is heel groot” aldus een van hen, waarbij ook op sociale media zoals Facebookgroepen een rol spelen. Twee van de counselors zijn ook betrokken bij verschillende relevante organisaties en zijn betrekkelijk aanwezig in de media; zij denken dat deze zichtbaarheid er ook voor zorgt dat cliënten hen weten te vinden. Daarnaast wijzen zij erop dat advocaten die bij DuRF (Dutch Rainbow Professionals) zijn aangesloten hun cliënten ook doorverwijzen naar (al dan niet bij DuRF aangesloten) counselors, ook wanneer er sprake is van laagtechnologisch en buitenlands draagmoederschap waarbij counseling niet verplicht is: “De DuRF-advocaten zijn er ook wel echt van overtuigd dat counseling toegevoegde waarde heeft, dus die zeggen ook: joh, voordat je bij mij komt, ga je eerst naar een counselor.” Een counselor geeft aan dat ook diens aansluiting bij POINT (de beroepsvereniging van Nederlandse en Belgische fertiliteitscounselors) maakt dat betrokkenen bij draagmoederschap hen weten te vinden.

4.6.2 Evaluatie van begeleiding

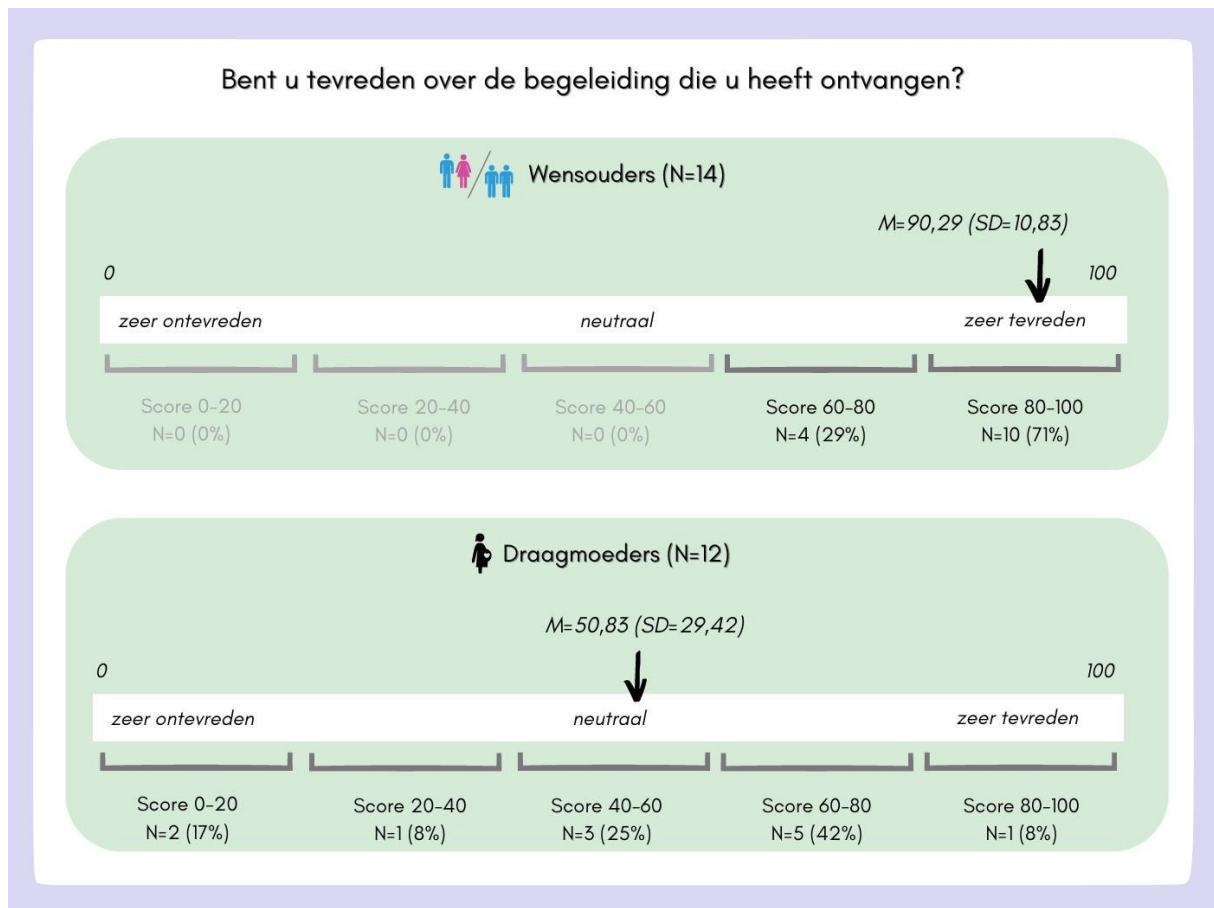
In de vragenlijst is de mate van begeleiding geëvalueerd door te vragen hoe tevreden wensouders en draagmoeders hierover zijn, en door ruimte te geven voor verbeterpunten.

Tevredenheid

De 14 wensouders die de begeleiding in zijn algemeenheid evalueerden, gaven een positieve beoordeling. Zoals weergegeven in Figuur 4.9 waardeerden zij de begeleiding met een score van 90 op een schaal van 0 (zeer ontevreden) tot 100 (zeer tevreden). De range van 72 tot 100 laat zien dat er geen ontevredenheid gerapporteerd is in deze steekproef van wensouders. Bij de draagmoeders was dat wel het geval. In totaal 12 draagmoeders evalueerden de begeleiding met een gemiddelde score van iets boven de 50 op dezelfde schaal van 0 tot 100 (zie tevens Figuur 4.9). Dit gemiddelde was het resultaat van gevarieerde reacties: de range was 0 tot 100 en er waren dus zowel tevreden als ontevreden draagmoeders in de steekproef.

Figuur 4.9

Tevredenheid van begeleiding beoordeeld door wensouders en draagmoeders.

In de literatuur is in verhouding weinig aandacht voor hoe tevreden wensouders en draagmoeders zijn over de verkregen begeleiding. Wel rapporteert Van den Akker (2003), net als in de huidige studie, dat sommige draagmoeders niet of minder tevreden zijn over de begeleiding.¹⁶⁸ In die studie wordt gesuggereerd dat dit mogelijk te maken heeft met het gebrek aan begeleiding na de geboorte van het kind. Dit sluit aan bij opmerkingen van deelnemers dat er dan inderdaad minder begeleiding is (zoals benoemd in vorige paragraaf); bovendien wordt nazorg door betrokkenen ook benoemd als verbeterpunt. Dit komt hieronder uitvoeriger aan de orde.

Verbeterpunten

In de vragenlijst is ook aan deelnemers gevraagd of zij verbeterpunten hebben t.a.v. de begeleiding van draagmoederschapstrajecten. De verbeterpunten die genoemd zijn door wensouders en draagmoeders zijn weergegeven in Figuur 4.10. Daarbij valt op dat beide groepen in het algemeen hebben genoemd dat begeleiding wenselijk is. “Doen!” zegt een van de wensouders. En ook de draagmoeders geven aan dat ze andere draagmoeders adviseren om begeleiding te zoeken. Ook wordt de wens geuit dat “er meer aanbod moet komen”. De counselors sluiten zich hierbij aan en geven allen aan dat het goed zou zijn als er meer aandacht komt voor counseling bij draagmoederschap. Een van de counselors voegt toe dat het maatschappelijke taboe rondom psychosociale ondersteuning en begeleiding in de afgelopen jaren al is afgenomen, maar dat er nog steeds actief ingezet moet worden op het wegnemen van dit taboe.

Soort begeleiding

De soort begeleiding die wenselijk is, verschilde nogal voor wensouders en draagmoeders. Draagmoeders adviseerden om aandacht te geven aan de draagmoeder zelf (niet alleen consulten samen met wensouders inplannen) en om voldoende nazorg te bieden. Er moet volgens hen meer aandacht zijn voor het “gat” dat sommige draagmoeders na de bevalling kunnen ervaren. Daarnaast kwam ook naar voren dat de voorlichting verbeterd kan worden: “Ik zou het ook fijn vinden als nieuwe draagmoeders eerder en beter aan informatie kunnen komen over het hele traject”. Wensouders gaven aan dat het fijn is als er op alle vlakken begeleiding is, van medisch tot juridisch tot voorlichting over procedures. Enkele deelnemers gaven aan dat de huidige begeleiding “vooral medisch” is en dat er met name behoefte is aan meer psychologische ondersteuning, wat ook in het eerdergenoemde onderzoek van Van den Akker naar voren komt.¹⁶⁹ Volgens deelnemers aan de huidige studie ontbreekt psychologische begeleiding zelfs bij laagtechnologische trajecten.

¹⁶⁸ Van den Akker 2003.

¹⁶⁹ Van den Akker 2003.

Figuur 4.10

Verbeterpunten begeleiding volgens wensouders en draagmoeders.

Waar de draagmoeders inhoudelijk vooral noemen dat er meer nazorg moet komen na de overdracht van het kind aan de wensouders, gaven de wensouders aan dat begeleiding op het gebied van hechting wenselijk en zelfs “een groot gemis” is. “Hoe zorg je voor een goede hechting?” vroeg een van de wensouders zich af. In de interviews met wensouders is dit thema verder besproken. Uit meerdere gesprekken blijkt dat sommige wensouders de angst hebben dat de band die een draagmoeder tijdens de zwangerschap met het kind ontwikkelt, een negatieve impact heeft op de mogelijkheden die zij zelf hebben om na de geboorte een band met het kind op te bouwen. Een van de wensouders gaf aan: “Ik ben zelf op zoek geweest naar tips hoe je zo’n kindje het beste ‘onthecht’ en daarna laat hechten aan... nou ja, eigenlijk twee vreemden... en daar heb ik eigenlijk niks over gevonden”. In geval van

laagtechnologische trajecten moeten betrokkenen zelf op zoek naar informatie en begeleiding hierover, maar dit is ook een aandachtspunt bij hoogtechnologische trajecten waar wel begeleiding is op dit gebied. Zo kwam naar voren dat de bestaande begeleiding en voorlichting wensouders soms ook angst kan inboezemen. Een van de wensouders lichtte toe: “je krijgt een psychologisch traject in het ziekenhuis en daarin gaan ze heel erg in op het stukje hechting, en krijg je allerlei regels mee waarvan zij vinden dat je dat moet doen voor een geslaagde hechting. Zoals het kindje gelijk op je borst leggen en zorgen dat er geen contact is met de draagouders; elkaar de eerste weken niet meer zien”. Volgens deze deelnemers wordt daarbij erg benadrukt dat je als wensouders de prenatale fase mist, en dus achterloopt. “Je loopt al achter.... Ik vond het heel pittig dat dat continu werd gezegd. Ik werd er heel zenuwachtig van: oh ik loop achter...”. Dit leverde in deze specifieke situatie extra zorgen op toen de draagmoeder na de bevalling een moment alleen met het kind wenste. Ook een andere wensouder besprak dit advies vanuit het ziekenhuis: “ik weet zelf nog heel goed dat eigenlijk geadviseerd wordt om na die bevalling in ieder geval de draagmoeder twee weken lang niet in contact te laten komen (...) voor die hechting en zo”. In Hoofdstuk 7 wordt inhoudelijk dieper ingegaan op de band die betrokkenen met het kind ontwikkelen, en daarmee ook op het thema gehechtheid. Voor nu is relevant om te benoemen dat dit een belangrijk aandachtspunt voor de begeleiding is.

Wat betreft de inhoudelijke behoefte aan begeleiding lijken nazorg en hechting het meest urgent te zijn, aangezien die als eerste door de deelnemers genoemd werden. We kunnen niet uitsluiten dat er ook behoefte is aan begeleiding op andere vlakken, zowel door de huidige deelnemers als door wensouders en draagmoeders die wij niet hebben kunnen bereiken met dit onderzoek. Zo komt in de literatuur naar voren dat het relevant is om aandacht te besteden aan het hele gezin van de draagmoeder – ook haar eigen kinderen. Volgens Riddle overschatten draagmoeders soms hoe positief hun eigen kinderen zijn over het traject en kan het goed zijn om hier op in te spelen.¹⁷⁰ In een onderzoek onder draagmoeders uit de VS kwam naar voren dat deze vrouwen vooral medische informatie krijgen over de risico's van de zwangerschap en procedures die er zouden volgen, maar dat er veel minder aandacht was voor de impact van het traject op de eigen kinderen.¹⁷¹ Patel en collega's beschrijven in een overzicht van aandachtspunten voor de begeleiding dat er ook aandacht moet zijn voor het bespreken van moeilijke onderwerpen zoals wat te doen als het kind een genetische afwijking zou hebben.¹⁷² Uit gesprekken in het huidige onderzoek is reeds voren gekomen dat dit al een belangrijk gespreksonderwerp is voor wensouders en draagmoeders, maar het is onduidelijk of zij ook begeleid worden in de gesprekken hierover. In Hoofdstuk 6 wordt hier verder op ingegaan.

¹⁷⁰ Riddle 2022.

¹⁷¹ Fuchs & Berenson 2016.

¹⁷² Patel et al. 2018.

Begeleiding: vrijwillig of verplicht?

In de vorige paragraaf is reeds benoemd dat er discussie is over de vraag of begeleiding bij laagtechnologische trajecten verplicht zou moeten zijn. In de interviews hebben de draagmoeders hier ook over gesproken; de een vindt het noodzakelijk, de ander vindt dat het “wel aangeboden moet worden, maar niet verplicht”. Volgens Edelmann is de vrijwilligheid een probleem; juist wanneer betrokkenen denken dat ze geen begeleiding nodig hebben, zouden er problemen kunnen ontstaan.¹⁷³ Ook professionals beamen het belang van counseling. Een advocaat gaf aan dit ook bij laagtechnologisch draagmoederschap te adviseren. De advocaat vertelde dat wensouders en draagmoeders die in een vroeg stadium gebruik hadden gemaakt van counseling daar makkelijker naar teruggaan op het moment dat er conflicten ontstaan. Dit sluit aan bij de eerder beschreven opmerkingen van counselors dat zij weinig conflicten zien, omdat zij te maken hebben met een groep deelnemers die veel tijd en moeite steekt in het stukje begeleiding. Zowel vanuit de advocaten als vanuit de counselors kwam naar voren dat ze counseling in meer gevallen te verplichten; een medewerker van de Rechtspraak beschrijft dat het wenselijk zou zijn om dit vast te leggen in richtlijnen. Een van de advocaten noemde specifiek het goed te vinden dat in het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming is vastgelegd dat wensouders ook counseling moeten doorlopen in Nederland bij de keuze voor buitenlands draagmoederschap, onder andere omdat met counseling aandacht wordt besteed aan het belang van het achterhalen van de ontstaansgeschiedenis van het kind.

Wie geeft de begeleiding?

In de interviews ging het ook over wie de begeleiding binnen draagmoederschapstrajecten zou moeten geven. Zowel wensouders als draagmoeders benoemden hierbij de meerwaarde van het delen van ervaringen met personen die ook ervaring hadden opgedaan met draagmoederschap, bijvoorbeeld via (online) platforms en communities. Dit werd in de vorige paragraaf reeds besproken, en ook in ander onderzoek komt naar voren dat betrokkenen hier veel steun uit kunnen halen¹⁷⁴. Zowel wensouders als draagmoeders adviseerden om contact te zoeken met ervaringsdeskundigen of om tips te halen van (online) platformen en via relevante organisaties; en zoals eerder genoemd verwijzen ook counselors hier wel eens naar. Verder noemden verschillende professionals dat het belangrijk is dat de begeleiding wordt gedaan door gespecialiseerde counselors. Een van hen legde uit dat het belangrijk is dat counselors aangesloten zijn bij relevante organisaties en beroepsverenigingen, wat als kwaliteitskeurmerk zou kunnen en moeten dienen. In het verlengde van de intervisie vertelt een andere counselor bovendien het belangrijk te vinden “dat de counselors gewoon onderling contact hebben en in ieder geval [over] wat je minimaal besproken moet hebben” met wensouders en draagmoeders. Een counselor legde in dit verband uit dat de werkwijze die nu gehanteerd wordt wel gebaseerd is op wetenschappelijke informatie en een aardige hoeveelheid ervaring op dit gebied, maar dat het niet wetenschappelijk getoetst is. Deze counselor gaf aan wel behoefte te hebben aan een dergelijke toets.

¹⁷³ Edelmann 2004

¹⁷⁴ Gezinski et al. 2018; Kleinpeter et al. 2006; Lavoie & Côté 2022.

4.7 Contact tussen partijen

In de vragenlijsten is aan wensouders en draagmoeders gevraagd in welke mate en hoe zij contact met elkaar onderhielden tijdens de zwangerschap. Ook was er aandacht voor wie er bij de bevalling aanwezig was.

4.7.1 Contact tijdens zwangerschap en bevalling

Contact tijdens de zwangerschap

In totaal 25 wensouders en 11 draagmoeders hebben vragen beantwoord over contact met elkaar tijdens de zwangerschap. Hoe vaak en op welke manier hebben zij dit vormgegeven?

De meeste wensouders en draagmoeders gaven aan dat zij op (bijna) dagelijkse of wekelijkse basis telefonisch contact hadden met elkaar. In het geval van Nederlandse trajecten werd dit aangevuld met maandelijks of wekelijks fysiek contact, zo gaven zowel wensouders als draagmoeders aan. Daarbij zagen betrokkenen elkaar bij belangrijke afspraken (o.a. verloskundige en andere medische afspraken), maar het contact was vaak ook bedoeld om een band met elkaar op te bouwen en te onderhouden. Dit kon variëren van etentjes, dagjes uit, tot zelfs vakanties samen. Hierbij stond niet alleen de relatie tussen wensouders en draagmoeder centraal, maar ook het gezin (en de kinderen) van de draagmoeder werden betrokken bij dit contact. Enkele wensouders en draagmoeders benoemden verder dat het contact gedurende de zwangerschap frequenter werd. Naarmate de bevalling naderde, nam het contact tussen de betrokkenen toe. Een van de draagmoeders beschreef zelfs dat zij de laatste weken van de zwangerschap en de kraamweek samengeleefd heeft met de wensouders.

Zoals te verwachten is, was er bij buitenlandse trajecten minder fysiek contact, maar dankzij de technologie konden wensouders ook hier veel contact hebben met de draagmoeder (o.a. via whatsapp, videobellen, of sociale media). Bij medische afspraken werd geregeld dat wensouders online aanwezig konden zijn. De wensouders die hierover vertelden, hadden allen ervaring met een traject in de VS. Uit de interviews met professionals komt duidelijk naar voren dat die context van het land belangrijk is in de mate en vormgeving van het contact tussen wensouders en draagmoeder. In de gesprekken met advocaten kwam de VS ook als voorbeeld terug waar warm en goed contact tussen betrokkenen mogelijk is. Een counselor beschreef dat draagmoeders uit Amerika vaak ook zelf contact willen met de wensouders, omdat het in veel gevallen om draagmoeders gaat met een altruïstisch motief: "Er zit bij de VS vaak ook een financiële motivatie bij, maar dat is niet de hoofdmotivatie. Draagmoeders willen echt een band hebben met de wensouders. Zij willen het goed doen, iets teruggeven, dus er wordt ook wel gezocht naar warme relaties". Ook omgekeerd bestaat die behoefte, "want wensouders willen ook heel graag contact met de buik, maar ook – die vrouw doet iets wat zij niet kunnen, dus die willen ze bedanken door het hebben van contact om te kijken of zij iets nodig heeft", aldus deze counselor. Volgens de advocaten verloopt het contact in andere landen minder soepel: "Bijvoorbeeld bij de Cypriotische zaken, dat zijn heel vaak draagmoeders uit Georgië. Daar spreken ze geen woord Engels en je krijgt de draagmoeder soms niet eens te zien. Dat is voor mij ondenkbaar, dat je niet kennis wilt maken met de vrouw die jouw kind draagt of dat er een tolk bij zit als je wilt praten en je haar contactgegevens niet krijgt. Dat voelt gewoon op zoveel vlakken niet goed. Ik vind dat gewoon schrijnend". Advocaten benadrukken dan ook dat zij wensouders altijd adviseren om ervoor te zorgen dat zij contact kunnen hebben met de draagmoeder. Een van hen benoemde ook dat goed contact

tussen betrokkenen noodzakelijk is om het kind goed te kunnen informeren over zijn ontstaansgeschiedenis: “Met de buitenlandse trajecten zeg ik tegen mijn cliënten ‘verplaats je in het kind. Welke informatie zal het kind willen hebben? Die wil niet een naam hebben, maar die wil de persoon kennen. Investeer dus in die relatie en zorg ervoor dat je makkelijk contact kan leggen, dat je van elkaar afweet. Dat is belangrijk”.

De bevalling

In de vragenlijst is ook specifiek gevraagd of wensouders bij de bevalling aanwezig waren. Van de 23 wensouders die deze vraag beantwoordden, benoemden 21 dat zij – conform afspraak – bij de bevalling aanwezig waren. De overige 2 wensouders die de geboorte van het kind niet hadden bijgewoond, gaven aan dat dit ook de bedoeling was c.q. zo was afgesproken. Eén van de wensouders lichtte toe dat de draagmoeder de bevalling liever zonder extra toeschouwers (en dus wensouders) wilde doen, wat de wensouders begrepen. In Hoofdstuk 6 wordt dieper ingegaan op keuzes die tijdens zwangerschap en bevalling gemaakt worden, en de mate van keuzevrijheid die draagmoeders hierin hebben.

Voor wat betreft aanwezigheid bij de bevalling kwam eenzelfde patroon naar voren uit de antwoorden van de draagmoeders: 20 van de 21 draagmoeders gaven aan dat de wensouders zoals afgesproken bij de bevalling aanwezig waren, bij 1 draagmoeder waren de wensouders er niet – maar was dit ook zo afgesproken.

In de interviews werd in gesprekken met draagmoeders en wensouders ook over de bevalling gesproken. Enkele wensouders lichtten bijvoorbeeld toe dat zij ook op een bepaalde manier bij de bevalling betrokken werden. Een van hen beschreef: “Ik heb haar mee aangepakt en aan de draagmoeder gegeven. Dat was op dat moment ook zo logisch en had dat ook niet anders gewild op dat moment. En daarna heeft zij ook gewoon heel officieel gezegd: hé ik laat haar nu los, je gaat naar mama toe. En toen heb ik de navelstreng doorgesneden”. Daarbij kwam terug dat er vaak van tevoren een plan gemaakt wordt, maar dat de dingen dan toch anders lopen op het moment zelf. Een draagmoeder vertelde: “ik had bedacht dat ik hem best wel even vast wilde houden na de bevalling (...). In de praktijk lag ik daar op een gegeven moment echt met hem op mijn borst en dacht ik: nou weet je, pak hem maar. Dat duurde me eigenlijk veel te lang”. Gevoelens van draagmoeders om het kind over te dragen aan de wensouders (was dat lastig?) komen verder aan de orde in Hoofdstuk 7.

In de interviews kwam ook ter sprake dat artsen, verpleegkundigen en andere professionals die bij een bevalling betrokken zijn, vaak niet zijn ingespeeld op de situatie van draagmoederschap. Dit is ook in paragraaf 4.3 (reacties uit de omgeving) reeds kort aan de orde geweest. Een van de draagmoeder lichtte toe dat ze bij het ziekenhuis hadden aangegeven dat het om draagmoederschap ging. Ze hadden verzocht om een grote kamer, “want ja, wij zijn met twee [draagmoeder en partner] en de wensouders moeten erbij. Dus ja, we komen met z’n allen.... En toch, op dat moment, blijkt de dienstdoende gynaecoloog natuurlijk niet ingelicht over het hele verhaal”. Hoewel de draagmoeder dit enerzijds begreep, kwam ook naar voren dat het soms lastig kan zijn. Volgens deze draagmoeder is ook “de kraamzorg er niet op ingespeeld. Ja, hoe vaak komt het [draagmoederschap] nou ook voor he... Eigenlijk zelden in al die bevallingen”. Een van de wensouders noemde in dit kader ook de context van een bevallingscursus: “Ik ging met de draagmoeder mee naar de bevallingscursus. Dan wordt de groep op een gegeven moment in tweeën gedeeld met moeders en partners. Ik werd automatisch naar de

partners verwezen, en dat is dan toch zo'n steek... want ik moet ook naar de moeders, ik ben moeder... Dat zijn wel van die momenten dat je dat dan heel graag wil zeggen”.

In de interviews is ook gesproken over het contact direct na de bevalling. Dit varieerde van wensouders en draagmoeders die een kort gaan samenwonen tot wensouders die elkaar na de bevalling een tijdje niet zien, zoals deze wensouder: “Ik denk dat het wel goed was dat we even afstand hadden, want ik moest er wel echt wennen aan dat ik plotsklaps in één keer moeder was. Op het ene moment was ik nog aan het werk en alles druk, druk... en toen was ik in één keer moeder, zo voelde dat wel. Dat ik daar in mijn eentje mijn weg in kon vinden, vond ik wel prettig. (...) De draagmoeder moest ook ontzwoeren, dus daar was ze ook even druk mee. Dus het was goed, denk ik, dat we even niet zoveel contact hadden”. Voor andere deelnemers voelde het juist goed om intensief contact te hebben, bijvoorbeeld deze draagmoeder: “Na de bevalling zijn we naar mijn huis gegaan, we hebben vier dagen doorgebracht en toen zijn ze pas naar huis gegaan”. Een andere draagmoeder vertelde ook dat zij circa 5 dagen met de wensouders (en kind) mee naar huis is gegaan. Een van de wensouders noemde zelfs dat ze twee weken bij elkaar doorgebracht hadden: “we hebben de kraamweek daar doorgebracht, de draagmoeder is daarna nog een week met ons meegekomen, heeft die volle twee weken gevoed”. Uit dit voorbeeld komt ook naar voren dat de draagmoeder borstvoeding geeft aan het kind, wat ook in een ander interview aan de orde kwam.

4.7.2 Contact op de langere termijn

Het contact op de lange termijn is niet expliciet onderzocht in dit onderzoek, maar dit kwam wel ter sprake in een aantal interviews. In gesprekken met counselors werd genoemd dat tijdens de counseling aandacht wordt besteed aan de behoefte en het belang van contact tussen betrokkenen na de geboorte. De wensouders en draagmoeders beschreven meer over dit contact in de praktijk. Daarbij werd als eerste de band tussen de betrokkenen aangehaald. Zo zei een van de wensouders: “En ja, je kent elkaar zó goed en je hebt iets belangrijks wat je deelt, zeg maar. We hebben daarna altijd contact gehouden. En ja, het is gewoon een extra iets en het voelt als familie”. Verschillende andere betrokkenen beschreven de band ook als familie of vrienden. “Ze zijn gewoon echt goede vrienden van ons. Eigenlijk de beste vrienden” aldus een andere wensouder. Dit soort beschrijvingen worden ook door draagmoeders en wensouders in andere studies gebruikt.¹⁷⁵

In lijn met deze positieve band is er goed contact tussen betrokkenen op de lange termijn. Dat herkenden professionals, maar werd ook beschreven door wensouders en draagmoeders. Ook andere studies tonen aan dat de meeste wensouders, draagmoeders en kinderen op lange termijn contact met elkaar houden.¹⁷⁶ Een bekende Engelse studie laat bijvoorbeeld zien dat de meerderheid van de betrokkenen 10 jaar na de geboorte van het kind nog goed contact met elkaar hebben.¹⁷⁷ Daarbij kwam wel naar voren dat contact met draagmoeders in Azië niet heel gebruikelijk was, passend bij het gebrek aan contact dat er tijdens deze trajecten zelf vaak is.¹⁷⁸ Hoewel de afstand een rol kan spelen, komt dit volgens de onderzoekers door de manier waarop het traject geregeld is (contact altijd via een tussenpersoon en niet direct met de draagmoeder) en het feit dat de wensouders en draagmoeders

¹⁷⁵ O.a. Imrie & Jadva 2014; Gunnarsson Payne et al. 2020 ; Jadva et al. 2019.

¹⁷⁶ Kneebone et al. 2022.

¹⁷⁷ Imrie & Jadva 2014; Jadva et al. 2015.

¹⁷⁸ Jadva et al. 2019.

elkaars taal niet spreken. Contact was namelijk wel mogelijk voor trajecten tussen wensouders in de U.K. en draagmoeders in de VS

Voor de Nederlandse trajecten is in de huidige studie genoemd dat betrokkenen elkaar regelmatig zien. Daarbij varieerden de reacties van een paar keer per jaar, tot meer dan eens per maand. Wel gaven wensouders aan dat “de intensiteit van het contact iets minder is geworden, want wij zagen elkaar toen vier, vijf keer in de week. Nu is het gewoon zoals met je meeste vrienden; gewoon lekker samen een keer eten, een keer met de kinderen spelen, gewoon op de koffie bij elkaar, dat soort dingen”. Ook een andere wensouder benoemde dit: “We zien elkaar denk ik iets minder dan we destijds hadden voorgenomen om de twee, drie maanden. Nu twee keer per jaar, denk ik, drie keer misschien”. Deze beschrijvingen dat het contact na verloop van tijd wat afneemt, wordt ook in andere studies gerapporteerd.¹⁷⁹ Edelmann beschrijft dat het kan voorkomen dat wensouders het contact met de draagmoeder resoluut afbreken of beperken, ook wanneer zij tijdens het traject een goede band met elkaar hadden.¹⁸⁰ In de volgende paragraaf komt aan de orde dat deze afname in contact soms teleurstellend kan zijn voor betrokkenen, met name als dit niet in lijn is met de eigen verwachtingen of eerdere afspraken.

Zowel wensouders als draagmoeders gaven aan dat dit contact op de lange termijn ook is opgenomen in de contracten die zij hebben opgesteld, zoals ook al terugkwam in paragraaf 4.5.3. Een draagmoeder die ervaring had met een laagtechnologisch traject beschreef dat er in standaardcontracten vaak “één of twee keer per jaar contact” staat, maar dat zij dit te weinig vond. “Mochten wij ruzie krijgen of mochten wij een conflict krijgen, dan wil ik sowieso één keer per maand recht hebben op een dagje. Maar ja, wij zijn zulke goede vrienden, wij zien elkaar regelmatig, eigenlijk vaker dan één keer per maand”.

4.7.2 Evaluatie van het onderlinge contact

Aan wensouders en draagmoeders is in de vragenlijst gevraagd hoe tevreden zij waren het contact met elkaar tijdens het traject. Zij konden dit aangeven via een schuifbalk die correspondeerde met een 5-puntsschaal (van zeer ontevreden tot zeer tevreden). In Figuur 4.11 is te zien dat de wensouders en draagmoeders die deelnamen aan dit onderzoek tevreden zijn over het contact met elkaar. Geen van de deelnemers heeft aangegeven ontevreden te zijn.

Deze positieve evaluatie over het contact tussen wensouders en draagmoeders komt ook uit ander onderzoek naar voren. Zo laat het eerdergenoemde onderzoek uit Engeland zien dat zowel draagmoeders¹⁸¹ als wensouders¹⁸² hun relatie als harmonieus beschouwen. De studie onder wensouders toonde tevens aan dat deze evaluatie niet verschilde tussen hoog- en laagtechnologische trajecten, of tussen trajecten met een bekende dan wel onbekende draagmoeder. In de huidige studie zijn dergelijke verschillen in verband met de relatief kleine steekproef niet onderzocht.

¹⁷⁹ Fantus 2021; Jadva et al. 2015.

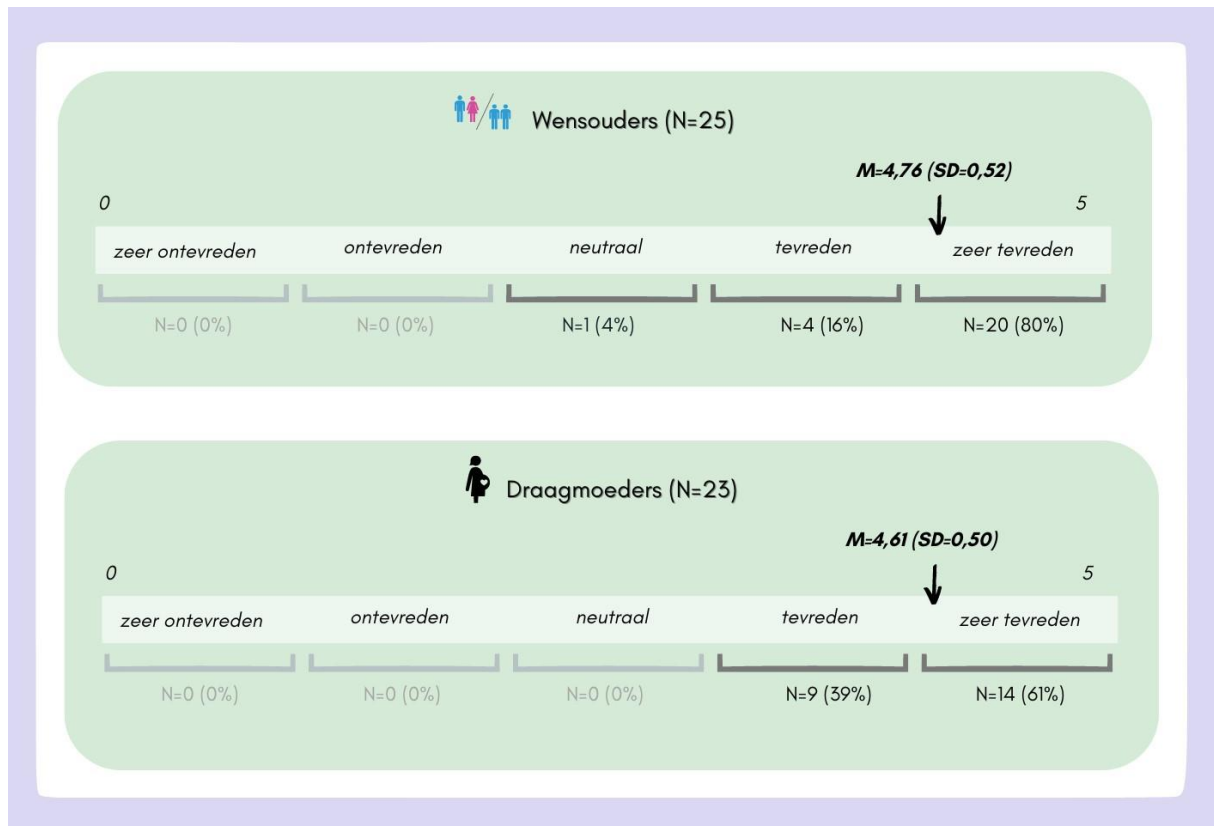
¹⁸⁰ Edelmann 2004.

¹⁸¹ Jadva et al. 2003.

¹⁸² MacCallum et al. 2003.

Figuur 4.11

Tevredenheid van wensouders en draagmoeders over contact met elkaar gedurende het traject.

Via open vragen is vervolgens gevraagd over welke aspecten deelnemers in het bijzonder tevreden waren, en waarover zij niet of minder tevreden waren. In lijn met de algemene positieve evaluatie werd door wensouders en draagmoeders regelmatig genoemd dat ze tevreden waren over “alles”. In die lijn noemden verschillende deelnemers ook over “niets” ontevreden te zijn. Toch zijn er enkele specifieke punten genoemd, die in Figuur 4.12 overzichtelijk zijn weergegeven.

Een eerste thema waar wensouders en draagmoeders erg tevreden over zijn, is dat het contact heeft geresulteerd in een goede band met elkaar. Zo werd bijvoorbeeld genoemd dat de “vriendschapsband is gebleven” en dat men er “een hele familie bij heeft gekregen”, zoals ook in de vorige paragraaf is genoemd. Ook in de literatuur komt naar voren dat wensouders en draagmoeders vaak een goede band met elkaar ontwikkelen. Al eerder in dit hoofdstuk is reeds benoemd dat de mogelijkheid om een relatie met elkaar te blijven houden zelfs een voorwaarde kan zijn om te kiezen voor een bepaald land (in paragraaf 4.2 kwam bijvoorbeeld ter sprake dat wensouders uit Engeland daarom de voorkeur geven aan India boven de VS). Daarnaast is contact tussen partijen een zeer belangrijke factor wat betreft de algehele tevredenheid over het traject, zoals ook in de volgende paragraaf besproken zal worden. In het verlengde daarvan waren deelnemers ook tevreden over de betrokkenheid. Wensouders voelden zich door de draagmoeder betrokken bij het traject, o.a. omdat ze veel samen ondernamen. Enkele wensouders beschreven ook expliciet dat ze het “gevoel van samen” hadden. Een mooie illustratie van een wensouder: “Zij [de draagmoeder] respecteerde mij enorm. Ze zei altijd; dat is de moeder, dat moet je aan haar vragen.” Draagmoeders waren hier ook tevreden over; ze noemden de wensouders

“betrokken” en waren blij met de “interesse in de zwangerschap”. Een van de draagmoeders gaf als antwoord: de “aandacht voor mij als zwangere”. Tegelijkertijd waren er ook enkele draagmoeders die liever nog wat meer aandacht en begrip hadden gekregen. Een van de draagmoeders zei: “In het begin van de zwangerschap hoorde ik niet zoveel van ze, dat gaf me soms wel het gevoel dat ik het alleen deed.”

Een ander punt waar deelnemers tevreden over waren, was de onderlinge communicatie. Zowel wensouders als draagmoeders noemden dat er “openheid naar elkaar” was en dat er “ruimte was om over moeilijke dingen te praten”. Tegelijkertijd waren er ook enkele draagmoeders die aangaven dat het soms lastig was om “verwachtingen uit te spreken”. Enkele draagmoeders gaven ook voorbeelden waaruit bleek dat de autonomie van de draagmoeder wat in het geding was gekomen, en dat zij zich soms toch hebben gevoegd bij de keuzes of wensen van de wensouders. Ook een van de wensouders noemde dat het lastig kon zijn om “moeilijke punten te bespreken”.

Ook de frequentie van het onderlinge contact werd vanuit een positieve alsook een negatievere kant genoemd. Met name de wensouders benoemden dat het fijn was dat ze “veel contact” met de draagmoeder hadden. In lijn hiermee waren enkele wensouders die ver van de draagmoeder af woonden, iets minder tevreden over de frequentie van het contact. Zowel bij een binnenlands als bij een buitenlands traject werd genoemd dat ze liever wat meer contact hadden gehad, maar dat dit gezien de afstand niet altijd kon. Belangrijk is dat deze wensouders over het algemeen nog steeds tevreden waren over het contact, ook in geval van een buitenlands traject. Zoals besproken in de vorige paragraaf is er namelijk ook veel moeite ondernomen om online contact te onderhouden, of om wensouders virtueel aan te laten sluiten bij medische afspraken etc. In sommige andere studies komt juist voren dat wensouders met name bij buitenlandse trajecten ontevreden zijn over het contact, maar dat gaat vaak over trajecten in economisch zwakkere landen.¹⁸³ In het huidige onderzoek noemden ook de draagmoeders de frequentie van het contact als aspect waar ze iets minder tevreden over waren. Een enkeling was minder tevreden over het contact in het begin van het traject; opmerkingen gingen echter vooral over het contact na de geboorte van het kind. Enkele draagmoeders beschreven dat het contact “na een tijdje minder werd”, wat ze lastig vonden. Een van hen beschreef zelfs dat ze zich “in de steek gelaten” voelde. Ook in ander onderzoek komt naar voren dat draagmoeders deze gevoelens kunnen ervaren, wat een bijzonder negatieve impact heeft op hoe de vrouw het traject evalueert.¹⁸⁴ Volgens Imrie en Jadvá hoeft een afname in contact op zichzelf niet te leiden tot ontevredenheid en teleurstelling, maar ontstaat dit vooral wanneer de mate van contact niet past bij de verwachtingen van de betrokkenen.¹⁸⁵

¹⁸³ Gezinski et al. 2018.

¹⁸⁴ Baslington 2002; Ciccarelli & Beckman 2005; Kneebone et al. 2022.

¹⁸⁵ Imrie & Jadvá 2014.

Figuur 4.12.

Tevredenheid over onderling contact: aspecten waar men wel/niet tevreden over is.

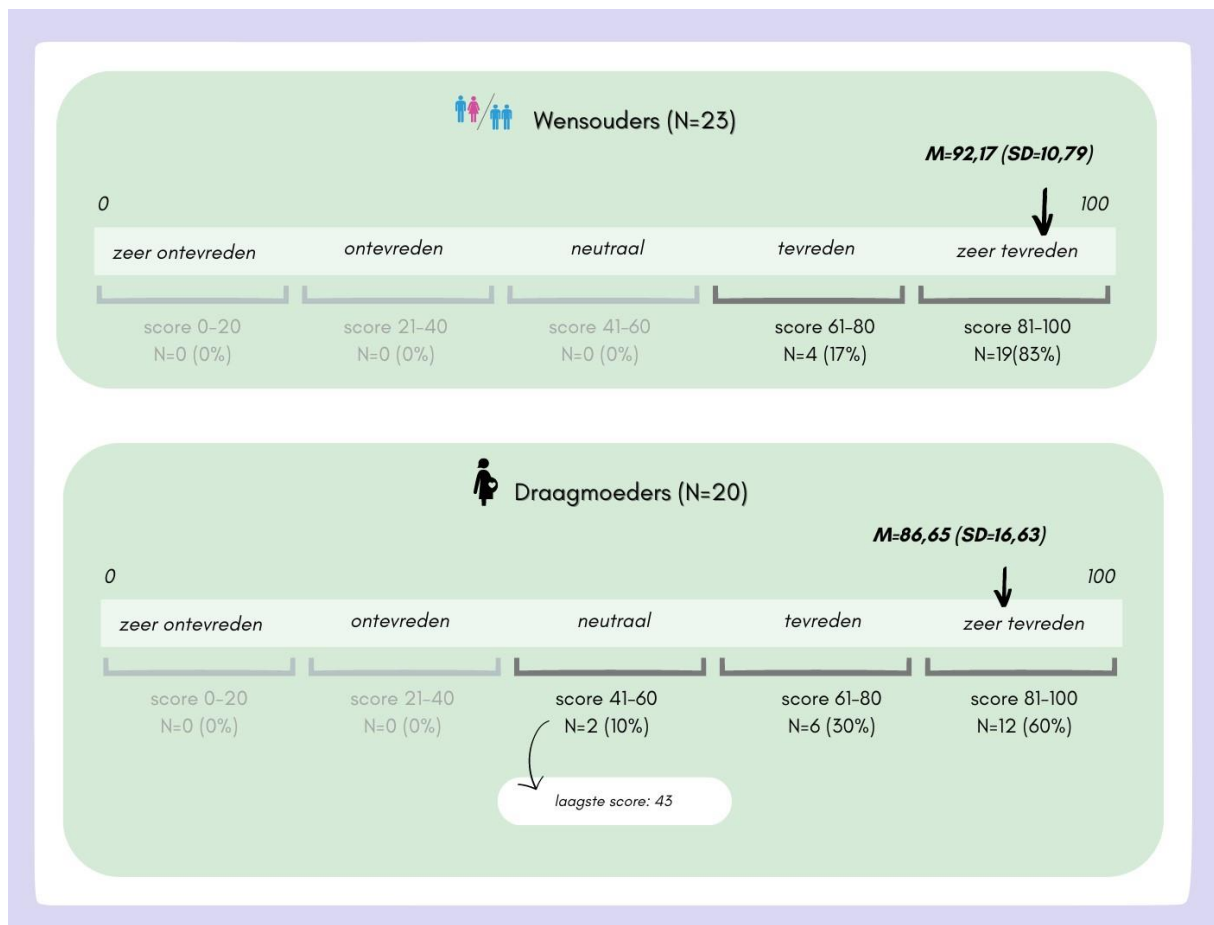

4.8 Evaluatie van het traject

In de vragenlijst is aan alle wensouders en draagmoeders gevraagd hoe tevreden zij waren over het draagmoederschapstraject. Zoals weergegeven in Figuur 4.13 waren beide groepen erg tevreden; slechts één van de draagmoeders gaf hier een neutrale score die licht neigde naar ontevredenheid. Deze bevindingen sluiten aan bij ander onderzoek waaruit blijkt dat de meeste wensouders en draagmoeders positieve gevoelens ervaren over het traject.¹⁸⁶

Figuur 4.13

Tevredenheid van wensouders en draagmoeders over draagmoederschap

Via een open vraag is aan de deelnemers van de vragenlijst gevraagd over welke aspecten zij wel en niet tevreden waren. Hierbij worden verschillende aspecten genoemd die eerder in dit rapport al aan de orde zijn geweest, of juist aspecten die in latere hoofdstukken nog besproken worden. Om die reden zullen we op sommige onderdelen wat beknopter ingaan, verwijzend naar een volgend hoofdstuk met uitgebreidere informatie. Ook is het belangrijk om te vermelden dat de antwoorden van deelnemers op deze vraag mogelijk niet een totaalbeeld zijn van alle mogelijke aspecten waar men wel/niet tevreden over is.

¹⁸⁶ Imrie & Jadvá 2014; Jadvá et al. 2019; Yee & Librach 2019.

Waar zijn betrokkenen tevreden over?

Een overzicht van de aspecten waar wensouders en draagmoeders wel en niet tevreden over zijn, zoals geantwoord op deze vraag in de vragenlijst, is te vinden in Figuur 4.14. Een antwoord dat vaak terugkwam was dat men tevreden is over “het eindresultaat”, ofwel er is “een mooi kind uit voortgekomen”. Verschillende wensouders en draagmoeders beschreven ook een overkoepelende tevredenheid over het traject dat warm en liefdevol was, gedreven door de “gezamenlijke liefde voor het kind”. Ook in de interviews waren er verschillende wensouders en draagmoeders die als laatste boodschap wilde meegeven dat “het een mooi en liefdevol traject is”. Een draagmoeder beschreef dat ze het “fantastisch” vond dat ze het kind heeft mogen dragen.

Daarnaast keken betrokkenen tevreden terug op de band die zij met elkaar hadden opgebouwd, die bijvoorbeeld werd omschreven als een “hechte vriendschap” of “een familie erbij hebben”. Eerder kwam ook al naar voren dat dit een belangrijk aspect is bij draagmoederschapstrajecten, en uit de literatuur komt naar voren dat tevredenheid over het contact een belangrijke voorspeller is voor tevredenheid over het gehele traject.¹⁸⁷ Gunnarsson Payne en collega’s beschrijven: “contact is key to emotional stability and satisfaction”.¹⁸⁸ Zoals in de vorige paragraaf reeds benoemd wordt hierbij voorgesteld dat vooral een mismatch in verwachtingen en daadwerkelijk contact leidt tot ontevredenheid. In de huidige studie kwam dat echter nauwelijks voor. Niet alleen waren betrokkene tevreden over het contact; ook de communicatie tussen partijen goed was verlopen. Ten slotte noemden enkele wensouders en draagmoeders de begeleiding die ze hadden ontvangen als positief aspect. Dat dit een belangrijke factor is in de tevredenheid komt ook in ander onderzoek naar voren. Zo neemt de tevredenheid van betrokkenen toe wanneer een competente professional hen door het proces helpt en ondersteunt bij uitdagingen en problemen.¹⁸⁹

Waar de hierboven genoemde punten door zowel wensouders als draagmoeder zijn genoemd, deden de wensouders ook enkele aanvullingen die de draagmoeders niet noemden. Iets wat vaak terugkwam was tevredenheid over de draagmoeder. “Wij zijn haar intens dankbaar” aldus een van de wensouders. Een wensouder die ervaring had met een buitenlands traject (VS) noemde dat “alles goed geregeld is” daar. Dit sluit aan bij de eerdergenoemde motieven van wensouders om naar het buitenland te gaan vanwege de wet- en regelgeving in eigen land (paragraaf 4.2). In lijn hiermee zijn juridische procedures door deelnemers vooral als nadeel genoemd (zie alinea hieronder), maar opmerkelijk was dat er toch ook een wensouder was die juist wel tevreden was dat “de juridische procedure snel en goed verliep”. In Hoofdstuk 5 worden juridische procedures en ervaringen van betrokkenen verder besproken, en zal blijken dat wensouders en draagmoeders hier veel verbeterpunten noemen.

Aspecten waar men minder tevreden over is

De wet- en regelgeving in Nederland werd inderdaad vaak genoemd bij de vraag “waar was u *niet* tevreden over?”. Zo kwam naar voren dat het “een heel gedoe was om het juridisch goed geregeld te krijgen” en ook was men kritisch over de rol van de Raad voor de Kinderbescherming. Deze thema’s worden in Hoofdstuk 5 uitvoeriger besproken. Zoals ook al naar voren kwam in paragraaf 4.6 over de begeleiding van betrokkenen, waren zowel wensouders als draagmoeders bovendien minder tevreden over de nazorg en de informatie/voorlichting in het voortraject.

¹⁸⁷ Kneebone et al. 2022.

¹⁸⁸ Gunnarsson Payne et al. 2020.

¹⁸⁹ Ciccarelli & Beckman 2005.

Verder zijn er verschillende aspecten door alleen wensouders dan wel draagmoeders genoemd. De wensouders noemden financiële aspecten. Kosten zijn “vooraf niet/nauwelijks in te schatten” volgens deelnemers, en bovendien “blijft de financiële onkostenvergoeding een gevoelig en lastig punt”. Dit komt ook terug in ander onderzoek, hoewel de algehele beoordeling van wensouders positief blijft.¹⁹⁰ Enkele wensouders beschreven verder dat zij minder tevreden waren over het traject vanwege diverse persoonlijke tegenslagen; denk hierbij aan “de moeite die het kost om een kind te krijgen als zwanger worden niet lukt”, of een wensouder die had meegemaakt dat “een terugplaatsing mislukt was, dat was zwaar”. Ook dit aspect wordt ook in ander onderzoek genoemd.¹⁹¹ Berend beschrijft dat draagmoederschap vele vormen van verlies kent, wat begint bij het verlies om zelf kinderen te kunnen krijgen. De meeste wensouders blijven draagmoederschap als iets positiefs zien omdat het hen “the gift of life” brengt.¹⁹² Dat sluit aan bij het eerdergenoemde aspect waar men het meest tevreden over lijkt: het kind dat geboren is.

Een enkele wensouder noemde bovendien de attitude over draagmoederschap in de maatschappij als minder positief aspect: “het is jammer dat dit in Nederland vanuit onbegrip en vooroordelen zo zwaar wordt gemaakt”. Ook in de interviews werd dit door een van de wensouders benoemd: “Vanuit Nederland wordt er heel vaak negatief gedacht over draagmoederschap; een soort misbruik of kinderhandel (...) en dat wij daar staan terwijl iedereen gelukkig is”.

Een belangrijk punt dat door enkele draagmoeders is genoemd, is dat ze achteraf minder tevreden was over de mate van autonomie die zij hadden ervaren tijdens het traject. Zo beschreef een van de draagmoeders het voorbeeld dat de wensouders de zwangerschap wilden afbreken als het kind het syndroom van Down zou hebben, terwijl zij daar zelf niet achter stond. Een andere draagmoeder gaf aan dat er “dingen doorgedrukt zijn” en dat zij “niet de ruimte kreeg om dit aan te geven”. Ook in de studie van MacCallum en collega’s werd er in dit soort situaties meer ontevredenheid gerapporteerd.¹⁹³ Dit thema wordt in Hoofdstuk 6 uitgebreider besproken.

¹⁹⁰ Blake et al. 2017.

¹⁹¹ Jadvá et al. 2019.

¹⁹² Berend 2010.

¹⁹³ MacCallum et al. 2003.

Figuur 4.14

Evaluatie draagmoederschap in de vragenlijst: aspecten waar wensouders en draagmoeder wel/niet tevreden over zijn.

4.9 Conclusie

In dit hoofdstuk stonden praktische ervaringen binnen draagmoederschapstrajecten en het verloop hiervan centraal. Er zijn veel aspecten aan de orde geweest; in deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste bevindingen die naar voren kwamen.

Motivatie van wensouders en draagmoeders

Allereerst was er aandacht voor de motivatie van wensouders en draagmoeders (onderzoeksvraag 4). De meeste stellen die kiezen voor draagmoederschap kunnen zelf geen kinderen krijgen wegens onvruchtbaarheid of medische problemen, of omdat het een koppel van twee mannen betreft. Een kind adopteren of pleegouder worden viel af, met name vanwege de sterke wens voor een biologisch eigen kind. Ook wachtlijsten en strenge criteria bij adoptie speelden een rol, evenals het verhoogd risico op gedrags- en hechtingsproblemen bij adoptie- en pleegkinderen. De keuze voor een traject in de VS leek vooral gedreven door het gebrek aan wet- en regelgeving in Nederland, maar ook de rol van bemiddelingsbureaus (bij o.a. matching en begeleiding tijdens het traject) speelde mee. Wensouders vonden de hoge kosten goed te verantwoorden, inclusief de financiële compensatie voor de draagmoeder. Hierbij werd genoemd dat de betreffende draagmoeders in de VS niet primair een financieel motief hadden; andere landen waar dit wel het geval kan zijn, kunnen daarom afvallen als keuze voor draagmoederschap. Dat geldt ook wanneer er geen toezicht is op draagmoeders. Nederlandse draagmoeders die deelnamen aan dit onderzoek noemden vooral altruïstische motieven om het traject aan te gaan en wilden anderen helpen een kinderwens in vervulling te laten gaan. Financiële redenen werden door Nederlandse draagmoeders niet genoemd; wel gaven zij in de vragenlijst aan dat ze een vergoeding ontvingen van de wensouders (financieel dan wel in natura).

Verloop van trajecten

Ook is onderzocht hoe het traject verloopt (onderzoeksvraag 5). Het vinden van een draagmoeder is volgens betrokkenen niet makkelijk, onder andere omdat het niet toegestaan is om openlijk kenbaar te maken dat je een draagmoeder zoekt of zou willen zijn. Veel wensouders en draagmoeders uit dit onderzoek vonden dat jammer: het zou de zoektocht zoveel makkelijker maken. Tegelijkertijd kan dit volgens deelnemers ook vrouwen aantrekken die een financieel motief hebben om draagmoeder te worden, en is het gebrek aan toezicht en begeleiding een risico. De praktijk in Nederland is echter dat dit soort platformen niet zijn toegestaan, waardoor betrokkenen allerlei andere manieren bedenken om kenbaar te maken dat ze een draagmoeder zoeken of willen zijn (denk aan het voorbeeld om een blog te starten over de kinderwens). De meeste deelnemers gaven aan dat ze elkaar vonden via sociale media, zo zijn er speciale facebook groepen waar contact met elkaar gelegd wordt. In het buitenland verliep de zoektocht naar een draagmoeder over het algemeen via een bemiddelingsbureau.

Wanneer betrokkenen besluiten het traject met elkaar aan te gaan, stellen zij een contractuele overeenkomst op. Bij de buitenlandse en hoogtechnologische trajecten is dat standaard en verplicht; bij laagtechnologische trajecten gebeurde dat (in deze studie) echter ook. Het contract betreft een zeer uitgebreide overeenkomst met onderwerpen die relevant zijn in allerlei fases van het traject, denk aan de leefstijl en keuzes van de draagmoeder tijdens de zwangerschap, contact tussen betrokkenen, (onkosten)vergoeding en juridische afspraken. Ook hypothetische scenario's komen daarbij aan de orde zoals: wat te doen als tijdens zwangerschap blijkt dat het kind niet helemaal gezond is, of een genetische afwijking heeft? In het huidige onderzoek is gebleken dat betrokkenen hier wel eens

meningsverschillen over hebben, maar dat ze hier via goed overleg samen uitkomen. Volgens deelnemers aan dit onderzoek speelt het opgestelde contract hierbij een belangrijke rol, omdat het volgens hen vooral bedoeld is als intentieverklaring. Het contract is niet op alle punten rechtsgeldig; zo kunnen keuzes omtrent abortus bijvoorbeeld niet afgedwongen worden. Volgens professionals zijn er de afgelopen jaren geen grote conflicten over dit soort zaken geweest in Nederland.

Ook de begeleiding van wensouders en draagmoeders is onderzocht. Daarbij leken er grote verschillen te zijn tussen hoog- en laagtechnologische trajecten. Hoogtechnologische trajecten gaan samen met een uitgebreide begeleiding die start in het voortraject en gedurende het traject gecontinueerd wordt. Bij laagtechnologische trajecten gaven wensouders en draagmoeders aan dat ze zelf op zoek gaan naar de begeleiding die zij nodig hebben. Een van de discussies tijdens de interviews was of begeleiding in alle gevallen verplicht zou moeten zijn. Vooral op het gebied van nazorg wordt begeleiding gemist, en ook zou het waardevol zijn om wetenschappelijk onderbouwde adviezen te krijgen over o.a. de hechting tussen wensouders en kind. Ten slotte werd benoemd dat de ervaringen en tips van andere wensouders en draagmoeders heel waardevol zijn.

Verder is ook het contact met elkaar aan de orde geweest. Gedurende het traject hadden de deelnemers aan dit onderzoek goed contact met elkaar, zowel bij trajecten in Nederland als in de VS. Advocaten benoemden dat de mogelijkheid tot contact met de draagmoeder belangrijk is als wensouders willen uitwijken naar andere landen. Zij adviseren een traject alleen aan te gaan wanneer dit contact mogelijk is, o.a. ook zodat het kind later geïnformeerd kan worden over zijn/haar ontstaansgeschiedenis. Counselors voegden toe dat contact op de langere termijn ook relevant is. De wensouders en draagmoeders die wij spraken hebben allen goed contact met de andere partij, en beschrijven elkaar als “goede vrienden”.

Evaluatie

Tijdens het onderzoek zijn verschillende knel- en verbeterpunten genoemd, zoals de complexiteit van juridische procedures en de begeleiding van trajecten. Dit aspect komt in Hoofdstuk 5 uitgebreid aan de orde. Zoals eerder besproken werden ook bij de begeleiding aandachtspunten genoemd in dit onderzoek, zoals de behoefte aan nazorg en informatie over gehechtheid. In een evaluatieve vraag voegden enkele deelnemers toe dat het ook wenselijk is om in het voortraject over meer informatie over het traject te kunnen beschikken. Verder waren wensouders en draagmoeders uit de huidige studie allen tevreden over het traject; ze zijn trots op het kind dat is geboren en blij met de relatie die ze met elkaar hebben opgebouwd. Wensouders die ervaring hadden met trajecten in de VS waren bovendien tevreden met de procedure in het betreffende land; zowel juridische procedures als ook de rol van bemiddelingsbureaus werd positief geëvalueerd. Hierbij geldt wel dat er sprake was van een selecte steekproef, dus de ervaringen en meningen van deelnemers van dit onderzoek zijn wellicht niet representatief voor alle wensouders en draagmoeders in Nederland.

Hoofdstuk 5

Juridische routes

Kartica van der Zon,
Douae Youssef & Daisy Smeets

Hoofdstuk 5: Juridische routes bij draagmoederschap

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan juridische procedures centraal. Gestart wordt met onderzoeksvraag 3a: Welke juridische routes zijn gevolgd om de wensouders de juridische ouders te laten worden, zowel in de binnenlandse als in de buitenlandse trajecten? Ook onderzoeksvraag 3b komt aan de orde in dit hoofdstuk: Hoeveel tijd zat er tussen de geboortedatum van het kind en de vaststelling van het ouderschap van de wensouders in Nederland? Zowel met professionals als met ervaringsdeskundigen is bovendien gereflecteerd op de wet- en regelgeving t.a.v. draagmoederschap. Dit hoofdstuk is dan ook tevens relevant voor onderzoeksvraag 7 die ziet op de evaluatie van draagmoederschapstrajecten.

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het dossieronderzoek bij de Raad voor de kindbescherming¹⁹⁴ gepresenteerd maar er is ook aandacht voor ervaringen uit de praktijk. In dat kader komt ook een onderdeel van het verloop van de trajecten aan de orde (onderzoeksvraag 5), namelijk: Waar lopen wensouders en draagmoeders tegenaan in de periode waarin het juridische ouderschap van de wensouders nog niet is geregeld? (onderzoeksvraag 5e).

5.2 Huidige wet- en regelgeving

Hoewel draagmoederschap al sinds 1997 mogelijk is in Nederlandse klinieken is de overdracht van het ouderschap van de draagmoeder (en haar eventuele echtgenoot) naar de wensouders nooit juridisch vormgegeven. In de praktijk is te zien dat advocaten gebruik maken van de algemene bepalingen uit het afstammings- en adoptierecht, het gezagsrecht en het kindbeschermingsrecht om het juridisch ouderschap van de wensouders te realiseren. Omdat die regelingen niet zijn bedoeld voor deze situaties bestaat er al decennia discussie over de toepassing van deze regels bij draagmoederschap.¹⁹⁵ Dit heeft tot gevolg dat wensouders meestal een langdurige juridische route moeten doorlopen voordat zij de juridische ouders van het kind dat met behulp van de draagmoeder is geboren, kunnen worden. Hieronder zullen allereerst de verschillende juridische situaties en mogelijkheden worden toegelicht in het geval van binnenlands draagmoederschap. Daarna wordt ingegaan op de buitenlandse routes.

¹⁹⁴ Zoals in de methode beschreven zijn de beschikkingen bij de Rechtspraak louter gebruikt om de prevalentie te onderzoeken en is niet gescoord op aanvullende criteria.

¹⁹⁵ Zie daarover in de jaren negentig van de vorige eeuw bijvoorbeeld Kalkman-Bogerd 1998 en Kalman-Bogerd 1999.

5.2.1 Binnenlandse routes

Voor de binnenlandse routes is allereerst de vraag of de draagmoeder getrouwd is relevant. Is de draagmoeder niet gehuwd met een man en heeft ze ook geen geregistreerd partnerschap met een man,¹⁹⁶ dan zal er maar één persoon van rechtswege ouder worden over het kind, namelijk de draagmoeder. Is de draagmoeder wel getrouwd of heeft zij een geregistreerd partnerschap met een man, dan zullen de draagmoeder en haar partner samen juridisch ouder met gezag over het kind zijn. In het dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming zijn over de periode 2017-2022 in totaal 83 binnenlandse trajecten gevonden. In 30 van deze zaken was sprake van een ongehuwde draagmoeder. In 51 zaken was de draagmoeder gehuwd of had zij een geregistreerd partnerschap, waardoor dus niet alleen de draagmoeder maar ook haar partner na de geboorte juridisch ouder over het kind was geworden. In twee zaken kon niet uit het dossier worden afgeleid of de draagmoeder gehuwd was of een geregistreerd partnerschap had.

De ongehuwde of met een vrouw gehuwde draagmoeder

In Figuur 5.1 wordt een overzicht gegeven van de juridische trajecten die zijn gevolgd om het ouderschap van de 30 ongehuwde draagmoeders uit het dossieronderzoek over te dragen aan de wensouders, waarbij twee hoofdroutes naar voren komen. In veruit de meeste zaken wordt eerst het juridisch ouderschap van één van beide wensouders geregeld. Meestal gebeurt dat door een erkenning door één van de wensouders¹⁹⁷ maar het kan ook met een gerechtelijke vaststelling van het ouderschap,¹⁹⁸ waarna het gezag wordt overgedragen van de draagmoeder naar deze wensouder.¹⁹⁹ Vervolgens wordt het kind door de tweede wensouder geadopteerd.²⁰⁰ Deze route zal hieronder allereerst worden toegelicht. De tweede route die wordt gevolgd loopt via de gezagsbeëindiging. Deze route zal als tweede worden toegelicht.

¹⁹⁶ Er wordt hier expliciet verwezen naar het huwelijk dan wel gerigistreerd partnerschap met een man. Is de draagmoeder gehuwd of heeft zij een geregistreerd partnerschap met een vrouw, dan ontstaat het ouderschap van deze vrouw alleen rechtswege als er voor de geboorte een verklaring is overlegd van de Stichting donorgegevens kunstmatige bevruchting (art. 1:198 lid 1 sub b BW). In draagmoederschapsconstructies kan het ouderschap van de tweede vrouw dus gemakkelijk worden vermeden door simpelweg niet een dergelijke verklaring te overleggen.

¹⁹⁷ Artikel 1:203 en 1:204 BW.

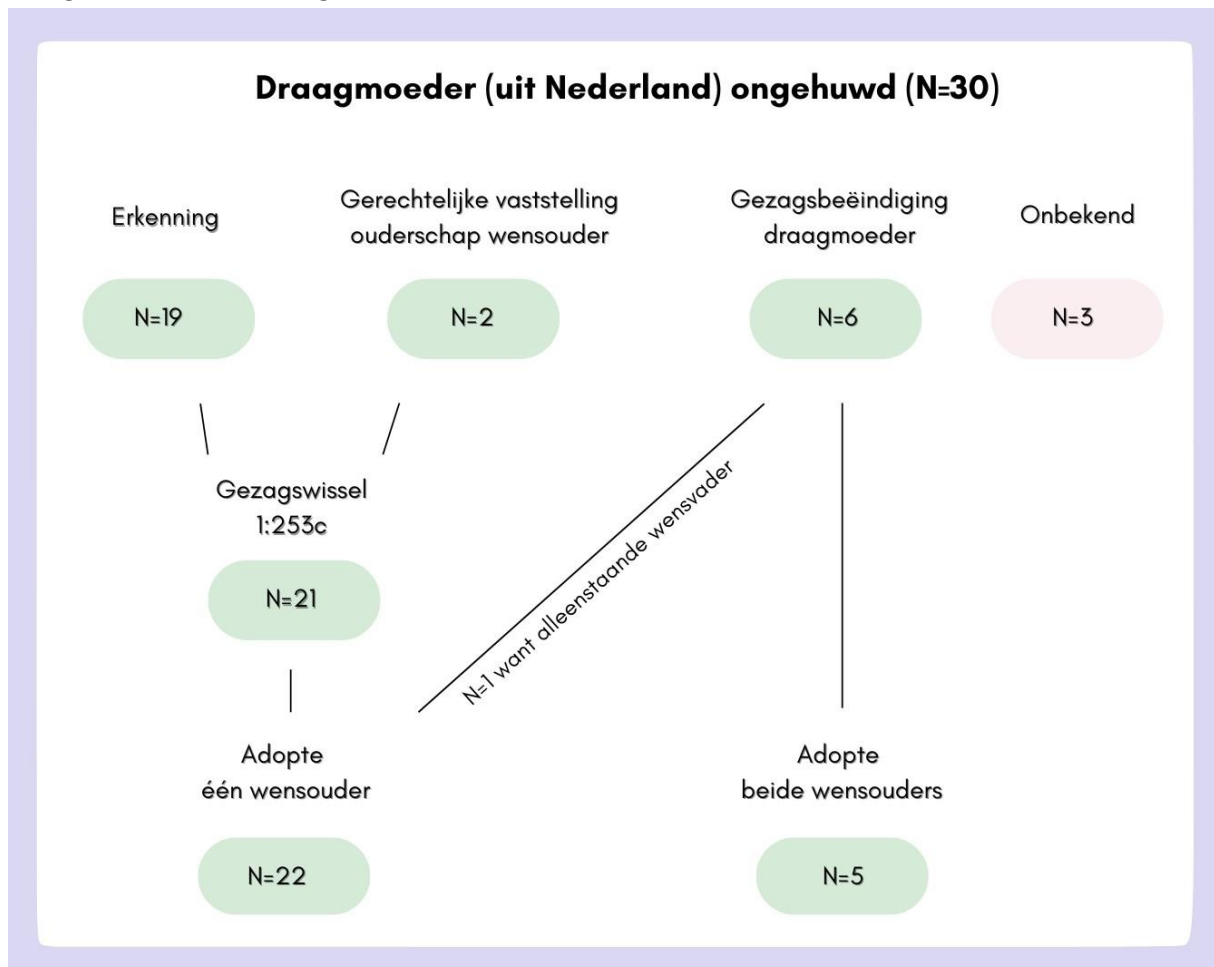
¹⁹⁸ Artikel 1:207 BW.

¹⁹⁹ Artikel 1:253c BW.

²⁰⁰ Artikel 1:227 en 1:228 BW.

Figuur 5.1

Resultaten dossieronderzoek: Juridisch trajecten die zijn gevolgd om het ouderschap van ongehuwde draagmoeders over te dragen aan de wensouders.

Route 1: Het ouderschap van één van de wensouders wordt alvast geregeld

De eerste route waarbij het ouderschap van één van de wensouders alvast geregeld wordt voordat uiteindelijk het ouderschap wordt overgedragen van de draagmoeder naar de tweede wensouder, bestaat uit drie stappen. De eerste stap is het vaststellen van het ouderschap van de eerste wensouder over het kind. Daarna is het relevant dat het gezag dat nu nog uitgeoefend wordt door de draagmoeder terecht komt bij deze wensouder. Als laatste stap volgt adoptie van het kind door de tweede wensouder.

In Nederland geldt het uitgangspunt dat de vrouw uit wie het kind is geboren per definitie de juridisch moeder van het kind is, ook wel het beginsel van *'mater semper certa est'* genoemd.²⁰¹ De draagmoeder moet daarom altijd op de geboorteakte als moeder worden vermeld, ook als zij niet genetisch verwant is aan het kind. Ook zal zij van rechtswege het gezag over het kind verkrijgen.²⁰² Omdat in deze categorie zaken de draagmoeder ongehuwd is, zal er van rechtswege maar één juridisch

²⁰¹ Art. 1:198 lid 1 aanhef en onder a BW.

²⁰² Art. 1:253b BW.

ouder zijn van het kind. Daardoor kan het ouderschap van één van beide wensouders relatief gemakkelijk worden vastgesteld. Deze wensouder kan het kind bij de gemeente erkennen.²⁰³ Dit is ook mogelijk voor de geboorte, zodat het kind direct na de geboorte in het gezin van de wensouders kan worden opgenomen. Er is dan dus geen toestemming van de Raad voor de kindbescherming nodig voor het in huis nemen van een kind dat jonger is dan zes maanden. Een andere mogelijkheid om het ouderschap van de eerste wensouder te vestigen is door middel van een gerechtelijke vaststelling van het ouderschap van deze wensouder.²⁰⁴ Volgens de letter van de wet is dat alleen mogelijk als de wensvader ook de verwekker van het kind is en dus daadwerkelijk gemeenschap heeft gehad met de draagmoeder. Dat zal doorgaans niet het geval zijn. Toch wordt in de jurisprudentie met een beroep op artikel 8 EVRM het verzoek tot erkenning ouderschap van de wensouder toegekend, mits dit de biologische ouder van het kind is.²⁰⁵ Is gebruik gemaakt van een donor, dan staat deze route dus niet open. Het verzoek wordt in deze zaken ingediend door een bijzondere curator die optreedt namens het kind. Zoals ook weergegeven in Figuur 5.1 kwam uit het dossieronderzoek naar voren dat in de periode 2017-2022 in totaal 21 van de 30 wensouderparen met een ongehuwde draagmoeder ervoor kozen om eerst het ouderschap van een wensouder vast te leggen. Dat ging 19 keer via een erkenning van het kind door een van beide wensouders en twee keer werd het ouderschap van een van de wensouders gerechtelijk vastgesteld.

De erkenning of gerechtelijke vaststelling van het juridisch ouderschap brengt nog niet noodzakelijkerwijs gezag met zich mee. In alle zaken in het onderzoek zijn de kinderen geboren voor 1 januari 2023 waardoor de nieuwe wet gezamenlijk gezag na erkenning nog niet in werking was getreden.²⁰⁶ Voor wensouders die voor deze route kiezen, is het aantrekkelijker om *niet* direct gezamenlijk met het gezag belast te worden. Daarmee blijft namelijk de mogelijkheid over om de rechtbank op grond van artikel 1:253c BW te verzoeken het gezag van de ene naar de andere ouder te verplaatsen (ook wel de gezagswissel genoemd). De draagmoeder kan zo het gezag verliezen zonder dat daar een kindbeschermingsmaatregel aan te pas hoeft te komen. Hebben zowel de draagmoeder als een van de wensouders het gezag over het kind, dan zal een gezagsbeëindigende maatregel moeten worden verzocht door de Raad voor de Kinderbescherming.²⁰⁷

De rechter kan de gezagswissel toewijzen als ze oordeelt dat dit in het belang van het kind wenselijk is.²⁰⁸ Hoewel een erkenning al voor de geboorte mogelijk is, geldt dat niet voor de gezagswissel. Gezag ontstaat immers pas met de geboorte. Met de erkenning of gerechtelijke vaststelling en het overdragen van het gezag aan een van de wensouders is deze specifieke wensouder juridisch ouder met gezag geworden én is het gezag weggehaald bij de draagmoeder. Wel is de draagmoeder nog

²⁰³ Art. 1:203 BW jo. 1:204 BW.

²⁰⁴ Art. 1:207 BW.

²⁰⁵ Zie bijvoorbeeld rechtbank Amsterdam 30 januari 2024, ECLI:NL:RBAMS:2024:1456 en rechtbank Den Haag 2 oktober 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017.

²⁰⁶ Sinds 1 januari 2023 geldt dat de ouder die het kind erkent, van rechtswege ook het gezag uitoefent over het kind. Wordt het kind voor de geboorte erkend, dan zullen de geboortemoeder en de erkenner vanaf de geboorte gezamenlijk het gezag uitoefenen, tenzij de moeder en de erkenner beiden verklaren dat het gezag alleen door de moeder moet worden uitgeoefend. Art. 1:251b lid 2 onder a BW.

²⁰⁷ Art. 1:266 BW.

²⁰⁸ Art. 1:253c lid 3 BW.

juridisch ouder van het kind. Omdat de Nederlandse wetgeving geen mogelijkheid kent om het moederschap te ontkennen, kan zij hier alleen van af komen doordat het kind wordt geadopteerd.

Wanneer deze route gevolgd wordt, is één van de wensouders al juridisch ouder met gezag over het kind, terwijl de andere wensouder nog geen juridisch ouder is en dus ook geen gezag heeft. Via een adoptie kan deze wensouder juridisch ouder met gezag worden, waarna de draagmoeder bovendien geen juridisch ouder meer is (zoals hierboven ook al genoemd). De wensouder kan het kind adopteren als is voldaan aan de vereisten in artikel 1:227 en 1:228 BW. Van belang is in ieder geval dat de ouder (in dit geval de draagmoeder) geen gezag meer heeft over het kind. Daarnaast moeten volgens de tekst van de wet de wensouders ten minste drie jaar hebben samengeleefd voorafgaand aan het verzoek én moeten zij het kind ten minste een jaar hebben verzorgd en opgevoed. In de praktijk wordt evenwel vrijwel altijd voorbijgegaan aan dit vereiste, (zie hierover verder par 5.2.3) en worden gezagswissel en adoptie veelal in dezelfde beschikking uitgesproken.

Route 2: juridisch ouderschap van beide wensouders tegelijkertijd regelen

Van de 30 zaken uit het dossieronderzoek waarin de draagmoeder ongehuwd was liep de route zesmaal niet via bovenstaande weg, maar via een gezagsbeëindiging. Dit is tevens weergegeven in Figuur 5.1. In een van deze zaken ging het om een alleenstaande wensouder, in vijf dossiers om een wensouderkoppel. In deze zaken wordt na de geboorte van het kind door de Raad voor de Kinderbescherming een verzoek tot gezagsbeëindiging ingediend.²⁰⁹ Deze route is eigenlijk geen familierechtelijke route, maar een kindbeschermingsmaatregel. De rechtsgrond voor de gezagsbeëindiging is dan ook toegespitst op situaties waarin het kind bedreigd wordt in zijn ontwikkeling. Op grond van artikel 1:266 BW kan het gezag van de ouder worden beëindigd als de rechter vervolgens van oordeel is dat het kind zodanig opgroeit dat hij in zijn ontwikkeling ernstig wordt bedreigd en de ouder niet in staat is de verantwoordelijkheid voor diens verzorging en opvoeding te dragen.²¹⁰ Deze situatie is dus eigenlijk niet van toepassing op draagmoederschapstrajecten, maar wordt toch toegepast vanwege het beoogde juridische resultaat, namelijk het gezag weghalen bij de draagmoeder. Net als bij de gezagswissel die beschreven is bij route 1 behoudt de draagmoeder het juridisch ouderschap bij de gezagsbeëindiging.

Als het gezag van de draagmoeder is beëindigd, dan kan over worden gegaan op het adopteren van het kind. Vaak gebeurt dat in dezelfde procedure, maar er zijn ook zaken waarin de adoptie enige tijd later wordt uitgesproken. Wanneer het gaat om twee wensouders, zullen zij het kind gezamenlijk adopteren en beide juridisch ouder met gezag worden. De draagmoeder is bij het uitspreken van de adoptie geen juridisch ouder meer.

Draagmoeder is gehuwd (of heeft geregistreerd partnerschap met een man)

Zoals hierboven benoemd, is de draagmoeder ook altijd de juridische moeder van het kind. Als zij getrouwd is met een man of zij heeft een geregistreerd partnerschap met hem, dan wordt haar echtgenoot van rechtswege de juridische vader van het kind en wordt dit overeenkomstig op de

²⁰⁹ Het verdient terzijde opmerking dat de wensouder zelfstandig het bovengenoemde verzoek tot beëindiging van het gezag bij de rechter kan neerleggen na het kind een jaar verzorgd en opgevoed te hebben, mits de Raad niet overgaat tot dat verzoek Art. 1:267 BW.

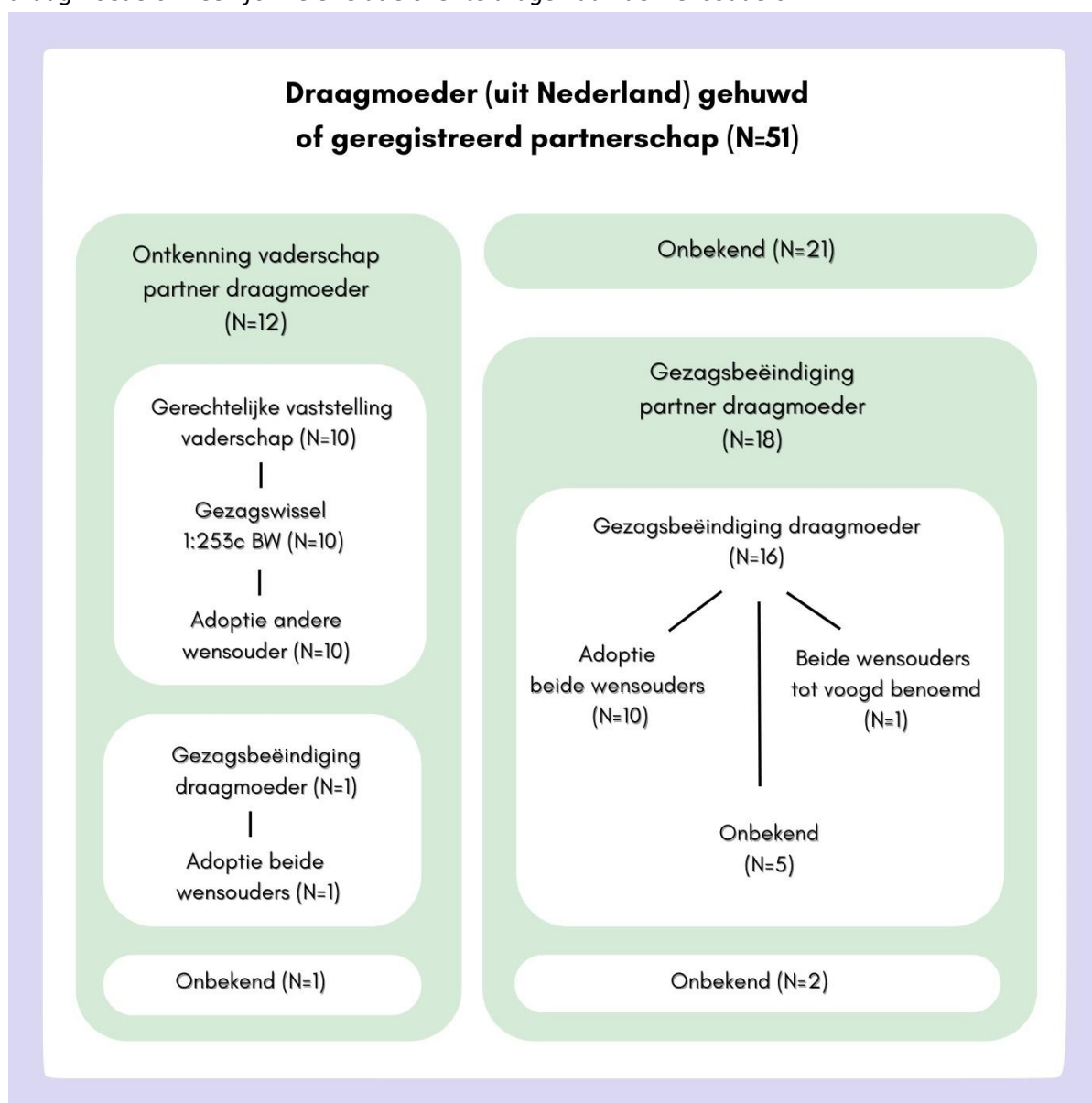
²¹⁰ Art. 1:266 lid 1 aanhef en onder a BW.

geboorteakte vermeld.²¹¹ Dat maakt dat de juridische procedure in deze gevallen wat ingewikkelder wordt: er zijn immers niet een, maar twee ouders van wie het ouderschap moet worden beëindigd.

In het dossieronderzoek waren er 51 draagmoeders die gehuwd waren of een geregistreerd partnerschap met een man hadden. Voor het leesgemak zal er in de komende tekst in al deze gevallen worden gesproken van een formele relatie. Vanzelfsprekend zijn in deze procedures dus naast de draagmoeders ook 51 ‘draagvaders’ betrokken. In niet alle zaken kon worden achterhaald hoe de juridische procedure is verlopen (N=21). In 30 zaken kon dat wel: 12 keer liep die via een ontkenning van het vaderschap en 18 keer via een gezagsbeëindiging. Beide routes zijn weergegeven in Figuur 5.2 en zullen hieronder worden toegelicht.

Figuur 5.2

Resultaten dossieronderzoek: Juridische trajecten die zijn gevolgd om het ouderschap van draagmoeders in een formele relatie over te dragen aan de wensouders.

²¹¹ Art. 1:199 sub a BW.

Als gezegd kozen 12 wensouderparen voor een route via de ontkenning van het vaderschap. In deze zaken wordt door de formele partner van de draagmoeder, of door een bijzondere curator die namens het kind optreedt, een verzoek ingediend om het ontstane vaderschap te ontkennen. Dit verzoek kan worden ingediend als de juridisch vader niet de biologische vader van het kind is. Volgens de letter van de wet kan deze man het ouderschap over het kind niet ontkennen als hij 'heeft ingestemd met de daad die de verwekking tot gevolg kan hebben gehad'.²¹² Aangezien aangenomen mag worden dat de formele partner van de draagmoeder in de meeste gevallen betrokken is geweest in het voortraject en dus weldegelijk ingestemd zal hebben met het traject, zien we in de praktijk dat rechters dit verzoek wel toewijzen. Hiermee is het ouderschap van de formele partner van de draagmoeder dus beëindigd en is alleen de draagmoeder nog juridisch moeder met gezag over het kind. In de meeste zaken (N=10) werd in de procedure tot ontkenning van het vaderschap ook direct verzocht het vaderschap van een van de wensouders gerechtelijk vast te stellen. Daarnaast wordt ook het gezag via een gezagswissel²¹³ verplaatst van de draagmoeder naar deze wensvader, zoals ook besproken in de situaties waarbij de draagmoeder ongehuwd is. Na deze gezagswissel is één van de wensouders juridisch ouder met gezag, en kan dit via adoptie ook geregeld worden voor de andere wensouder (zie ook Figuur 5.2). In één zaak is nadat het vaderschap ontkend is een verzoek tot gezagsbeëindiging van de draagmoeder ingediend zodat de weg open stond voor een adoptie door beide wensouders. In het laatste dossier kon het traject na de ontkenning van het vaderschap niet uit het dossier worden afgeleid.

Zoals tevens weergegeven in Figuur 5.2 werd in 18 van de 51 zaken met een gehuwde draagmoeder niet het verzoek tot ontkenning van het vaderschap ingediend, maar verzocht de Raad voor de Kinderbescherming om het gezag van de draagvader te beëindigen. In 16 van deze zaken werd direct ook verzocht het gezag van de draagmoeder te beëindigen. In de meeste zaken (N=10) volgde hierna een adoptie door beide wensouders. In een andere zaak werd (nog) geen adoptie uitgesproken maar werden de wensouders tot voogd benoemd. In vijf zaken is onbekend hoe het traject verder ging na gezagsbeëindiging van de draagmoeder en haar echtgenoot. Er waren ten slotte twee zaken waarbij niet duidelijk was hoe het traject na de gezagsbeëindiging van de draagvader verder verliep.

Duur van het binnenlandse traject

De periode tussen de geboorte van het kind en het uiteindelijk overdragen van het juridisch ouderschap naar de wensouders verschilt sterk. Omdat in de dossiers bij de Raad lang niet altijd een eindbeschikking kon worden gevonden, is op basis van dat onderzoek lastig vast te stellen hoe lang deze periode is. Bij de beschikkingen van de rechtbank is evenwel wel gecodeerd wat de geboortemaand en het geboortjaar van het kind is en in welke maand van welk jaar de eindbeschikking is afgegeven. Op basis daarvan is bekeken hoelang het gehele traject heeft geduurd.

Zoals onder de methode is beschreven zijn er in het onderzoek bij de Rechtspraak enkele beschikkingen gevonden waarin het kind al in 2006 of 2007 is geboren. Dit betreft vermoedelijk zaken waarin ouders met hun kinderen op latere leeftijd naar Nederland zijn verhuisd. In het land van herkomst werden de wensouders al erkend als juridisch ouder. Voor de erkenning van dat ouderschap in Nederland moet hier opnieuw een procedure gevolgd worden. Deze zaken zijn voor het vaststellen van de gemiddelde duur van het traject buiten beschouwing gelaten.

²¹² Artikel 1:200 lid 3 BW.

²¹³ Artikel 1:253c BW.

Als gesteld varieert de tijdsduur tussen de geboorte en het vaststellen van het ouderschap sterk. Als het gaat om de binnenlandse trajecten (N=50) waren er 20 zaken waarin het ouderschap binnen een half jaar na de geboorte van het kind was overgedragen aan de wensouders. Tegelijkertijd zijn er ook vier zaken waarin het traject langer dan anderhalf jaar heeft geduurd. Het langste binnenlandse traject duurde 23 maanden. Gemiddeld duurden de binnenlandse trajecten bij de rechtbanken negen maanden.

5.2.2 Buitenlandse routes

Naast de binnenlandse trajecten zijn er ook wensouders die uitwijken naar het buitenland. De mogelijkheden om een draagmoeder te vinden beperken zich niet tot Nederland. Een aantal landen, zoals Canada, Israël, het Verenigd Koninkrijk, Zuid-Afrika, Griekenland en verschillende staten in de VS hebben een wettelijke regeling voor draagmoederschap. In de meeste van deze landen wordt alleen altruïstisch draagmoederschap toegestaan. In enkele staten binnen de Verenigde Staten en enkele landen in Oost-Europa wordt ook commercieel draagmoederschap toegestaan.²¹⁴ In landen zoals Frankrijk, Duitsland, Italië Zwitserland, Spanje en China wordt draagmoederschap expliciet verboden. De meeste landen hebben echter geen wettelijke regeling voor draagmoederschap,²¹⁵ en ook internationaal is er nog geen regeling voor draagmoedermoederschap. Wel worden er verschillende pogingen gedaan om internationale verdragen op te stellen over draagmoederschap.²¹⁶

Als het traject in het buitenland succesvol wordt doorlopen, komen de wensouders doorgaans in Nederland terug met een geboorteakte en/of een rechtelijke beslissing op grond waarvan in het geboorteland van het kind het ouderschap is geregeld. Vervolgens moet worden beoordeeld of dit juridisch ouderschap in Nederland kan worden erkend. Een wettelijke regeling over de erkenning van de rechtsgevolgen van buitenlandse draagmoederschap ontbreekt, waardoor veelal wordt teruggevallen op de algemene regeling over in het buitenland tot stand gekomen rechtelijke beslissingen en rechtsfeiten (artikel 10:100 en 10:101 BW). Over de mogelijkheden tot, en voorwaarden voor toepassing van deze regeling bestaat in de praktijk discussie.²¹⁷ Ook bestaat er discussie over de rol van de ambtenaar van de burgerlijke stand.²¹⁸ In deze paragraaf worden de relevante regelingen en procedures besproken, waarna de bevindingen uit het dossieronderzoek gepresenteerd zullen worden. Vervolgens wordt ingegaan op de bestaande discussies over de wijze waarop bestaande wet- en regelgeving moet worden toegepast in de huidige praktijk.

²¹⁴ Zie voor een uitgebreid overzicht van de wetgeving in verschillende landen wereldwijd Trimmings et al. 2024.

²¹⁵ Horsey 2024.

²¹⁶ Zie hierover o.m. Rutten 2019; Martinez-Mora 2024 en Shakargy 2024.

²¹⁷ Zie ook de prejudiciële vragen die de rechtbank Den Haag voorlegde aan de Hoge Raad; rechtbank Den Haag 17 december 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:13950 en rechtbank Den Haag 17 december 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:13949. Zie in het bijzonder vraag 6 tot met 12 in de zaak met ECLI-nummer ECLI:NL:RBDHA:2021:13950 en vraag 2, 4 tot en met 7 en 9 tot met 13 in de zaak met ECLI-nummer ECLI:NL:RBDHA:2021:13949. Zie voor de conclusie van de AG in deze zaken respectievelijk Parket bij de Hoge Raad 8 februari 2022, ECLI:NL:PHR:2022:460 en Parket bij de Hoge Raad 8 februari 2022, ECLI:NL:PHR:2022:461. Zie voor de beslissing van de Hoge Raad, waarin in navolging van het advies van de Advocaat-Generaal wordt afgezien van beantwoording van de vragen Hoge Raad 13 mei 2022, ECLI:NL:HR:2022:685.

²¹⁸ Zie in het bijzonder de prejudiciële vragen 9, 10 en 13 in rechtbank Den Haag 17 december 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:13950.

Relevante procedures

Wanneer wensouders in Nederland een kind verwachten bij een buitenlandse draagmoeder kunnen zij dat kind in sommige gevallen alvast bij de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand erkennen. Hoewel discussie bestaat over de precieze voorwaarden voor en de rechtsgeldigheid van een dergelijke erkenning (zie daarover verder onder ‘discussie over de prenatale erkenning’) wordt de route door de verschillende advocaten aanbevolen. Groot voordeel van deze route kan zijn dat het kind met de erkenning door een Nederlandse ouder, ook alvast de Nederlandse nationaliteit kan krijgen. Dat maakt het veel gemakkelijker om een paspoort te krijgen en dus met het kind terug naar Nederland te kunnen reizen. Om het kind dat in het buitenland met hulp van een draagmoeder wordt geboren in Nederland te kunnen erkennen, moet in ieder geval sprake zijn van een ongehuwde draagmoeder en moet er toestemming zijn van de draagmoeder voor de erkenning. Die toestemming kan bijvoorbeeld in een notariële akte worden vastgelegd.

Ongeacht de vraag of het kind in Nederland al erkend is door een van de wensouders, zal in het buitenland na de geboorte van het kind het een en ander moeten worden geregeld omtrent de overdracht van het juridisch ouderschap van het kind. In ieder geval zal in dat land geboorteaangifte moeten worden gedaan van de geboorte van het kind. Het juridisch ouderschap over het kind zal dan worden vastgelegd op basis van de wettelijke regeling in dat land. In sommige landen zoals Oekraïne en Georgië worden de wensouders van het kind direct als juridisch ouders op de geboortakte vermeld, mits voldaan is aan de juridische voorwaarden voor draagmoederschap.²¹⁹ In andere landen moeten rechtelijke procedures gevoerd worden. In die gevallen wordt de draagmoeder op de geboortakte vermeld, met in een latere vermelding de rechtelijke beslissingen op grond waarvan een of beide de wensouders in het buitenland juridisch ouder is/zijn geworden.

De wensouders komen dan vervolgens naar Nederland, waar zij hun pasgeborene moeten aangeven bij de burgerlijke stand. In dit verband dient onderscheid gemaakt te worden tussen de inschrijving van het kind in de Basisregistratie Personen (BPR) met daaraan gekoppeld ook de registratie van zijn of haar juridisch ouders én de registratie van de geboortakte van het kind in de registers van de burgerlijke stand. In de BPR staan persoonsgegevens, in de registers van de burgerlijke stand worden belangrijke gebeurtenissen in een mensenleven geregistreerd, zoals een geboorte, een huwelijk of een overlijden. De wensouders kunnen hun kind aangeven bij de gemeente waar zij wonen, zodat het kind wordt ingeschreven in de BPR. Ze kunnen niet ook direct laten vastleggen dat zij ook de ouders van het kind zijn. Hoewel buitenlandse rechtelijke beslissingen en akten op grond waarvan afstammingsrelaties zijn ontstaan in beginsel van rechtswege erkend worden in Nederland,²²⁰ volgt uit de jurisprudentie dat dit bij draagmoederschapstrajecten altijd moet worden voorgelegd aan een rechter.²²¹ De rechter kan dan beslissen dat de buitenlandse akte en eventuele rechtelijke beslissingen in Nederland vatbaar zijn voor erkenning en de ambtenaar van de burgerlijke stand in Den Haag gelasten de geboortakte in te schrijven.²²² Als de buitenlandse beslissingen en of akte niet in Nederland erkend kunnen worden dan kan de rechter ook besluiten zelf de geboortegegevens van het

²¹⁹ Kamerstukken II 2022-2023, 36390, nr. 3, p. 6.

²²⁰ Artikel 10:100 en 10:101 BW.

²²¹ Rechtbank Den Haag 10 april 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:7708.

²²² Art. 1:25 BW.

kind vast te stellen op grond van artikel 1:25c lid 1 BW. Op grond hiervan kan de ambtenaar van de burgerlijke stand die gegevens vervolgens inschrijven in de registers van de burgerlijke stand.

In veel gevallen is op grond van de buitenlandse akte en of beslissingen een van beide wensouders juridisch ouder geworden en is het ouderschap van de draagmoeder beëindigd. Daarna moet dan nog een adoptie door de tweede wensouder uitgesproken.

Buitenlandse trajecten in het dossieronderzoek

Zoals besproken in Hoofdstuk 3 waren er over de periode 2017-2022 bij de Raad voor de Kinderbescherming 46 buitenlandse zaken bekend (ten opzichte van 83 binnenlandse zaken). In 15 van deze zaken kon de juridische route naar juridisch ouderschap niet worden afgeleid uit het dossier (bijvoorbeeld doordat het dossier slechts betrekking had op de opname van een kind dat jonger is dan 6 maanden of er alleen een verzoekschrift in het dossier te vinden was). In de overige 31 zaken was er sprake van een buitenlandse geboorteakte waarin het ouderschap is geregeld en in sommige gevallen was daarnaast sprake van een of meerdere buitenlandse rechtelijke beslissingen om het juridisch ouderschap van de draagmoeder te beëindigen en te beleggen bij één of beide wensouders. Deze routes worden hieronder uitgebreider besproken, voor een visuele weergave zie ook Figuur 5.3.

Alleen geboorteakte uit het buitenland

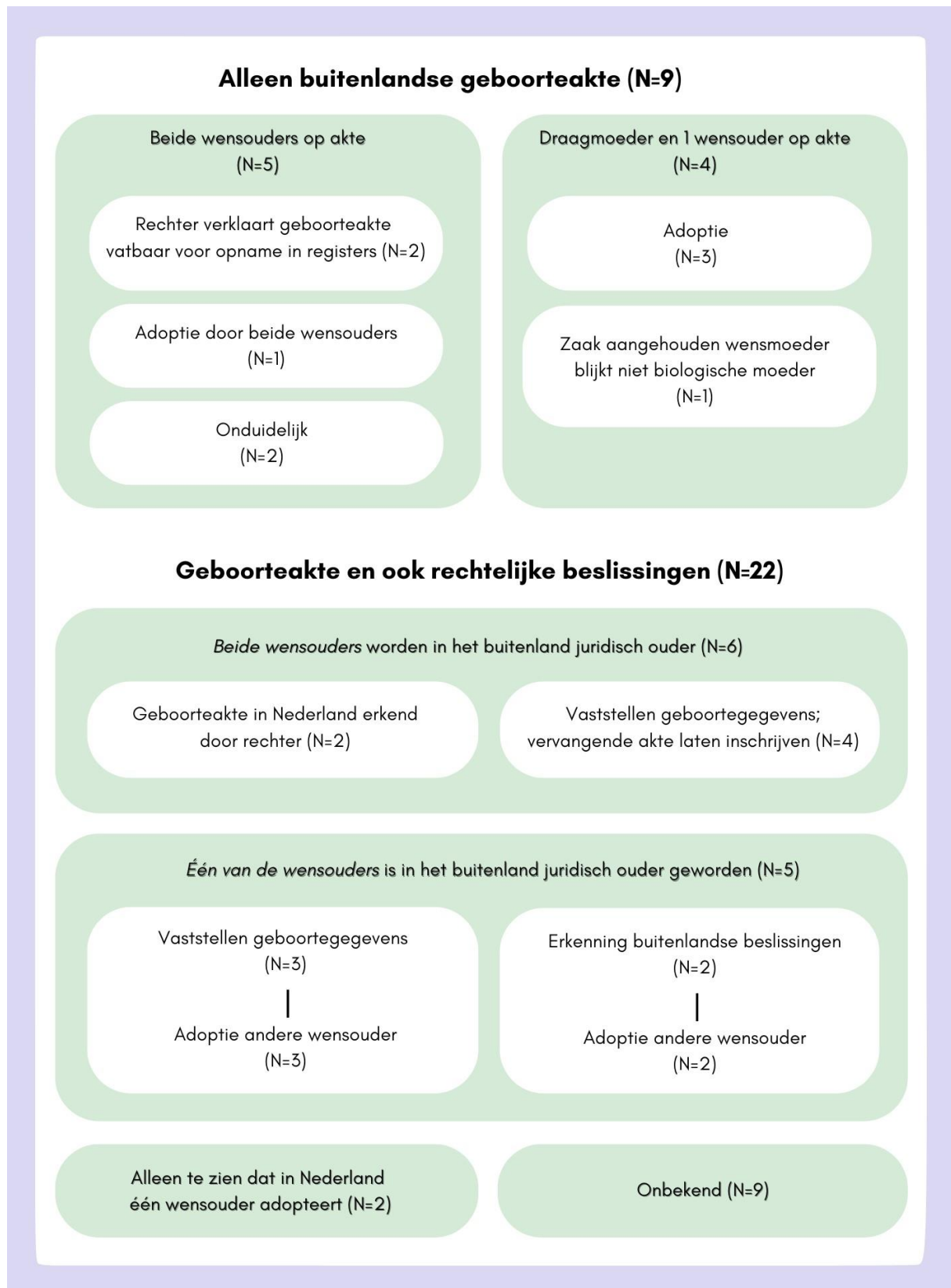
Als eerste worden de zaken besproken waarin het ouderschap is geregeld in een buitenlandse geboorteakte. Dat kunnen aktes zijn waar beide wensouders als juridisch ouders op staan, zonder vermelding van de draagmoeder. Het gaat hier veelal om zaken uit landen als Oekraïne en Georgië. Hoewel voorheen werd aangenomen dat deze geboorteaktes niet voor erkenning vatbaar waren in Nederland, is de laatste jaren in de jurisprudentie een kanteling zichtbaar en worden geboorteaktes met twee wensouders daarop door rechters erkend. Voorwaarde die daaraan wordt gesteld is dat het kind zijn afstamming kan achterhalen.²²³ Zoals weergegeven in Figuur 5.3 (bovenste deel) waren er negen zaken waarin alleen sprake is van een buitenlandse geboorteakte. Vijfmaal stonden beide wensouders op de geboorteakte; in de overige vier andere zaken stond de draagmoeder en één van wensouders op de geboorteakte. Van de zaken waarin beide wensouders al op de geboorteakte stonden, werd in twee zaken door de Nederlandse rechter besloten dat de geboorteakte vatbaar was voor opname in de registers. Dit houdt in dat de geboorteakte in Nederland kan worden ingeschreven en dat de wensouders ook in Nederland als juridisch ouders worden erkend. In een andere zaak waarin beide wensouders op de geboorteakte stonden, werd de geboorteakte niet erkend. In die zaak is een adoptie door beide wensouders in Nederland uitgesproken. In twee andere zaken waarin beide wensouders op de geboorteakte stonden, kon niet uit het dossier worden afgeleid hoe het juridisch ouderschap in Nederland is geregeld.

Zoals gezegd stond in vier zaken alleen de draagmoeder en één van de wensouders op de geboorteakte. In drie van deze zaken werd deze geboorteakte in Nederland door de rechtbank erkend, waarna de andere wensouder het kind adopteerde. In een laatste zaak werd de beslissing aangehouden omdat uit DNA-onderzoek bleek dat de wensmoeder, anders dan gedacht, niet de genetische moeder was van het kind.

²²³ Zie hierover Van der Storm en Mosk 2021.

Figuur 5.3

Resultaten dossieronderzoek: Juridisch routes die zijn gevolgd voor buitenlandse trajecten (voor de 31 zaken waar deze procedure van bekend was).

Geboorteakte en rechtelijke beslissingen beschikbaar

Waar in sommige zaken alleen een geboorteakte beschikbaar was, waren er in 22 zaken ook rechtelijke beslissingen in het buitenland genomen om het ouderschap te regelen (onderste deel van Figuur 5.3). Zesmaal werden na de rechtelijke beslissing in het buitenland *beide ouders* erkend als juridisch ouders. In twee van deze zaken is besloten dat dit in Nederland erkend kon worden, zodat de wensouders ook in Nederland juridisch ouder waren. In vier zaken werd door de rechter besloten de geboortegegevens vast te stellen, zodat wensouders deze vervangende akte vervolgens konden laten inschrijven. In vijf zaken werd via in het buitenland gevoerde procedures het ouderschap van *één van beide wensouders* erkend, terwijl daarnaast de draagmoeder nog als ouder op de geboorteakte stond. De Nederlandse rechter besloot in drie van deze zaken de geboortegegevens vast te stellen, zodat het ouderschap van een van beide wensouders daarmee in Nederland erkend werd. Vervolgens is een adoptie uitgesproken voor de andere wensouder. In de twee andere zaken werd de geboorteakte en de daaropvolgende buitenlandse rechtelijke beslissing in Nederland erkend, waardoor opnieuw een van beide wensouders in Nederland als juridisch ouder werd erkend. Ook hier is daarna een adoptie door de andere wensouder uitgesproken.

Ten slotte was in 11 van deze zaken waarin in het buitenland rechtelijke procedures zijn gevoerd niet duidelijk af te leiden hoe de procedure in Nederland verder is gelopen. Voor 9 zaken was dit helemaal niet te vinden in de dossiers, voor 2 zaken was alleen terug te vinden dat in Nederland een adoptie door een van beide wensouders is uitgesproken. Mogelijk is het kind in die zaken al prenataal erkend in Nederland door de andere wensouder. Zoals besproken in Hoofdstuk 2 is deze route niet gecodeerd. Het is wel een plausibele verklaring; zo gaven verschillende wensouders in het praktijkonderzoek ook aan deze procedure gevolgd te hebben.

Duur van het buitenlandse traject

Zoals hierboven beschreven duren de binnenlandse trajecten gemiddeld negen maanden. Buitenlandse trajecten duren aanmerkelijk langer. In totaal zijn bij de rechtbanken 58 beschikkingen gevonden die betrekking hadden op een buitenlands traject. In de snelste trajecten werd het ouderschap acht maanden na de geboorte overgedragen aan de wensouders (N=2). Er waren daarnaast ook 23 trajecten die langer dan anderhalf jaar duurden, waarvan 15 trajecten die twee jaar of langer duurden. Acht trajecten daarvan duurden zelfs drie jaar of langer. Gemiddeld duurden de buitenlandse trajecten zo'n twintig maanden.

Professionals over buitenlandse routes

Duidelijk is dat in de buitenlandse zaken een veelheid aan juridische routes wordt gevolgd, en dat in vergelijkbare gevallen niet altijd dezelfde juridische beslissingen worden genomen. Een van de rechters lichtte in het interview toe dat zij steeds opnieuw met situaties worden geconfronteerd, waarop de wet geen antwoord geeft: "We proberen al jaren een vierkantje door een rondje te duwen". Een andere rechter beschreef: "Er zijn natuurlijk ook prejudiciële vragen gesteld aan de Hoge Raad, en ja daar komt dan geen antwoord op en iedereen zit een beetje naar elkaar te wijzen. De rechtspraak doet het nu maar gewoon zoals we denken dat het goed is. Wat wij nu missen is dat er eigenlijk verder niks is vastgelegd. Het gebeurt en ja, iedereen vindt weer een andere weg blijkbaar om het te doen."

Uit de gesprekken met professionals is gebleken dat er in de praktijk veel discussie is over de te volgen juridische wegen bij buitenlandse draagmoederschapszaken, wat leidt tot een grote variëteit aan

verzoeken en rechtelijke beslissingen. Bovendien bestaat er veel discussie over de vereisten waaraan voldaan moet zijn. Hierdoor zijn er grote verschillen tussen de verschillende rechtbanken én tussen de verschillende gemeentes. Die discussies gaan bijvoorbeeld over de mogelijkheden om prenataal te erkennen of over de vraag of de genetische verwantschap moet worden bewezen met DNA-onderzoek. Hieronder zullen eerst de discussies worden beschreven die naar voren zijn gekomen in de interviews met professionals. Vervolgens wordt ingegaan op de gevolgen hiervan. Onduidelijkheid in de toepassing van de regels leidt niet alleen tot verschillen, maar dwingt rechters ook om creatieve oplossingen te verzinnen voor juridische of praktische obstakels.

Discussie over de prenatale erkenning

Zoals hierboven beschreven wordt het kind soms voor de geboorte al in Nederland erkend. Een van de advocaten geeft over de mogelijkheid tot prenatale erkenning aan dat bij een ongehuwde draagmoeder de prenatale erkenning in Nederland de voorkeur heeft: “omdat dat het voordeel geeft dat een van de twee alvast juridisch ouder is en natuurlijk dat het kind het Nederlanderschap krijgt”. In de ene gemeente wordt aangenomen dat kinderen bij een buitenlandse draagmoeder inderdaad prenataal erkend kunnen worden. Wel wordt daar het vereiste aan verbonden dat de wensouder genetisch verwant is aan het kind: “Tenminste, wij roepen dan altijd: de biologische vader kan het kind erkennen”. Deze medewerker van de burgerlijke stand signaleerde daar direct bij dat dit vereiste eigenlijk niet terug te vinden is in de wet en ook niet goed te controleren is: “we controleren dat niet, stel dat een keer een slimmerd zegt van nou, biologische vader, we doen liever die andere man, dan denk ik niet dat we een weigeringsgrond hebben”.

In een andere gemeente worden prenatale erkenningen bij een buitenlandse draagmoeder niet altijd toegestaan. Een medewerker van de burgerlijke stand wijst erop dat onlangs nog in de beantwoording van de prejudiciële vragen door de Hoge Raad is benadrukt dat het bij draagmoederschap altijd aan de rechter is om te oordelen over de vraag of ouderschap al dan niet rechtsgeldig tot stand is gekomen. Als een prenatale erkenning al wordt geaccepteerd, is het daarom nog maar de vraag of die erkenning ook rechtsgevolg heeft in Nederland. Extra complicerend is het feit dat er vaak ook buitenlandse rechtelijke beslissingen zijn over het ouderschap. Het is onduidelijk hoe die beslissingen zich dan weer verhouden tot een (prenatale) erkenning in Nederland.

De verschillen tussen gemeenten op dit punt worden ook opgemerkt door de advocaten. Een advocaat vertelde hierover: “Er zijn heel veel gemeentes die zeggen: “nee, nee, nee, nee, draagmoederschap nee, u kunt niet erkennen. Gelukkig denkt meneer [naam ABS] in [plaatsnaam] daar anders over, dus daar moet gewoon iedereen naartoe”. Een andere advocaat merkte op: “Je mag in elke gemeente in Nederland natuurlijk erkennen. Maar als je terugkomt in Nederland wil de [gemeente X] het kind niet inschrijven. Dan zeggen ze we gaan het kind inschrijven zonder oudergegevens ook niet degene die prenataal erkend heeft, ondanks dat die geboorteakte gewoon klopt volgens de Nederlandse maatstaven. Dus we gaan ook geen Nederlands paspoort verstrekken. En dan zeggen ze: ga maar naar de rechter”.

Discussie over de vraag of wel of niet DNA-onderzoek moet worden overlegd

Een tweede punt waarover verschillend wordt gedacht is de vraag of DNA-onderzoek moet worden overlegd. Een rechter vertelde tijdens het interview: “onze rechtbank vraagt altijd DNA-onderzoek. Andere rechtbanken doen dat niet. Onze rechtbank wel, en we hebben in drie zaken al meegemaakt dat de DNA-test een andere uitkomst had dan wat in de verzoeken stond (...) soms is dat ook voor de

wensouders een schrok.”. De rechter vertelde daarbij ook dat wensouders niet altijd blij zijn met het verzoek om mee te werken aan ene DNA-onderzoek: “Je hebt ook wensouders die zelf niet willen weten wie van de mannen de vader is. Maar ja, wij willen dat dat wel bekend is. Ook voor het kind, die moet dat gewoon straks kunnen weten.”

Een rechter bij een andere rechtbank hecht veel minder waarde aan DNA-onderzoek. Deze rechter gaf juist aan: “sommigen willen ook DNA-onderzoek om te kijken of dat echt de vader is. Nou, dat vind ik niet interessant, want dan kan je heel Nederland wel aan een DNA-onderzoek gaan onderwerpen”. De rechter vertelde dat het wel vaak een onderwerp van gesprek is op de zitting. De rechter vertelde over een bijzondere curator die veel van deze zaken doet: “De bijzondere curator heeft eens onderzocht in hoeverre ervan kan worden uitgegaan dat bij hoogtechnologisch draagmoederschap in een van de Nederlandse klinieken het genetisch materiaal daadwerkelijk van de wensouders is. Toen is gebleken dat feitelijk alleen bij de eerste terugplaatsing van een embryo uit de verklaring van de kliniek dat het kind genetisch materiaal van de wensouders is gebruikt kan worden afgeleid dat het kind ook daadwerkelijk genetisch verwant is aan de wensouders. Bij een tweede en de daaropvolgende terugplaatsing kan de draagmoeder ook via de natuurlijke weg zwanger zijn geraakt, bijvoorbeeld van haar eigen partner. De bijzondere curator verzoekt daarom steeds een DNA test”. De rechter vertelde daar niet in mee te gaan: “Ten eerste vind ik het wel zorgvuldig bij [naam kliniek]. (...) en ten tweede heb ik erbij gezegd dat ik vind dat het kind waar het om gaat, zelf die beslissing moet kunnen nemen, als die er oud genoeg voor is. Want misschien wil je het wel niet weten en dan hebben wij dat voor dat kind bepaald.”

Discussie over de betekenis van een uitspraak van het Hof Den Haag

Een derde discussiepunt gaat over de vraag welke gegevens de ambtenaar van de burgerlijke stand kan opnemen in de registers van de burgerlijke stand. Die discussie is aangezwengeld door een uitspraak van het Hof Den Haag van juni 2023.²²⁴ De uitspraak ging over een zaak waarin de rechtbank Den Haag eerder had besloten om het in het buitenland tot stand gekomen juridisch ouderschap van de wensouders niet te erkennen in Nederland en ook geen adoptie uit te spreken. Wel wordt één van de wensouders tot voogd over de minderjarige benoemd. In het beroep dat volgt oordeelt het Hof Den Haag dat de in het buitenland opgemaakte geboorteakte niet vatbaar is voor opname in de Nederlandse registers omdat op basis van die buitenlandse geboorteakte zou kunnen worden geconcludeerd dat een van de wensouders vanaf de geboorte juridisch ouder over het kind is geweest, hetgeen niet het geval was. In de zaken die daarop volgde is discussie ontstaan over de vraag welke gegevens de ambtenaar kan opnemen in de registers van de burgerlijke stand.²²⁵ De ambtenaar stelt dat uit de geboorteakte de volledige ontstaansgeschiedenis van het kind moet kunnen worden afgeleid, terwijl advocaten stellen dat de ambtenaar ook nadere gegevens kan opnemen in de akte zodat daaruit de ontstaansgeschiedenis van het kind kan worden afgeleid. Zij wijzen erop dat volgens artikel 46 van het Besluit burgerlijke stand in een Nederlandse akte tot inschrijving van een buitenlandse akte dezelfde informatie moet worden opgenomen als in de buitenlandse akte *voor zover dat mogelijk is*.

²²⁴ Hof en Haag 26 juli 2023, ECLI:NL:GHDHA:2023:1399 in hoger beroep op rechtbank Den Haag 16 januari 2023, ECLI:NL:RBDHA:2023:2255.

²²⁵ Artikel 46 besluit burgerlijke stand.

De discussie leidt ertoe dat onduidelijkheid bestaat over de vraag of een eventueel bevel van de rechter tot inschrijving van de akte ertoe leidt dat de ambtenaar in hoger beroep zal gaan. Om dat te voorkomen is een omweg bedacht. Een rechter vertelde: “er is een soort ‘loop’ bedacht, die inhoudt dat we alleen maar de aktes erkennen; dat de gegevens en de kinderen alleen maar in het BRP worden ingeschreven en dat er in het register van de burgerlijke stand, ja niks eigenlijk verschijnt, geen geboorteakte van het kind. Dat leidt nu een weg te zijn die mogelijk kan gaan volgen in toekomstige uitspraak. Ik ben nog heel voorzichtig”.

Beide wensouders op de geboorteakte

De bovenbeschreven discussie over inschrijving van de akte leidde er dus toe dat een juridische omweg is bedacht om te voorkomen dat wensouders met een hoger beroep worden geconfronteerd. Het is niet de eerste keer dat een dergelijke omweg is bedacht. Eerder is dat gedaan waar het ging om de vraag of geboorteaktes met daarop beide wensouders erkend konden worden in Nederland. Lang werd aangenomen dat een geboorteakte waarop de wensouders als juridisch ouders staan vermeld in strijd is met de openbare orde en daarom niet kan worden erkend in Nederland. De laatste jaren wordt in de jurisprudentie evenwel aangenomen dat dit alleen niet voldoende is om de erkenning te weigeren. Bepalend is de vraag of het kind zijn of haar ontstaansgeschiedenis kan achterhalen.²²⁶ Over deze omslag vertelde een rechter dat de ambtenaar van de burgerlijke stand in hoger beroep ging tegen een beschikking waarin een geboorteakte met daarop beide wensouders werd erkend. In de periode waarin het hoger beroep van de ambtenaar nog bij het Hof hing, “stelde de ambtenaar zich bij zittingen voor de rechtbank steevast op het standpunt dat hij in hoger beroep zou gaan op het moment dat de geboorteakte (met daarop twee wensouders) door de rechtbank erkend zou worden”. Omdat wensouders niet zaten te wachten op een hoger beroep, trokken zij dan het verzoek tot erkenning geboorteakte in, en verzochten in plaats daarvan de geboortegegevens van het kind vast te stellen. Een rechter geeft aan dat wensouders dan ter zitting stelden “we zitten hier niet op te wachten, we krijgen soms geen verzekering, we kunnen ons kind niet inschrijven we krijgen geen tegemoetkoming van de Belastingdienst. Dit kan voor ons niet langer”. Deze verzoeken werden door de rechtbank ingewilligd, hoewel ze volgens de letter van de wet afgewezen hadden moeten worden “eigenlijk mogen we op grond van de wet alleen geboortegegevens vaststellen als er geen geboorteakte of andere beslissing is die voor inschrijving vatbaar is”. Het hoger beroep van de ambtenaar van de burgerlijke stand tegen de beschikking waarin de geboorteakte met daarop beide wensouders werd erkend, is uiteindelijk drie weken voor de geplande zitting ingetrokken.

5.2.3 Rol van de Raad voor de Kinderbescherming

Zoals reeds is besproken oefent de Raad voor de Kinderbescherming een belangrijke rol uit bij draagmoederschapszaken. Tijdens de interviews met betrokkenen kwam deze rol meerdere malen ter sprake. Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste aspecten die tijdens gesprekken met professionals en ervaringsdeskundigen naar voren kwamen.

Een van de belangrijkste aspecten die genoemd werd, was de verzorgingstermijn. Wensouders moeten volgens de letterlijke tekst van de wet ten minste één jaar voor het kind hebben gezorgd voordat ze

²²⁶ Van der Storm en Mosk 2021.

het kind kunnen adopteren. Dit wordt veelal als knelpunt in draagmoederschapszaken gezien.²²⁷ De termijn zorgt er immers voor dat wensouders pas na een jaar juridisch ouder kunnen worden van het kind. In de rechtspraak is dan ook bepleit dat het handhaven van de verzorgingstermijn in deze zaken in strijd is met artikel 8 EVRM, omdat er geen redelijk doel wordt gediend met het handhaven van de termijn.²²⁸ Bovendien wordt in het belang van het kind geacht om het juridisch ouderschap en het gezag zoveel mogelijk bij diegenen te leggen die daadwerkelijk voor het kind zorgen. Daarnaast is de verzorgingstermijn niet van toepassing wanneer het kind wordt geboren binnen de relatie tussen twee vrouwen.²²⁹ Mannelijke koppels die een kind kregen met behulp van een draagmoeder hebben daarom bepleit het handhaven van de verzorgingstermijn voor hen in strijd zou zijn met het discriminatieverbod.²³⁰ Een van de advocaten merkt op dat dit 'briljant' bedacht is door de advocaat die dit verzoek deed "ik had het zelf willen verzinnen".

Ook de wensouders en draagmoeders die deelnamen aan het huidige onderzoek zijn kritisch over de verzorgingstermijn van een jaar. Kortgezegd vinden ze dit te lang voor een traject waarbij beide partijen vóór de conceptie zijn overeengekomen dat het kind door de wensouders opgevoed zal worden. Ook speelde mee dat het in bepaalde situaties zelfs gaat om een biologisch eigen kind van de wensouders, terwijl er volgens betrokkenen geen enkele sprake van zou zijn dat de draagmoeder dit kind zou willen houden. Een van de wensouders vertelde over de duur het adoptietraject: "het mocht pas na een jaar. Na een jaar hebben we die aanvraag ingediend en toen heeft het nog elf maanden geduurd voordat die door de rechtbank was uitgesproken". Het feit dat wensouders lang moeten wachten tot zij juridisch ouder zijn van hun kind, levert in de praktijk ook praktische problemen op die besproken worden in paragraaf 5.3 (denk aan benodigde toestemming van de draagmoeder met gezag bij vakanties of aanvraag legitimatie). Volgens sommige deelnemers is het ook opmerkelijk dat de Raad zich zo strikt aan de termijn van een jaar houdt, terwijl andere partijen zoals rechtbanken flexibeler lijken te zijn. Volgens een van de wensouders "bleef het stokken bij de Raad voor de Kinderbescherming want die vond dat ze een jaar moesten wachten (...) Dus die gaven in feite geen gehoor aan de oproep van de rechtbank om een stap te zetten". In een andere Nederlandse studie uit 2010 kwam ook al naar voren dat wensouders de verzorgingstermijn van een jaar veel te lang vinden. Een argument dat in die studie expliciet naar voren komt is het verschil tussen hoog- en laagtechnologische trajecten. Bij hoogtechnologische trajecten is er reeds een uitgebreide screening geweest van wensouders en draagmoeders; dus de vraag is hoe noodzakelijke het is dat de Raad hier vast houdt aan die verzorgingstermijn.²³¹

Het is hierbij wel relevant om te melden dat een deel van de wensouders met bovengenoemd bezwaar geen recente ervaring had met draagmoederschap. In Hoofdstuk 2 is bijvoorbeeld te vinden dat er zelfs enkele wensouders meededen wiens kind vóór 2010 is geboren. Toen de Staatscommissie Herijking ouderschap in 2016 haar rapport opleverde, was het nog gebruikelijk dat vast werd gehouden aan de verzorgingstermijn van een jaar. Er werd slechts een enkele zaak gevonden waarin aan dit vereiste voorbij werd gegaan.²³² Inmiddels is in de jurisprudentie te zien dat steeds vaker voorbij wordt gegaan

²²⁷ Van der Storm en Mosk 2021.

²²⁸ Zie hierover Pieters 2019.

²²⁹ Artikel 1:228 lid 3 BW.

²³⁰ Rb. Amsterdam 25 oktober 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:10674; Rb. Noord-Nederland 11 september 2013, ECLI:NL:RBNNE:2013:5503.

²³¹ Dermout et al. 2010

²³² Staatscommissie herijking ouderschap, p. 273.

aan de eis van één jaar verzorging en opvoeding.²³³ Een van de advocaten merkt op “het is inmiddels vaste jurisprudentie dat aan dat wachtjaar voorbij gegaan wordt”. Dat beeld komt ook naar voren als we kijken naar de beschikkingen bij de rechtbanken. Zoals hierboven beschreven duurde het in de binnenlandse trajecten gemiddeld negen maanden voordat het juridisch ouderschap was overgedragen aan de wensouders. De verzorgingstermijn van een jaar is dan dus nog niet verstreken. De Raad voor de Kinderbescherming stelt evenwel in het protocol ASAA dat in de gesprekken met draagmoeders en wensouders in ieder geval gesproken zal worden over het belang om bij adoptie rekening te houden met de verzorgingstermijn van een jaar.²³⁴ Zo stelde de Raad in een recente zaak bij de rechtbank Amsterdam dat de wettelijke verzorgingstermijn van een jaar in zijn algemeenheid gehandhaafd dient te blijven.²³⁵ In de interviews lichtte een medewerker van de Raad toe dat inderdaad de wettelijke verzorgingstermijn van één jaar verzorging en opvoeding wordt aangehouden. Alleen wanneer het kind wordt geboren via een traject bij Nij Geertgen of het VU en 100% genetisch verwant is aan de wensouders, wordt de termijn losgelaten. De termijn wordt aangehouden omdat de Raad de rechter moet adviseren over de vraag of de adoptie in het belang van het kind wenselijk is. Dat is een belangrijke beslissing en verdient een gedegen onderzoek. Dat onderzoek kan het beste worden gedaan vanuit een relatief stabiele situatie, zodat goed in kaart kan worden gebracht hoe het met alle betrokkenen gaat. Direct na de geboorte zijn er voor alle betrokkenen nog zoveel veranderingen dat eigenlijk niet goed beoordeeld kan worden of de adoptie daadwerkelijk in het belang van het kind is.

Naast de verzorgingstermijn waren er ook andere discussiepunten omtrent de rol van de Raad. Professionals noemden bijvoorbeeld dat ze soms specifieke juridische routes adviseerden waardoor de Raad buiten de deur gehouden kon worden. Denk hierbij aan zaken waarin de draagmoeder niet gehuwd is; dan wordt in de meeste zaken gekozen voor een erkenning van het kind door een van de wensouders gevolgd door gezagswissel, in plaats van een gezagsbeëindiging van de draagmoeder. De advocaten vermijden dit verzoek tot beëindiging van gezag liever als dat kan. Gaat het om een alleenstaande wensouder, dan is vermijden geen optie omdat de route via de gezagsbeëindiging dan de enige optie is om het juridisch ouderschap bij de draagmoeder weg te halen. Zoals in paragraaf 5.3 besproken zal worden, vinden ook draagmoeders zelf deze procedure van gezagsbeëindiging niet prettig. Zij gaven namelijk aan dat zij hierin worden bestempeld als niet capabel om voor een kind te zorgen, wat niet passend en zelfs kwetsend is. Een van de wensouders noemde ook dat een gezagsbeëindiging meer passend is bij kinderbescherming dan bij draagmoederschap. In dat kader was deze wensouder ook kritisch over de doelen van de Raad: “De Raad is een organisatie die kinderen beschermt tegen allerlei onrecht, terwijl je zelf op een roze wolk zit als je hier mee bezig bent. Dus dat matcht überhaupt al niet”.

Ook sommige wensouders lieten weten dat ze de Raad het liefst vermijden. Dat heeft ermee te maken dat zij soms bang zijn dat de Raad een adoptie niet in het belang van het kind zou kunnen vinden. Een van de wensouders die ervaring had met een hoogtechnologisch traject vertelde over gesprekken met

²³³ Punselij, 2020. Rb. Noord-Nederland 11 september 2013, ECLI:NL:RBNNE:2013:5503; Rb. Amsterdam 12 december 2022, ECLI:NL:RBAMS:2022:7803; Rb. Midden-Nederland 9 november 2023, ECLI:NL:RBMNE:2023:5808; Rb. 4 april 2023, ECLI:NL:RBOBR:2023:3492; Rb. Amsterdam 24 oktober 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:7014; Rb Den Haag 9 februari 2023, ECLI:NL:RBDHA:2023:1804; Hof Den Haag 26 juli 2023, ECLI:NL:GHDHA:2023:1399.

²³⁴ Raad voor de Kinderbescherming, Protocol ASAA, december 2021, p. 16.

²³⁵ Rb. Amsterdam 24 oktober 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:7014, r.o. 5.1.

de Raad voor de Kinderbescherming in de fase dat de draagmoeder in verwachting was: “Ik dacht straks tref je nog iemand die vindt dat we geen goede relatie hebben. Dat zou wat zijn dat ze zeggen: ja, ik heb toch twijfels aan dit gezin... Ja ons kind komt er al aan!”. In geval van laagtechnologische trajecten wordt de Raad vaak pas betrokken wanneer het kind al geboren is; ook dan zijn er zorgen van wensouders dat de Raad niet akkoord zou gaan met het adoptieverzoek. Zoals besproken in Hoofdstuk 3 zou het mogelijk kunnen zijn dat sommige wensouders de ouderlijke rechten laten liggen bij de draagmoeder. De hier besproken angsten en zorgen zouden hierbij een rol kunnen spelen. Tijdens het interview met medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming kwam naar voren dat de Raad bij een alleenstaande wensouder liever zag dat een kind erkend werd door de wensouder en de draagmoeder daarnaast juridisch ouder bleef. Als argument hiervoor werd gegeven dat het prettig is als de draagmoeder betrokken blijft: “Als je vanuit het kind redeneert kan je beter van twee kanten opa's en oma's hebben en van twee kanten gevoed worden, zeg maar. Ook voor wat betreft kennis, intellect, liefde”.

Ten slotte werden door de wensouders en draagmoeders ook enkele punten genoemd over de werkwijze van de Raad. Zo had een van de wensouders de indruk dat er in verschillende regio's andere regels gelden: “Het was op punten in [regio x] ook afwijkend van wat wij anders aan verhalen hoorden.(...) Wij moesten bijvoorbeeld beiden naar een arts om medisch gekeurd te worden. Ja, nou dat was echt bizar. Vooral omdat niemand, en onze advocaat ook niet, dit kende. Dit deed men alleen in [regio x]”. Ook noemden sommige wensouders dat de dossiers niet altijd op orde waren. Een van hen illustreerde: “Daar stond zelfs ergens nog een verkeerde datum in, waardoor je echt dacht: ja, dit is echt gewoon echt geknipt en geplakt uit een ander dossier”. Ook aspecten zoals de timing van betrokkenheid (als de draagmoeder al zwanger is en er geen weg terug is) en verschillen tussen medewerkers kwamen tijdens de gesprekken voorbij.

Onder advocaten is de mening over de rol van de Raad verdeeld. Een van de advocaten is uitgesproken negatief: “Ik ben niet dol op de Raad, want ik vind ze weinig toevoegen in deze zaken, en je merkt ook wel dat het best wel een strijd is op het moment, ook wel bij de rechtbanken, dat ze zich op de verkeerde momenten proberen te bemoeien, de zaken heel erg vertragen. En dat komt eigenlijk met name doordat ze gewoon persoonlijk iets tegen draagmoederschap hebben”. Maar er zijn ook advocaten die het juist wel prettig vinden dat de Raad is betrokken, met name bij zaken die niet helemaal volgens het boekje gaan. Zo vertelde een advocaat over een lastige zaak: “Daar was de draagmoeder geïnsemineerd met zaad van de wensvader en daarna had zij seks met haar eigen man en toen werd ze toch zwanger van haar eigen echtgenoot. (..) Die zaak is dus bij de Raad geweest, omdat zij daarna het kindje wel alsnog wilde afgeven (...) In dat soort gevallen vind ik het wel heel goed dat er wel nog echt wordt gekeken door een externe, zoals de Raad om te bezien hoe alle neuzen staan en of we dit zeker weten?”.

Ook onder rechters is het beeld wisselend. Een rechter vindt dat de betrokkenheid van de Raad een duidelijke meerwaarde heeft: “We krijgen meer achtergrondinformatie want ze gaan bij de mensen op bezoek, ze vragen toch na en dan hoor je dus veel meer over hoe is dat nou gegaan (...) en ik vind het ook prettig dat de Raad even gaat kijken. Is alles op orde? En natuurlijk in het gros van de zaken die wij tegenwoordig zien, hebben ze het echt goed geregeld (...). Maar voor de rechtbank vind ik het gewoon heel fijn om die achtergrondinformatie te hebben. (...) Er staat toch meer in het rapport van de Raad dan in het juridisch verhaal van de advocaat.” Een andere rechter geeft evenwel aan het niet zo nodig te vinden dat de Raad in alle zaken advies geeft: “Als de rechter behoefte heeft aan advies,

dan vragen we dat aan de Raad (...). Het gekke is dat in het procesreglement staat dat wij dus altijd al die zaken aan hen moeten doorsturen en daaruit maakt de Raad op dat ze ook in al die zaken onderzoek moeten doen. En dat willen wij eigenlijk helemaal niet (...) in negen van de tien van die zaken heb ik helemaal geen behoefte aan de Raad”. Op de vraag wanneer er dan wel behoefte is aan de Raad geeft de rechter aan: “Nou, ik vraag ze in ieder geval als er een onbekende eiceldonor is, want dan vind ik echt dat ze nog eens allemaal met elkaar om de tafel moeten gaan zitten en goed moeten weten dat ze hier een hele grote fout hebben gemaakt. (...). Daar wil ik heel graag de Raad bij en ook dat die daar dus iets over zegt.” Ook geeft de rechter twee voorbeelden van zaken waarin een draagmoeder binnen de eigen familiekring is gevonden. Over het algemeen ziet de rechter evenwel weinig meerwaarde: “Kijk, ik dacht aanvankelijk dat de Raad een soort archief had of iets bijhield van mensen die ooit op enige andere manier met de Raad in aanraking zijn gekomen vanwege een kindbeschermingsmaatregel of een melding of iets anders. (...) Maar dat is dus niet zo. Ze houden helemaal niks bij. Dus dan denk ik: ja, wat ga je dan onderzoeken? Je gaat ook niet in heel Nederland bij mensen onderzoeken of die een baby kunnen krijgen. Dus het is voor die mensen ook enorm stigmatiserend”. Ook wordt genoemd dat betrokkenheid van de Raad veel vertraging kan meebrengen: “Ze hebben gigantische wachttijden dus dan krijgen wij een bericht van de Raad dat ze onderzoek willen doen en vragen ze of we de zaak zes, zeven maanden willen aanhouden. Wij denken dan: ja, is dat nou in het belang van het kind?”. Deze rechter besluit daarom regelmatig om niet meer te wachten op het rapport van de Raad.

5.3 Ervaringen uit de praktijk

In deze paragraaf komen ervaringen van wensouders en draagmoeders met juridische procedures aan de orde. Zoals hierboven al naar voren is gekomen zal een deel van de wensouders te maken krijgen met de situatie dat zij nog geen juridisch ouderschap en/of gezag uitoefenen over hun kind, maar dat dit nog bij de draagmoeder ligt. In paragraaf 5.3.1 wordt besproken welke consequenties dit heeft en tegen welke problemen wensouders en draagmoeders dan aanlopen. In paragraaf 5.3.2 volgt een reflectie van wensouders en draagmoeders op de Nederlandse wetgeving en procedures. In de interviews zijn deze zaken uitgebreid geëvalueerd, en daarbij zijn diverse discussie- en verbeterpunten naar voren gekomen.

5.3.1 Problemen als wensouders nog geen ouderlijke rechten hebben

Uit de vragenlijst is naar voren gekomen dat de meeste deelnemers een periode hebben meegemaakt waarin wensouders het kind al opvoedden, maar juridisch ouderschap en gezag nog bij de draagmoeder (en eventueel haar echtgenoot) lag. In totaal 22 (van de 23) draagmoeders en 18 (van de 26) wensouders gaven aan dat zij deze periode hadden meegemaakt. Ook waren er een aantal betrokkenen die tijdens het invullen van de vragenlijst nog in deze periode zaten; dat waren in alle gevallen recente trajecten waarbij het kind geboren was in 2022 of 2023. Een deel van de wensouders (N=7) beschrijft overigens dat ze deze periode *niet* hebben meegemaakt; dit betreft in de meerderheid (N=5) trajecten met een draagmoeder uit de VS. In de interviews voegden deze wensouders toe dat “in Amerika de draagmoeder met 20 weken zwangerschap geen gezag meer heeft” en dat de wensvader (of één van de wensvaders) het kind tijdens de zwangerschap kon erkennen.

In de vragenlijst is niet gevraagd hoelang het duurde voordat wensouders zelf ouderlijke rechten uitoefenden over hun kind. Centraal stond echter de vraag of zij in die periode tegen problemen zijn aangelopen. De hoofdthema's die hierbij genoemd zijn, zijn weergegeven in Figuur 5.4. Allereerst heeft een aantal wensouders benoemd dat ze geen grote problemen hebben meegemaakt. Een verklaring die hiervoor genoemd werd, was het begrip en de medewerking die er was vanuit de omgeving: "Na uitleg aan ziekenhuis, arts, verzekering etc. was iedereen altijd erg meewerkend". Ook in de interviews kwam dit aan de orde: "nog nooit was er iemand op een school, peuterspeelzaal, of consultatiebureau die mij heeft gevraagd: goh, heeft u het juridisch ouderschap wel?". Een andere verklaring voor het gebrek aan grote problemen zoals een arts die medische hulp weigerde, was volgens deelnemers dat de situatie van een medisch noodgeval zich (gelukkig) niet had voorgedaan. Wat betreft toestemming bij vakanties en reizen speelde ook mee dat enkele deelnemers niet hadden kunnen reizen vanwege de COVID pandemie. Voor de buitenlandse trajecten zou ook kunnen meespelen dat de wensvader wel al beschikte over juridisch ouderschap en gezag. Enkele wensmoeders met een draagmoeder uit de VS zaten lang in de situatie waarbij zijzelf geen rechten hadden maar hun partner wel al, omdat zij de adoptie bewust uitstelden tot de geboorte van een volgend kind (vanwege hoge kosten en het geregeld; reeds besproken in Hoofdstuk 4). Een van deze ouders gaf in de interviews aan: "bij mijn oudste heeft het al met al vier jaar geduurd [tot wensmoeder door adoptie juridisch ouder met gezag was]. Maar daar heb ik helemaal geen last van gehad; er was ook helemaal geen probleem met inschrijven voor school of dat soort dingen". Een breuk met haar partner was volgens haar geen risico, want er was volledig vertrouwen in elkaar. Maar zij beschreef wel een ander gevaar voor dit soort situaties: "Ik dacht wel, wat nou als er iets met mijn vriend gebeurt (...). Ja, in Nederland ben ik *niet* de moeder". Een andere wensouder had hier tijdens de zwangerschap aan gedacht, en geprobeerd om gepaste actie te ondernemen: "wij kregen vanuit het ziekenhuis het advies om een testament aan te maken voor als er iets met ons zou gebeuren. Want dan zou er niks automatisch naar ons kind gaan - wij zijn namelijk geen ouders op papier. Toen kwamen we bij allerlei kantoren aan om dit te doen en die zeiden 'je bent niks van haar'. Je moet dus ook ergens vastleggen waar je kind naartoe gaat als er iets met je gebeurt voordat de adoptie rond is, maar dat konden we niet vast laten leggen want wij zijn geen ouders. Daarin lopen we echt heel erg achter. Dat moet beter georganiseerd worden en daarvoor moet ook de wetgeving worden aangepast".

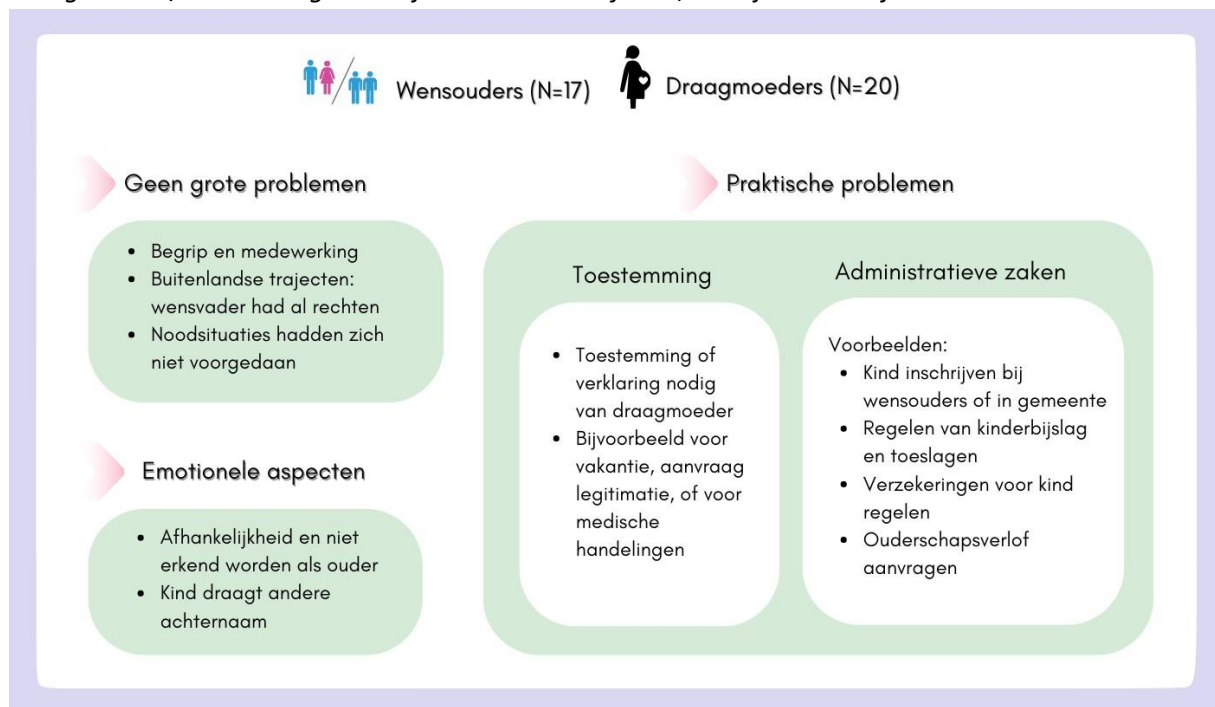
Ondanks dat zich geen grote problemen hadden voorgedaan, noemden de wensouders wel praktische 'onhandigheden', zoals wanneer de draagmoeder (en soms haar echtgenoot) toestemming moet geven voor zaken als medische behandelingen en vakanties. Ook werden er vele andere soorten administratieve aspecten genoemd. Een van de wensouder beschreef dat hun kind nog niet hun achternaam droeg en daardoor liepen ze "tegen veel gesloten deuren aan, zoals bijvoorbeeld bij het inschrijven op het consultatiebureau en bij het aanvragen van ouderschapsverlof en andere regelingen". Een andere wensouder benoemde: "Je kunt nog geen legitimatiebewijs laten maken omdat er nog een verkeerde achternaam op staat (...). Ook het regelen van kinderbijslag en kinderopvang toeslag ligt ingewikkeld". Een ander probleem was het inschrijven van het kind bij de wensouders en de betreffende gemeente. Uit de vragenlijst komt naar voren dat dit niet in alle gevallen meteen is gelukt; zo beschrijft een van de draagmoeders dat zij de post voor het kind nog ontving. Ook wordt regelmatig de kinderbijslag op rekening van de draagmoeder/-ouders gestort, en is het regelen van een zorgverzekering erg onhandig voor wensouders. Ook de draagmoeders bevestigden deze zaken, en er kwam vooral naar voren dat betrokkenen tegen "veel extra geregeld" aanliepen.

In de interviews kwamen vergelijkbare thema's naar voren, waarbij wederom expliciet benoemd werd dat het om véél geregeld gaat, wat je van tevoren niet allemaal ziet aankomen: "Er komen zoveel regelzaken bij kijken waar je niet aan gedacht hebt". De voorbeelden die al in de vragenlijst werden genoemd (en te vinden zijn in Figuur 5.4), kwamen verder nog uitgebreider aan de orde. Zo beschreef een van de wensouders tegen welke muren zij aanliepen bij het UWV om ouderschapsverlof aan te vragen, wat steeds werd afgewezen omdat "de adoptie nog niet was uitgesproken". Volgens deze wensouder is dit een veelvoorkomend probleem: "In een Facebook-groep van wensouders zie ik gewoon dat mensen verlof mislopen en zich daarbij neerleggen. Dus eigenlijk gewoon zes weken geen doorbetaling krijgen". Een andere wensouder gaf aan dat de duur van de adoptieprocedure een probleem is bij veel van dit soort praktische problemen: "dat geldt voor heel veel dingen (...). Zolang die adoptieprocedure niet rond is, kan je ook het kind niet op je eigen zorgverzekering zetten, want het is jouw kind niet".

Naast bovengenoemde praktische problemen waar men tegenaan liep, werd in de vragenlijst ook expliciet de emotionele gevolgen hiervan benoemd (zoals ook weergegeven in Figuur 5.4). Niet alleen is het een heel gedoe om alles administratief op orde te krijgen en kan dit stressvol zijn, ook voelt het voor de wensouders erg onprettig dat zij "afhankelijk zijn van de draagmoeder". Bovendien is het onprettig dat zij "niet erkend worden" als de juridisch ouders van hun kind. Een van de draagmoeders noemde dat het "voor de wensouder vervelend is" dat het kind de naam van de draagmoeder en haar echtgenoot draagt. Wensouders noemen een gevolg hiervan: "In principe is ons kind in die periode zelfs nog erfgenaam van de draagmoeder en man. Dat voelt niet goed."

Figuur 5.4

Wensouders en draagmoeders over problemen waar zij tegenaan zijn gelopen in de periode dat draagmoeder/-ouders nog ouderlijke rechten uitoefenen, terwijl kind al bij wensouders woont.

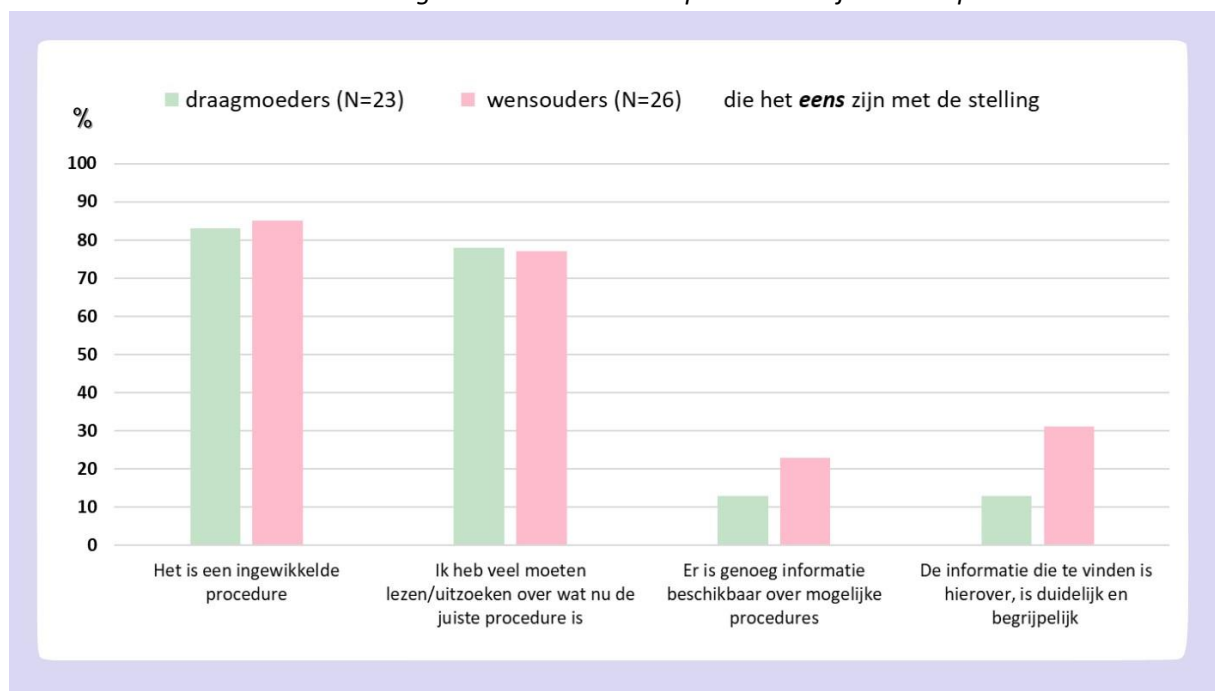
In de vragenlijst is ook een vraag opgenomen over problemen bij aankomst in Nederland in het geval van buitenlandse trajecten. Wensouders met een draagmoeder uit de VS gaven hierbij aan dat ze tegen de volgende problemen aanliepen: het regelen van legitimatie voor het kind, het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit, de inschrijving bij de gemeente, goedkeuring van het verblijf door de IND, vaccinaties, en verzekeringen.

5.3.2 Evaluatie van wet- en regelgeving

In de vragenlijst zijn aan zowel wensouders als draagmoeders vragen gesteld over de complexiteit van de juridische procedures omtrent draagmoederschap. Zoals weergegeven in Figuur 5.5 vindt de meerderheid van alle betrokkenen dit een ingewikkelde procedure. Draagmoeders en wensouders geven bovendien aan dat ze veel hebben moeten uitzoeken over de procedure, waarbij de meesten vinden dat er onvoldoende informatie beschikbaar is. De informatie die er wel is, wordt bovendien door slechts een minderheid als duidelijk en begrijpelijk beoordeeld. Juist omdat we, op basis van reacties in de vragenlijst en via gesprekken met deelnemers, het vermoeden hebben dat de steekproef bestaat uit een goed juridisch geïnformeerde groep, is dit opvallend. Het probleem wat betreft de toegankelijkheid en begrijpelijkheid van informatie kan in de hele doelgroep mogelijk dus nog groter zijn dan hier weergegeven.

Figuur 5.5

Evaluatie van wensouders en draagmoeders over de complexiteit van juridische procedures.

Bijna alle wensouders (N=26, 100%) en draagmoeders (N=21, 91%) waren van mening dat de juridische regeling om ouderlijke rechten over te dragen aan wensouders moet veranderen. Via een open vraag hebben zij toelichting gegeven over wat zij graag anders zouden willen zien. De hoofdpunten die hierbij genoemd werden, zijn weergegeven in Figuur 5.6. In de interviews werden deze zelfde punten genoemd door betrokkenen.

Door zowel wensouders als draagmoeders werd het vaakst genoemd dat juridisch ouderschap en gezag *sneller* bij de wensouders terecht moet komen. Daarbij werd ten eerste genoemd dat de procedures nu erg lang duren. Een van de draagmoeders illustreerde: “Zeven maanden geleden is de baby geboren en alles is nu pas bijna rond. En dat noemen ze snel”. Daarbij was ook de verzorgingstermijn die de Raad voor de Kinderbescherming in acht neemt een thema dat regelmatig terugkwam. Veel deelnemers, zowel wensouders als draagmoeders, spraken expliciet de wens uit dat juridisch ouderschap en gezag bij voorkeur vóór de geboorte van het kind geregeld moet kunnen worden. Enkele deelnemers benoemden hierbij expliciet dat het wenselijk is om dit voorstel uit het rapport van de Staatscommissie Herijking ouderschap over te nemen.²³⁶ De deelnemers lichtten bovendien toe dat dit “veel onzekerheid zou wegnemen” en dat dit belangrijk is om alle partijen “zo goed mogelijk te beschermen; zowel de wensouders als de draagmoeder, haar partner en kinderen, en natuurlijk het kindje”. Een van de wensouders gaf het voorbeeld dat “als een draagmoeder zegt ‘ik wil het houden’ dan heb je als wensouders geen rechten”.²³⁷ Ten slotte noemen deelnemers ook dat praktische problemen die zijn besproken in de vorige paragraaf voorkomen kunnen worden wanneer juridisch ouderschap en gezag vanaf de geboorte bij de wensouders ligt. Een van de draagmoeders beschreef: “Dat zou hen ook recht moeten geven op verlof, kraamzorg en alle andere zaken die nodig zijn bij de zorg voor een pasgeborene”.

In lijn met de eerdere bevinding dat men de juridische procedure ingewikkeld vindt, is bovendien genoemd dat deze procedure eenvoudiger moet worden gemaakt. “Schrap ingewikkelde procedures”, aldus een van de wensouders. Hierbij worden verschillende facetten genoemd, zoals onbegrip voor de procedure wanneer het biologisch gezien om een eigen kind gaat (hoogtechnologische trajecten). Verschillende deelnemers beschrijven dat het “eenvoudiger moet kunnen als het een eigen kind betreft”. Procedures bij buitenlandse trajecten worden als dubbelop ervaren; zo geeft een van de wensouders aan dat het prettig zou zijn wanneer de uitspraak uit een ander land (in dit geval de VS) erkend zou worden en dat wensouders “niet óók nog in Nederland een dure en lange gang naar de rechtbank hoeven te maken”. Enkele deelnemers suggereren dat er een aparte procedure moet komen voor draagmoederschap. Een draagmoeder lichtte toe: “Nu volg je eigenlijk de juridische procedure voor adoptie/uit de ouderlijke macht ontzetten; terwijl ik als draagmoeder nooit ouder ben geweest”. Het eerdergenoemde punt dat de Raad een verzorgingstermijn van een jaar hanteert voor de adoptie wordt hier ook als niet passend gezien. Bovendien zijn er vragen over de rol van de Raad voor de Kinderbescherming, zoals hiervoor besproken is onder paragraaf 5.2.3.

Met name onder de draagmoeders (maar ook genoemd door een wensouder) is in de vragenlijst ook een bezwaar geuit richting de manier waarop zij afstand moeten doen van het kind. Zij uitten de wens dat er “beter taalgebruik komt voor de afstandsprocedure in het geval van draagmoederschap”. Zij gaven aan dat ze moesten ondertekenen dat ze niet voor het kind konden (of wilden) zorgen, wat ze niet passend en bovendien kwetsend vinden. Een draagmoeder illustreerde: “Er moest staan dat ik

²³⁶ Staatscommissie Herijking ouderschap 2016.

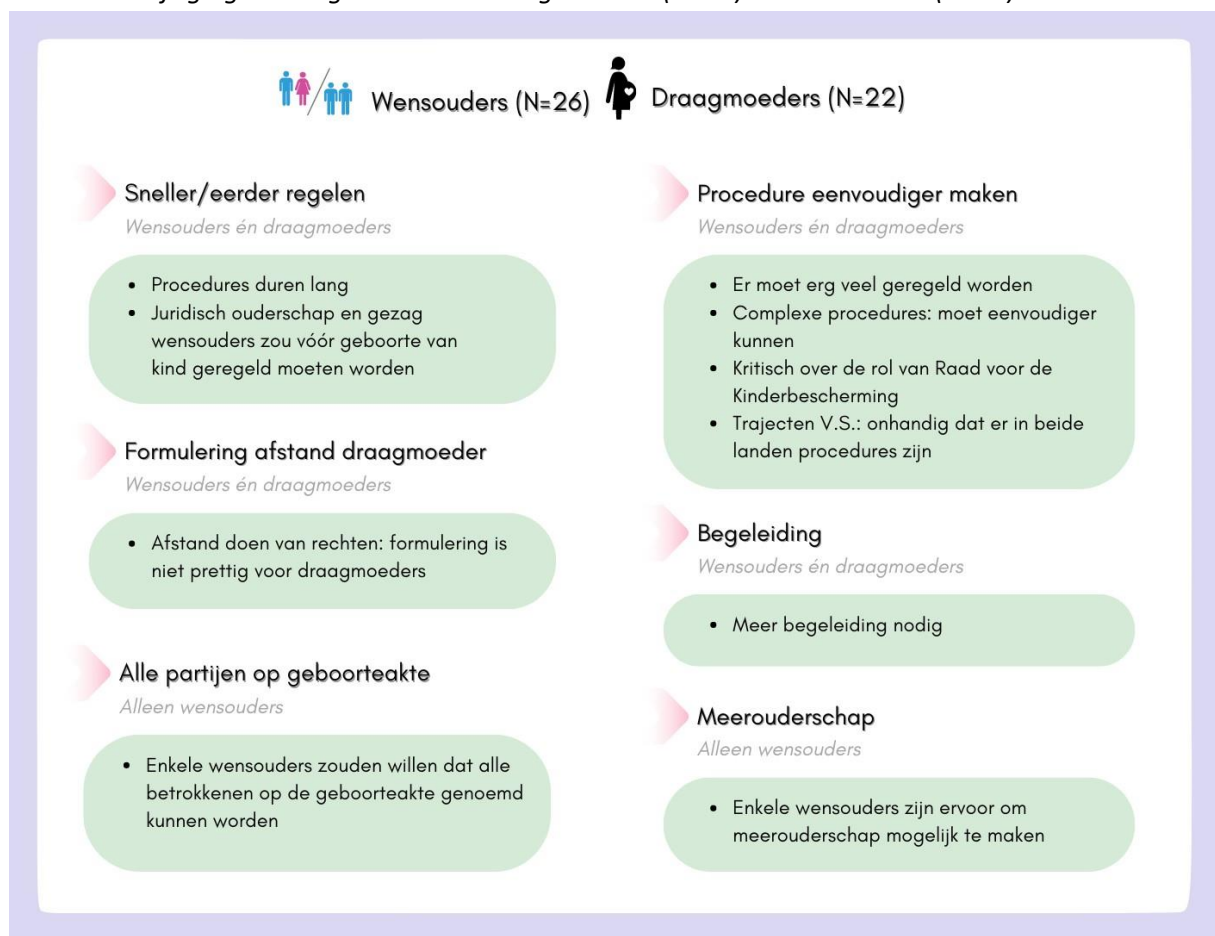
²³⁷ De bescherming van partijen wordt in dit rapport uitgebreider beschreven in Hoofdstuk 6.

geen moeder voor het kind kon/wou zijn, wat zelfs in de best mogelijke bewoordingen toch pijnlijk is". Aansluitend bij het eerdere argument om de juridische procedure te vereenvoudigen, stelden sommige deelnemers voor om een aparte procedure op te stellen voor draagmoederschapstrajecten, waarbij een passendere formulering kan worden gebruikt over het afstand doen. Ook in de interviews kwam uitgebreid ter sprake dat veel draagmoeders de 'afstandsverklaring' pijnlijk vinden.

Verder waren er een aantal suggesties die wat beperkter genoemd werden, mogelijk omdat de eerdergenoemde verbeterpunten het meest urgent gevoeld worden. Een eerste punt was dat er meer begeleiding wenselijk is. Dit aspect is reeds besproken in Hoofdstuk 4 maar werd dus ook hier expliciet genoemd door deelnemers. Ten slotte waren er nog twee suggesties die alleen de wensouders deden: ten eerste dat alle betrokkenen op de geboorteakte van het kind mogen staan in plaats van alleen de draagmoeder/-ouders; en ten tweede dat meerouderschap mogelijk gemaakt moet worden. Het is niet duidelijk of dit laatste punt genoemd wordt omdat meerouderschap ook daadwerkelijk wenselijk is, of omdat wensouders hierdoor sneller zouden beschikken over juridisch ouderschap en gezag – zij het samen met de draagmoeder.

Figuur 5.6

Gewenste wijzigingen voorgesteld door draagmoeders (N=22) en wensouders (N=26).

5.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is besproken welke juridische procedures gevolgd zijn om de wensouders juridisch ouders te laten worden (onderzoeksvraag 3a). Zowel voor binnenlandse als buitenlandse trajecten is gebruik gemaakt van een veelheid aan juridische wegen om ouderschap en gezag juridisch over te dragen aan de wensouders. Ook is gebleken dat dit traject lang kan duren. De binnenlandse trajecten duren gemiddeld negen maanden, maar er zijn grote verschillen in tijdsduur. De buitenlandse trajecten duren gemiddeld 20 maanden en dus een stuk langer dan de binnenlandse trajecten. Ook hier zijn grote verschillen te zien in de duur van de procedures.

Binnenlandse trajecten

Voor de binnenlandse routes lijkt over het algemeen overeenstemming te zijn gevonden over de toepasbaarheid van wettelijke regelingen op draagmoederschapstrajecten. Het laatste punt waar nog enige onduidelijkheid over lijkt te zijn betreft de verzorgingstermijn van een jaar die geldt voor adoptie. Dat geldt niet zozeer voor de rechtspraak, daarin wordt inmiddels vrijwel standaard voorbijgegaan aan die verzorgingstermijn, maar wel ten aanzien van de Raad voor de Kinderbescherming die zich op het standpunt stelt dat de termijn van een jaar in draagmoederschapszaken wel gehandhaafd moet worden. In meer algemene zin blijkt er in de rechtspraktijk discussie te bestaan over het al dan niet verplicht overleggen van een DNA-onderzoek. Sommige rechters beslissen pas nadat zij de uitslag van een DNA-onderzoek hebben ontvangen, anderen vinden DNA-onderzoek niet in alle zaken nodig. Medewerkers van de Rechtspraak die standaard een DNA-onderzoek willen, wijzen erop dat de daadwerkelijke genetische verwantschap niet altijd overeenkomt met wat partijen aanvoeren, of dachten. Aan de andere kant staan medewerkers van de Rechtspraak die wijzen op het gelijkheidsargument; van personen die op de natuurlijke wijze een kind krijgen weten we ook niet altijd zeker dat de gestelde ouder inderdaad de biologische ouder is.

Buitenlandse trajecten

Waar het gaat om buitenlandse trajecten is er veel meer onduidelijkheid over de toepasbaarheid van wettelijke regelingen. Die onduidelijkheid begint al bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, die in sommige steden wel, en in andere steden niet toestaat dat het kind dat in het buitenland met de hulp van een draagmoeder wordt geboren vóór de conceptie wordt erkend door een van de wensouders. Ook wordt veelal aan de erkenning de voorwaarde verbonden dat de erkenner genetisch ouder is van het kind, terwijl dat vereiste helemaal niet voortvloeit uit de wet. Als een erkenning in Nederland wel lukt, is het vervolgens de vraag hoe die erkenning zich dan verhoudt tot eventuele beslissingen over het ouderschap door buitenlandse rechters.

Een volgend discussiepunt betreft de vraag hoe omgegaan moet worden met buitenlandse geboorteaktes waarop beide wensouders als ouder staan vermeld. Lange tijd werd gesteld dat dergelijke geboorteaktes in strijd zijn met de openbare orde omdat de geboortemoeder niet op de akte stond. Inmiddels worden dergelijke aktes in de rechtspraak toch voor erkenning vatbaar geacht, als maar door het kind kan worden achterhaald wie de draagmoeder was. Rechters oordelen dan ook soms dat de ambtenaar van de burgerlijke stand deze geboorteakte gewoon in moest schrijven, inclusief eventuele vervolgbeslissingen. De ambtenaar van de burgerlijke stand geeft evenwel aan dat hij de gegevens die op de oorspronkelijke geboorteakte staan moet opnemen. De patstelling die hierdoor ontstaan is, wordt nu opgelost door het erkennen van de akte, zonder daaraan ook een bevel

te verbinden om de geboorteakte op te nemen in de registers van de burgerlijke stand. Het kind komt in die gevallen alleen in de BRP te staan.

Reflectie door betrokkenen

Als aanvulling op onderzoeksvraag 5 over het verloop van trajecten (grotendeels besproken in Hoofdstuk 4) kwam in het huidige hoofdstuk ook naar voren dat de meeste wensouders praktische problemen ervaren in deze periode waarin de draagmoeder de ouderlijke rechten uitoefent over het kind. Denk hierbij aan de benodigde toestemming van de draagmoeder met gezag wanneer het gezin op vakantie wil, of als wensouders een paspoort willen aanvragen voor het kind. Ook administratieve zaken zoals het regelen van kinderbijslag was onhandig, dit wordt vaak gestort op rekening van de draagmoeder. Ook staat het kind soms nog bij haar ingeschreven, waardoor officiële post voor het kind op het verkeerde adres aankomt. Andere problemen waren o.a. het regelen van een zorgverzekering voor het kind en zorgverlof voor de wensouders aanvragen. Hoewel de meeste wensouders in dit onderzoek aangeven dat er geen grote problemen waren geweest, kwam dit ook doordat er geen medisch noodgeval was geweest en omdat er vanuit de omgeving niet altijd gevraagd wordt of de wensouders wel juridisch ouder zijn. Het is denkbaar dat andere wensouders wel tegen grotere problemen aanlopen in deze periode. Daarbij noemden wensouders ook dat dit emotionele gevolgen heeft, omdat ze voor zoveel praktische en administratieve zaken afhankelijk blijven van de draagmoeder. Ook het feit dat de kinderen de achternaam van de draagmoeder nog dragen, voelt vervelend.

Zowel met professionals als met ervaringsdeskundigen is bovendien gereflecteerd op de wet- en regelgeving t.a.v. draagmoederschap (onderdeel van onderzoeksvraag 7). Professionals noemen vooral als knelpunt dat er geen regelgeving is voor draagmoederschapstrajecten, wensouders en draagmoeders reflecteerden op de procedures die zij hadden moeten volgen om juridisch ouderschap en gezag bij de wensouders te leggen. De meerderheid van hen vond dit een ingewikkelde procedure, waar ze veel informatie voor moesten opzoeken die niet altijd beschikbaar is. Er is onder wensouders en draagmoeders de behoefte om de procedures sneller en makkelijker te laten verlopen, waarbij wederom de verzorgingstermijn die de Raad hanteert ter sprake kwam. Draagmoeders (en wensouders namens hen) noemden vooral dat de procedure van gezagsbeëindiging niet past bij de situatie van draagmoederschap en zelfs als kwetsend wordt ervaren.

Hoofdstuk 6

Bescherming

Kartica van der Zon,
Anne Klootwijk & Daisy Smeets

Hoofdstuk 6: Bescherming van betrokkenen

6.1 Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk is stilgestaan bij het ontbreken van een wettelijke regeling voor draagmoederschap in Nederland. Dat heeft niet alleen gevolgen voor het traject dat moet worden doorlopen om het juridisch ouderschap bij de wensouders neer te leggen, maar ook voor de bescherming van betrokkenen. In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe het onder de huidige omstandigheden gesteld is met de bescherming van draagmoeders, wensouders en kinderen die zijn geboren via draagmoederschapstrajecten (onderzoeksvraag 6).

In nationale wet- en regelgeving is niet duidelijk vastgelegd welke bescherming wensouders, draagmoeders en kinderen toekomt; wel kunnen zij verschillende rechten ontleen aan (internationale) bronnen en regelingen. In dit hoofdstuk zullen we eerst ingaan op de fundamentele rechten die een rol spelen bij een draagmoederschapstraject, waarmee een antwoord wordt gegeven op onderzoeksvraag 6a: Welke regelingen ter bescherming van de draagmoeder, wensouders en kind kunnen worden onderscheiden en wanneer zijn deze van toepassing? Vervolgens wordt ingegaan op de ervaringen van wensouders en draagmoeders die deelnamen aan het praktijkonderzoek. Ook zal worden besproken hoe de geïnterviewde professionals de huidige bescherming van de betrokkenen bij draagmoederschap zien. Deze informatie is relevant voor onderzoeksvraag 6b: Hoe ervaren en evalueren professionals, wensouders en draagmoeders verschillende aspecten van deze bescherming?

6.2 Bescherming van draagmoeders

6.2.1 Rechten van draagmoeders

Zelfbeschikkingsrecht

In artikel 1 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens staat de bescherming van de menselijke waardigheid centraal. Die menselijke waardigheid wordt ook wel gezien als de basis van alle mensenrechten. Het recht houdt onder meer in dat iedereen het recht heeft om zelfstandig keuzes te maken over zijn eigen lichaam en leven. Dit wordt ook wel het zelfbeschikkingsrecht genoemd.²³⁸ Dit zelfbeschikkingsrecht, of het recht op persoonlijke autonomie, is (veelal impliciet) terug te vinden in verschillende mensenrechtenverdragen.

Bij draagmoederschapstrajecten speelt het zelfbeschikkingsrecht van draagmoeders op meerdere momenten een rol. Dit begint al bij de keuze om een kind te dragen en te baren (in dit geval voor een ander), ook wel de reproductieve vrijheid genoemd.²³⁹ Zo heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), onder verwijzing naar het recht op persoonlijke autonomie, bepaald dat de keuze om wel of juist geen kind te krijgen²⁴⁰ beschermd moet worden als onderdeel van het privéleven uit

²³⁸ Wuyts 2023.

²³⁹ Sinanaj 2021, p. 264.

²⁴⁰ Dit recht ziet nadrukkelijk op de keuzevrijheid. Het recht op een kind *an sich* bestaat niet.

artikel 8 EVRM.²⁴¹ Ook artikel 16 van het VN-Vrouwenverdrag bepaalt dat vrouwen het recht hebben om te beslissen of en hoeveel kinderen zij willen krijgen. Hoewel deze bepalingen uit lijken te gaan van de situatie waarin iemand deze keuze ten opzichte van zichzelf maakt, is verdedigbaar dat ze ook van toepassing zijn als het gaat om draagmoedersconstructies. De kern van het zelfbeschikkingsrecht is immers dat je zelf mag bepalen wat je met je eigen leven en lichaam doet. In dit verband wordt zowel in het Vrouwenverdrag als in de wetenschappelijke literatuur benadrukt dat deze keuze goed geïnformeerd en – mede daardoor – geheel vrijwillig moet worden gemaakt wordt door de draagmoeder.²⁴² Als de draagmoeder niet vrijwillig of zelfstandig besluit om draagmoeder te worden, of als zij bijvoorbeeld niet goed geïnformeerd wordt over het psychologische aspect van het afstaan van een kind of gezondheidsrisico's bij de zwangerschap, kan sprake zijn van uitbuiting, waarover later meer.²⁴³

Ook na de aanvankelijke keuze om draagmoeder te worden speelt het zelfbeschikkingsrecht een rol. Zo komt het voor dat wensouders met de draagmoeder afspraken (willen) maken over het gedrag en de leefwijze van de draagmoeder gedurende de zwangerschap. Het maken van deze afspraken kan een inbreuk maken op het recht van de draagmoeder om zelf te bepalen over haar lijf en leven. De Staatscommissie Herijking ouderschap benoemt dat deze afspraken over het gedrag van de draagmoeder in beginsel juridisch afdwingbaar kunnen zijn, al is het nog maar de vraag of de rechter gevolgen verbindt aan het niet nakomen van dergelijke afspraken en, zo ja, welke gevolgen dat dan zijn.²⁴⁴ De vraag rijst dan ook hoe de afdwingbaarheid van afspraken over bijvoorbeeld het dieet of aanvullende begeleiding van de draagmoeder tijdens de zwangerschap zich verhoudt tot haar recht op persoonlijke autonomie.²⁴⁵ Zo stelt de *European Society of Human Reproduction and Embryology* anders dan de Staatscommissie, dat het juridisch afdwingen van bepaald gedrag van de draagmoeder tijdens de zwangerschap niet mogelijk is.²⁴⁶

Voorts komt het zelfbeschikkingsrecht van de draagmoeder om de hoek kijken bij de beslissing om de zwangerschap te voldragen of om deze juist te beëindigen. Zo kan het bijvoorbeeld voorkomen dat tijdens de zwangerschap blijkt dat het kindje zwaar gehandicapt ter wereld zal komen. Het is dan allereerst aan de draagmoeder om te bepalen of zij de zwangerschap wil voortzetten, zo volgt uit de jurisprudentie van het EHRM. Hoewel het EHRM geen uitspraken heeft gedaan in zaken over abortus in de context van draagmoederschap, heeft het Hof zich wel uitgesproken over het recht van de biologische vader om een abortus te kunnen tegenhouden. In deze zaak overwoog het Hof dat de rechten van de zwangere vrouw vooropgesteld moeten worden; zij is namelijk in de eerste plaats betrokken is bij de zwangerschap en het al dan niet voortzetten daarvan, niet de biologische vader.²⁴⁷ In andere woorden: het Hof is van oordeel dat de biologische vader c.q. de partner van de zwangere vrouw geen abortus kan tegenhouden met een beroep op artikel 8 EVRM. Het zelfbeschikkingsrecht van de zwangere vrouw en haar recht op lichamelijke integriteit en bescherming van haar persoonlijke

²⁴¹ EHRM 10 april 2007, nr. 6339/05 (*Evans/Verenigd Koninkrijk*), par. 71; EHRM 22 januari 2008, nr. 43546/02 (*E.B./Frankrijk*), par. 43.

²⁴² Achmad 2018, p. 69-70; Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 127 en 265; ESHRE 2005, p. 2705.

²⁴³ HCCH 2012, p. 26-27.

²⁴⁴ Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 467.

²⁴⁵ Achmad 2018, p. 312; Van Beers & Bosch 2021.

²⁴⁶ ESHRE 2005, p. 2707.

²⁴⁷ EHRM 5 september 2002, nr. 50490/00 (*Boso/Italië*), par. 2; ECRM 13 mei 1980, nr. 8416/79 (*Paton/Verenigd Koninkrijk*), par. 27; ECRM 19 mei 1992, nr. 17004/90 (*H./Noorwegen*), par. 4.

levenssfeer staan voorop bij de keuze tot abortus.²⁴⁸ Deze redenatie kan analoog toegepast worden op de situatie waarin wensouders het oneens zouden zijn met de keuze van de draagmoeder om de zwangerschap te beëindigen. Over de omgekeerde situatie waarin de zwangere geen abortus wenst, maar de biologische vader wel, is tot op heden geen Straatsburgse jurisprudentie bekend. Gelet op het belang dat in abortuszaken wordt toegekend aan het recht op persoonlijke autonomie en lichamelijke integriteit van de zwangere vrouw ten opzichte van het recht op privé- en familielevens van de biologische vader, is het aannemelijk dat de wensouders ook geen abortus kunnen afdwingen met een beroep op artikel 8 EVRM, bijvoorbeeld wanneer blijkt dat het ongebooren kind ernstig gehandicapt ter wereld zal komen.²⁴⁹

Nadat de draagmoeder is bevallen, moet het overdragen van de baby aan de wensouders een eigen keuze van de draagmoeder zijn. Dat geldt allereerst omdat juist de vrijwillige overdracht van het kind aan de wensouders cruciaal is voor het onderscheid tussen draagmoederschap en kinderkoop (zie hierover verder paragraaf 6.4.1).²⁵⁰ Daarnaast volgt dit uiteraard ook uit het zelfbeschikkingsrecht van de draagmoeder. Hoewel het EHRM nog nooit een zaak voorgelegd heeft gekregen waarin het ging over de overdracht van een kind dat is geboren met hulp van een draagmoeder, kan wel naar andere zaken worden gekeken. Zo is met betrekking tot adoptie heel duidelijk geoordeeld door het Europese Hof dat staten verplicht zijn om na te gaan dat een moeder die haar kind afstaat, goed geïnformeerd is en dat de procedure waarin zij toestemming geeft voor het afstaan van het kind met voldoende waarborgen is omkleed.²⁵¹ Datzelfde volgt ook uit artikel 21 van het IVRK waarin staat dat de betrokken personen op geïnformeerde wijze toestemming moeten geven voor de adoptie, eventueel na het doorlopen van begeleiding of counseling.²⁵²

Recht op bescherming van het privé- en familielevens

Zodra een vrouw bevalt van haar kind, ontstaat er automatisch familielevens tussen haar en haar kind.²⁵³ Dat familielevens moet door de staat worden beschermd, zo staat in artikel 8 EVRM. Tussen een draagmoeder en het kind ontstaat dus ook familielevens, ondanks dat de draagmoeder niet de intentie heeft het kind op te voeden. Uit jurisprudentie van het EHRM over adoptiezaken lijkt te volgen dat het familielevens tussen de geboortemoeder en het kind kan worden doorbroken op het moment dat de geboortemoeder haar kind onherroepelijk heeft afgestaan ter adoptie.²⁵⁴ Op welk moment het familielevens tussen de draagmoeder en het kind precies wordt doorbroken is evenwel niet helemaal duidelijk. Zoals in het vorige hoofdstuk is gebleken kan er immers lange tijd zitten tussen de feitelijke overdracht van het kind en de juridische overdracht van het ouderschap.²⁵⁵ Het verbreken van het

²⁴⁸ Achmad 2018, p. 314.

²⁴⁹ Zie ook Achmad 2018, p. 315.

²⁵⁰ Zie daarover verder par 6.4, de bescherming van de rechten van het kind.

²⁵¹ O'Halloran 2021, p. 144; Koffeman 2016, p. 40; EHRM 13 januari 2009, appl. nr. 33932/06 (*Todorova/Italië*), par. 82; EHRM 10 januari 2008, appl.nr. 36991/04 (*Kearns/Frankrijk*), par. 91-92. Zie ook artikel 21 (a) IVRK en artikel 3 (1) (iii) van het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, prostitutie en pornografie bij het IVRK.

²⁵² Artikel 21 sub a IVRK.

²⁵³ EHRM 21 juni 1988, appl. nr. 10730/84 (*Berrehab/Nederland*), par. 21 en EHRM 13 juni 1979, appl. nr. 6833/74 (*Marckx/België*), par. 31.

²⁵⁴ Koffeman 2016, p. 38; EHRM 5 juni 2014, appl. nr. 31021/08 (*I.S./Duitsland*), par. 68.

²⁵⁵ Zie ook de Staatscommissie Herijking ouderschap die uit de jurisprudentie van het EHRM afleidt dat het familielevens tussen draagmoeders en de kinderen die zij voor een ander gedragen en gebaard hebben beëindigd

familielevens tussen de draagmoeder en het kind neemt daarnaast niet weg dat de draagmoeder mogelijk nog wel een beroep zou kunnen doen op haar recht op bescherming van het privéleven ten opzichte van het kind. Volgens het EHRM vormt het biologisch moederschap namelijk een belangrijk onderdeel van de persoonlijke identiteit van geboortemoeders, ook nadat zij hun kinderen ter adoptie hebben afgestaan.²⁵⁶ Mogelijk geldt dit ook voor genetisch aan het kind verwante draagmoeders. Niet duidelijk is of ook draagmoeders die geen genetische band met het kind hebben, een beroep zouden kunnen doen op het recht op respect voor hun privéleven ten opzichte van het kind.

Recht op bescherming tegen uitbuiting en mensenhandel

Hierboven werd al besproken dat als de draagmoeder niet zelfstandig en goed geïnformeerd beslissingen kan nemen, er sprake kan zijn van uitbuiting. In de literatuur over (internationaal commercieel) draagmoederschap wordt in dit kader ook wel gesproken over het risico van commodificatie van draagmoeders (en kinderen).²⁵⁷ Daarmee wordt bedoeld dat als de draagmoeder beperkt wordt in het maken van beslissingen over haar eigen lijf en leven, zij hoofdzakelijk wordt beschouwd als een middel om de kinderwens van wensouders te verwezenlijken. Dat is in strijd met het zelfbeschikkingsrecht en de intrinsieke waardigheid van draagmoeders.²⁵⁸ Het risico op uitbuiting is met name groot bij draagmoeders in economisch of anderszins kwetsbare omstandigheden, wat de vraag oproept in hoeverre er, gelet op deze kwetsbaarheid en omstandigheden, daadwerkelijk gesproken kan worden van een vrijwillige en geïnformeerde keuze om draagmoeder te worden.²⁵⁹ De mate van vrijwilligheid waarmee deze keuze wordt gemaakt is een van de drie factoren die volgens de Nationaal Rapporteur Mensenhandel moeten worden bezien om te bepalen of er sprake is van vrijwillig of gedwongen draagmoederschap. De twee overige factoren zijn het bestaan van een mogelijkheid om terug te komen op de beslissing om draagmoeder te worden en de vrijheid die de draagmoeder al dan niet heeft om haar zwangerschap naar eigen inzicht in te vullen.²⁶⁰ Onder bepaalde omstandigheden kan gedwongen draagmoederschap ook kwalificeren als mensenhandel in de zin van artikel 273f Sr.²⁶¹ In dit verband verplicht artikel 5 van het Verdrag van de Raad van Europa inzake bestrijding van mensenhandel lidstaten, waaronder Nederland, om maatregelen te nemen ter preventie en bestrijding van mensenhandel.

wordt op het moment dat de ouderschapsband is doorbroken en de draagmoeder het kind vrijwillig overdraagt aan de wensouders, zie Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 262.

²⁵⁶ EHRM 5 juni 2014, appl. nr. 31021/08 (*I.S./Duitsland*), par. 69.

²⁵⁷ Zie Sinanaj 2021, p. 284; Achmad 2018, p. 70, 313; Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 127.

²⁵⁸ Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2012, p. 20.

²⁵⁹ Smolin & de Boer-Buquicchio 2024; Van Beers & Bosch 2021, p. 3176; Achmad 2018, p. 66-67; Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 124. Zie ook Kneebone et al, 2022; Shanyun 2022; Attawet et al. 2022 en Smietana et al. 2021.

²⁶⁰ Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2012, p. 19-20.

²⁶¹ Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2012, p. 20.

Professionals over de bescherming van draagmoeders

Aan professionals is de vraag gesteld op welke manieren draagmoeders op dit moment beschermd worden om binnen het draagmoederschapstraject zelfstandig keuzes te maken. Hierop werd door verschillende professionals een onderscheid gemaakt tussen hoogtechnologische en laagtechnologische trajecten en tussen binnenlandse en buitenlandse trajecten. Met betrekking tot de keuze om draagmoeder te worden en de screening van draagmoeders benoemde een counselor dat bij hoogtechnologisch draagmoederschap de toetsing vooraf heel erg streng is: "Er wordt heel erg op gehamerd, zijn je financiën op orde, heb je schulden, et cetera, zodat je niet in een bepaalde afhankelijkheidspositie belandt". Verschillende professionals wezen ook op de beschermende werking die uitgaat van de verplichte psychosociale en medische counseling van de draagmoeder voorafgaand aan een hoogtechnologisch draagmoederschapstraject. Daarbij benoemden zij dat artsen het traject niet zullen laten starten als ze er geen goed gevoel bij hebben. Zo vertelde een advocaat: "Je wordt psychosociaal helemaal begeleid, medisch helemaal begeleid, verzekeringen, alles moet geregeld zijn. Er is een psycholoog geregeld en een onafhankelijk advocaat. (...). Op heel veel momenten wordt er voor de draagmoeder gezorgd en dan kan ze ook hulp inroepen en de artsen zeggen ook gewoon: we starten niet als dit niet allemaal klopt. Dat is hier nu ook bij het VUMC en Nij Geertgen."²⁶² Dit beeld kwam ook naar voren in een studie van Dermout en collega's, waarin beschreven werd hoe zorgvuldig de screening bij Nederlandse hoogtechnologische trajecten is. Het kwam in de periode 1997-2004 enkele keren voor dat er vermoedens waren dat draagmoeders onder druk gezet werden, wat leidde tot een 'afwijzing' om het traject te starten.²⁶³

Volgens de advocaten worden ook Amerikaanse en Canadese draagmoeders goed beschermd. "Met name in Amerika", aldus een van de advocaten. "Dat zijn geen zielige vrouwen die het voor het geld doen. Daar worden ze namelijk door de grote bureaus ook op afgekeurd." Ook een van de counselors gaf aan dat "die agencies allemaal checks hebben. De draagmoeder mag geen schulden hebben, haar eigen gezin moet compleet zijn, eerdere zwangerschappen moeten probleemloos zijn verlopen. Het grootste deel van de draagmoeders die zich aanmeldt bij agencies wordt afgewezen". Een van de advocaten gaf echter aan wel eens een Canadees contract gezien te hebben waar ze erg boos van werd: "Daar stond dat als de wensouders een abortus wensten en de draagmoeder deed dat niet, de draagmoeder de zwangerschap wel mocht uitdragen, maar dat ze dan verder ook geen vergoeding meer kreeg, ook niet voor de kosten van de zwangerschap. De wensouders hadden dan geen verplichtingen meer ten opzichte van het kind. Daar valt je mond van open".

²⁶² In het Modelreglement Embryowet, een praktische richtlijn voor de medische sector waarin de procedure en vereisten rondom o.a. hoogtechnologisch draagmoederschap beschreven worden, worden verschillende voorwaarden gegeven waaraan moet worden voldaan om een hoogtechnologisch draagmoederschapstraject te kunnen starten. Ten aanzien van de draagmoeder wordt uitdrukkelijk genoemd dat zij de beslissing om draagmoeder te worden, vrijwillig en weloverwogen moet hebben genomen en dat wensouders haar ten hoogste "een onkostenvergoeding die de werkelijk gemaakte kosten dekt" mogen betalen (par. 4.5). In de psychosociale counseling wordt in dit verband expliciet aandacht besteed aan de "vrijwilligheid, de onbaatzuchtigheid en de belangeloosheid" van de draagmoeder. Ook moeten de behandelend psycholoog en gynaecoloog met de draagmoeder spreken over de medische en psychosociale risico's van het traject. Dit tezamen kan dienen als waarborg voor de geïnformeerde en vrijwillige toestemming van de moeder. Nu de psychosociaal counselor onderdeel uitmaakt van het team die de beslissing neemt om het traject al dan niet te starten, is het aannemelijk dat eventuele twijfels omtrent de vrijwilligheid van de draagmoeder in dat team overlegd worden alvorens met het traject te beginnen.

²⁶³ Dermout et al. 2010

Een aantal professionals gaf aan dat dit anders is als het gaat over Nederlandse draagmoeders in een laagtechnologisch traject. Zoals besproken in Hoofdstuk 4 is daar geen sprake van verplichte (psychologische) counseling of van bepaalde vereisten waaraan moet worden voldaan voordat het draagmoederschapstraject gestart wordt. Een andere professional noemde dat er bij laagtechnologisch draagmoederschap “veel minder een vinger aan de pols wordt gehouden, en dat veel kwetsbare vrouwen misschien zijn om te praten”. Deze professional beschrijft dat dit soort situaties boven water komen wanneer mensen uit de omgeving van een vrouw die al zwanger is voor wensouders aan de bel trekken, omdat zij ongerust zijn over de situatie. Maar als niemand aan de bel trekt, blijft dit onder de radar. In die zin wordt de draagmoeder bij laagtechnologische trajecten minder goed beschermd om zelfstandig keuzes te maken. Hoe draagmoeders hier zelf in staan, komt in paragraaf 6.5 aan de orde.

6.3 Bescherming van wensouders

6.3.1 Rechten van wensouders

Recht op bescherming van het privé- en familieleven

De wens van de wensouders om een kind te krijgen, het te verzorgen en op te voeden is de drijvende factor achter draagmoederschapstrajecten. Die wens vormt als het ware de basis en het startschot voor het traject. In paragraaf 6.2 is besproken dat de keuze van de draagmoeder om al dan niet zwanger te worden binnen haar zelfbeschikkingsrecht valt en als onderdeel van haar privéleven beschermd wordt onder artikel 8 EVRM. Dat het krijgen van kinderen een vrije keuze moet zijn, betekent echter niet dat er ook een recht bestaat op het krijgen van kinderen. In verschillende uitspraken heeft het EHRM uitdrukkelijk bepaald en herhaald dat het recht op bescherming van familieleven uit artikel 8 EVRM niet inhoudt dat men het recht heeft om een gezin te stichten door bijvoorbeeld een kind te adopteren.²⁶⁴ Om aanspraak te kunnen maken op het recht op bescherming van het familieleven moet er immers al sprake zijn van een familie om te beschermen.²⁶⁵

Artikel 8 EVRM geeft wensouders dus geen recht op een kind. Dat neemt niet weg dat hun recht op privé- en familieleven op bepaalde momenten gedurende het draagmoederschapstraject een rol kan spelen. Hoewel het EHRM zich tot op heden niet uitgesproken heeft over de rechten van wensouders *gedurende* de zwangerschap van de draagmoeder, lijkt uit de eerder aangehaalde rechtspraak met betrekking tot abortus te kunnen worden afgeleid dat de rechten van de draagmoeder in beginsel lijken te prevaleren boven de rechten van de wensouders, bijvoorbeeld als het gaat om zwangerschapsbeëindiging. Toch kan wel uit deze jurisprudentie worden afgeleid dat de genetische ouder al voor de geboorte een beroep kan doen op zijn recht op bescherming van zijn privé- en familieleven. Wat dit recht echter concreet inhoudt gedurende de periode dat het kind nog niet geboren is, blijft nog onduidelijk.

Het EHRM heeft zich meer uitdrukkelijk uitgesproken over het recht op bescherming van het privé- en familieleven van wensouders nadat het kind is geboren. Deze rechtspraak is met name het resultaat van zaken die bij het EHRM zijn aangebracht door wensouders die met behulp van een buitenlandse

²⁶⁴ Koffeman 2016, p. 6, 37; EHRM 22 januari 2008, nr. 43546/02 (*E.B./Frankrijk*), par. 41; EHRM 17 januari 2015, nr. 25358/12 (*Paradiso en Campanelli/Italië*), par. 141.

²⁶⁵ EHRM 13 juni 1979, nr. 6833/74 (*Marckx/België*), par. 31.

draagmoeder een kind hebben gekregen. De behandelde klachten gaan bijna allemaal over het niet erkennen van een buitenlandse geboorteakte waarop ten minste één wensouder als juridisch ouder van het kind staat vermeld en/of over de onmogelijkheid om op een andere manier het juridisch ouderschap tussen de wensouder en het kind vast te laten stellen in het land waarin zij wonen. Daarnaast is het in vrijwel alle zaken zo dat de wensouders de kinderen al voor kortere of langere tijd opvoeden en verzorgen. Daarentegen is er niet altijd sprake van genetisch verwantschap tussen de kinderen en de wensouder(s). Deze beide punten spelen een belangrijke rol bij de beslissing of de voornoemde niet-erkenning van juridische ouderschapsbanden een schending van artikel 8 EVRM oplevert.²⁶⁶

Als wensouders bij het EHRM klagen dat hun recht op familielevens is geschonden, beoordeelt het Hof allereerst of er inderdaad sprake is van familielevens tussen de wensouders en het kind. Een genetische band tussen wensouder en kind vormt daarvoor een belangrijke aanwijzing volgens de rechtspraak van het EHRM, maar is op zichzelf onvoldoende. Er moeten aanvullende omstandigheden worden aangevoerd om aan te tonen dat er daadwerkelijk een nauwe persoonlijke band bestaat tussen de wensouders en het kind. Daarbij kijkt het Straatsburgse hof naar factoren als de feitelijke verzorging en opvoeding van kinderen door wensouders, hun samenleving en de duur en kwaliteit van de onderlinge (emotionele) banden.²⁶⁷ Vaak oordeelt het EHRM dat er wel sprake is van familielevens tussen wensouders en hun kinderen,²⁶⁸ maar dat het niet erkennen van de juridische ouderschapsband tussen wensouders en hun kinderen geen onrechtmatige inbreuk op het recht op familielevens van de wensouders vormt.²⁶⁹ De reden hiervoor is dat de wensouders in de praktijk ongestoord met de kinderen in gezinsverband kunnen samenlevens; volgens het EHRM staat het feit dat zij niet de juridische ouders van de kinderen zijn, daaraan niet in de weg. Dat zou dus anders kunnen zijn als het uitblijven van de vaststelling van juridische ouderschapsbanden wel tot verstoring van het feitelijke familielevens tussen wensouders en hun kind(eren) leidt, bijvoorbeeld wanneer wensouders en kinderen door niet-erkenning het risico lopen om van elkaar te worden gescheiden.²⁷⁰ Vooral nog heeft het EHRM zich over deze situatie nog niet uitgesproken.

Hoewel wensouders onder omstandigheden dus een beroep kunnen doen op hun recht op bescherming van het familielevens met betrekking tot de kinderen die zij met hulp van een draagmoeder hebben gekregen, strekt deze bescherming niet zo ver dat lidstaten altijd gehouden zijn om hun juridisch ouderschap ten opzichte van deze kinderen vast te stellen. Dit lijkt overigens anders wanneer de klacht wordt geformuleerd als zijnde een schending van het recht op bescherming van het privélevens van het kind (zie hierover paragraaf 6.4.1). Dat neemt niet weg dat als er sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking – en dus familielevens – tussen wensouder(s) en kind(eren), lidstaten verplicht zijn om te faciliteren dat betrokkenen deze banden verder kunnen ontwikkelen en het kind na diens geboorte zo snel mogelijk kan integreren in het gezin.²⁷¹

²⁶⁶ Fenton-Glynn 2021, p. 227. Zie hierover ook Cammu & Vonk 2024.

²⁶⁷ Fenton-Glynn 2021, p. 228; EHRM 24 januari 2017, appl. nr. 25358/12 (*Paradiso & Campanelli/Italië* – Grote Kamer), par. 151, 157; EHRM 18 mei 2021, appl. nr. 71552/17 (*Valdís Fjölnisdóttir et al./IJsland*), par. 60-62.

²⁶⁸ Zie voor een zaak waarin het Hof oordeelde dat geen sprake van van familielevens tussen de wensouders en het kind EHRM 24 januari 2017, appl.nr. 25358/12 (*Paradiso en Campanelli/Italië*).

²⁶⁹ Dat dit vaak anders is als het om het recht op familielevens van het kind gaat wordt besproken onder par. 6.4.

²⁷⁰ EHRM 26 juni 2014, appl. nr. 65192/11 (*Menesson/Frankrijk*), par. 92.

²⁷¹ Koffeman 2016, p. 6; EHRM 27 oktober 1994, appl. nr. 18535/91 (*Kroon et al./Nederland*), par. 32.

Professionals over bescherming van wensouders

Op de vraag of wensouders op dit moment voldoende beschermd worden in Nederland, is slechts beperkt met betrokkenen gesproken. Tijdens de interviews ging de aandacht meer uit naar de bescherming van de rechten van draagmoeders en kinderen. Desalniettemin zijn er enkele professionals die hier wat over te zeggen hadden. Daarbij kwam vooral de lange duur van juridische procedures naar voren. Een van de professionals beschreef: “het is voor de wensouders belastend want die hebben best wel een lange periode van onzekerheid.” Daarbij worden praktische voorbeelden gegeven die in hoofdstuk 5 ook aan de orde kwamen, bij de problemen die wensouders tegenkomen wanneer de draagmoeder nog de ouderlijke rechten uitoefent maar de wensouders het kind al opvoeden: “Hoe zit het met je verzekeringen? Kunnen ze een Nederlands paspoort krijgen? Hoe zit het met het gezag en alles wat daarmee samenhangt?” Verder zijn zoals gezegd geen concrete voorbeelden ter sprake gekomen, wat niet betekent dat die er niet zijn, maar het kan er mogelijk wel op duiden dat de bescherming van draagmoeders en kinderen hier voor de professionals meer prioriteit krijgt.

6.4 Bescherming van de rechten van het kind

In de voorgaande paragrafen is stilgestaan bij de bescherming van de partijen die de keuze hebben gemaakt om gezamenlijk een draagmoederschapstraject aan te gaan. Deze paragraaf zal zich toespitsen op de rechten en de bescherming van het kind dat als gevolg van deze keuze ter wereld komt. Afhankelijk van de mogelijkheden en voorkeuren van wensouders kan dit kind genetisch verwant zijn aan beide wensouders, aan één van hen of aan geen van hen. Het genetisch materiaal kan immers van de wensouders, de draagmoeder en/of van (voor de wensouders bekende dan wel onbekende) eicel- of spermadonoren afkomstig zijn. De diversiteit aan mogelijke afstammingsituaties maakt dat bepaalde rechten of belangen voor bepaalde groepen kinderen die zijn geboren via een draagmoederschapstraject een meer of juist minder grote rol spelen. In deze paragraaf gaan we hier nader op in.

6.4.1 Rechten van kinderen geboren met behulp van een draagmoeder

Het recht op nationaliteit, ouderlijke verzorging en opvoeding en behoud van identiteit

Vanaf het moment dat het kind geboren wordt, is het een drager van (mensen)rechten. Het Kinderrechtenverdrag (IVRK) is in dit verband bijzonder relevant, waarin het kind wordt erkend als subject (drager) van rechten. Dit verdrag bepaalt bijvoorbeeld dat bij alle beslissingen die een kind aangaan, het belang van het kind als een eerste overweging moet worden meegenomen.²⁷² Andere kinderrechten die in de context van draagmoederschap een rol spelen zijn het recht van het kind op een (geslachts-)naam en nationaliteit (artikel 7 lid 1 IVRK). Het recht op een nationaliteit is ook in andere internationale verdragen vastgelegd en moet het kind beschermen tegen staatloosheid en alle gevolgen van dien.²⁷³ Daarnaast bepaalt het Kinderrechtenverdrag dat kinderen het recht hebben om,

²⁷² Artikel 3 lid 1 IVRK.

²⁷³ Zie bijvoorbeeld artikel 24 lid 3 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, artikel 5 van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie en het Verdrag tot beperking der staatloosheid.

voor zover mogelijk, door hun ouders te worden verzorgd en opgevoed en hen vanaf de geboorte te kennen (artikel 7 lid 1 IVRK) en dat zij recht hebben op behoud van hun identiteit, waaronder ook wettelijk erkende familiebetrekkingen vallen (artikel 8 lid 1).²⁷⁴

Het recht op bescherming van het privé- en familieleven

Daarnaast hebben ook kinderen recht op bescherming tegen onrechtmatige inbreuken op hun privé- en familieleven, voortvloeiend uit artikel 8 EVRM. In beginsel ontstaat er door de geboorte familieleven tussen het kind en de draagmoeder.²⁷⁵ De Staatscommissie Herijking ouderschap maakt uit de overwegingen van het EHRM in *I.S./Duitsland* op dat dit familieleven tot een einde komt op het moment dat het ouderschap van de draagmoeder is beëindigd en zij het kind vrijwillig aan de wensouders heeft overgedragen.²⁷⁶ Vervolgens zullen de wensouders het kind gaan verzorgen en opvoeden en daardoor zal er doorgaans na verloop van tijd *de facto* familieleven tussen hen ontstaan, zoals besproken in paragraaf 6.3.1. Net zoals de wensouders heeft het kind recht op bescherming van dit familieleven, waarbij de lidstaat verplicht is om te waarborgen dat het kind zo snel mogelijk onderdeel kan worden van het gezin van diens wensouders en dat het kind de banden met diens wensouder(s) verder kan ontwikkelen.²⁷⁷ Dit sluit aan bij het recht van het kind om voor zover mogelijk diens ouders te kennen en door diens ouders te worden opgevoed uit artikel 7 lid 1 IVRK. De term 'ouders' in dit artikel verwijst niet alleen naar de genetische- en geboorteouders van het kind, maar ook naar de ouders die het kind daadwerkelijk opvoeden en verzorgen – de psychologische ouders.²⁷⁸ Voor een kind geboren met behulp van een draagmoeder werkt dit recht op verschillende manieren. Enerzijds heeft het kind het recht om te worden opgevoed door diens psychologische ouders, nu deze het kind doorgaans vanaf de geboorte zullen hebben verzorgd en opgevoed. Anderzijds heeft het kind, mede in verband met het recht op behoud van de identiteit uit artikel 8 lid 1 IVRK, het recht om naast de verzorgende ouders ook zijn of haar draagmoeder te kennen. Wanneer het kind genetisch afstamt van een ander dan de wensouder(s) en de draagmoeder, bijvoorbeeld omdat er een eicel- of spermadonor is gebruikt, heeft het kind dus ook het recht om die genetische ouder te kennen.²⁷⁹ Het recht van het kind op respect voor de persoonlijke identiteit maakt ook onderdeel uit van het recht op respect voor het privéleven van het kind uit artikel 8 EVRM. Het EHRM heeft bovendien geoordeeld dat het kunnen verkrijgen van informatie over de afstamming een essentieel onderdeel uitmaakt van het respecteren van de persoonlijke identiteit van het kind.²⁸⁰ In dit verband is het dan ook van belang dat wensouders, wanneer zij gebruik maken van een eicel- of spermadonor, kiezen voor een niet-anonieme donor. Als er gebruik wordt gemaakt van volledig anoniem donormateriaal, zal het voor het kind immers (vrijwel) onmogelijk zijn om zijn of haar volledige afstamming te achterhalen.²⁸¹

²⁷⁴ Smith Rotabi 2017, p. 69.

²⁷⁵ EHRM 21 juni 1988, appl. nr. 10730/84 (*Berrehab/Nederland*), par. 21.

²⁷⁶ Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 262; EHRM 5 juni 2014, appl. nr. 31021/08 (*I.S./Duitsland*), par. 68.

²⁷⁷ Koffeman 2016, p. 6; EHRM 27 oktober 1994, appl. nr. 18535/91 (*Kroon et al./Nederland*), par. 32.

²⁷⁸ Hodgkin & Newell 2007, p. 105-106.

²⁷⁹ Hodgkin & Newell 2007, p. 105-106.

²⁸⁰ Koffeman 2016, p. 39; Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 36-37; EHRM 13 februari 2003, appl. nr. 42326/98 (*Odièvre/Frankrijk*), par. 44, 49.

²⁸¹ Koffeman 2016, p. 8.

In paragraaf 6.3.1 is de rechtspraak van het EHRM over draagmoederschapszaken al gedeeltelijk besproken. Daaruit blijkt dat het recht van wensouders op bescherming van het familieleven uit artikel 8 EVRM niet zonder meer wordt geschonden wanneer een lidstaat geen mogelijkheid biedt om het juridisch ouderschap van de wensouders ten opzichte van het kind dat is geboren met behulp van een draagmoeder vast te stellen. Dat geldt ook wanneer de lidstaat weigert een buitenlandse geboorteakte te erkennen waarop (een van) de wensouders als juridisch ouder zijn vermeld. Wanneer dezelfde klachten als een schending van de rechten van het kind worden voorgelegd, stelt het EHRM echter vaak wel een schending van artikel 8 EVRM vast. In de overwegingen die dit oordeel ondersteunen zijn verschillende aspecten van de hierboven aangehaalde kinderrechten te herkennen. Zo overweegt het EHRM in *Menesson t. Frankrijk* dat de kinderen door het ontbreken van een vastgestelde juridische ouderschapsband met hun wensouders in (rechts)onzekerheid verkeren. Deze onzekerheid bestaat onder meer uit het niet weten of de kinderen de Franse nationaliteit kunnen verkrijgen, het gegeven dat de wensouders in het ene land wel als juridisch ouders erkend zullen worden en in een ander land niet, alsook de vraag of de kinderen kunnen erven van de wensouders die de kinderen altijd hebben verzorgd en opgevoed. Het Hof legt in deze uitspraak een uitdrukkelijk verband tussen deze factoren en het recht van kinderen “to establish the substance of his or her identity, including the legal parent-child relationship”.²⁸² In deze uitspraak worden deze overwegingen met name gedaan met het oog op het vaststellen van een juridische ouderschapsband met de genetisch verwante wensvader. Later heeft het EHRM verduidelijkt dat het recht van het kind op respect voor diens privéleven meebrengt dat lidstaten ook een mogelijkheid moeten bieden om de juridische ouderschapsband tussen het kind en de niet genetisch verwante wensmoeder vast te stellen ingeval er wel een genetisch aan het kind verwante wensvader is die tevens juridisch ouderschap heeft over het kind. Dat mag ook in een andere vorm dan erkenning van een buitenlandse geboorteakte, bijvoorbeeld door adoptie.²⁸³ Het is nog onduidelijk hoe het EHRM in dit verband zal oordelen over een mogelijke schending van het recht van het kind op bescherming van het privéleven ingeval geen van beide wensouders genetisch verwant is aan het kind. Dergelijke zaken zijn wel aan het EHRM voorgelegd, maar daarin wordt niet geklaagd over een schending van het recht op bescherming van het privéleven van de kinderen.²⁸⁴

Het recht op bescherming tegen verkoop en uitbuiting

In paragraaf 6.2.1 werd het recht van draagmoeders op bescherming tegen uitbuiting besproken. Ook voor kinderen geldt dat zij het recht hebben om tegen uitbuiting te worden beschermd. Als het gaat om draagmoederschapstrajecten waarin grote geldbedragen worden overgemaakt, bijvoorbeeld aan bemiddelingsbureaus, is in het bijzonder artikel 35 IVRK relevant. Deze bepaling verplicht verdragspartijen alle passende maatregelen te treffen om iedere vorm van handel in en verkoop van

²⁸² EHRM 26 juni 2014, appl. nr. 65192/11 (*Menesson/Frankrijk*), par. 96-98.

²⁸³ EHRM 10 april 2019, Advisory opinion concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother, requested by the French Court of Cassation, Request no. P16-2018-001; EHRM 19 november 2019, appl. nrs. 1462/18 en 17348/18 (*C & E/Frankrijk*); EHRM 16 juli 2020, appl. nr. 11288/18 (*D/Frankrijk*); EHRM 31 augustus 2023, appl. nr. 47196/21 (*C./Italië*); zie ook EHRM 6 december 2022, appl. nr. 25212/21 (*K.K. et al./Denemarken*), waarin de weigering tot het adoptieverzoek van de niet-genetisch verwante wensmoeder een schending van het recht op bescherming van het privéleven van de uit een draagmoeder geboren kinderen oplevert, ondanks het gegeven dat er sprake was van betaald draagmoederschap.

²⁸⁴ Zie bijvoorbeeld EHRM 18 mei 2021, appl. nr. 71552/17 (*Valdís Fjölnisdóttir et al. /IJsland*) en EHRM 24 januari 2017, appl. nr. 25358/12 (*Paradiso & Campanelli/Italië* – Grote kamer).

kinderen te voorkomen.²⁸⁵ Het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie bij het IVRK definieert de verkoop van kinderen in artikel 2 vervolgens als “iedere handeling of transactie waarbij een kind wordt overgedragen door een persoon of groep personen aan een andere persoon of groep personen tegen betaling of een andere vorm van vergoeding”. Ook in principle 14 van de *Verona principles for the protection of the rights of the child born through surrogacy* wordt uitgebreid aandacht besteed aan het voorkomen en verbieden van verkoop van kinderen in de context van draagmoederschapstrajecten. Daarin staat dat er bij commercieel draagmoederschap²⁸⁶ altijd twee van de drie elementen van kinder(ver)koop aanwezig zijn, namelijk een betaling en de overdracht van het kind. Zodra de betaling ook (ten dele) een betaling voor de overdracht van het kind omvat (het derde element), is sprake van van kinder(ver)koop.²⁸⁷ In de *principles* is aandacht voor het gegeven dat er in de praktijk en in de literatuur verschillend wordt gedacht over de vraag of de vergoeding voor de ‘voortplantingsdienst’ die de draagmoeder levert, daadwerkelijk losgekoppeld kan worden van een betaling voor de overdracht van het kind.²⁸⁸ Staten die commercieel draagmoederschap toestaan, zullen echter moeten verzekeren dat de betalingen die in het kader van een draagmoederschapstraject worden verricht, niet direct gekoppeld kunnen worden aan de daadwerkelijke overdracht van het kind om te voldoen aan hun verplichting om kinder(ver)koop te voorkomen. In dit verband moeten in ieder geval de volgende maatregelen worden genomen:

- De draagmoeder behoudt het recht om terug te komen op haar beslissing om bij de geboorte het ouderschap over te dragen;
- Betalingen of vergoedingen worden gedaan *voorafgaand* aan de (prenatale) overdracht van juridisch ouderschap en kunnen niet worden teruggevorderd (met uitzondering van fraude);
- Alle betalingen en vergoedingen worden gerapporteerd én zijn wettelijk gereguleerd;
- Het gebruik van tussenpersonen is wettelijk geregeld.²⁸⁹

In dit verband is het interessant dat de *UN Special Rapporteur on the sale of children* het standpunt inneemt dat de bepalingen in een draagmoederschapsovereenkomst die zien op de (feitelijke en juridische) overdracht van het kind aan de wensouders, de essentie vormen van de overeenkomst. Nu beide partijen niet zouden deelnemen aan de overeenkomst en nu de wensouders de draagmoeder niet zouden betalen indien dit niet de overdracht van het kind tot uiteindelijk doel zou hebben, stelt de Special Rapporteur dat deze overeenkomsten meestal neerkomen op de verkoop van het kind.²⁹⁰ Daarom beveelt de Special Rapporteur landen die commercieel draagmoederschap²⁹¹ toestaan aan om o.a. de financiële aspecten en de overdracht van juridisch ouderschap na draagmoederschap strikt te

²⁸⁵ Zie in dit verband ook artikel 4 sub onder 3 van het Haags Adoptieverdrag 1993.

²⁸⁶ In de Verona Principles wordt commercieel draagmoederschap als volgt gedefinieerd: ‘*Commercial (or for profit) surrogacy exists where the surrogate mother agrees to provide gestational services and/or to legally and physically transfer the child, in exchange for remuneration or other consideration. One indication of commercial surrogacy is the involvement of for-profit intermediaries.*’. Zie Verona Principles, p. 7.

²⁸⁷ Verona Principles par. 14.2 en artikel 2 onder a van het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie bij het IVRK.

²⁸⁸ Verona Principles par. 14.4-14.6. Zie bijv. McLachlan & Swales 2009, p. 97-98, die bepleiten dat deze loskoppeling mogelijk is en vergelijk Smolin & de Boer-Buquicchio 2024; Fenton-Glynn & Scherpe 2019, p. 582 en Achmad 2018, p. 99, die bepleiten dat deze zaken met elkaar verstrengeld zijn.

²⁸⁹ Verona Principles, par. 14.7.

²⁹⁰ VN-Mensenrechtencomité 2018, par. 51 en 60.

²⁹¹ De Special Rapporteur geeft hier geen definitie van commercieel draagmoederschap, maar gebruikt het woord vooral als tegenhanger van de term altruïstisch draagmoederschap.

reguleren.²⁹² Bij altruïstisch draagmoederschap waarbij de draagmoeder bijvoorbeeld een onkostenvergoeding ontvangt, moeten de betaalde vergoedingen bovendien redelijk en gespecificeerd te zijn om te voorkomen dat de overdracht van het kind aan de wensouders als kinder(ver)koop kwalificeert. Ook dit zouden staten volgens de Special Rapporteur moeten reguleren.²⁹³

Professionals over de bescherming van gedragen kinderen

In de interviews met professionals is ook gesproken over de bescherming van de kinderen die voortkomen uit een draagmoederschapstraject. Daarbij is met name ingegaan op het recht op afstammingskennis. Alle professionals aan wie de vraag is gesteld of zij het belangrijk vinden dat deze kinderen hun ontstaansgeschiedenis kunnen achterhalen, beantwoordden deze vraag bevestigend. Advocaten en counselors geven aan dat zij het belang van een traceerbare ontstaansgeschiedenis ook bespreken met de wensouders die bij hen terechtkomen. Zoals in Hoofdstuk 4 ook al is genoemd, adviseerde een advocaat cliënten (wensouders) altijd om zich te verplaatsen in het kind: “Wat wil een kind hebben als hij of zij om informatie vraagt? Die wil niet een naam hebben, die wil die persoon leren kennen. Dus investeer in die relatie.” Een van de counselors raadt wensouders aan het allemaal zo dichtbij mogelijk te houden: “kijk bijvoorbeeld of je een eiceldonor uit je eigen kring of familie kan vinden, zodat het kind de genetische helft dichtbij heeft en zorg dat er contact blijft met de draagmoeder. Je moet het allemaal vanuit het kind beredeneren” en ook “geen anonieme eiceldonoren”.²⁹⁴ Daarbij noemden professionals ook dat met betrokkenen besproken wordt of en wanneer ze aan kinderen vertellen over hun afkomst. Een van de counselors benoemde het advies te geven om een boekje/album te maken voor het kind met allerlei informatie voor later, met als doel dat het kind ook inzicht krijgt in zijn/haar ontstaansgeschiedenis. In de interviews kwam naar voren dat de meeste draagouders en wensouders over het algemeen “vrij open-minded” zijn en een counselor vraagt zich ook af “waarom je dat een geheim zou laten zijn? Dat is toch iets waar je heel trots op kunt zijn, dat je dat met zijn allen hebt gedaan?”. In Hoofdstuk 7 worden ervaringen van wensouders, draagmoeders en kinderen op dit gebied uitgebreider besproken; hier komt ook vooral eerlijkheid en openheid naar voren. Toch gaven twee advocaten aan een cliënt (wensouder) wel eens doorgestuurd te hebben naar een kinderpsycholoog toen het erop leek dat deze wensouder niet van plan was om het kind de waarheid te gaan vertellen over hoe het ter wereld is gekomen.

Vervolgens is aan de professionals gevraagd of zij vinden dat het recht op afstammingsinformatie voor kinderen geboren via draagmoederschapstrajecten voldoende is gewaarborgd. Ondanks het gegeven dat er vanuit de professionals zelf veel aandacht werd geschonken aan dit onderwerp in hun contact met de wensouders, concludeerden zij veelal dat dit recht onvoldoende zeker is gesteld omdat kinderen afhankelijk blijven van wat ouders hen vertellen en wat wensouders en draagmoeders daarover afspreken met elkaar. “Niemand garandeert ons dat die kinderen ook uiteindelijk hun ontstaansgeschiedenis te horen krijgen”, aldus een medewerker van de Rechtspraak, die vervolgens

²⁹² VN-Mensenrechtencomité 2018, par. 77c.

²⁹³ VN-Mensenrechtencomité 2018, par. 69, 77d.

²⁹⁴ In het Protocol Afstand, Screening, Adoptie en Afstammingsvragen (ASAA) van de Raad voor de Kinderbescherming wordt uitdrukkelijk benoemd dat de Raad voor de Kinderbescherming dringend adviseert om geen gebruik te maken van anoniem buitenlands donormateriaal, omdat ouders daarmee het recht op afstammingskennis van kinderen schenden (par. 3.5.1). Ook aan het gebruik van een buitenlandse draagmoeder wordt het risico op ontoegankelijkheid van afstammingsinformatie gekoppeld (par. 3.5.2).

uitlegde dat de kinderen dat wel bij hen zouden kunnen opvragen als ze vragen zouden hebben over hun ontstaansgeschiedenis.²⁹⁵ Daarnaast benoemden een aantal professionals dat de toegankelijkheid van afstammingsinformatie ook afhangt van de vraag of ouders gebruik hebben gemaakt van een anonieme donor. Een counselor stelde dat het positief is dat er bij hoogtechnologisch Nederlands draagmoederschap geen anoniem donormateriaal gebruikt kan worden, maar verschillende professionals noemden dat dit in laagtechnologische of buitenlandse trajecten niet uitgesloten kan worden.²⁹⁶ Hetgeen overeenkomt met de resultaten van het dossieronderzoek waarin verschillende zaken zijn gevonden waarin gebruik is gemaakt van anoniem donormateriaal (zie hierover par. 3.2.5). Wat volgens professionals ook niet kan worden uitgesloten is dat wensouders geboorteaangifte doen van een kindje dat zij met behulp van een (buitenlandse) draagmoeder hebben gekregen, zonder die draagmoeder te vermelden. Die komt dan ook niet op de geboortakte te staan en dan is niet vastgelegd wat de identiteit van de draagmoeder is (zie hierover ook par. 3.3.2). De professionals zien dus op verschillende gebieden tekortkomingen voor wat betreft het waarborgen van het recht van het kind om zijn ontstaansgeschiedenis te kennen.

Een medewerker van de Rechtspraak gaf aan dat zij altijd een DNA-onderzoek willen zien bij draagmoederschapszaken, terwijl andere rechtbanken dat niet doen. De reden hiervoor is gelegen in het volgende: “We hebben in drie zaken [in de afgelopen twee jaar] al meegemaakt dat de DNA-test een andere uitkomst had dan wat in de verzoeken stond. [...] Dat is soms voor de wensouders ook een schrok, maar dat maakt wel voor ons des te meer duidelijk hoe belangrijk het is dat we dat ook opvragen.” Op deze manier probeert de rechtbank een bijdrage te leveren aan het waarborgen van het recht op afstammingsinformatie van de kinderen wiens wensouders bij hen procederen, maar het vereiste van DNA-onderzoek wordt niet door alle rechtbanken gehanteerd. Twee advocaten bevestigden dat er in de procedures rondom het vaststellen van juridisch ouderschap van wensouders bij de rechtbank steeds veel aandacht wordt besteed aan de herleidbaarheid van de afstamming, met als doel dat deze informatie toegankelijk is voor deze kinderen die geboren zijn uit een draagmoeder. Zij gaven ook aan dat de rechtbank zaken aanhoudt als volgens hen niet voldoende duidelijk is dat het kind op een later moment diens afstammingsinformatie kan achterhalen.

Ten slotte wezen verschillende professionals wanneer werd gesproken over de rechten van kinderen ook op de lange procedure omtrent het vaststellen van juridisch ouderschap van de wensouders. Daardoor duurt het bijvoorbeeld ook erg lang voordat kinderen een Nederlands paspoort (en een nationaliteit) krijgen. Een advocaat gaf aan “dat het in mijn ogen het belang van het kind is dat die zo snel mogelijk de juiste juridische ouders heeft. [...] Zowel het gezag als het juridische ouderschap moeten bij de wensouders komen, en wel eigenlijk vanaf de geboorte”. Een van de counselors beaamde dit en beschreef dat draagmoeders nu soms nog maandenlang voor allerlei zaken toestemming moeten geven, terwijl de wensouders het kind feitelijk verzorgen en opvoeden en zij daar helemaal niet meer mee bezig wil zijn.

Als het gaat om de bescherming van kinderen tegen kinderkoop zijn met name de vergoedingen en het moment waarop die betaald moeten worden relevant. Een betaling die direct gekoppeld is aan de

²⁹⁵ In het Modelreglement Embryowet van de NVOG en KLEM wordt aangegeven dat in de psychologische counseling die wensouders voorafgaand aan het starten van een hoogtechnologisch draagmoederschapstraject doorlopen, uitdrukkelijk met hen wordt gesproken over “disclosure aan het kind” (p. 28).

²⁹⁶ In het kader van hoogtechnologische draagmoederschapstrajecten wordt in het Modelreglement Embryowet uitdrukkelijk gesteld dat het gebruik van anonieme donoren verboden is en dat kinderen die met behulp van ei- of zaadcellen van een donor zijn ontstaan, recht hebben op informatie over hun afkomst (p. 15).

overdracht van het kind kan immers worden gezien als kinderkoop. In Hoofdstuk 4 zijn de vergoedingen voor draagmoeders reeds besproken. In een gesprek met een medewerker van de burgerlijke stand is daarnaast nog naar voren gekomen dat draagmoederschapstrajecten gevaarlijk dicht tegen kinderkoop aan kunnen zitten. Zo beschreef de medewerker een situatie waarin er problemen waren met de juridische erkenning van het ouderschap en de terugreis naar Nederland. Om dat te regelen was een aanvullende verklaring van de draagmoeder nodig. De betreffende draagmoeder wilde deze alleen tekenen als de wensouders nog eens €15.000 zouden overmaken.

6.5 Wensen en keuzes in de praktijk

In deze paragraaf gaan we verder in op de balans tussen autonomie van de draagmoeders enerzijds, en wensen en behoeften van wensouders anderzijds. In welke mate hebben draagmoeders keuzevrijheid over beslissingen omtrent hun lijf, zwangerschap en bevalling? En in hoeverre wordt er overleg gevoerd met de wensouders? Welke uitdagingen op dit gebied komen wensouders en draagmoeders in de praktijk tegen? Zowel in de vragenlijsten als in de interviews zijn deze thema's aan de orde gekomen.

6.5.1 De bevalling

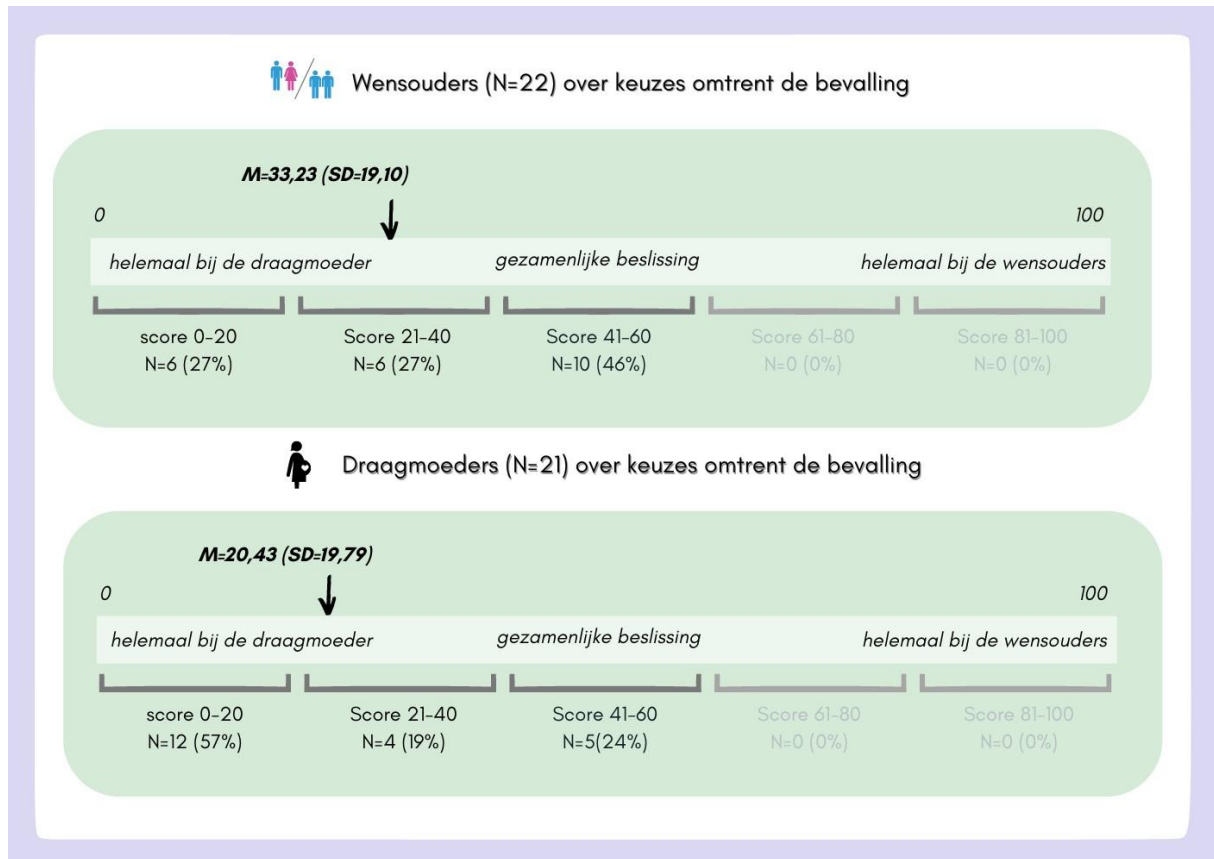
In de vragenlijst is ten eerste ingegaan op de keuzes omtrent de bevalling (o.a. thuis of in het ziekenhuis; wie zijn er aanwezig bij de bevalling). In de vragenlijst is aan zowel wensouders als draagmoeders gevraagd in welke mate zij betrokken waren bij dit soort keuzes. Via een schuifbalk konden zij aangeven of de keuzes met name bij één van de partijen lag, of meer een gezamenlijk proces was geweest. De resultaten hiervan zijn weergegeven in Figuur 6.1. Bijna de helft van de wensouders gaf aan dat beslissingen gezamenlijk genomen werden, volgens de andere helft had de draagmoeder iets meer invloed. In een open vraag lichtten verschillende wensouders toe dat deze twee opties meestal ook samengingen: “we hebben alles in overleg gedaan (...) maar afgesproken dat de draagmoeder altijd het laatste woord had als we het oneens zouden”. Hier leek vooral het credo “haar lijf, haar zwangerschap” relevant. Bij de draagmoeders kwam nog wat explicieter naar voren dat de eindregie bij hen lag, zoals ook weergegeven in Figuur 6.1. Ook zij gaven in een open vraag aan dat overleg en eindregie samengingen: “Alles ging in overleg en de ouders lieten hierin merendeel de keuze bij mij, omdat ik degene was die moest bevallen en mij daarin prettig moest voelen”. Daarbij voelden draagmoeders zich “gehoord” in hun wensen en waardeerden zij het dat de wensouders de uiteindelijke keuze aan hen overlieten. Andersom bleek ook dat draagmoeders naar de wensen van de wensouder hebben geluisterd en hier waar mogelijk in mee gingen. Voor een subgroep draagmoeders waren dit soort keuzes over de bevalling echter minder of zelfs “niet onderhandelbaar”. Daarbij kwam terug dat deze draagmoeders dit in het voortraject duidelijk hadden besproken: “dat mochten ze het traject met ons in willen gaan, dat ik [draagmoeder] degene ben die over veel dingen beslist”. Een van de counselors bevestigde dat draagmoeders in het ziekenhuis goed worden beschermd om zelfstandig keuzes te maken, omdat zij de patiënt zijn. “Het is jouw lichaam als draagmoeder, en jij hebt daar dan ook de meeste zeggenschap over”.

Enkele wensouders die ervaring hadden met buitenlandse trajecten gaven aan dat het bemiddelingsbureau bij hen ook een rol speelde in dit soort beslissingen. Zo noemde één van hen bijvoorbeeld dat het bureau het beste ziekenhuis kiest. Daarnaast is er bij trajecten uit de VS ‘minder keuze’ dan in Nederland – zo is een thuisbevalling bijvoorbeeld geen optie daar. Toch was ook hier nog

ruimte voor gezamenlijk overleg over hoe de bevalling zou verlopen, en werd ook hier aangegeven dat de draagmoeder de eindregie had.

Figuur 6.1

Keuzes die gemaakt worden over bevalling.

In de interviews zijn verschillende wensouders nog wat dieper ingegaan op de keuzes die gemaakt zijn omtrent de bevalling. De conclusie dat er overleg was, maar dat de draagmoeder belangrijke knopen doorhakt, werd ook hier benoemd. Net als in de vragenlijst kwam in de interviews terug: “zij is zwanger en het is *haar* lijf”. Één van de wensouders die ervaring had met laagtechnologisch draagmoederschap noemde dat die regie ook gegeven werd bij keuzes omtrent de inseminatie (denk aan: waar, hoe vaak, en een eventuele pauze na een x-aantal pogingen). Bij een interview met een draagmoeder kwam aan de orde dat ook haar partner betrokken wilde worden bij dit soort beslissingen. Zo vertelde zij over de keuze waar de inseminatie plaats zou vinden (laagtechnologisch): “Ik vond het wel makkelijk om vanuit mijn werk ‘s avonds naar ze [de wensouders] toe te gaan. Toen zei hij [partner van de draagmoeder]: nee, dat gaan we niet doen (...) ik wil daar ook bij zijn hè, dus daar ga je mij niet in passeren”.

Verder is in de gesprekken vooral dieper ingegaan op mogelijke meningsverschillen tussen wensouders en draagmoeder. Een voorbeeld dat naar voren kwam is dat de draagmoeder heel graag thuis wilde bevallen, terwijl de wensouders aanvankelijk liever naar het ziekenhuis wilden gaan. Toch hebben zij de wens van de draagmoeder gerespecteerd en haar hierin gesteund. Een andere wensouder gaf het voorbeeld dat de draagmoeder een bepaalde bevallingscursus wilde doen, waar de wensouder zelf niet voor zou kiezen. Daarnaast gaf de betreffende draagmoeder aan dat ze direct na de geboorte van

het kind even alleen wilde zijn met het kind en haar partner, zonder de wensouders erbij. “Ja en dat vond ik wel heel moeilijk,” aldus deze wensouder. Ook hier is echter na overleg meegegaan met de wensen van de draagmoeder, wat uiteindelijk goed uitpakte volgens de wensouder.

Kortom, de autonomie wat betreft de bevalling lag grotendeels bij de draagmoeder, en echte meningsverschillen of discussies kwamen bij dit thema niet voor. Een van de professionals benoemde tijdens de interviews soms te zien dat draagmoeders wat snel meegingen met een verzoek van de wensouders. “Op het moment dat je zwanger bent, gieren de hormonen door je lijf en dan is het ook lastiger om altijd weerstand bieden. Over het algemeen gaat het wel goed, maar ja, dat gebeurt wel eens”. Zowel wensouders en draagmoeders leken echter content met de mate waarin zij betrokken werden bij keuzes omtrent de bevalling. Als indicator voor tevredenheid is in de vragenlijst ook gevraagd of betrokkenen voldoende ruimte kregen in het maken van dit soort keuzes. Van de 21 draagmoeders gaven er 19 (86%) aan dit prima te vinden. Dat neemt net weg dat ook één van de draagmoeders benoemde dat ze meer zelf had willen beslissen, terwijl een ander aangaf dat ze wel soms had moeten vechten voor haar keuzes. Ook de wensouders waren over het algemeen tevreden over de mogelijkheden die zij hadden om invloed te hebben op deze keuzes van de draagmoeder. Slechts één van de 22 wensouders (4,5%) vond dat ze onvoldoende mogelijkheden hiertoe had (dit betrof een binnenlands traject), en vier (18%) waren hier neutraal over. De overige 17 wensouders (77%) oordeelden dat er wel voldoende mogelijkheden waren.

6.5.2 Dilemma's en meningsverschillen

Een thema dat meer uitdagingen opleverde, was de discussie die betrokkenen hadden over het eventuele afbreken van een zwangerschap (bijvoorbeeld wanneer een echo afwijkingen laat zien) en het uitvoeren van de NIPT²⁹⁷ (bloedtest om te onderzoeken of een kind een chromosoomafwijking zoals downsyndroom heeft).

In verschillende gesprekken, zowel met wensouders als met draagmoeders, kwam naar voren dat sommige wensouders de grens om een zwangerschap af te breken lager leggen dan de draagmoeder. Zo vertelde een van de wensouders dat ze aanvankelijk een NIPT wilden uitvoeren, maar dat de draagmoeder dit niet wilde: “Zij wilde niet dat de zwangerschap afgebroken zou worden vanwege geestelijke aandoeningen. We hebben hier wel goede gesprekken over gevoerd, en we zijn ook heel erg naar elkaar toe gekomen. Uiteindelijk hebben we gezegd: we gaan niet de NIPT doen, (...) we zijn gewoon blij met elk kindje dat we krijgen, dat is dan het risico dat bij een zwangerschap hoort. Lichamelijke aandoeningen zijn voor ons wel belangrijk: we willen geen kindje op de wereld zetten dat altijd zal lijden of geen menswaardig leven heeft”. De wensouders gaven aan dat die keuze er dus anders had uitgezien als ze hier volledig zelf over hadden mogen beslissen. Tegelijkertijd was dit ook voor de draagmoeder een compromis: “ze respecteerde van onze kant de afweging, maar bij haar eigen kinderen had ze die afweging niet gemaakt”. Ook een van de draagmoeders noemde dat dit een belangrijk thema was: “Ik heb gezegd: Jullie willen graag ouder worden, dan moet het niet uitmaken of het kindje iets mankeert of niet. En als het kindje het downsyndroom heeft, dan moet die gewoon meer dan welkom zijn. Dus wij hebben de grens gelegd bij levensvatbaar”. Medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming noemden dit onderwerp ook. Een van de medewerkers illustreerde “dat er bijvoorbeeld toch iets gebeurt tijdens de zwangerschap met de baby, waarvan ze zeggen ‘ja, maar

²⁹⁷ NIPT staat voor niet-invasieve prenatale test. Zie eventueel <https://www.pns.nl/nipt/hoe-gaat-de-nipt>

dat was niet de afspraak' en (...) dat we dan uiteindelijk met een kindje zitten dat niemand wil hebben. Dat is wel eens gebeurd".

Hoewel er moeilijke gesprekken konden zijn over dit soort meningsverschillen, hebben de deelnemers die wij spraken elkaar wel kunnen vinden hierin. Ook de meeste professionals gaven aan dat zij niet hebben meegemaakt dat een verschil in opvattingen ertoe leidde dat de draagmoeder iets deed waar zij zelf niet achter stond. Volgens een van de deelnemers is het ook niet te verwachten dat hier grote conflicten ontstaan, want dit soort zaken worden al aan de start van een traject, eigenlijk nog in de verkennende periode, met elkaar besproken. "Je gaat in principe pas naar de advocaat om dingen vast te leggen wanneer je het op grote lijnen met elkaar eens bent. Wij zijn naar de advocaat gegaan nadat we de belangrijkste punten hadden besproken". Ook in de studie van Dermout en collega's over hoogtechnologische trajecten in Nederland wordt besproken dat de contracten getekend worden vóór de start van de IVF-procedures.²⁹⁸

In het geval van trajecten in de VS lijkt de kans op discussies en conflicten hierover nog kleiner te zijn. Enkele wensouders die wij spraken, gaven aan dat er bij de matching al rekening gehouden wordt met dit soort keuzes; je wordt dus alleen gekoppeld met draagmoeders die grotendeels dezelfde visie en wensen hebben. Dat betekent niet dat moeilijke onderwerpen niet meer besproken hoeven te worden. Een van de wensouders lichtte toe dat een begeleider van het bemiddelingsbureau bij de eerste intakegesprekken meeluistert, en hierop toeziet: "die zegt dan wel: let op, jullie moeten wel ook nog een vrij moeilijk onderwerp bespreken: hoe staan jullie tegenover abortus? Je bent daar natuurlijk al wel in gematcht in de intake formulieren, maar je moet dat wel uitspreken tegen elkaar". Ook een andere wensouder beschreef dat het praktisch niet voorkomt dat je een verzoek bij de draagmoeder wilt neerleggen dat zij mogelijk bezwaarlijk zal vinden, aangezien alles van tevoren is vastgelegd. Twee advocaten die in de eigen praktijk ook te maken te hebben met buitenlandse trajecten bevestigden dit beeld: "Daar gaat een heel (juridisch) traject aan vooraf. Er wordt ook goed voor de draagmoeders gezorgd en alle medische waarborgen worden in acht genomen (...) Daar hebben wij eigenlijk geen problemen gezien".

Wat betreft Nederlandse trajecten is met wensouders en draagmoeders gesproken over de invloed van het soort traject op het voeren van moeilijke gesprekken met elkaar. Een draagmoeder suggereerde dat het wat uitmaakt of de draagmoeder een bekende (of familie) is van de wensouders: "Over die vrijwilligheid, hè... Kun je elk moment zeggen: ik doe het niet meer? Ja, ik kende deze mannen [de wensouders] niet en ik had me daar nooit lullig om gevoeld om te zeggen 'nee, jongens, ik wil dit toch niet'. Maar is het je broer, dan is dat misschien wel heel anders". Een van de wensouders gaf aan dat de nauwe band met vrienden of familie ook kan helpen om moeilijke onderwerpen te bespreken, maar dat het wel belangrijk is dat er een objectieve partij bij aanwezig is: "Bij ons was de draagmoeder onze schoonzus, en uiteindelijk was het wel zo dat het makkelijker praat als er een onpartijdige deskundige is, die situaties met je doorneemt. Dat maakt het gesprek, ook zelfs met deze nauwe band, veel eenvoudiger". Met een van de draagmoeders is gesproken of de discussie met de wensouders moeilijker zou zijn als het om een laagtechnologisch traject gaat. Wanneer je als draagmoeder biologisch gezien de moeder bent van het kind, zou een discussie over bijvoorbeeld abortus wellicht persoonlijker kunnen voelen en moeilijker kunnen zijn. De draagmoeder die wij spraken voelde dat niet zo, omdat zij het kind echt als kind van de wensouders zag – en dus niet van zichzelf.

²⁹⁸ Dermout et al. 2010.

In de gesprekken met de professionals kwam ten slotte ook naar voren dat er soms frictie ontstaat als het gaat over contact tussen de draagmoeder en het kind nadat het kind geboren is. Een van de advocaten gaf het voorbeeld dat wensouders het contact met de draagmoeder stopzetten nadat het juridisch ouderschap was overgedragen, terwijl de genetische verwante draagmoeder en haar kinderen wel graag contact wilden behouden. Een andere advocaat illustreerde dat meningsverschillen over contact (of in het algemeen) ook een andere oorzaak kunnen hebben: “Bij sommige wensouders heerst de angst dat hun kindje afgepakt wordt. Dat is vaak een eigen angst en heeft niet direct iets met de draagmoeder te maken”, maar het heeft wel invloed op het contact en de onderlinge verhoudingen. Een van de draagmoeders gaf een vergelijkbaar voorbeeld waarbij de wensvaders hadden geuit dat ze direct na de geboorte tijdelijk geen contact wilden tussen draagmoeder en kind. Achteraf had dit ermee te maken dat er angsten waren dat het kind zich wel zou hechten aan de draagmoeder, maar niet aan de wensvaders. Volgens deze draagmoeder waren ze hier door goede communicatie achter gekomen, en hadden ze het zo ook kunnen oplossen.

In de gesprekken met de counselors bleek ook dat goede communicatie essentieel is. Eén van de bevraagde counselors vertelde sporadisch wel eens conflicten te zien en dat dit kan komen door “stroeve communicatie”. Ook vertelde deze professionals dat in een dergelijke situatie vaak al het één en ander speelt. Een voorbeeld hierbij was dat soms al bij de kennismaking met betrokkenen te zien was dat iemand niet in staat is om open en eerlijk te communiceren. Juist omdat de betrokkenen elkaar veel zien en spreken, en vaak ook een hechte band met elkaar ontwikkelen, is het ook te verwachten dat er soms wat spanning ontstaat, aldus een van de counselors. “Ik vergelijk het ook wel eens met het moment dat jij voor je zus draagmoeder wordt. Je kent haar, je hebt al eens ruzie gemaakt met je zus, maar je hebt het ook weer goed gemaakt. Je merkt wel in vriendschappen waar dat nog wat minder aan de hand is geweest, dat dingen ook wel een beetje gaan wrijven. Je gaat namelijk heel intensief met elkaar om. Daar spelen veel emoties, maar ook hormonen”, aldus de counselor.

6.6 Bescherming via contracten

Zowel in Hoofdstuk 4 als hierboven is aan de orde gekomen dat afspraken over draagmoederschap contractueel vastgelegd worden. Dat gaat over een veelzijdigheid aan onderwerpen, waaronder vergoedingen, leefstijl van de draagmoeder tijdens de zwangerschap, als ook moeilijke keuzes en ethische dilemma's zoals het eventuele afbreken van een zwangerschap. In hoeverre bieden deze contracten bescherming aan de betrokkenen wanneer een van de partijen zich niet aan de afspraken zou houden?

6.6.1 Kernafpraak m.b.t. het dragen van het kind

De voornaamste afspraak in het geval van draagmoederschap is dat het kind tijdens de prenatale fase gedragen wordt door de draagmoeder, maar na de geboorte bij de wensouders zal opgroeien. Zoals een van de wensouders beschreef: “het contract is daarop gericht dat zij draagt en dat wij het na de geboorte mogen opvoeden”. Tijdens de interviews is met verschillende deelnemers gesproken over de vraag: wat als draagmoeder of wensouders zich niet aan deze kernafpraak zouden houden? Volgens een van de wensouders vragen omstanders zich meestal af: “maar ben je dan niet bang dat zij [de draagmoeder] jullie baby wil houden?”. Gezien de Nederlandse wetgeving waarbij de draagmoeder juridisch ouder met gezag wordt over het kind is dit in theorie een groot risico, aldus een andere

wensouder: “ja, dan heb je eigenlijk geen poot om op te staan.. Dat is misschien wat zwaar gezegd, maar je hebt niet de directe rechten”. De vraag is echter of dit een reële angst is. Aan professionals is gevraagd of zij wel eens hebben meegemaakt dat ofwel de wensouders terugkomen op hun beslissing en het kind niet willen aannemen, ofwel de draagmoeder het kind niet meer wilde overdragen. Daarop antwoordden bijna alle professionals dat ze deze situaties nog niet zijn tegengekomen. Eén advocaat geeft aan eenmaal meegemaakt te hebben dat de draagmoeder nog voor de geboorte besloot het kind niet over te willen dragen aan de wensouder en ook geen contact met hen te willen, terwijl het kind genetisch gezien van een van de wensouders was. Wel was het kind al voor geboorte erkend door een van de wensouders. Deze wensouders ontdekten pas na drie weken dat het kind geboren was. Hierover zijn veel juridische procedures gevoerd. Uiteindelijk is een co-ouderschap regeling vastgesteld. Buiten dit incident zijn echter geen voorbeelden genoemd door professionals. En ook een wensouder die via vrijwilligerswerk ook veel draagmoederschapszaken voorbij ziet komen gaf aan: “wij hebben dat tot nu toe nog nooit meegemaakt”. Daarbij werd wel de kanttekening geplaatst dat niet beoordeeld kan worden hoe terecht die angst is voor laagtechnologische trajecten waarbij de draagmoeder de biologische moeder is van het kind.

In de interviews met wensouders die ervaring hadden met een hoogtechnologisch traject vanuit de VS is nog wat verder over dit thema gesproken. Of dit nu een reële angst is of niet, een van de wensouders benoemde dat het wel door je hoofd spookt als wensouders zijnde: “Er zou misschien toch druk kunnen ontstaan om die verplichting aan ons na te komen... misschien is de draagmoeder op een gegeven moment wel heel erg aan het [ongeboren] kind gehecht”. Deze wensouder gaf aan hierbij erg gerustgesteld te zijn door de draagmoeder, die haar ervan verzekerde dat zij een eigen kind dan liever met haar man had gekregen. Hun gezin was echter compleet. “Zij [de draagmoeder] zei dan: als dat een keer door je hoofd spookt, denk er dan maar aan dat ik gewoon een kerel op de bank heb en zelf al kinderen heb. Ik hoef geen derde te zoeken om een kinderwens te realiseren”. Twee andere wensouders met een draagmoeder uit de VS voegden toe dat het voor de draagmoeder juist een risico is, en dat zij vaak bang zijn dat de wensouders zich niet aan de afspraak houden. Een van hen beschreef: “Ons bureau zei ook van: kijk, die draagmoeders die zijn heel erg bang dat jij het kind niet komt ophalen... dus dat zij een kind dragen voor iemand ergens in Europa en dat jij opeens zegt: nou, ik doe het toch niet”. Ook een andere wensouder benoemde dat de draagmoeder had beschreven dat voor haar “eerder de angst zou gelden dat jullie [de wensouders] je kind niet komen ophalen”. Volgens deze deelnemer is het daarom belangrijk om ook na te denken over doemscenario's zoals het verongelukken van de wensouders tijdens het traject.

6.6.2 *Hoe bindend zijn contracten?*

Zoals besproken in Hoofdstuk 4 worden er in de contracten veel afspraken met elkaar vastgelegd, ook hypothetische situaties zoals de mogelijkheid dat er meerlingen verwekt worden, dat een kind een geboortefwijking heeft of dat tijdens de zwangerschap een ernstige beperking naar voren komt²⁹⁹. In eerder onderzoek kwam al aan de orde dat deze contractuele afspraken niet persé juridische waarde hebben, maar dat het bevestigt dat partijen er vrijwillig in staan en dat er overeenstemming is over belangrijke onderwerpen³⁰⁰. In verschillende richtlijnen en standpunten rondom geassisteerde voortplanting en draagmoederschap vanuit de medische sector wordt gestimuleerd dat wensouders

²⁹⁹ Dermout et al. 2010.

³⁰⁰ Peters et al. 2018.

en draagmoeders onderling afspraken maken en laten vastleggen met betrekking tot het draagmoederschap, maar deze documenten benadrukken ook dat deze afspraken niet (allemaal) juridisch afdwingbaar zullen zijn.³⁰¹ In de interviews is ook aan wensouders en draagmoeders gevraagd in welke mate deze contract bindend zijn, waar zij niet lang over na hoefden te denken: rechtsgeldig zijn deze afspraken volgens hen niet, ook niet als ze opgesteld zijn met hulp van een advocaat. “Je tekent wel een contract, maar daar is niks juridisch in vastgelegd. Het is meer een soort belofte”, aldus een van de wensouders. Ook de andere deelnemers noemden dat het tekenen van het contract meer een blijk van vertrouwen naar elkaar toe is, maar dat het wel belangrijk is op de lange termijn: “Ja, het contract is natuurlijk niet bepalend, maar wel leidend. Je kunt er wel iedere keer op terugvallen als je ergens mee zit”. Hoewel dit voor de wensouders en draagmoeders in de huidige steekproef niet nodig was, is wel ter sprake gekomen dat er ook situaties kunnen zijn waarbij zich wel problemen voordoen. Een draagmoeder gaf het voorbeeld dat de wensouders de draagmoeder “aan de kant schuiven [na de geboorte]: dan heb je geen poot om op te staan zonder contract”.

Een andere wensouder benoemde ook dat het vooraf maken van afspraken problemen kan voorkomen: “Ik geloof er heel erg in om dingen van tevoren open met elkaar te bespreken (...). Daarmee probeer je natuurlijk vervelende situaties een beetje te voorkomen”. Dat wil niet zeggen dat je niet in lastige situaties kunt komen. De wensouder voegde toe: “Het kan ook zijn dat iedereen akkoord gaat met een abortus in geval van een zware afwijking of niet-levensvatbaarheid. Dat kan iedereen tekenen en het helemaal er mee eens zijn. Maar als het puntje bij het paaltje komt (...) en de draagmoeder bedenkt zich op het abortus aspect, dan kan je haar juridisch niet dwingen. Dat is haar zelfbeschikkingsrecht”. Ook vrijwel alle professionals noemden op enig punt in het interview dat bij (hypothetische) conflicten tussen de draagmoeder en wensouders over de zwangerschap, met name de beëindiging daarvan, het zelfbeschikkingsrecht van de draagmoeder het zwaarste weegt. Een medewerker van de Rechtspraak zei in dit verband “je kunt niet iemand tot een abortus dwingen, dat kan nooit. [...] Medische dingen zijn meestal niet [afdwingbaar], dat is het zelfbeschikkingsrecht van de zwangere vrouw, ook als het een ander ei is, zal ik maar zeggen.”

Dat wil niet zeggen dat de contracten geen enkele juridische betekenis hebben. Hoewel kwesties zoals zwangerschapsafbreking en medische keuzes juridisch niet afdwingbaar zijn vanwege het zelfbeschikkingsrecht en ethische bezwaren, zijn meer praktische zaken daarentegen dat wel volgens medewerkers binnen de Rechtspraak. Ook noemden professionals dat afspraken die toezien op de financiële aspecten van het draagmoederschap vaak wel juridisch afdwingbaar zijn. Zo vertelde een advocaat: “Voor schadevergoeding kun je naar de rechter, maar je kunt de overdracht van een kind niet juridisch afdwingen bij de rechter”. Ook een andere advocaat gaf aan dat betrokkenen niet voor ieder aspect naar de rechter kunnen of zullen stappen, “maar als het over geld gaat, gaat het gewoon over geld. Als dat redelijk is en de betrokkenen daarvoor hebben getekend, dan is het simpel en is dat afdwingbaar...”. In de praktijk lijkt het echter niet vaak voor te komen dat partijen iets willen afdwingen. De meeste van de advocaten hadden daar nog geen ervaring mee, maar zij vertelden zich goed te kunnen voorstellen dat betrokkenen in Nederland mogelijk tegen strijd met openbare orde aanlopen “en in Amerika zal het wel kunnen”.

³⁰¹ Zie bijv. Modelreglement Embryowet van de NVOG en KLEM, p, 27, 29-31; Standpunt ‘Geassisteerde voortplanting met gedoneerde gameten en gedoneerde embryo’s en draagmoederschap’ van de NVOG, p. 43, 49.

6.7 Conclusie

Alle betrokkenen bij een draagmoederschapsovereenkomst bevinden zich in een kwetsbare positie. Zoals in dit hoofdstuk is besproken, raakt het traject aan verschillende mensenrechten van betrokkenen. Daarom is bekeken in hoeverre de draagmoeder, de wensouder en het kind ervaren dat zij voldoende beschermd worden.

Draagmoeders

Draagmoeders geven over het algemeen aan dat ze tijdens de zwangerschap en bevalling voldoende vrijheid ervaren om beslissingen te nemen. Toch geeft ook één van de draagmoeders in dit onderzoek aan dat ze zelf meer had willen beslissen in het traject, terwijl een andere draagmoeder aangeeft soms hard te hebben moeten vechten voor haar keuzes. Dat staat op gespannen voet met het recht op autonomie en zelfbeschikking van de vrouw dat aan het fundament van mensenrechten ligt. De vraag of draagmoeders zelfstandige keuzes kunnen maken staat volgens betrokkenen minder onder druk in hoogtechnologische trajecten en dan met name die in de Verenigde Staten en Canada. Dat heeft te maken met de uitgebreide screening en begeleiding van het traject. Wel komt naar voren dat sommige bemiddelingsbureaus verplichten dat de draagmoeder in een specifiek ziekenhuis bevalt. In laagtechnologische trajecten zoals die voor komen in Nederland, zijn er meer zorgen over de autonomie van de draagmoeder. Deze trajecten worden veel minder begeleid, counseling vindt feitelijk alleen plaats als betrokkenen zelf naar een counselor stappen.

Als het gaat om afspraken over het beëindigen van de zwangerschap, bijvoorbeeld bij ernstige geboortegebreken wordt veelal voorafgaand aan een zwangerschap met elkaar besproken onder welke omstandigheden een zwangerschap zal worden afgebroken. Daarbij lijken wensouders de lat lager te leggen dan draagmoeders. Uiteindelijk lijkt de doorslag te liggen bij de draagmoeder en worden strenge voorwaarden gesteld aan het afbreken van de zwangerschap. Geen van de betrokkenen in de studie heeft daadwerkelijk ooit meegemaakt dat er tijdens de zwangerschap een afweging moest worden gemaakt over het al dan niet afbreken van de zwangerschap. Een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming geeft aan wel eenmaal een dergelijke situatie te hebben meegemaakt.

Wensouders

Ook wensouders zijn uitermate kwetsbaar in deze trajecten. Zij hebben een diepe kindervens die ze niet op eigen kracht kunnen verwezenlijken. Toch is de aandacht van betrokkenen vooral gericht op de positie van de draagmoeder en de betrokkenen kinderen. Wel is genoemd dat wensouders lange tijd in onzekerheid verkeren tijdens het traject. Vanwege de autonomie van de draagmoeder, zijn wensouders in hoge mate afhankelijk van haar gedrag en keuzes.

Kinderen

Ook voor kinderen die geboren worden uit een draagmoeder geldt dat zij kwetsbaar zijn voor inbreuken op hun rechten. De focus ligt hierbij vooral op het recht van het kind op afstammingsinformatie. Alle betrokkenen in deze studie geven aan veel belang te hechten aan het recht op afstammingsinformatie. Dat neemt niet weg dat in paragraaf 3.2.5 al is gebleken dat het recht van het kind op afstammingsinformatie niet altijd wordt gewaarborgd en ook anonieme donoren worden gebruikt.

Een tweede zorg met het oog op kinderrechten betreft de relatief lange periode van onzekerheid waarin de juridische verantwoordelijkheid en de feitelijke verantwoordelijkheid voor het kind van elkaar zijn gescheiden. Juist in noodsituaties is het kind dan onvoldoende beschermd.

Ten laatste zijn er zorgen over de dunne lijn tussen draagmoederschap en kinderkoop. Bepalend voor dit onderscheid is de vraag of betaald wordt voor de overdracht van het kind zelf. In deze studie zijn situaties naar voren gekomen die wel erg dicht komen bij het betalen voor de daadwerkelijke overdracht van het kind. Zo is eenmaal het voorbeeld genoemd dat een draagmoeder pas zou tekenen voor de benodigde documenten als nog eens 15000 euro zou worden betaald.

Hoofdstuk 7

Kinderen geboren via draagmoederschap

Daisy Smeets & Kartica van der Zon

Hoofdstuk 7: Kinderen geboren via draagmoederschapstrajecten

7.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken was aandacht voor allerlei aspecten omtrent draagmoederschapszaken in Nederland. In dit deel van het rapport verschuift de aandacht naar de kinderen, de partij om wie het uiteindelijk allemaal draait. In Hoofdstuk 6 zijn de rechten van kinderen al aan de orde geweest, het huidige hoofdstuk heeft vooral een pedagogische insteek. Daarbij wordt gestart met de kernafpraak binnen draagmoederschap: de draagmoeder draagt het kind, maar de wensouders zullen het opvoeden. Dit betekent dat er na de geboorte een moment van ‘overdracht’ is; hoe wordt dit ervaren door de draagmoeder, die dit kind negen maanden gedragen heeft? En hoe is het voor de wensouders om een band op te bouwen met een pasgeborene, zonder dat zij de prenatale fase zelf hebben ervaren? Deze vragen komen aan de orde in het kader van onderzoeksvraag 5f: In welke mate bouwen betrokkenen een band op met het (ongeboren) kind?

Het draagmoederschapstraject is bovendien niet afgelopen bij de genoemde ‘overdracht’. Het kind in kwestie draagt dit zijn/haar hele leven met zich mee. Maar op welke leeftijd wordt er met kinderen hierover gesproken? Daarmee zal ook onderzoeksvraag 5g beantwoord worden: Hoe en wanneer worden kinderen geïnformeerd over het feit dat zij zijn geboren met behulp van draagmoederschap?

Ten slotte komt ook onderzoeksvraag 7d aan de orde: Wat zijn de ervaringen en gevoelens van kinderen over het feit dat ze via draagmoederschap zijn geboren? Daarbij is ook aandacht begrip van kinderen over het traject, gevoelens hierover, en voor de relatie met kinderen van de draagmoeder ofwel mogelijke halfbroers en -zussen. Informatie hierover is vooral indirect verkregen via wensouders en draagmoeders (vragenlijsten en interviews), maar ook zijn enkele kinderen geïnterviewd (N=3).

7.2 Band ontwikkelen met het ongeboren kind

In eerdere hoofdstukken is al aan de orde geweest dat wensouders de angst kunnen hebben dat de draagmoeder een band met het ongeboren kind ontwikkelt. In Hoofdstuk 4 is gesproken over de angst dat een draagmoeder het kind niet zal overdragen aan de wensouders. In het huidige hoofdstuk gaan we in op hoe draagmoeders deze ‘overdracht’ in de praktijk ervaren. In de literatuur wordt dit overigens beschreven als ‘afstand doen’ (relinquishment).³⁰² Deze term vinden wij echter meer passend bij adoptie en niet bij draagmoederschap, daarom wordt in dit rapport gesproken over het overdragen van het kind. Hoewel ook dit een beladen term is, past deze beter bij de situatie van draagmoederschap.

Ook gaan we in op de band tussen wensouders en het ongeboren kind. In Hoofdstuk 4 is bij de begeleiding van trajecten gesproken over zorgen van wensouders dat zij “achterlopen” wat betreft de vorming van een hechtingsrelatie met het kind, ook n.a.v. adviezen die wensouders hierover krijgen. In dit onderzoek hebben we aan wensouders gevraagd in welke mate zij tijdens de zwangerschap het gevoel hadden een band te hebben met het kind, en of er acties zijn ondernomen om die band (verder) te ontwikkelen.

³⁰² O.a. Palacios & Brodzynski 2010.

7.2.1 Band tussen draagmoeder en kind

Ook al weten draagmoeders bij de start van de zwangerschap dat zij het kind dragen voor een ander, het is aannemelijk dat zij in bepaalde mate een band gaan ontwikkelen met het ongeboren kind. Over het algemeen ontwikkelen zwangere vrouwen dit soort gevoelens vanaf het tweede trimester van de zwangerschap, en worden deze gevoelens sterker naarmate de zwangerschap vordert. Deze emotionele band tussen zwangere vrouw en ongeboren kind wordt ook wel 'maternal-fetal attachment' genoemd.³⁰³ Uit de literatuur komt naar voren dat het ervaren van een dergelijke prenatale band samenhangt met een positief welzijn voor moeder en kind; andersom brengt een gebrek aan een dergelijke band risico's met zich mee.³⁰⁴

Onderzoek naar maternal-fetal attachment onder draagmoeders is nog vrij beperkt, maar laat zien dat ook draagmoeders een band ontwikkelen met het kind dat zij dragen voor de wensouders.³⁰⁵ Sommige studies tonen aan dat deze band onder draagmoeders minder sterk is dan bij andere zwangere vrouwen (niet-draagmoeders).³⁰⁶ In een kleine studie ging Ferolino hier met 3 draagmoeders dieper op in. Daaruit kwam naar voren dat de draagmoeders wel een band met het kind ontwikkelen, maar dat dit anders was dan bij een eigen zwangerschap. Zo ben je als draagmoeder niet bezig met plannen voor na de geboorte of het uitzoeken van een naam, legden deelnemers uit. Een van de draagmoeders benoemde ook dat de partner van de draagmoeder minder betrokken was, hoewel haar kinderen dat wel erg waren.³⁰⁷

Ondanks de band die draagmoeders met het ongeboren kind kunnen ontwikkelen, komt in de literatuur naar voren dat de meeste draagmoeders het niet moeilijk vinden om het kind over te dragen aan de wensouders.³⁰⁸ In het onderzoek van Yee en Librach had bijna geen van de 90 deelnemende Canadese draagmoeders hier moeite mee.³⁰⁹ Dat kan te maken hebben met de mindset van draagmoeders dat zij niet hun eigen kind dragen. Ook in een analyse van blogs geschreven door Amerikaanse draagmoeders was deze attitude een terugkerend thema.³¹⁰ In de literatuur wordt tevens genoemd dat draagmoeders zich mogelijk bewust minder hechten aan het ongeboren kind om emotionele problemen (o.a. verdriet) bij de overdracht te voorkomen.³¹¹ Van den Akker noemt dit als mogelijke verklaring voor de bevinding dat draagmoeders tegen het einde van de zwangerschap een minder positieve houding tegenover de foetus hadden dan wensmoeders.³¹² Tegelijkertijd zijn positievere gevoelens bij wensouders niet vreemd, aangezien zij over het algemeen een lang gekoesterde wens in vervulling zien gaan.

In de huidige studie is onderzocht in hoeverre Nederlandse draagmoeders moeite hebben met het overdragen van het kind aan de wensouders. De resultaten van de vragenlijst laten zien dat dit voor géén van de deelnemende draagmoeders echt lastig was, zoals ook weergegeven in Figuur 7.1. Zeven van de 17 draagmoeders (41%) hebben zelfs genoemd dat ze hier *helemaal geen* moeite mee hadden (score 0 op schaal van 0 tot 100). Er waren wel wat draagmoeders die hier ook 'neutraal' als antwoord gaven.

³⁰³ Alhusen 2008; Canella 2005; Cranley 1979.

³⁰⁴ Agnafors 2014; Brandon et al. 2009.

³⁰⁵ Lorenceau et al. 2015.

³⁰⁶ Fischer en Gillman 1991; Lamba et al. 2018.

³⁰⁷ Ferolino et al. 2020.

³⁰⁸ Kneebone et al. 2022.

³⁰⁹ Yee & Librach 2019.

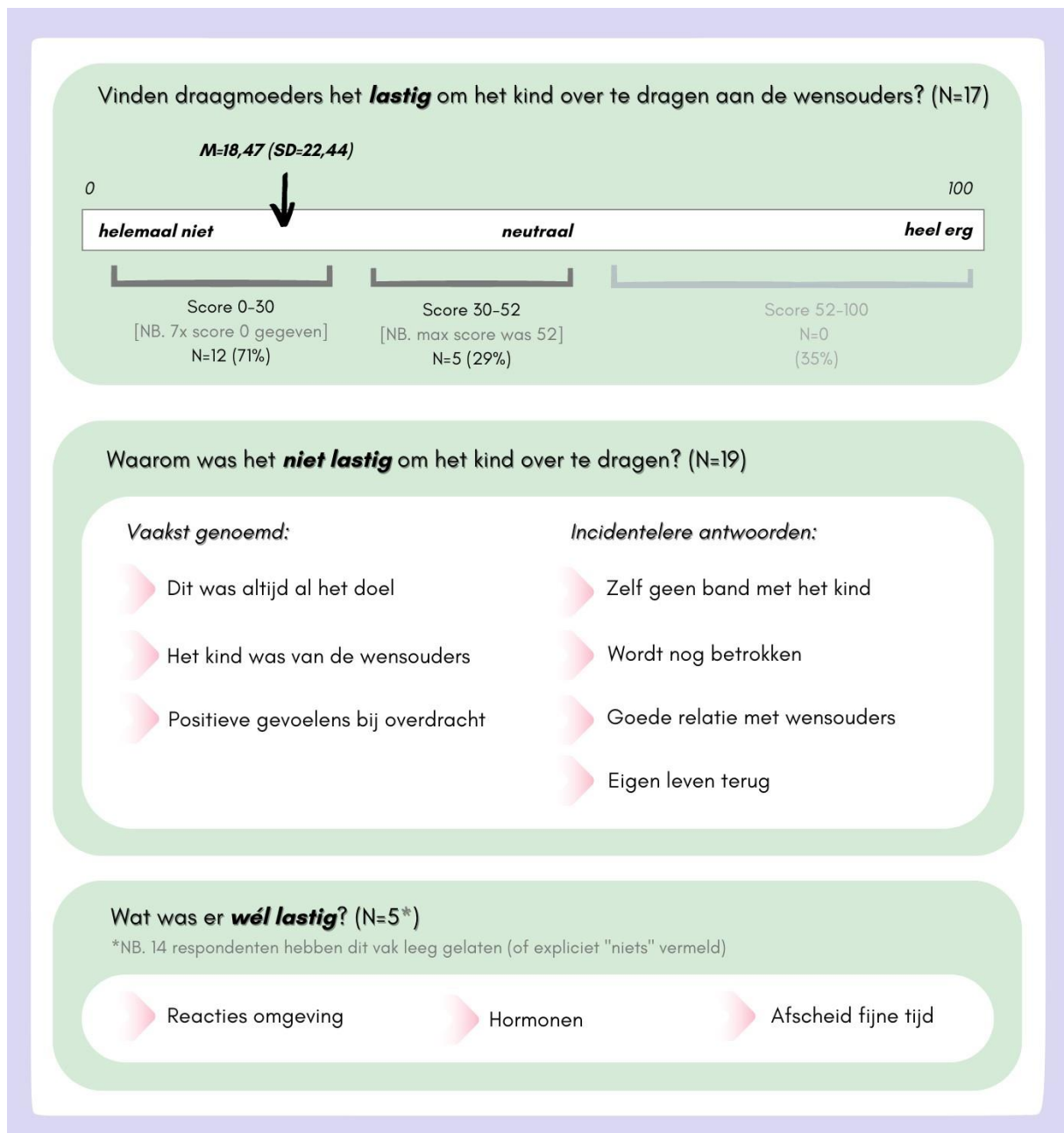
³¹⁰ Bromfield 2016.

³¹¹ O.a. Baslington 2002; Watson 2016.

³¹² Van den Akker 2007.

Figuur 7.1

Gevoelens van draagmoeders t.a.v. het overdragen van het kind aan de wensouders.

In Figuur 7.1 is tevens te vinden waarom draagmoeders in dit onderzoek geen of weinig moeite hadden met het overdragen van het kind. In de vragenlijst noemden zij hiervoor ook argumenten, waarbij vaak naar voren kwam dat deze ‘overdracht’ vanaf het begin het plan was: “Het was altijd al de bedoeling dat het kindje bij de wensouders zou gaan wonen” aldus een van de draagmoeders. Een andere draagmoeder antwoordde: “Omdat het niet mijn kind is. Ik zorgde er alleen voor”. Veel draagmoeders noemden ook dat zij bij het overdragen van het kind positieve gevoelens ervaarden, zoals “trots” en “tevreden en voldaan”. Ook het geluk dat zichtbaar is bij de wensouders speelde voor een van de draagmoeders een rol: “de blik van de wensouders maakt het makkelijker”. Iets minder vaak werd genoemd dat de draagmoeder zelf geen band met het kind had, wat aansluit bij het argument dat draagmoeders weten dat het kind van de wensouders is. Daarnaast beschreven sommige

draagmoeders dat ze nog betrokken worden in het leven van het nieuwe gezin en dat de band met de wensouders goed is. Een enkele draagmoeder benoemde dat het ook wel fijn was om haar “eigen leven weer op te pakken”.

Tegelijkertijd noemden enkele draagmoeders wel een paar aspecten die wat lastiger waren (zie ook Figuur 7.1), waarbij vooral hormonale aspecten voorbij kwamen: het was “intens qua emoties en hormonen”. Een van de draagmoeders beschreef: “normaal heb je een baby in je armen, die alle pijntjes en hormonen (huilbuien) goed maakt. Nu heb je alleen een lege buik”. Een van de deelnemers benoemde dat de omgeving juist verwachtte dat de draagmoeder het lastig zou moeten vinden, terwijl dat niet zo was. Juist dat vond deze vrouw wat moeilijker. En een andere draagmoeder noemde ten slotte dat het enigszins moeilijk was omdat dit het einde betekende van een mooie tijd.

Ook in sommige interviews kwam dit thema (de ‘overdracht’ van het kind) aan de orde. Een van de draagmoeders illustreerde dat ze het kind na de bevalling zelfs heel snel aan de wensouders wilde overdragen: “Op een gegeven moment lag ik daar met hem op mijn borst en dacht ik: pak hem maar (...). Het voelde zo raar om hem heel lang op de borst te hebben”. Hoewel deze draagmoeder zelf geen moeite mee had met het overdragen van het kind, beschreef zij dat dit voor velen ook anders is. Op online fora en sociale media (zoals facebook groepen) had zij gezien “dat er ook [draagmoeders] zijn die zeggen: oh, ik mis hem zo”.

Een onderwerp dat in dit kader met deelnemers is besproken, was het mogelijke verschil tussen hoog- en laagtechnologische trajecten. Een wensouder die ervaring had met een hoogtechnologisch traject besprak dat de draagmoeder echt geen moedergevoelens ervaarde voor het kind dat zij droeg (en biologisch gezien dus het kind van de wensmoeder was): “ik [wensmoeder] was er natuurlijk wel eens nieuwsgierig naar. En vooral toen ze echt een dikke buik had... Ik dacht: jij voelt haar constant schoppen, ze is constant bij jou. Ik kan me voorstellen dat je dan toch bepaalde moedergevoelens krijgt (...). Maar dan zei ze [draagmoeder]: ik heb dat echt niet. Het is zo duidelijk *niet* mijn kind (...). Ik voel heus wel een band met het kind, want dat groeit in mij. Maar ik heb drie andere zwangerschappen gehad en dat voelt *zo anders*”. Volgens deze wensmoeder speelde na de geboorte ook mee dat het kind geen gelijkenis vertoonde met de draagmoeder: “weet je, de draagmoeder van mijn kind ziet er qua uiterlijk heel anders uit [beschrijft dat de draagmoeder ook een andere culturele achtergrond heeft en dat er dus echt geen gelijkenis is]. Dat draagt alleen maar bij aan dat proces”. Volgens deze wensouders is het redelijk plausibel dat gevoelens van draagmoeders ten aanzien van het ongeborn kind sterker zijn bij laagtechnologische trajecten: “Het is dan echt biologisch jouw kindje... dus bij laagtechnologisch is het wel makkelijker om een andere band met het kindje te krijgen”. Een draagmoeder die ervaring had met een laagtechnologisch traject gaf echter aan dat die biologische connectie niet automatisch leidt tot een sterkere band: “Ja, voor mijn kinderen is het een halfbroertje (...). Die voelen ook echt wel de verbinding met hem. Ik heb dat zelf helemaal niet. Hij trekt ook niet zo naar mij toe (...) Ik voel me wel verbonden met hem, maar niet zozeer als met mijn eigen kinderen”. Ook een andere draagmoeder twijfelt eraan of het wat uitmaakt of het een hoog- of laagtechnologisch traject is: ook bij een hoogtechnologisch traject heb je “het kindje wel negen maanden gedragen en het heeft zich al in jouw buik gevormd. Je hebt het gevoeld en je hebt die bevalling gehad. Dus ik denk niet dat het heel veel uitmaakt”. Ook uit ander onderzoek blijkt dat wensouders de angst hebben dat draagmoeders zich extra verbond voelen met een genetisch verwant kind.³¹³ Of dat terecht is, is niet duidelijk. Slechts in een paar studies wordt genoemd dat genetisch verwante draagmoeders meer moeite lijken te hebben met de overdracht van het kind, maar dit zijn kleine studies.³¹⁴

³¹³ Van den Akker 2005.

³¹⁴ Deze worden besproken in Ciccarelli & Beckman 2005.

Over de consequenties van de overdracht voor het pasgeboren kind wordt in de praktijk regelmatig gediscussieerd. Het gaat dan vaak over de vraag in welke mate een kind zich prenataal aan de draagmoeder heeft gehecht, en of het schadelijk is om van haar gescheiden te worden. Deze hypothese dat er mogelijk schade ontstaat, is de kern van het (in engelse woorden) ‘harm argument’. Traditioneel gezien wordt door aanhangers van dit argument gesteld dat de scheiding tussen draagmoeder en kind een negatief effect zal hebben op de ontwikkeling van het kind. Agnafors benoemt dat dit geen algemeen risico is, maar wel wanneer er een financiële prikkel is. Dit kan namelijk leiden tot een lage maternal-fetal attachment en daardoor mogelijk negatieve effecten op het ongeboren kind hebben.³¹⁵ Daarnaast wijzen aanhangers van dit ‘harm argument’ wel eens op het verhoogde risico op mentale problemen en hechtingsproblemen bij adoptiekinderen, die ook gescheiden zijn van biologische ouders. Uit een bekende meta-analyse van Juffer en van IJendoorn kwam inderdaad naar voren dat geadopteerden meer problemen vertonen dan niet-geadopteerden, maar het effect was over het algemeen klein.³¹⁶ Bovendien is uit die meta-analyse gebleken dat problemen erger zijn voor geadopteerden die vóór de adoptie negatieve ervaringen hadden meegemaakt, zoals mishandeling of verwaarlozing (denk ook aan tehuisopvoeding in het buitenland). Ook longitudinaal onderzoek heeft aangetoond dat het niet de adoptie of scheiding met de biologische moeder ‘an sich’ is die voor problemen zorgt, maar dat de eerdergenoemde ‘pre-adoptieve risicofactoren’ juist een rol spelen.³¹⁷ In de volgende paragraaf worden ook studies besproken waarbij kinderen direct na de geboorte geadopteerd worden, of in het geval van draagmoederschap overgedragen worden aan de wensouders. In dit soort studies is geen negatief effect gevonden op de ontwikkeling van het kind of diens hechting met de wensouders (zie onderaan paragraaf 7.2.2).

7.2.2 Band tussen wensouders en kind

Betrokkenheid tijdens de zwangerschap

De band tussen wensouders en kind ontwikkelt zich in feite pas vanaf het moment dat zij het kind in hun armen houden. Ook tijdens de zwangerschap proberen wensouders op verschillende manieren hun betrokkenheid met het ongeboren kind te verhogen. In een review van Kneebone en collega’s komen voorbeelden naar voren zoals regelmatig contact onderhouden met de draagmoeder, aandenkens verzamelen aan de zwangerschap, en de draagmoeder vragen om bepaalde muziek en geluidsopnames bij de buik af te spelen.³¹⁸ In de vragenlijst van het huidige onderzoek is ook gevraagd wat wensouders en draagmoeders hebben gedaan om die betrokkenheid te vergroten, en in welke mate wensouders een band konden ontwikkelen met het ongeboren kind. Zoals weergegeven in Figuur 7.2 varieerden de gevoelens enorm: een deel van de wensouders had helemaal *niet* het gevoel dat ze een band met het kind konden ontwikkelen tijdens de zwangerschap, maar er waren ook wensouders die dit gevoel *wel* hadden. Om die band te bevorderen, mochten wensouders o.a. de buik voelen om de bewegingen van het kind te ervaren en werden er foto’s/filmpjes gedeeld (van o.a. de buik van de draagmoeder). Ook was er veel contact en gingen wensouders mee naar afspraken zoals echo’s (bij buitenlandse trajecten kon dat virtueel geregeld worden). Een ander voorbeeld dat regelmatig werd genoemd, is dat draagmoeders een opname van de stem van de wensouders hadden afgespeeld, zodat het ongeboren kind deze stem(men) al kon horen. Andersom gaf een van de draagmoeders aan dat zij tegen het ongeboren kind praatte over de wensouders. Ook werd genoemd dat wensouders de hartslag

³¹⁵ Agnafors 2014.

³¹⁶ Juffer & van IJendoorn 2005.

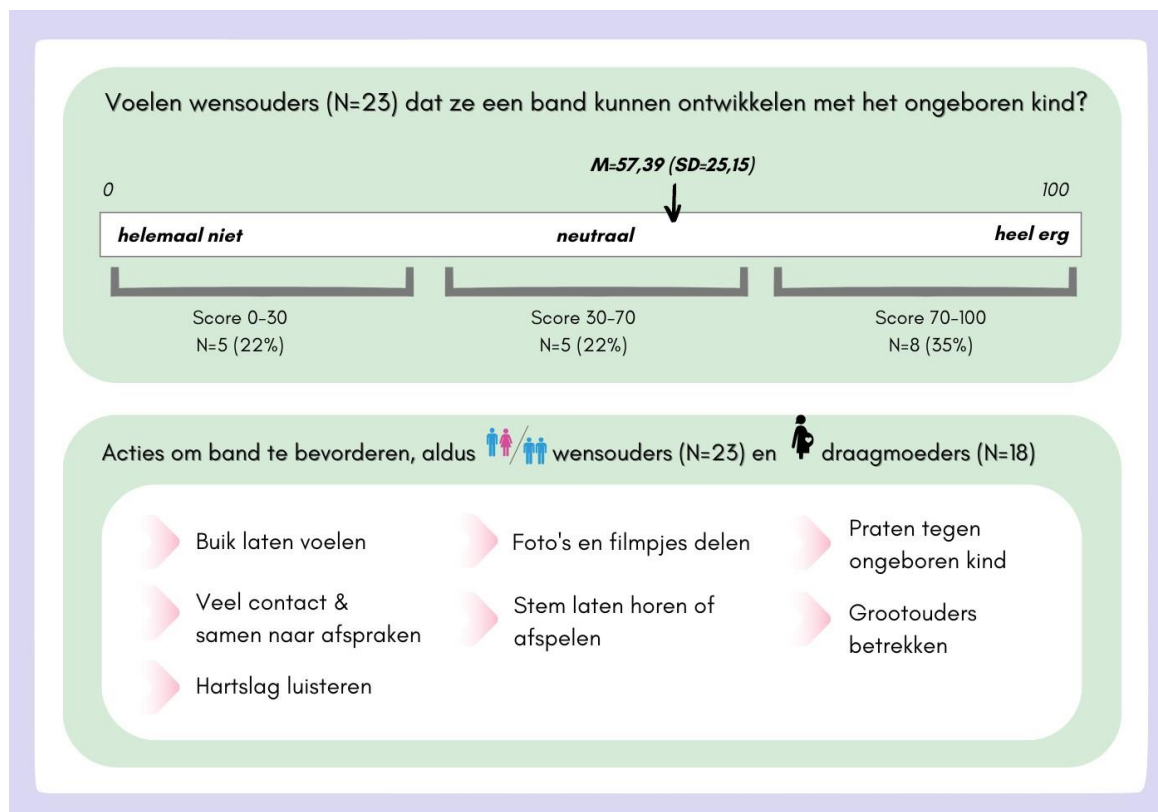
³¹⁷ Tieman et al. 2005; Verhulst et al. 1990.

³¹⁸ Kneebone et al. 2022.

kregen te horen van het ongeboren kind. Een enkeling noemde ten slotte dat ook kennis gemaakt is met de grootouders (ouders van de wensouders).

Figuur 7.2

Het ontwikkelen van een band tussen wensouders en ongeboren kind.

Band opbouwen na de geboorte

Tijdens sommige interviews is ook gesproken over de hechting met het kind *na* de geboorte. Een van de wensouders vertelde: “ik moest er wel echt aan wennen dat ik plotsklaps in één keer moeder was. Op het ene moment was ik nog aan het werk en alles druk, druk; en toen was ik in één keer moeder, zo voelde dat wel”. Zij beschreef dat ze praktisch gezien goede hulp kreeg van de kraamhulp, die op een gegeven moment zag dat de baby wat onderkoeld was geraakt. “Toen moest ik in bed gaan liggen, bloot, en hij ook. Huid op huid, een uur of wat gelegen met allemaal dekens en alles. En toen is die hechting eigenlijk, denk ik, tot stand gekomen”. Dit ‘kangoeroeën’ waarbij ouders of verzorgers huid-op-huid contact hebben met hun baby wordt ook vaak bij te vroeg geboren baby’s toegepast en heeft in deze groep een positief effect op de hechting tussen moeder en kind.³¹⁹ Het is dus ook niet vreemd dat sommige wensouders het advies krijgen om de baby na de geboorte op de borst te nemen, zoals reeds eerder in dit rapport beschreven.

Tijdens de interviews kwam tevens ter sprake dat sommige wensouders te horen kregen dat ze een achterstand hadden op het gebied van hechting, aangezien ze de prenatale fase gemist hadden (dit is ook in Hoofdstuk 4 al kort benoemd). Een van de wensouder beschreef dat er tijdens het psychologisch traject in het ziekenhuis was gezegd “dat je achterloopt en moet inhalen”. Om te beoordelen of dit het

³¹⁹ O.a. Cho et al. 2016 ; Kurt et al. 2020.

geval is, is het belangrijk om meer te weten over gehechtheid - een centraal begrip in de pedagogiek. Volgens de gehechtheidstheorie van Bowlby heeft elk kind de aangeboren neiging om zich te hechten aan zijn/haar verzorgers, en is dit ook essentieel voor de ontwikkeling van kinderen.³²⁰ Baby's vertonen verschillende gedragingen om contact met hun verzorger te krijgen en behouden, zoals huilen of glimlachen. Bij het ontwikkelen van gehechtheid gaat het echter ook om de reacties van de verzorger op dit gedrag. Ainsworth heeft het belang van sensitiviteit toegevoegd aan de gehechtheidstheorie: de capaciteit van een verzorger om adequaat en responsief te reageren op de signalen en behoeften van een kind.³²¹ Sensitiviteit bij de ouder (of verzorger) is een cruciale factor om een veilige (dus goede) hechtingsrelatie met het kind te bereiken.

Aangezien gehechtheid vooral gericht is op de interactie tussen ouder en kind, is het de vraag in hoeverre wensouders 'achterlopen'. Er zou sprake kunnen zijn van een lagere prenatale maternal-fetal attachment bij wensouders, maar deze heeft vooral betrekking op de band die de betrokkenen voelen met het ongeboren kind. Hoewel onderzoek heeft aangetoond dat maternal-fetal attachment een voorspeller kan zijn van de band met het kind na de geboorte,³²² is dit geen randvoorwaarde voor een veilige gehechtheidsrelatie. Sensitiviteit is hierbij wel een belangrijke factor.³²³ Zoals eerder in dit hoofdstuk is al aan de orde is geweest: wanneer ouders adequaat reageren op de signalen van kind, kan er ook bij adoptie nog een veilige gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind bereikt kan worden; en dat geldt ook voor kinderen die opgroeien in pleeggezinnen.³²⁴

In ons onderzoek uitten niet alleen wensmoeders de angst op een achterstand of problemen met hechting; ook voor wensvaders kan dit een zorg zijn. Een draagmoeder beschreef dat een van de wensvaders "heel bang was dat hij die band met dat kleintje *niet* zou hebben" en zij als draagmoeder wel. Tegelijkertijd benoemde een wensvader: "dat je ergens een achterstand hebt, ja, dat is logisch... dat heeft een normale vader ook ergens". Als we weer kijken naar maternal-fetal attachment, zijn er inderdaad enkele studies die aantonen dat aanstaande vaders gedurende de zwangerschap een minder sterke band met het ongeboren kind voelen dan aanstaande moeders.³²⁵ Na de geboorte ontwikkelen kinderen echter ook veilige gehechtheidsrelaties met vaders, waarbij hun sensitiviteit richting het kind wederom de voornaamste voorspeller is.³²⁶

Opmerkingen over een mogelijke 'achterstand in hechting' kunnen voor sommige wensouders dus beangstigend zijn, zoals ook naar voren kwam uit dit onderzoek. Dit soort opmerkingen zouden bovendien een negatief effect kunnen hebben op het vertrouwen dat een (aanstaande) ouder in zichzelf heeft om een kind op te voeden, ook wel parental self-efficacy genoemd. Dit soort twijfels aan het eigen functioneren hebben een grote impact; zo laat onderzoek zien dat parental self-efficacy gerelateerd is aan de werkelijke opvoed-competenties van ouders.³²⁷ Het is daarom aan te raden om opmerkingen over het missen van de prenatale fase en de impact hiervan niet centraal te stellen bij adviezen over gehechtheid. In plaats daarvan zou de aandacht juist moeten uitgaan naar het bevorderen van sensitief gedrag bij nieuwe ouders. Daarnaast komt uit onderzoek naar voren dat wensouders soms zorgen kunnen hebben over de impact van het gebrek aan een genetische link met

³²⁰ Bowlby 1969; 1973.

³²¹ Ainsworth et al. 1978

³²² Agnafors 2014; Brandon et al. 2009.

³²³ De Wolff & van IJendoorn 1997.

³²⁴ Van den Dries et al. 2009; West et al. 2020.

³²⁵ O.a., Lorensen et al. 2004; Ustunsoz et al. 2010.

³²⁶ Deneault et al. 2021; Lucassen et al. 2011; Madigan et al. 2024,

³²⁷ Fang et al. 2020; Jones & Prinz 2005.

het kind op de gehechtheidsrelatie. Van den Akker adviseerde daarom om dit ook op te nemen bij begeleiding op het gebied van hechting.³²⁸

Gehechtheid op de langere termijn

De vraag hoe gehechtheid zich na de geboorte verder ontwikkelt, is niet onderzocht in de huidige studie. In de literatuur over draagmoederschap en andere vruchtbaarheidstechnieken (zoals ei- of zaadceldonatie) wordt regelmatig gesteld dat het gebrek aan een genetische link met de ouders een risico is voor het ontwikkelen van een veilige gehechtheidsrelatie. Dit argument is terug te leiden tot de evolutionaire psychologie. Een assumptie hierbij is dat ouders meer investeren in en zorgen voor genetisch eigen kinderen, om de kans te verhogen dat hun genen worden doorgegeven aan de volgende generatie.³²⁹ Deze hypothese is wel wat achterhaald, zeker gezien de eerder besproken studies dat veilige gehechtheid ook kan ontstaan bij adoptie en pleegzorg, waar een genetische link tussen ouder (of opvoeder) en kind ook ontbreekt.

Onderzoek naar de gehechtheid van kinderen geboren via draagmoederschap is er nauwelijks. Een relevante studie betreft het longitudinaal onderzoek uitgevoerd in Engeland waarbij kinderen inmiddels al tot hun 20^e levensjaar gevolgd zijn. Golombok en collega's beschreven in 2004 de resultaten van dit onderzoek toen de kinderen 1 jaar oud waren: kinderen geboren via draagmoederschap hadden geen slechtere score op gehechtheid met de ouder dan een 'reguliere' groep kinderen die zonder vruchtbaarheidstechnieken was verwekt. Sterker nog, de hechting met ouders was bij de draagmoederschapstrajecten zelfs sterker,³³⁰ wat ook op 2- en 3-jarige leeftijd werd aangetoond.³³¹ Volgens de onderzoekers heeft dit mogelijk te maken met de sterke kinderwens van deze ouders en de hoge motivatie voor het hebben van een gezin. Op 11-jarige leeftijd kwam echter het beeld naar voren dat ouder-kind interacties bij de draagmoederschapstrajecten wat minder positief waren dan in de 'reguliere' groep.³³² De onderzoekers wijzen erop dat dit mogelijk het gevolg is van het toenemende begrip van de kinderen in deze leeftijd over het gebrek aan genetisch verwantschap. Kennis en begrip van kinderen over draagmoederschap zal in paragraaf 7.4 verder besproken worden. De longitudinale studie toonde verder aan dat negatieve opvoedingstechnieken ook wat toenamen bij de start van de adolescentie, tussen de leeftijd van 7 en 10 jaar. Dit is echter ook in andere gezinsvormen het geval, en neemt vervolgens ook weer af.³³³ In een recente meting op 20-jarige leeftijd zijn geen verschillen meer gevonden tussen jongvolwassenen geboren via draagmoederschap en vergelijkingsgroepen.³³⁴ De onderzoekers geven aan dat al deze bevindingen suggereren dat het gebrek aan een biologische link tussen ouder en kind geen invloed heeft op de hechtingsrelatie tussen ouder en kind. Daarnaast heeft dit ook geen negatieve impact op de ontwikkeling van de kinderen zelf.³³⁵

Ook de bevindingen van de Italiaanse Nicola Carone en collega's sluiten hierbij aan. Deze onderzoekers hebben verschillende studies opgezet waarbij de opvoeding door duo-vaders en ontwikkeling van hun kinderen centraal staat. Koppels van twee mannen die een kind krijgen via draagmoederschap blijken evenveel 'supportive parenting' te laten zien dan heteroseksuele stellen die een kind kregen via IVF.

³²⁸ Van den Akker 2005.

³²⁹ Trivers 1974.

³³⁰ Golombok et al. 2004.

³³¹ Golombok et al. 2006.

³³² Golombok et al. 2011.

³³³ Golombok et al. 2017.

³³⁴ Golombok et al. 2023.

³³⁵ Golombok et al. 2011; 2023.

Ook voor negatieve opvoedstijlen was er geen verschil tussen de groepen.³³⁶ Daarnaast is gebleken dat de combinatie van draagmoederschap en opgroeien in een gezin met twee vaders geen nadelen heeft wat betreft gehechtheid,³³⁷ of de ontwikkeling van eventueel probleemgedrag bij kinderen.³³⁸ Dit laatste is ook in verschillende andere studies aangetoond.³³⁹

7.3 Kennis en ervaringen van kinderen

In deze paragraaf wordt besproken wat kinderen die geboren zijn via draagmoederschap over dit traject weten. De verwachting is dat kinderen al van jongs af aan weten dat ze met hulp van een draagmoeder geboren zijn.

De openheid van ouders is ook een belangrijk thema bij adoptie en kinderen die via andere voortplantingstechnieken zijn geboren (zoals ei- of zaadceldonatie). Waar ouders vroeger het advies kregen om de herkomst van kinderen (incl. de biologische ouders of donoren) geheim te houden, is er tegenwoordig sprake van een klimaat van openheid.³⁴⁰ Dat kan o.a. komen doordat alternatieve manieren om een kind te krijgen tegenwoordig steeds vaker voorkomen en doordat dit in de maatschappij meer geaccepteerd wordt. Een belangrijke reden om openheid te bevorderen is ook omdat onderzoek naar donorconceptie en adoptie heeft uitgewezen dat geheimhouding negatieve effecten kan hebben.³⁴¹ Dit is ook aangetoond voor draagmoederschapstrajecten: uit de eerder genoemde longitudinale Engelse studie van Golombok en collega's is gebleken dat kinderen die vóór hun 7^e levensjaar geïnformeerd waren over hun biologische herkomst op 14-jarige leeftijd een beter welzijn rapporteerden en dat de gezinsrelaties positiever waren.³⁴²

Uit het onderzoek naar informatievoorziening aan kinderen bij draagmoederschapstrajecten komt naar voren dat de meeste wensouders streven naar openheid over het traject.³⁴³ Dit houdt in dat zij hun kinderen al vroeg hierover willen vertellen, maar ook dat zij hun omgeving hierover inlichten. In dat opzicht is er overeenkomst met de openheid van adoptieouders, waarschijnlijk omdat het in beide situaties voor de omgeving zichtbaar is dat de wensouders niet zelf zwanger waren. Bij donorconceptie kan makkelijker verborgen worden dat sprake was van een ei- of zaadceldonor.³⁴⁴ Hierbij aansluitend toont het onderzoek van Readings aan dat de bereidheid van ouders om kinderen te vertellen over de conceptie en afkomst bij draagmoederschapstrajecten hoger was dan bij donorconceptie.³⁴⁵ In diezelfde lijn toonde een studie van Carone en collega's aan dat duo-vaders die een kind kregen via draagmoederschap wél open waren over dit traject en de identiteit van de draagmoeder, maar dat niet alle vaders hun kind inlichtten over het gebruik van een eiceldonor.³⁴⁶ Volgens de onderzoekers wachten ouders wellicht met deze uitleg omdat dit voor jonge kinderen wat ingewikkeld is. Een andere verklaring kan zijn dat wensouders een band ontwikkelen met de draagmoeder maar niet met de eiceldonor. In diezelfde studie kwam ook naar voren dat slechts weinig wensvaders het kind vertelden

³³⁶ Carone et al. 2020°.

³³⁷ Carone et al. 2020b.

³³⁸ Carone et al. 2020a.

³³⁹ Miller et al. 2017.

³⁴⁰ Readings 2011.

³⁴¹ O.a. Palacios & Brodzynski 2010; Turner & Coyle 2000.

³⁴² Illoi et al. 2017.

³⁴³ o.a. MacCallum et al. 2003; Van den Akker 2003.

³⁴⁴ Jadva et al. 2012; MacCallum et al. 2003.

³⁴⁵ Readings 2011.

³⁴⁶ Carone et al. 2018.

wiens zaad was gebruikt en dus de biologische vader van het kind was.³⁴⁷ Ook in een studie van Jadva en collega's kwam naar voren dat er soms geheimhouding is bij draagmoederschapstrajecten. Opvallend was dat er bij laagtechnologische trajecten meer ouders waren die hun kind op 10-jarige leeftijd nog *niet* hadden verteld over het draagmoederschapstraject dan bij hoogtechnologische trajecten, en dit ook niet van plan waren. Mogelijk zijn sommige ouders bang voor de gevolgen wanneer hun kinderen erachter komen dat ze niet genetisch aan de ouder(s) verwant zijn.

Het gros van de wensouders lijkt kinderen echter op jonge leeftijd te informeren over hun oorsprong. Ouders vinden het belangrijk dat kinderen de waarheid kennen, dat kinderen weten waar ze vandaan komen, en ook zijn sommige ouders bang dat kinderen dit anders via derden te horen krijgen.³⁴⁸ De belangrijkste reden om te wachten met vertellen is de leeftijd van kinderen. Sommige ouders geven aan dat hun kind nog te jong is, of denken dat het kind de biologische aspecten van draagmoederschap nog niet zal begrijpen.³⁴⁹ In het onderzoek van Readings gaven sommige ouders aan dat zij hun kind willen beschermen, ofwel tegen de specifieke informatie over conceptie, ofwel tegen mogelijke reacties van de omgeving.³⁵⁰ De angst hierbij is dat kinderen hierover gaan vertellen en dan negatieve opmerkingen krijgen of gepest worden. Uit de studie van Gezinski en collega's blijkt dat sommige ouders twijfelen over het juiste moment om kinderen in te lichten.³⁵¹

Deze vraag over welke leeftijd geschikt is om kinderen te vertellen dat zij geboren zijn via draagmoederschap heeft enerzijds te maken met begrip van kinderen hierover. Uit onderzoek naar adoptie blijkt dat kinderen jonger dan zes jaar oud vaak kunnen benoemen dat ze geadopteerd zijn, maar nog geen betekenis hieraan kunnen verlenen.³⁵² Onderzoek toont aan dat kinderen over het algemeen vanaf een jaar of 7 de biologische aspecten van conceptie kunnen begrijpen.³⁵³ De vraag is echter of het nodig is om af te wachten tot kinderen concreet kunnen begrijpen wat draagmoederschap precies inhoudt en hoe zij verwekt zijn. In de literatuur over donorconceptie wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende manieren om een kind te vertellen over zijn/haar conceptie.³⁵⁴ Één daarvan is inderdaad om te wachten tot het kind wat ouder is en de informatie over het traject en eventuele consequenties (zoals reacties uit de omgeving) het beste kunnen begrijpen, ook wel de *right time strategy* genoemd. In tegenstelling tot deze aanpak waarbij er een moment gekozen wordt om kinderen te vertellen over de conceptie, is er ook een meer geleidelijke aanpak. Deze methode genaamd *seed planting* is over het algemeen wat populairder en wordt bij donorconceptie vaker toegepast dan de *right time strategy*.³⁵⁵ Het idee achter *seed planting* is om kinderen het gevoel te geven dat het verhaal over hun conceptie nooit een geheim is geweest.

In het onderzoek van Jadva en collega's – de eerdergenoemde Engelse studie waarin ook naar gehechtheid is gekeken – zijn gezinnen gevolgd vanaf het moment dat hun kind 1 jaar oud was.³⁵⁶ Op dat moment gaven alle wensouders aan dat zij van plan waren hun kind te gaan vertellen over het draagmoederschapstraject. Op 10-jarige leeftijd waren bijna alle kinderen op de hoogte, waarbij dit in ongeveer de helft van de gevallen was verteld voordat het kind 3 jaar oud was, en in de andere gevallen tussen het 3^e en 7^e levensjaar van het kind. Ook in een onderzoek van Carone en collega's hadden de

³⁴⁷ Carone et al. 2018.

³⁴⁸ o.a. Gezinski et al. 2018; MacCallum et al. 2003; Readings 2011.

³⁴⁹ o.a. MacCallum et al. 2003; Readings 2011.

³⁵⁰ Readings 2011.

³⁵¹ Gezinski et al. 2018.

³⁵² Brodzynski 2011.

³⁵³ Williams & Smith 2010.

³⁵⁴ Mac Dougall et al. 2007.

³⁵⁵ Blake 2010.

³⁵⁶ Jadva et al. 2012.

meeste wensouders (in dit geval allen duo-vaders) hun kind vóór het vierde levensjaar verteld over het draagmoederschapstraject.³⁵⁷ Gezien de jonge leeftijd waarop kinderen in deze studies hoorden over hun conceptie en geboorte, is het aannemelijk dat er veel gebruik is gemaakt van *seed planting*, dit is echter niet expliciet onderzocht in de onderzoeken. Wel kwam uit de studie van Carone naar voren dat wensouders veel gebruik maakten van materialen zoals boeken om kinderen al op jonge leeftijd te informeren over het draagmoederschapstraject.

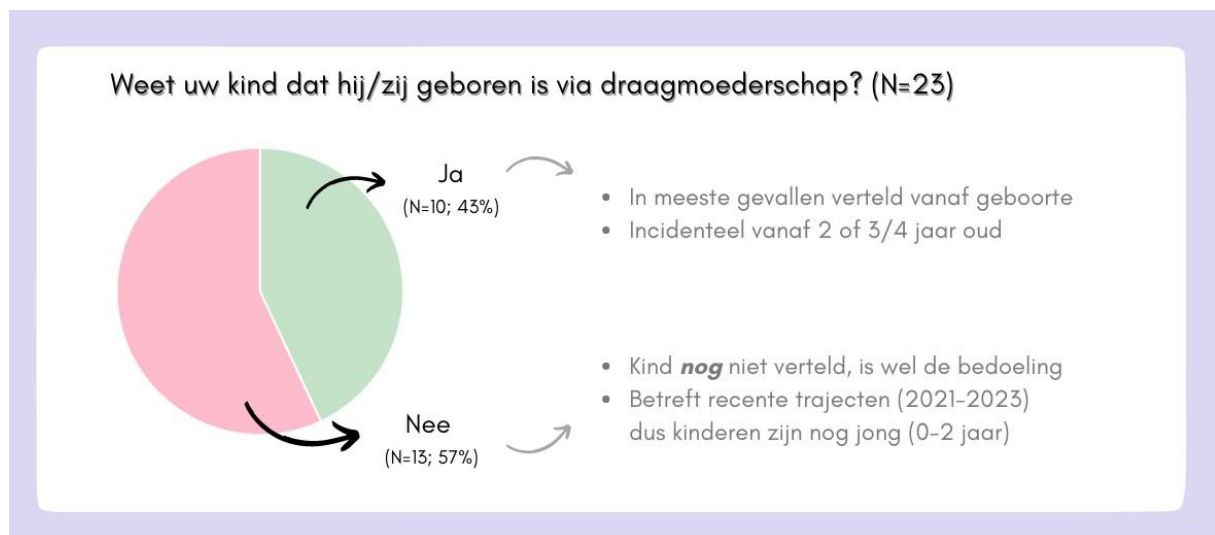
7.3.1 Weten kinderen dat ze geboren zijn via draagmoederschap?

In het huidige onderzoek is via vragenlijsten aan wensouders gevraagd of hun kind weet dat hij/zij geboren is via draagmoederschap. De bevindingen zijn weergegeven in Figuur 7.3. Van de 23 wensouders die deze vraag beantwoordden, hebben er 10 geantwoord dat het kind op de hoogte is (43%). De overige 13 wensouders gaven aan dat hun kind het *nog niet* weet (57%) omdat hij/zij nog te jong is. In al deze gevallen gaat het om trajecten uit 2021 t/m 2023, waarbij veel wensouders ook aangeven dat hun kind nog maar een paar maanden oud is. Al deze wensouders hebben aangegeven dat ze wel van plan zijn om het draagmoederschapstraject te bespreken in de (nabije) toekomst.

Aan de 10 wensouders die aangaven dat hun kind weet dat hij/zij geboren is via draagmoederschap, is vervolgens gevraagd op welke leeftijd dit aan het kind verteld is. Een enkeling benoemde dat dit vanaf het tweede of het derde/vierde levensjaar is verteld, maar de meeste wensouders beschreven dat dit al vanaf de geboorte is besproken. Zo lichtte een van de wensouders toe: “Hij is nu 6 maanden. Wij praten er nu gewoon open over en blijven dit doen. Dit zal geen ‘momentje’ worden. Het is er gewoon”. Ook andere wensouders geven aan dat ze dit altijd hebben meegenomen, bijvoorbeeld met foto’s of via een prentenboek.

Figuur 7.3

Wensouders over kennis van hun kind over het draagmoederschapstraject.

³⁵⁷ Carone et al. 2018.

In de interviews is uitgebreider aan de orde gekomen hoe met kinderen over het draagmoederschapstraject is gesproken. Een van de wensouders beschreef dat het belangrijk is dat kinderen dit verhaal van hun ouders horen, ook omdat draagmoederschap een traject is dat je niet zomaar voor je omgeving verbergt: “Je zit nooit zwanger op de fiets, maar daar staat wel in één keer een ooievaar in de tuin. Dus daar wordt wel over gesproken... Wij wouden wel dat hij het in ieder geval van ons hoorde (...). Je kind moet het niet op straat horen”.

Net als in de vragenlijst werd in de gesprekken benoemd er al van jongs af aan open met kinderen gesproken wordt over het draagmoederschapstraject. Over het algemeen wordt er dus niet een bepaald moment of bepaalde leeftijd gekozen om dit te vertellen, wat aansluit bij de methode van *seed planting* die eerder is besproken.³⁵⁸ Een wensouder beschreef dat “het af en toe voorbij kwam, net zoals je een Nijntje voorleest”. Bij dit proces om kinderen te informeren worden vaak hulpmiddelen gebruikt zoals foto's en boeken, zoals ook al in de vragenlijst genoemd werd. “We hebben fotoboeken liggen waarin heel ons traject in een fotoboek staat. En we hebben een kinderboek *logeren in een buik*”, aldus een wensouder. Ook een draagmoeder vertelde hierover: “We hebben tijdens de zwangerschap een fotoshoot gedaan en die foto's die heb ik toen cadeau gegeven”. Deze draagmoeder beschreef ook dat de wensouders foto's in huis hebben staan van de draagmoeder en haar man, zodat het kind weet wie zij zijn.

De *right time* methode waarbij ouders wachten met vertellen tot het kind een bepaalde leeftijd heeft bereikt, is in dit onderzoek dus niet genoemd. In de eerder besproken literatuur is genoemd dat sommige wensouders uit andere landen deze aanpak wel toepassen. Zelfs als er verteld wordt over draagmoederschap is er soms geheimhouding over de genetische link tussen draagmoeder en kind,³⁵⁹ wat vooral een rol zal spelen bij wensouders bestaande uit een man en vrouw. In het huidige onderzoek is niet expliciet gesproken over geheimhouding, behalve dat een van de wensouders benoemde dat het uitstellen om over het traject te vertellen mogelijk schadelijk zou kunnen zijn voor kinderen: “Dat lijkt me zo heftig voor kinderen, want dat roept vaak zoveel trauma op, denk ik. Kinderen voelen zich ook vaak voorgelogen”. Het is niet duidelijk of dit een mening is van deze deelnemer, of iets wat de wensouder heeft gezien bij andere gezinnen. Ook is het mogelijk dat deze hypothese voortvloeit uit ervaringen van internationaal geadopteerden die jarenlang verkeerde informatie hadden over hun geschiedenis, zoals bleek uit het rapport van de commissie-Joustra.³⁶⁰

Ook de manier waarop er met kinderen gepraat wordt over de conceptie en zwangerschap kwam ter sprake in de interviews. Een van de wensouders had in de verkennende fase van het traject gesproken met kinderen van een ander stel wensouders. “Die kinderen hebben ons het verhaal verteld met hun fotoboek, zo van: ‘kijk, dit is het celletje van papa en dit is het eitje van [de biologische moeder], en toen zaten we bij [de draagmoeder] in de buik’. Nou echt fantastisch was het, zo open en zo niet-moeilijk. Toen hebben wij ook gezegd: we gaan daar vanaf het begin heel helder over zijn”. In alle gesprekken kwam terug dat het concept ‘draagmoederschap’ ook voor jonge kinderen te begrijpen is, wanneer er leeftijdsadequate termen worden gebruikt. Zo kwam de term ‘logeerbuik’ vaak terug in zowel vragenlijst en interviews, en deze lijkt in de praktijk dan ook veel gebruikt te worden door wensouders en draagmoeders. In de vragenlijst is geen vraag gesteld over de mate waarin kinderen begrip hebben van draagmoederschap, maar enkele wensouders hebben hier wel wat over gezegd: “Hij is nu vier en weet dat hij in de buik van zijn tante zat omdat mama haar buik stuk is”. Ook een andere wensouder noemt de kleuterleeftijd als moment waarop het kind de situatie leek te begrijpen: “op zijn vijfde wist hij het te vertellen en begreep die de situatie”.

³⁵⁸ Mac Dougall 2007.

³⁵⁹ Jadva et al. 2012.

³⁶⁰ Commissie-Joustra 2021.

Uit de literatuur komt, zoals eerder besproken, wel naar voren dat kinderen van deze leeftijd nog niet heel concreet begrijpen wat draagmoederschap nu inhoudt. De basale aspecten van de 'logeerbuik' zijn blijkbaar duidelijk, zoals ook geïllustreerd door een draagmoeder: "Als ik dan vraag 'waar kom je dan uit en hoe', dan wijst hij mijn buik aan, dus dat weet hij wel, ja". Bepaalde details over draagmoederschap zijn echter vrij abstract, complex, en kunnen zelfs een beetje beangstigend voor kinderen zijn. Een wensmoeder die ervaring had met een hoogtechnologisch traject benoemde dat de uitleg daarom soms versimpeld moet worden: "Het stukje 'en toen gingen jullie naar het laboratorium, en toen lag je in de vriezer...'. Ja, dat is wel eng ook.... Dus dat bewaren we nog even". De uitleg die voor haar kleuter wel begrijpelijk was: "Ik heb een heel groot hart en daardoor is er voor mij geen plek in de buik voor een baby. En daarom is hij naar de logeerbuik gegaan". Het is natuurlijk ook belangrijk om te kijken naar de behoeften en de ontwikkeling van elk individueel kind. Zo vertelde één van de draagmoeders dat zij juist aan haar eigen kinderen wel een wat 'plastischere' uitleg had gegeven over het traject, omdat haar kinderen er aanvankelijk wat moeite ermee hadden: "Waarom moet jij dat dan doen? Kunnen ze niet gewoon iemand adopteren?", vroeg één van hen. Later bleek waar het ongemak vandaan kwam: "ze weet hoe het werkt met mannen en vrouwen en kindjes krijgen. Later bleek dat zij ook wel ideeën had over hoe dat dan zou gebeuren, en dat bleek er ook achter te zitten". De draagmoeder vertelde dat uitleg hierbij heel erg hielp en dat haar kind het uiteindelijk juist mooi vond dat haar moeder dit deed.

Gesprekken met kinderen

In dit onderzoek is ten slotte ook met enkele kinderen gesproken over draagmoederschap. Om te onderzoeken wat de kinderen zelf weten van het traject en hoe zij zelf uitleggen wat het inhoudt, kregen de kinderen eerst een video te zien waarin een ander kind (een jongen van 9 jaar oud) uitlegt hoe hij geboren is. Hierin kwam ter sprake dat zijn moeder eerst zwanger was geweest, dat hij in het ziekenhuis was geboren met zijn vader en enkele artsen aanwezig, en dat vader en moeder hem daarna mee naar huis namen. Aan de kinderen is toen gevraagd of hun geboorte lijkt op het verhaal van het jongetje. In dit rapport worden de antwoorden van de kinderen ter illustratie meegenomen, belangrijk is wel dat het om een zeer kleine groep gaat (N=3). Aangezien de wensouders al aangaven dat zij al vroeg aan de kinderen hadden uitgelegd hoe zij ter wereld zijn gekomen, is het de verwachting dat de antwoorden van de kinderen zullen duiden op begrip van de situatie. Bovendien zijn er ook twee kinderen uit hetzelfde gezin geïncludeerd. Kortom, de reacties van de kinderen zijn niet representatief voor alle kinderen geboren uit draagmoederschapstrajecten en zijn vooral bedoeld als aanvulling op de verhalen van de wensouders.

Het eerste kind van 9 jaar oud benoemde direct dat haar geboorte heel anders was verlopen: "Nou, ik voel er wel anders bij; omdat ik zeg maar niet uit de buik van mijn moeder ben gekomen. En ik ben ook in een ander land geboren. Dus het voelt niet echt hetzelfde". Op verzoek legde het kind vervolgens uit wat het inhoudt dat zij 'niet uit de buik van haar moeder was gekomen': "Draagmoederschap is dat dan. Het eitje en het zaadje van mijn vader en moeder, die zijn in een andere buik van iemand gestopt. Dus mijn draagmoeder. En dan is het nog wel het eitje en zaadje van mijn ouders, en daarom zijn dat mijn ouders. Maar diegene uit wie ik zeg maar uit de buik ben gekomen, die had mij zeg maar gedragen". Ook wist dit kind goed uit te leggen dat draagmoederschap nodig is "wanneer bijvoorbeeld je moeder geen kind kan krijgen, of dat het kind niet uit de buik kan komen". Het tweede kind was 12 jaar oud en had ook een duidelijke omschrijving: "Nou ja, mijn vader en moeder die hebben een zaadje en eitje met een operatie samengevoegd, denk ik, en dan bij de draagmoeder is dat zeg maar naar binnen gegaan, en zij heeft me grootgebracht in haar baarmoeder". Het laatste kind dat we spraken was een jongere van 16 jaar, die zelf vertelde dat hij/zij vroeger wel goed kon uitleggen wat draagmoederschap inhield, maar dat liever niet deed. "Ik kon het wel uitleggen, maar ik vond het denk

ik niet interessant genoeg om naar iedereen mee te koop te lopen of zo". Dit aspect betreft meer de gevoelens van kinderen t.a.v. het traject en wordt in de volgende paragraaf uitgebreider besproken.

7.3.2 Gevoelens van kinderen over het traject

In de interviews met wensouders, draagmoeders en kinderen kwamen ook gevoelens van kinderen over draagmoederschapstrajecten aan de orde.

Gevoelens van kinderen

Een reactie die in verschillende gesprekken naar voren kwam, was dat het voor de betreffende kinderen de normaalste zaak van de wereld was dat ze geboren waren met hulp van een draagmoeder. De allereerste reactie van één van de kinderen die wij spraken na het zien van de video (waarin een jongen vertelt over hoe hij is geboren) is hierbij erg beeldend. Het kind vroeg meteen: "Ik weet niet wie hij bedoelt met z'n moeder... Bedoelt hij dan zijn draagmoeder of zijn biologische moeder, van de eitjes en zaadjes zeg maar?". De mogelijkheid dat kinderen via draagmoederschap geboren worden was voor dit kind dus zo normaal, dat hij/zij er meteen van uit ging dat het kind op de video ook op die manier ter wereld was gekomen. In gesprekken met wensouders kwam ook naar voren dat het voor kinderen een heel normale situatie is en voelt. Daarbij werd benoemd dat het pas raar of gek wordt als de omgeving zo reageert.

Uit de gesprekken met wensouders en kinderen kwam naar voren dat de meeste mensen in de omgeving positief reageerden. "Om hun heen vindt iedereen het leuk en interessant soms", aldus een wensouder. Ook een kind gaf aan: "als ik dan iets zeg over draagmoederschap, dan vragen heel vaak mensen: wat is dat en zo? Maar ik vind het ook wel altijd leuk om uit te leggen". Dit kind uitte ook positieve gevoelens over draagmoederschap: "Ja, ik heb er ook wel een spreekbeurt in mijn klas over gehad en ik vind het ook eigenlijk best wel leuk. Want dan ken je hele andere mensen of zo. En dat voelt wel zo anders, maar ook weer heel erg leuk". Een voorbeeld van een wensmoeders was dat de ervaring met een buitenlands traject ook een leuk 'extraatje' is voor een kind: "zo van: oh nou, wat grappig en ik ben Amerikaan". Kortom voor sommige kinderen is het iets positiefs dat hen ook uniek maakt. Tegelijkertijd was een van de Nederlandse kinderen die wij spraken wat onverschillig over het traject: "ik vond het niet zo interessant om te vertellen, dus dan wisten mensen het ook niet, en dan vroegen mensen er ook niet echt naar". Uit de literatuur komt naar voor dat dergelijke gevoelens vaker voorkomen. Carone en collega's spraken met 31 kinderen van 6 tot 12 jaar oud, waarvan bijna tweederde slechts beperkte interesse had in zijn oorsprong via draagmoederschap.³⁶¹ Ook in de studie van Jadva en collega's was de meerderheid van de 10-jarige kinderen onverschillig of neutraal hierover (14 van de 21 kinderen).³⁶² In beide studies noemde slechts een enkeling negatieve gevoelens, maar meer onderzoek is nodig om hier conclusies over te trekken. In de meeste studies naar draagmoederschap is immers sprake van een selecte groep deelnemers, waarbij onderzoekers met name spreken met betrokkenen die positieve ervaringen hebben met draagmoederschapstrajecten.

³⁶¹ Carone et al. 2018.

³⁶² Jadva et al. 2012.

Reacties uit de omgeving

De meeste wensouders en ook de kinderen gaven aan dat de omgeving op de hoogte was van het traject. Men zou kunnen verwachten dat kinderen dan ook negatieve reacties krijgen van mensen of andere kinderen, of misschien zelfs wel gepest worden. In de interviews is dit echter niet ter sprake gekomen. Volgens een van de wensouders heeft hun eigen nuchtere houding geholpen in het normaliseren van draagmoederschap in hun eigen omgeving: “We maken het vooral zelf heel spannend en moeilijk, doordat wij al denken: misschien gaan ze [de kinderen] daar dan commentaar op krijgen... of misschien gaan ze daarmee gepest worden... Als we er zelf luchtig over doen, kunnen onze kinderen dat ook”. Deze wensouder beschreef dat dit ook van belang is voor de kinderen van de draagmoeder: “Als we dan in de winkel stonden, dat was gewoon vaak heel grappig. Dan zei ze: mama is zwanger, maar niet van papa (...). Kijk, dat had je ook heel zwaar kunnen maken. Maar dat was ook gewoon heel luchtig”.

Een negatief aspect dat wel in verschillende interviews ter sprake kwam, is dat omstanders vaak niet begrijpen wat draagmoederschap inhoudt, waardoor soms verkeerde conclusies getrokken. De kinderen die geboren waren uit een hoogtechnologisch traject waren hier heel bevlogen over. De 9-jarige beschreef: “Ja, want veel mensen die dachten dan ook: heb jij een andere moeder dan de moeder bij wie je thuis woont? Heb jij een moeder helemaal in Amerika? Maar dat, dat is helemaal niet zo, daar [de draagmoeder] ben ik gewoon uitgekomen”. Dit kind, dat zelf heel duidelijk begrijpt dat de wensouders haar biologische ouders zijn, vond het soms wel frustrerend dat andere mensen niet lijken te weten dat dit mogelijk is. Op de vraag wat zij mensen absoluut zou willen vertellen over draagmoederschap, antwoordde dit kind: “dat je nog wel het kind zeg maar van je moeder en vader bent, omdat het eitje en zaadje van hen is. En dat is dus in iemand anders buik gestopt, en daar kom je zeg maar uit”. Ook een van de andere kinderen, die in feite liever niet vertelde over draagmoederschap, had onbegrip in de omgeving ervaren wanneer mensen er wel van wisten. In dit geval had de zus van de wensmoeder gefungeerd als draagmoeder: “mensen denken dat mijn moeder mijn tante is, en andersom”. Volgens dit kind ligt het er niet aan dat de materie te complex is: “ik denk dat als je het gewoon goed uitlegt, en als ze het niet snappen nog een keer uitlegt, dan is het ook niet heel moeilijk denk ik. Ik denk dat het uiteindelijk wel te begrijpen is als mensen het *willen* begrijpen, zeg maar”. In lijn met deze reacties van kinderen kwam in Hoofdstuk 4 al naar voren dat ook wensouders en draagmoeders soms onbegrip uit de omgeving ervaren.

Een negatief aspect dat een van de wensouders ten slotte besprak, was de verwarring van het kind bij het zien van de adoptiepapieren. “Toen was er even een twijfel moment; ben ik dan geadopteerd? Ben ik dan toch niet van jullie, want hier staat dat ik geadopteerd ben...”. Hoewel dit maar een kort moment was dat met extra uitleg geen verdere negatieve impact had, laat het wel zien hoe de juridische procedure ook invloed heeft op het kind.

7.3.3 Relatie met eventuele halfbroers en -zussen

Draagmoederschap raakt niet alleen het kind dat verwerkt wordt en gedragen door de draagmoeder; het heeft ook impact op de eigen kinderen van de draagmoeder.³⁶³ In geval van laagtechnologische trajecten krijgen zij genetisch gezien zelfs een halfbroer of -zus erbij. Wensouders en draagmoeders gaven aan dat dit een belangrijke reden is om contact met elkaar te onderhouden, en om hier vanaf de start van het traject aandacht voor te hebben. “We investeren wel in het contact met haar gezin”, aldus een van de wensouders. Ook een draagmoeder benoemde dit: “we hebben de wensouders echt een dagje op pad gestuurd met onze kinderen. Ze zijn samen naar [een pretpark] geweest”. Dit was volgens

³⁶³ In de huidige studie hadden bijna alle draagmoeder ook eigen kinderen (beschreven in Hoofdstuk 2).

deze draagmoeder ook belangrijk zodat de kinderen de wensouders goed leerden kennen en zodat ze ook konden wennen aan het hele traject.

Voor wensouders die een hoogtechnologisch traject hadden doorlopen, waren de reacties wisselend. Enerzijds werd er genoemd dat er wel interesse is in de kinderen van de draagmoeder: “Ja, ze vinden die draagmoeders hartstikke leuk. Leuk om ze af en toe te zien, vooral ook hun kinderen. Beetje neefje nichtje gevoel”. Het gebrek aan een genetische band tussen draagmoeder en het gedragen kind maakte echter dat er niet expliciet geïnvesteerd werd in de relatie met haar eigen kinderen. Een van de wensouders besprak dat dit vooral bij laagtechnologisch trajecten een rol speelt: “dan hebben je kinderen een halfbroertje of halfzusje. Stel dat je ooit ruzie krijgt [wensouders en draagmoeder] en dat je uit elkaar groeit, dan vind ik dat voor de kinderen ook niet eerlijk. Zij hebben dan een halfbroertje of halfzusje”. Het kwam dan ook ter sprake dat het in zo’n situatie belangrijk is om dit contact te (blijven) faciliteren: “Wat de kinderen onderling hebben, dat contact, dat moet mogelijk zijn. Allebei beide kanten op”.

Verschillende deelnemers bevestigen dat de kinderen van de draagmoeder inderdaad een band kunnen voelen met het kind dat hun moeder gedragen heeft. Een draagmoeder beschreef: “mijn kinderen hebben dat dat gevoel van een halfbroertje wel heel sterk. Die voelen ook echt wel de verbinding met hem”. Ook een andere draagmoeder benoemde dit: “dat mijn kinderen hem [het kind van de wensouders] ook zien opgroeien, dat is gewoon belangrijk (...). Ze hebben die band... ze benoemen het niet, maar onbewust zijn ze heel gek met hem”. Daarbij illustreerde een van de wensouders dat de band voor het ene kind van de draagmoeder sterker kan voelen dan voor het andere kind: “De middelste die heeft heel erg een band met ons jongste kind; terwijl de oudste dan weer met ons oudste kind – het eerste draagkind”.

7.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is besproken in welke mate betrokkenen een band opbouwen met het (ongeboren) kind (onderzoeksvraag 5f). Draagmoeders uit de huidige studie hadden geen of weinig moeite met het overdragen van het kind aan de wensouders – vanaf het begin was immers duidelijk dat dit niet hun kind was. De band die draagmoeders opbouwen met het kind lijkt dan ook anders te zijn dan de band die zij met hun eigen kind voelden tijdens de zwangerschap.

Voor wensouders kan het lastig zijn dat ze de prenatale fase niet zelf meemaken. In het onderzoek kwam echter naar voren dat zij op verschillende manier betrokken worden bij de zwangerschap, bijvoorbeeld doordat ze veel contact hebben met de draagmoeder, haar buik mogen voelen, en meegaan naar echo’s. Sommige wensouders gaven aan dat ze zich wel zorgen hadden gemaakt over de hechting met het kind. Vanuit het ziekenhuis (hoogtechnologisch trajecten) werd bijvoorbeeld benoemd dat wensouders een achterstand hadden door het missen van de prenatale fase. Dit kan beangstigend zijn en het zelfvertrouwen van aanstaande ouders aantasten, bovendien is gehechtheid een concept dat na de geboorte relevant is: een veilige gehechtheid kan bereikt worden door sensitief te reageren op signalen die het kind dan geeft. In dit hoofdstuk is besproken dat het belangrijk is om wetenschappelijk onderbouwde adviezen omtrent gehechtheid te geven, wat aansluit bij bevinding in Hoofdstuk 4 dat er behoefte is aan goede begeleiding over gehechtheid.

Ook is in dit hoofdstuk besproken in welke mate kinderen geïnformeerd worden over hun oorsprong (onderzoeksvraag 5g). Uit het praktijkonderzoek kwam naar voren dat kinderen al vroeg te horen krijgen dat ze geboren zijn via draagmoederschap. Er wordt veelal geleidelijk hierover verteld en er is dus niet ‘een moment’ waarop dit verteld wordt. Al van jongs af aan wordt gesproken over de ‘logeerbuik’ en op leeftijdsadequate wijze wordt aan kinderen verteld dat zij eerst een tijd in de buik

van de draagmoeder hebben 'gewoond'. Ook weten kinderen wie de draagmoeder is, die in sommige gevallen ook de biologische moeder is. Vaak wordt er via foto's naar haar (en haar eventuele gezin) gerefereerd. Geen van de deelnemers van dit onderzoek hebben aangegeven dat ze het traject of de biologische oorsprong van het kind geheim willen houden. Het is echter niet uit te sluiten dat er trajecten zijn waarbij dit wel gebeurt. Zoals blijkt uit het dossieronderzoek zijn er de afgelopen jaren ook enkele buitenlandse trajecten geweest waarbij gebruik is gemaakt van een anonieme donor. Hoewel wensouders nog steeds open kunnen zijn over het traject zelf, is het voor deze kinderen niet mogelijk om hun ontstaansgeschiedenis te achterhalen.

Uit de gesprekken met wensouders, draagmoeders en enkele kinderen is verder gesproken over de ervaringen en gevoelens van kinderen zelf (onderzoeksvraag 7d). Hieruit is gebleken dat het traject voor de meeste kinderen de normaalste zaak van de wereld is. Wel stuiten ook kinderen regelmatig op onbegrip, waarbij anderen niet altijd begrijpen dat een draagmoeder niet persé de biologische moeder hoeft te zijn van een kind. Het kan soms wel vervelend voor kinderen zijn dat er twijfels geuit worden aan wie hun moeder nou is. Tegelijkertijd benoemden sommige kinderen ook dat ze het wel leuk vonden om het uit te leggen, en dat er ook spreekbeurten over gehouden worden. Niet elk kind is er echter zo mee bezig en zo open over, sommige kinderen praten er liever niet over. In dit onderzoek was het zo dat met name kinderen die in het buitenland geboren waren, het leuk vonden om hierover te praten. Ze hadden een extra nationaliteit in hun paspoort wat toch wel uniek is. Uit andere studies blijkt dat veel kinderen ook onverschillig zijn over het traject, hoewel meer onderzoek nodig is om hier conclusies over te trekken.

Hoofdstuk 8

Slotbeschouwing

Kartica van der Zon & Daisy Smeets

Hoofdstuk 8: Slotbeschouwing

8.1 Inleiding

Draagmoederschap is een complex en gevoelig thema waarbij veel verschillende rechten en belangen zijn betrokken. In deze studie hebben we beoogd om meer inzicht te verkrijgen in de prevalentie van draagmoederschap in Nederland en de karakteristieken van deze draagmoederschapstrajecten.

Prevalentie van draagmoederschap

Als we kijken naar de dossiers van de Raad voor de Kinderbescherming en uitspraken van rechtbanken zijn er in de periode 2017-2022 in totaal 165 kinderen geboren via een draagmoederschapstraject. In iets meer dan de helft van deze gevallen ging het om een Nederlandse draagmoeder. Uit de dossiers bij de Raad voor de Kinderbescherming komt naar voren dat het in ruim de helft van deze binnenlandse trajecten om laagtechnologisch draagmoederschap gaat, waarbij de draagmoeder dus genetisch verwant is aan het kind. Wensouders die in het buitenland een draagmoeder vinden, komen het vaakst terecht in de Verenigde Staten, maar er zijn in een groot aantal andere landen ook trajecten gevonden. Buitenlandse trajecten zijn bijna allemaal hoogtechnologise trajecten.

Zoals beschreven in Hoofdstuk 3 is het plausibel dat de gevonden prevalentie van 165 zaken in de periode 2017-2022 een lichte onderschatting is van het werkelijke aantal draagmoederschapszaken. Geschat wordt dat het aantal Nederlandse kinderen dat geboren wordt met hulp van een draagmoeder jaarlijks tussen de 30 en 50 kinderen ligt, waarbij het aantal zaken de afgelopen periode jaarlijks is toegenomen. De vraag naar draagmoeders ligt bovendien duidelijk hoger dan het aantal kinderen dat daadwerkelijk geboren wordt. In dit onderzoek hebben wij bij het schatten van de prevalentie van draagmoederschap alleen gekeken naar succesvolle draagmoederschapstrajecten, dat wil zeggen trajecten waarbij ook daadwerkelijk een kind is geboren. Het is echter aannemelijk dat een grotere groep wensouders interesse heeft in een draagmoederschapstraject, zoals ook blijkt uit de informatie die is verkregen vanuit buitenlandse bemiddelingsbureaus. Ook zullen er mensen bezig zijn met een traject, mogelijk zelfs al gestart met inseminatie, maar er is nog geen kind verwekt. In de studie van Peters en collega's naar hoogtechnologise trajecten in Nederland wordt besproken dat niet alle terugplaatsingen lukken ("the reported live-birth rate (LBR) per initiated cycle is 36.6%").³⁶⁴ Daarnaast is bekend dat een aantal wensouders na de start van een hoogtechnologisch traject in Nederland nog uitvalt, bijvoorbeeld omdat ze toch niet voldoen aan alle criteria of omdat ze geen geschikte draagmoeder kunnen vinden.³⁶⁵ Ook onder mensen die interesse hebben in laagtechnologise trajecten zal de groep die interesse heeft of gestart is met een traject groter zijn dan de groep die uiteindelijk erin slaagt om via een draagmoeder een kind te krijgen. Gezien de recente stop van interlandelijke adoptie vanuit Nederland is de verwachting dat de vraag naar draagmoederschapstrajecten in de toekomst alleen maar groter wordt.

³⁶⁴ Peters et al. 2018.

³⁶⁵ Dermout et al. 2010.

Praktijk van draagmoederschap

In dit onderzoek is ook de praktijk van draagmoederschapstrajecten in Nederland onderzocht. In het veelal kwalitatieve praktijkonderzoek is naar voren gekomen wat motieven zijn voor Nederlandse wensouders en draagmoeders om te kiezen voor draagmoederschap, hoe wensouders een geschikte draagmoeder vinden, welke afspraken zij onderling maken, welke mate van begeleiding wensouders en draagmoeders ontvangen, in hoeverre kinderen worden geïnformeerd over dit traject, en meer. Voor een uitgebreide beschrijving van al deze bevindingen inclusief een reflectie vanuit de literatuur, verwijzen we naar voorgaande hoofdstukken. Een belangrijke conclusie is dat wensouders en draagmoeders in de huidige studie allen tevreden waren over het traject; ze zijn trots op het kind dat is geboren en blij met de relatie die ze met elkaar hebben opgebouwd. Hoewel er soms meningsverschillen waren tussen betrokkenen, wisten zij dit via open communicatie samen op te lossen. Verschillende professionals die ook zicht hebben op de bredere doelgroep wensouders en draagmoeders bevestigden dat zij in de afgelopen jaren geen grote conflicten hebben gezien tussen wensouders en draagmoeders. Het lijkt er dus op dat Nederlandse trajecten goed verlopen, maar dat neemt niet weg dat er ook knelpunten zijn genoemd in deze studie. Deze hangen veelal samen met de afwezigheid van een wettelijke regeling voor draagmoedersconstructies in Nederland, waardoor betrokkenen zelf op zoek gaan naar ethische en morele richtsnoeren.

Betrokkenen gaven aan dat het voor hen heel belangrijk is dat het traject op een ethisch verantwoorde wijze verloopt. De invulling van ethische normen kan echter per persoon verschillen. Zo vindt de één het acceptabel om een draagmoeder een flinke financiële compensatie te bieden, terwijl de ander dit niet vindt passen bij een altruïstisch motief van de draagmoeder. Een ander voorbeeld is dat sommige mensen het overleggen van een DNA-test een noodzakelijke voorwaarde vinden om ouderschap te kunnen erkennen, terwijl anderen vinden dat een kind ook later in het leven zijn/haar ontstaansgeschiedenis moet kunnen achterhalen en dat een DNA-test bij de geboorte niet nodig is. In dat kader hebben betrokkenen in dit onderzoek ook aangegeven dat ze ethische afwegingen hebben moeten maken over het mengen van zaad, zodat het lot bepaalt aan welke van de twee wensvaders het kind genetisch verwant zal zijn. Verder kunnen er ethische vragen zijn over het bijstaan van wensouders die vanwege financiële redenen uitwijken naar landen waar draagmoederschap 'betaalbaar' is, maar waar wel zorgen bestaan over de bescherming van draagmoeders. In Nederland adviseren sommige advocaten hun cliënten op zoek te gaan naar een draagmoeder die niet gehuwd is omdat dat de juridische procedure vergemakkelijkt, terwijl anderen veel meer letten op de vraag of de draagmoeder zelf een voltooid gezin heeft (waarmee dit juist vaker gaat om getrouwde vrouwen). Er zijn nog talloze voorbeelden te noemen, maar duidelijk is dat de grens van wat ethisch en moreel toelaatbaar is, een subjectieve is.

Een wettelijke regeling voor draagmoederschap

Duidelijk is ook dat het ontbreken van een wettelijke regeling voor draagmoedersconstructies in Nederland wensouders er niet van weerhoudt om hun kindervens via draagmoederschap te vervullen. Zoals reeds benoemd was dit gebrek aan wet- en regelgeving voor betrokkenen tevens het grootste knelpunt. Alle betrokkenen in deze studie gaven aan dat er een noodzaak bestaat om te komen tot een wettelijke regeling voor draagmoederschap. Dat geldt zowel voor voorstanders van draagmoederschap als voor personen met een meer kritische houding ten opzichte van draagmoederschap. Een argument dat voorstanders van draagmoederschap in deze studie vaak

noemden, was dat er bij draagmoederschapstrajecten veel obstakels op de weg liggen die er *niet* zijn voor ouders die op natuurlijke wijze kinderen kunnen krijgen. Daarbij wordt onder meer bedoeld op de complexe procedures om ouderlijke rechten over je kind te kunnen krijgen, de betrokkenheid van de Raad voor de Kinderbescherming of het verplicht overleggen van DNA-materiaal. Een wettelijke regeling voor draagmoederschapconstructies zoals voorgesteld in het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming zou voor betrokkenen een oplossing vormen, aangezien het de procedures voor het overdragen van het ouderschap en gezag vergemakkelijkt en daarbij weinig obstakels worden opgeworpen.

Een dergelijk beroep op het gelijkheidsargument lijkt evenwel geen stand te houden nu in draagmoederschapzaken per definitie een derde partij is betrokken, namelijk de draagmoeder. Deze draagmoeder kan uitermate kwetsbaar zijn in het traject. Bovendien is haar positie ook van belang voor de kinderen die geboren worden via draagmoederschapstrajecten. Naast de draagmoeder zijn er vaak ook nog donoren betrokken, die zelf kwetsbaar kunnen zijn en bovendien eveneens een directe betrokkenheid hebben tot het kind. Met al die betrokkenen en belangen moet rekening worden gehouden, hetgeen noodzakelijkerwijs obstakels met zich meebrengt. Hoe diep en oprecht de kinderwens van wensouders ook is, de ongemakkelijke realiteit hier is dat ouders zich nooit kunnen beroepen op een recht om kinderen te krijgen. Dat recht bestaat immers niet. Zouden ouders het recht op een kind hebben, dan zou dat immers onvermijdelijk met zich meebrengen dat het kind object van dat recht wordt. Dat is in strijd met het fundament onder kinderrechten, dat juist wordt gevormd door de erkenning van het kind als *subject* en niet als object van rechten. Een wettelijke regeling voor draagmoederschap dient dan ook de rechten en belangen van het kind als uitgangspunt te nemen, terwijl tegelijkertijd ook rechten van wensouders, draagmoeders én de donoren van genetisch materiaal beschermd worden.

8.2 Zorgen bij draagmoederschapstrajecten

In de inleiding van dit onderzoek (Hoofdstuk 1) is beschreven welke zorgen er in de literatuur naar voren komen als het gaat om draagmoederschapstrajecten. Belangrijke zorgen zijn de inzet van commerciële bemiddelingsbureaus; de hoge kosten die gepaard gaan met draagmoederschapstrajecten en de ethische dilemma's die daarmee gepaard gaan; de vraag waar de grens ligt tussen draagmoederschap en kinderkoop; de mogelijkheid dat er medische complicaties optreden tijdens de zwangerschap; de mogelijkheden voor het kind om zijn ontstaansgeschiedenis te kunnen achterhalen en de steeds verschuivende markt voor draagmoederschap als gevolg van veranderingen in wetgeving, politieke ontwikkelingen, natuurrampen of een mondiale pandemie. In het navolgende zal worden besproken in hoeverre deze zorgen ook naar voren zijn gekomen in de huidige studie. Hierbij zal ook worden ingegaan op de voorgestelde regeling in het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming.

Kosten voor draagmoederschap

Een belangrijke zorg in de literatuur gaat over de kosten voor draagmoederschapstrajecten, waarbij het financieel compenseren van de draagmoeder een belangrijk thema is. In de eerste plaats gaat dit om de vraag of draagmoeders een financieel motief mogen hebben voor hun rol als draagmoeder. Vrouwen die een financieel motief hebben, zouden mogelijk niet geheel vrijwillig hebben gekozen voor

draagmoederschap.³⁶⁶ Ook zou het mogelijk schadelijk kunnen zijn voor het kind om op latere leeftijd te horen dat betaald is voor draagmoederschap.³⁶⁷ Andere zorgen over de kosten voor draagmoederschap hangen samen met het feit dat draagmoederschap alleen mogelijk is voor de beter bedeelde wensouders,³⁶⁸ de aantrekkelijkheid van goedkopere trajecten (die tegelijkertijd minder bescherming bieden voor de draagmoeder) en de vraag waar de grens ligt tussen draagmoederschap en kinderkoop.³⁶⁹ Voorstanders van betalingen stellen juist dat het *niet* betalen voor draagmoederschap een vorm van uitbuiting zou zijn.³⁷⁰

In de huidige studie komt naar voren dat zowel in de Nederlandse als in de buitenlandse trajecten sprake is van betalingen en/of vergoedingen voor de draagmoeder. Draagmoeders lieten in de vragenlijst weten dat zij een vergoeding kregen tijdens en na het traject. Daarbij kwam een financiële vergoeding regelmatig voor (wederom bij wijze van onkosten maar in sommige gevallen was er ook een extra vergoeding). Ook de vergoeding in natura werd door draagmoeders vaak genoemd. Er werden kleinere vergoedingen genoemd zoals etentjes, cadeautjes, hulp in de huishouding en positiekleding; maar er kan ook gedacht worden aan vakanties. Medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming zien soms ook een nieuwe auto, een verbouwing in huis, of schulden die zijn afgelost.

Het is begrijpelijk dat wensouders de draagmoeder dankbaar zijn en dat graag willen uiten. Tegelijkertijd gaven de wensouders in deze studie ook aan dat zij het belangrijk vinden dat draagmoeders het traject niet alleen vanuit financiële redenen aangaan. Het is belangrijk dat de wetgever duidelijkheid geeft over de vraag tot welke hoogte dit soort vergoedingen toelaatbaar zijn. In het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming wordt voorgesteld om de maximale toegestane vergoedingen in een Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) vast te leggen. Het toezicht op het handhaven van deze regeling lijkt onder de voorgestelde regeling evenwel beperkt. In de huidige studie gaven rechters en advocaten aan dat zij niet precies weten wat er onderhands gebeurt. De enige professionals die enig zicht lijken te hebben op de vergoedingen die worden verstrekt zijn de medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming. In de voorgestelde regeling wordt de rol van de Raad echter vrijwel geheel geschrapt. Wanneer de vraag naar draagmoederschapstrajecten verder toeneemt, wat een plausibel gevolg zou kunnen zijn van het recente verbod op internationale adoptie, zou dit kunnen leiden tot situaties waar betalingen een steeds grotere rol krijgen in draagmoederschapstrajecten. Dit zou een zorgelijke ontwikkeling zijn.

Ook in de buitenlandse trajecten is sprake van soms hoge vergoedingen. Zeker in de Verenigde Staten en Canada worden bedragen tussen de 50.000 en 200.000 euro genoemd. Deelnemers aan dit onderzoek lichtten toe dat er wordt betaald voor een all-inclusive bedrag waarin alle kosten zijn opgenomen, zoals de kosten voor het bemiddelingsbureau, de advocaten voor beide partijen, onkosten voor de draagmoeder en een extra bedrag als 'verdiensite'. Dat deze bedragen niet door iedereen te betalen zijn, wordt ook door de wensouders in de huidige studie benoemd, net als de morele afweging waar zij voor gesteld worden als het traject onbetaalbaar is. Wensouders kunnen dan voor de keuze komen te staan tussen goedkopere trajecten met minder waarborgen (denk aan gebrek

³⁶⁶ Kneebone et al. 2022; Brandão en Garrido 2022.

³⁶⁷ Edelmann 2004.

³⁶⁸ Ciccarelli & Beckman 2005.

³⁶⁹ Smolin & De Boer-Buquicchio 2024; Achmad 2018; Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children 2018.

³⁷⁰ Armstrong 2022.

aan toezicht of begeleiding), of duurdere trajecten waar veel aandacht is voor de bescherming van draagmoeders. De wensouders die deelnamen aan dit onderzoek benoemden dat het verlangen naar een kind voor sommige wensouders zo groot is, dat ze uit wanhoop uitwijken naar landen waar de kosten lager zijn. Veelal wordt daarbij gesproken over ethische zorgen over de motieven en vrijwilligheid van draagmoeders in die landen, inclusief de begeleiding die tijdens het traject geboden wordt. Daarnaast kan het uitwijken naar landen waar draagmoederschap minder goed geregeld is leiden tot juridische problemen wanneer wensouders willen terugreizen naar Nederland.³⁷¹ Ook deze procedures brengen weer kosten met zich mee, zo moeten wensouders rekening houden met een bedrag van 5000 tot 7500 euro voor een noodpaspoort wanneer ze willen terugreizen uit landen als Georgië of Oekraïne.

Waar in het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming voor Nederlandse trajecten wordt voorgesteld om de maximale toegestane vergoedingen in een Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) vast te leggen, geldt dit niet voor buitenlandse trajecten. Ook wordt niet vereist dat gecontroleerd wordt of de draagmoeder vrijwillig heeft ingestemd met het traject. Hoewel we in deze studie heel veel zaken hebben gezien waarin betrokkenen zorgvuldig en volgens (hun eigen) morele kaders handelen, zijn er ook enkele zaken voorbij gekomen die reden geven tot zorg over invloed van geld op de internationale trajecten. Meer toezicht op deze trajecten ter voorkoming van misstanden lijkt dan ook noodzakelijk, des te meer omdat de buitenlandse route vergemakkelijkt wordt in het genoemde wetsvoorstel doordat rechtelijke toetsing niet meer nodig is als aan een aantal basisvoorwaarden is voldaan.³⁷² Over de vraag op welke wijze dergelijk toezicht kan worden vormgegeven en in hoeverre dat effectief kan zijn, zal nader onderzoek gedaan moeten worden. Een optie is bijvoorbeeld door een rechtelijke toetsing te verplichten, waarbij naast een DNA-test ook het door beide partijen ondertekende draagmoederscontract overlegd moet worden, alsook bescheiden waaruit blijkt dat de draagmoeder medische en psychosociale ondersteuning alsmede separate juridische vertegenwoordiging heeft gehad. Wanneer nader onderzoek uitwijst dat het (nog) niet mogelijk is om op effectieve wijze toezicht te houden op buitenlandse trajecten, dan dringt de vraag zich op of het verantwoord is om deze internationale trajecten te blijven faciliteren. Die vraag is des te prangender nu falend toezicht op de internationale adoptieprocedure een belangrijke reden was om die mogelijkheid stop te zetten. Het toestaan van internationaal draagmoederschap zonder de mogelijkheid van toezicht geeft reden tot zorg over nieuwe misstanden.

Hoewel er in deze studie zorgen zijn geuit over de betalingen en de ethische dilemma's die daarmee gepaard gaan, kwam ook het argument naar voren dat het *niet* betalen van de draagmoeder juist een vorm van uitbuiting zou zijn. Wensouders die uitweken naar de VS noemden het terecht dat draagmoeders een flinke vergoeding krijgen. Een minimale vergoeding doet volgens hen geen recht aan de inzet die wordt gevraagd van de draagmoeder. Door te betalen zou juist een gelijkwaardige relatie ontstaan: de draagmoeder zet zich in voor de wensouders en de wensouders betalen daarvoor.

³⁷¹ Zie onder meer rechtbank Noord Nederland, 19 december 2023, ECLI:NL:RBNNE:2023:5347 en rechtbank Den Haag 23 september 2023, ECLI:NL:RBDHA:2019:9982.

³⁷² De afstammingsrelatie kan in Nederland van rechtswege worden erkend indien vaststaat dat het kind genetisch verwant is aan een van de wensouders; het kind zijn afstammingsgegevens kan achterhalen; er in het buitenland een rechtelijke toetsing heeft plaats gevonden; de wensouders voorafgaand aan de rechtelijke toetsing in het buitenland in Nederland voorlichting en counseling hebben gevolgd en de draagmoeder de mogelijkheid heeft gehad het ouderschap van de wensouders te betwisten. Zie hierover Kamerstukken II 2022/23, 36390, nr. 3, p. 20.

Voorwaarde hiervoor is volgens de wensouders in de huidige studie wel dat voldaan is aan belangrijke randvoorwaarden zoals een vast inkomen van de draagmoeders.

In de literatuur wordt er ook op gewezen dat er soms een dunne lijn bestaat tussen draagmoederschap en kinderkoop. Volgens het eerste protocol bij het IVRK is sprake van kinderkoop wanneer een kind wordt overgedragen door een persoon of groep personen aan een andere persoon of groep personen tegen betaling of een andere vorm van vergoeding.³⁷³ Bij draagmoederschap wordt daarom geprobeerd de betaling zoveel mogelijk los te koppelen van de overdracht van het kind; er wordt betaald voor het dragen en baren van het kind, niet voor het overdragen van het kind. Toch blijkt dat dit onderscheid soms moeilijk te handhaven is. Zo kwam in dit onderzoek een zaak naar voren waarin nog een extra vergoeding werd gevraagd van de wensouders voordat de draagmoeder de benodigde juridische documenten zou ondertekenen waarmee de wensouders terug naar Nederland zouden kunnen reizen. Een dergelijke verplichting zal onder het nieuwe wetsvoorstel vermoedelijk vallen onder de voorgestelde strafbaarstelling die ziet op het betalen voor de overdracht van het kind.³⁷⁴

Naast zorgen over betalingen aan de draagmoeder, zijn er ook ethische bezwaren over de betrokkenheid van commerciële bemiddelingsbureaus. In Nederlandse trajecten is hiervan geen sprake, maar wensouders die uitwijken naar het buitenland krijgen hier wel mee te maken. De wensouders die ervaring hadden met een traject in de VS vonden de hoge betaling geen bezwaar aangezien ze er veel voor terug kregen; de betrokkenen die meededen aan dit onderzoek waren erg content over het werk van de bureaus (o.a. screening, matching, begeleiding). We kunnen niet concluderen of dit ook voor andere landen het geval is. Voor wat betreft de Nederlandse situatie hebben enkele deelnemers zorgen geuit over de situatie dat het in de toekomst wellicht toegestaan wordt om openbaar kenbaar te maken dat betrokkenen een draagmoeder zoeken of zouden willen zijn. Zij vroegen zich af over hoe het 'aanbod' van draagmoeders en wensouders dan mogelijk vormgegeven zou worden. Een "wildgroei aan websites" werd bijvoorbeeld als kanttekening genoemd, en ook leek de angst te bestaan dat het aanbod mogelijk gereguleerd zou worden door partijen met commerciële belangen. Ook wanneer het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming wordt aangenomen, blijft commerciële bemiddeling bij draagmoederschapstrajecten echter verboden in Nederland. Zoals de betrokkenen in dit onderzoek al aangaven is het wel belangrijk dat het toezicht dan wordt uitgeoefend door een onafhankelijke partij zonder winstoogmerk, zoals ook vermeld in het wetsvoorstel.

Hoewel dit onderzoek niet gericht was op het detecteren van problemen of bezwaren omtrent betalingen bij draagmoederschapstrajecten, kwamen de genoemde zorgen vanzelf boven drijven bij deelnemers van dit onderzoek. Dat is ook niet gek; zo zijn financiële uitwassen een van de belangrijkste problemen gebleken in het adoptiesysteem, waarbij betrokkenen onder druk van financiële vergoedingen keuzes hebben gemaakt waar zij later niet achter konden staan. Ook laten de misstanden in internationale adoptie zien hoe groot de gevolgen kunnen zijn wanneer financiële belangen boven het belang van kinderen geplaatst worden.³⁷⁵

³⁷³ Artikel 2 onder a van het Facultatief Protocol inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie bij het IVRK, zie ook Verona Principles par. 14.2

³⁷⁴ Zie Artikel 151 ca Sr in het wetsvoorstel.

³⁷⁵ Commissie Joustra 2021.

De mogelijkheid dat medische complicaties optreden tijdens de zwangerschap

In de literatuur wordt erop gewezen dat de autonomie van de draagmoeder tijdens het traject op gespannen voet kan komen te staan met de verantwoordelijkheid die wensouders voelen voor hun toekomstige kind. De zorg is dan of de draagmoeder wel zeggenschap behoudt over haar eigen lichaam, bijvoorbeeld wanneer het gaat om verplichte voedingspatronen of leefregels tijdens de zwangerschap of afspraken over de bevalling.³⁷⁶ Heel ingewikkeld is daarnaast de vraag hoe om moet worden gegaan met (ernstige) foetale afwijkingen of complicaties tijdens de zwangerschap die de gezondheid van de vrouw in gevaar brengen.³⁷⁷ Zoals in Hoofdstuk 6 is besproken, laten de mensenrechten van de vrouw het niet toe dat de draagmoeder wordt gedwongen een abortus te ondergaan, noch dat zij wordt verplicht een zwangerschap voort te zetten.

De draagmoeders in dit onderzoek gaven over het algemeen aan dat ze tijdens de zwangerschap en bevalling voldoende vrijheid hadden ervaren om beslissingen te nemen. Toch is er ook een van de draagmoeders in dit onderzoek die aangaf dat ze zelf meer had willen beslissen in het traject. Een andere draagmoeder gaf aan dat ze soms hard heeft moeten vechten voor haar keuzes. De vraag of draagmoeders zelfstandige keuzes kunnen maken staat volgens betrokkenen minder onder druk in hoogtechnologische trajecten en dan met name die in de Verenigde Staten en Canada. Dat heeft te maken met de uitgebreide screening en begeleiding van het traject. Zo worden moeilijke gesprekken over 'wat te doen als het kind een genetische afwijking zal hebben' begeleid door een professional om de belangen van alle betrokkenen in de gaten te houden. Wel kwam naar voren dat sommige bemiddelingsbureaus verplichten dat de draagmoeder in een specifiek ziekenhuis bevalt. In laagtechnologische trajecten zijn er meer zorgen over de vrijwillige instemming van de draagmoeder. Er is bij deze trajecten geen toezicht en begeleiding vindt feitelijk alleen plaats als betrokkenen zelf naar een counselor stappen. De discussie door betrokkenen in dit onderzoek om begeleiding bij laagtechnologische trajecten te verplichten is hierbij erg relevant, aangezien dit een belangrijke waarborg kan zijn voor de autonomie van de draagmoeder. Ten aanzien van de huidige mogelijkheden voor begeleiding geven betrokkenen duidelijk aan dat ze de begeleiding waardevol achten en ook anderen aanraden. Wel kan de begeleiding op sommige punten beter. Vooral op het gebied van nazorg wordt begeleiding gemist, en ook zou het waardevol zijn om wetenschappelijk onderbouwde adviezen te krijgen over o.a. de hechting tussen wensouders en kind.

Ook afspraken over het beëindigen van de zwangerschap zijn in deze studie aan bod gekomen. De meeste betrokkenen gaven aan dat ze voorafgaand aan een zwangerschap met elkaar hebben besproken onder welke omstandigheden een zwangerschap zal worden afgebroken. Daarbij lijken wensouders de lat lager te leggen dan draagmoeders. Uiteindelijk lijkt de doorslag te liggen bij de draagmoeder en worden strenge voorwaarden gesteld aan het afbreken van de zwangerschap. Geen van de betrokkenen in de studie heeft daadwerkelijk ooit meegemaakt dat er tijdens de zwangerschap een afweging moest worden gemaakt over het al dan niet afbreken van de zwangerschap. De Raad voor de Kinderbescherming geeft evenwel aan eenmaal meegemaakt te hebben dat er iets misging tijdens de zwangerschap, waardoor er uiteindelijk een kindje was dat eigenlijk niemand wilde hebben.

Hoewel de meeste betrokkenen in deze studie aangeven dat de draagmoeder volledig vrij was om haar eigen keuzes te maken en ook veel waarde wordt gehecht aan die vrijheid, is deze vrijheid niet in alle gevallen vanzelfsprekend. Het is zorgelijk wanneer een dergelijke situatie zich in de praktijk voordoet: het recht van de vrouw om zelf te kunnen beslissen over haar eigen lijf en leven raakt aan het

³⁷⁶ Berkhout 2008.

³⁷⁷ Rebouché 2023; Forman 2015; Walker & Van Zyl 2015.

fundament van mensenrechten, namelijk de erkenning van de menselijke waardigheid. Ook hier is het dus wenselijk dat toezicht wordt gehouden op de trajecten en de afspraken die daarbinnen worden gemaakt. In het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming is opgenomen dat de draagmoeder onafhankelijk juridisch advies moet hebben verkregen bij het opstellen van de draagmoederschapsovereenkomst. Dat is een belangrijke waarborg met het oog op de bescherming van de draagmoeder bij het vastleggen van intenties vooraf. Doordat de rechtelijke toetsing in het wetsvoorstel evenwel plaatsvindt voorafgaand aan een eventuele zwangerschap, is het toezicht op en de bescherming van de draagmoeder tijdens de zwangerschap echter beperkt. Aangezien twijfels, meningsverschillen, discussies en conflicten vooral kunnen ontstaan tijdens en vlak na de zwangerschap, is het de vraag of de voorgestelde rechtelijke toetsing voorafgaand aan de zwangerschap voldoende is. Hoewel dit moment van toetsing duidelijke voordelen heeft - het waarborgt immers dat partijen weloverwogen aan het traject beginnen én voorkomt juridische procedures rondom de geboorte van het kind - is het nadeel van dit moment van toetsing dat eventuele conflicten en spanningen die tijdens de zwangerschap zijn ontstaan niet meer meegenomen kunnen worden in de besluitvorming.

Het achterhalen van de ontstaansgeschiedenis

Een belangrijke zorg die recent veel aandacht kreeg, betreft het recht van kinderen om hun ontstaansgeschiedenis te kunnen achterhalen. Met name de misstanden die aan het licht kwamen omtrent internationale adoptie hebben laten zien hoeveel impact het heeft wanneer dit niet mogelijk is.³⁷⁸ De mogelijkheid voor het kind om te kunnen achterhalen wie zijn of haar biologisch ouders zijn, heeft een levenslange betekenis voor het kind én strekt zich uit naar toekomstige generaties. Ook voor de toekomstige kinderen van het draagmoederkind, geldt dat hun genetische voorouders onderdeel uitmaken van hun identiteit. Kinderen die geboren zijn via een draagmoederschapstraject moeten dus kunnen achterhalen wie de draagmoeder is die hen gedragen heeft én wie hun genetische ouders zijn. In de literatuur zijn zorgen geuit over anonieme donoren en fraude met genetisch materiaal, bijvoorbeeld doordat het genetisch materiaal van een andere persoon blijkt te zijn dan werd gedacht.³⁷⁹ Ook zijn er zorgen over de mogelijkheid dat sommige spermadonoren heel vaak doneren, waardoor kinderen uiteindelijk meer dan honderd genetische halfbroers of halfzussen kunnen hebben.³⁸⁰

In de huidige studie zijn dit soort zorgen ook naar voren gekomen over de buitenlandse trajecten in het bijzonder. Dat betreft in de eerste plaats het gebruik van anonieme gameten, waardoor het voor het kind onmogelijk wordt gemaakt om te achterhalen wie zijn of haar genetisch ouder is. In zeven van de 44 hoogtechnologische trajecten in het buitenland werd gebruik gemaakt van een anonieme eicel. Eénmaal werd daarnaast ook gebruik gemaakt van een anonieme zaadcel, waardoor de gehele genetische afkomst van het kind onbekend was. Ook was er een zaak waarin uit DNA-onderzoek bleek dat het kind, anders dan gedacht, niet genetisch verwant was aan de wensmoeder. Een rechter had het afgelopen jaar al in drie zaken meegemaakt dat een verplicht DNA-onderzoek uitwees dat het kind genetisch verwant was aan een andere persoon dan in het verzoekschrift werd genoemd. Gebruik van gameten van ei- of zaadceldonoren moet dan ook altijd beperkt blijven tot donoren die geverifieerde

³⁷⁸ Commissie Joustra 2021.

³⁷⁹ Van Beers 2024.

³⁸⁰ Vonk 2024 en Van Beers 2024.

en accurate informatie aanleveren over zichzelf en ermee instemmen dat die informatie gedeeld kan worden met de kinderen die geboren worden met behulp van hun genetisch materiaal.³⁸¹

In de regeling die wordt voorgesteld in het wetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming wordt vereist dat het kind de identiteit van de donoren van genetisch materiaal moet kunnen achterhalen. Dat blijkt een noodzakelijk vereiste nu ook uit deze studie blijkt dat in de praktijk gebruik wordt gemaakt van anonieme gameten. Dat het gebruik van anonieme gameten in een Nederlandse kliniek niet mogelijk is, blijkt dus onvoldoende om te voorkomen dat er kinderen worden geboren die hun ontstaansgeschiedenis niet kunnen achterhalen. De betreffende draagmoeders in deze studie zijn in alle gevallen naar een kliniek in het buitenland gereisd om de zwangerschap tot stand te brengen. Ook lijkt het wenselijk om meer toezicht te houden op de juistheid van de verstrekte informatie over de genetische achtergrond van het kind nu in verschillende zaken achteraf is gebleken dat het kind anders dan gedacht niet van de wensouders afstamde. In de voorgestelde regeling wordt weliswaar als voorwaarde voor het toekennen van ouderschap na (binnenlands) draagmoederschap gesteld dat ten minste één van de wensouders genetisch ouder is van het kind,³⁸² maar de toetsing van dit criterium vindt plaats voorafgaand aan de conceptie. Gebleken is dat trajecten in werkelijkheid anders kunnen lopen dan vooraf verwacht. Zo gaf een van de medewerkers van de Rechtspraak het voorbeeld dat een draagmoeder per ongeluk zwanger was geworden van haar eigen partner, maar het kind toch wilde overdragen aan de wensouders, ook de wensouders waren daarmee akkoord. Deze zaak werd als voorbeeld genoemd van een zaak waarin advies van de Raad voor de Kinderbescherming gewenst was. Onder de nieuwe regelgeving zou deze onverwachte ontwikkeling niet meer worden getoetst door een rechter, tenzij partijen daar zelf om verzoeken. Ook in dit licht is het de vraag of een toetsing voorafgaand aan de zwangerschap kan volstaan.

Globalisering en liquide realiteiten

Een laatste belangrijke zorg die in de inleiding van dit rapport is besproken betreft de steeds veranderende werkelijkheid in een geglobaliseerde wereld waarin genetisch materiaal van over de hele wereld kan worden geleverd, en draagmoeders aan de andere kant van de wereld kinderen voor Nederlandse wensouders op de wereld zetten. In welke landen wensouders terecht kunnen verandert regelmatig doordat wetgeving wordt aangepast, bijvoorbeeld na misstanden die aan het licht zijn gekomen,³⁸³ of juist door veranderende maatschappelijke opvattingen. Maar ook de COVID pandemie, de oorlog in Oekraïne en aardebevingen in India hebben impact gehad op de internationale draagmoederschapmarkt.

Ook in Nederland geldt dat de mondiale verschuivingen impact hebben op de landen waar wensouders terecht kunnen. Zo werd in een studie uit 2011 nog specifiek ingezoomd op India en Griekenland als landen waar Nederlandse wensouders terecht konden voor draagmoederschapstrajecten.³⁸⁴ In de huidige studie is geen één kind in Griekenland geboren en maar twee in India. Ook komt in deze studie duidelijk naar voren dat wensouders zich niet laten beperken door de landsgrenzen en kinderen in veel verschillende landen worden geboren.

³⁸¹ Verona principe 11.

³⁸² Zie artikel 215 lid 1 onder d BW in het wetsvoorstel.

³⁸³ Smolin & De Boer-Buquicchio 2024.

³⁸⁴ Boele-Woelki et al. 2011.

De zorgen over de geglobaliseerde draagmoederschapmarkt werden benadrukt door de commissie Joustra die de verbinding legde tussen misstanden bij interlandelijke adopties en internationaal commercieel draagmoederschap. Net als interlandelijke adopties, maakt draagmoederschap onderdeel uit van de internationale babymarkt. De commissie beschrijft dat het oordeel over interlandelijke adopties de afgelopen jaren steeds kritischer is geworden, waardoor het aantal interlandelijke adopties afnam. Dat heeft onder meer te maken met belangrijke zorgen over de structuur van het adoptiesysteem. De Commissie Joustra schrijft daarover dat uit de literatuur naar voren komt dat er een “vraaggestuurde ‘adoptiemarkt’ is ontstaan, gepaard gaande met een zogenoemde ‘commodificering’ van kinderen waarbij grote geldbedragen in het spel zijn. Dit alles in een context van ongelijkheid, armoede en uitsluiting in landen waaruit adopties plaatsvinden”.³⁸⁵ Met commodificering bedoelt de commissie dat kinderen verworden tot handelswaar. De zorg van de commissie is dat de internationale adoptiemarkt langzaam transformeert tot een markt voor internationaal commercieel draagmoederschap, hetgeen aanleiding vormt voor de commissie om haar aanbevelingen ook te richten op internationaal commercieel draagmoederschap. Hier wijst de commissie erop dat er duidelijke parallellen te trekken zijn tussen internationaal commercieel draagmoederschap en interlandelijke adoptie. Bij beiden is wetgeving en toezicht onvoldoende geregeld, bestaan er financiële uitwassen en leidt maatschappelijke en politieke druk tot een systeem waarin het belang van het kind secundair is.³⁸⁶

8.3 Slot

We hebben in dit onderzoek gesproken met vele betrokkenen bij draagmoederschapsprocedures en hebben met name integere en verantwoorde trajecten gezien. Draagmoederschap wordt ook in Nederland steeds meer geaccepteerd vooral waar het gaat om wensouders die hun kindwens willen vervullen met de hulp van een draagmoeder. Draagmoeder zijn lijkt nog wat minder te worden geaccepteerd en draagmoeders lopen soms tegen onbegrip vanuit hun omgeving aan. De motieven van de draagmoeders die we hebben gesproken zijn vooral gericht op het helpen van anderen die hun kindwens niet zelf kunnen vervullen. Betrokken gaan zorgvuldig te werk en denken veel na over de ethische en morele implicaties van draagmoederschap. Kortom, de meeste trajecten lijken dus goed te verlopen.

Met alle geïnterviewden in deze studie zijn we van mening dat de komst van een wettelijke regeling noodzakelijk is om de rechten van kinderen die worden geboren met behulp van een draagmoeder te beschermen. Zeker in de eerste periode na de geboorte levert de afwezigheid van een wettelijke regeling onzekerheid en stress op, omdat de juridische verantwoordelijkheid over de kinderen niet bij de eigen ouders ligt. Dat kan grote gevolgen hebben, bijvoorbeeld wanneer er in de eerste periode medische beslissingen moeten worden genomen. Dat een regeling noodzakelijk is, neemt niet weg dat de voorgestelde regeling verbetering behoeft. In dit hoofdstuk hebben we ingezoomd op aspecten die zorgelijk zijn. Juist met het oog de voorgestelde regeling voor draagmoederschapsconstructies verdienen die zaken aandacht. Het recht is immers juist bedoeld om betrokkenen in de praktijk, ook al is die ingewikkeld, te beschermen wanneer het fout gaat. Het recht moet een waarborg bieden, juist in die zaken waarin keuzes worden gemaakt die voorbijgaan aan de belangen van het kind (bijvoorbeeld bij het gebruik van anonieme gameten) of de belangen van de draagmoeder

³⁸⁵ Commissie Joustra 2021, p. 21.

³⁸⁶ Commissie Joustra 2021, p. 22.

(bijvoorbeeld wanneer zij toch druk ervaart om beslissingen te nemen waar ze zelf niet achter staat). Juist het opzetten van een wettelijke regeling die die waarborgen kan bieden, maakt dat draagmoederschap ook Nederland verantwoord kan plaats vinden.

Deze studie had tot doel om de prevalentie en karakteristieken van draagmoederschap in Nederland in kaart te brengen. Wat de uitkomsten van dit onderzoek vervolgens betekenen voor de mogelijkheden om een verantwoorde regeling voor draagmoederschap op te stellen verdient een gedegen nieuw onderzoek waarin in ieder geval wordt gekeken of in het huidige voorstel voldoende toezicht kan worden gehouden op wat er nu precies gebeurt in de praktijk. In dat opzicht is het de vraag of de Raad voor de Kinderbescherming geen grotere rol moet krijgen in het traject en of de toetsing door de rechter voorafgaand aan de zwangerschap voldoende waarborgen biedt, nu conflicten vaak pas tijdens of na de zwangerschap ontstaan. Waar het gaat om buitenlandse trajecten zal aandacht moeten zijn voor de mogelijkheden voor toezicht op mondiaal draagmoederschap en de vraag of de rechter niet in alle gevallen zou moeten oordelen over de erkenning van het in het buitenland tot stand gekomen ouderschap. Daarnaast lijkt het wat ons betreft in alle zaken noodzakelijk dat een DNA-test wordt overlegd zodat duidelijkheid wordt verkregen over de ontstaansgeschiedenis van het kind.

Het bieden van duidelijke waarborgen én toezicht op de handhaving minimaliseert de kans op misstanden. Mede met het oog op de bevindingen van de commissie Joustra is het belangrijk de ogen daar niet voor te sluiten. Juist dat draagt bij aan maatschappelijke acceptatie van draagmoederschap op langere termijn.

Literatuurlijst

Referenties

Literatuurlijst

Achmad 2018

C.I. Achmad, *Children's Rights in International Commercial Surrogacy: Exploring the challenges from a child rights, public international human rights law perspective*, (diss.), Leiden: Universiteit Leiden 2018.

Achmad & Vonk

C. Achmad & M.J. Vonk, 'Upholding the law on international commercial surrogacy: at whose cost?', *FJR* 2019/10, p. 239-246.

Agnafors 2014.

M. Agnafors, 'The harm argument against surrogacy revisited: two versions not to forget', *Medicine, Health Care and Philosophy* 2014/3, p. 357–363.

Aguilin-Pangalangan 2024

E.H. Aguilin-Pangalangan, 'Surrogacy in Asia', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 395, 435.

Ahmari Tehran et al. 2014

H. Ahmari Tehran, S. Tashi, N. Mehran, N. Eskandari, T.D. Tehrani, 'Emotional experiences in surrogate mothers: A qualitative study', *Iranian journal of reproductive medicine* 2014/7.

Ainsworth et al. 1978

M.D.S. Ainsworth, M.C. Blehar, E. Waters & S.N. Wall, *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*, New York: Lawrence Erlbaum 1978.

Alhusen 2008.

J.L. Alhusen, 'A Literature Update on Maternal-Fetal Attachment', *Journal of Obstetric, Gynecologic, And Neonatal Nursing* 2008/3, p. 315–328.

Armstrong 2022

S. Armstrong, 'Labour is labour: what surrogates can learn from the Sex Work Is Work movement' *Journal of Law and Society* 2022/1, p. 170–192.

Arvidsson et al. 2015

A. Arvidsson, S. Johnsdotter, & B. Essén, 'Views of Swedish Commissioning Parents Relating to the Exploitation Discourse in Using Transnational Surrogacy', *PLOS ONE* 2015/5.

Arvidsson et al. 2017

A. Arvidsson, P. Vauquiline, S. Johnsdotter & B. Essén, 'Surrogate mother—praiseworthy or stigmatized: a qualitative study on perceptions of surrogacy in Assam, India', *Global health action* 2017/1.

Asser/Vonken & Ibili 10-II 2021/460

A.P.M.J. Vonken & F. Ibili (m.m.v. F.W.J.M. Schols), Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 10. Internationaal privaatrecht. Deel II. Internationaal personen- en familierecht en erfrecht, Deventer: Wolters Kluwer 2021.

Atreya & Kanchan 2018

A. Atreya & T. Kanchan, 'The ethically challenging trade of forced surrogacy in Nepal', *Gynecology and Obstetrics* 2018/2.

Attawet et al. 2022

J. Attawet, A. Wang & E. Sullivan, "'Womb for work" experiences of Thai women and gestational surrogacy practice in Thailand', *Human Fertility* 2022/5, p. 912–923.

Baslington 2002

H. Baslington, 'The social organization of surrogacy: relinquishing a baby and the role of payment in the psychological detachment process', *Journal of health psychology* 2002/1, p. 57-71.

Berend 2010

Z. Berend, 'Surrogate losses: understandings of pregnancy loss and assisted reproduction among surrogate mothers. *Medical anthropology quarterly* 2010/2, p. 240-262.

Berkhout 2008

S.G. Berkhout, 'Buns in the Oven: Objectification, Surrogacy, and Women's Autonomy', *Social Theory and Practice* 2008/1, p. 95–117.

Birenbaum-Carmeli & Montebruno 2019

D. Birenbaum-Carmeli & P. Montebruno 2019, 'Incidence of surrogacy in the USA and Israel and implications on women's health: a quantitative comparison', *Journal of Assisted Reproduction and Genetics* 2019/12.

Blake et al. 2017

L. Blake, N. Carone, E. Raffanello, J. Slutsky, A.A. Ehrhardt, & S. Golombok, Gay fathers' motivations for and feelings about surrogacy as a path to parenthood, *Human Reproduction* 2017/4, p. 860-867.

Blauwhoff 2009

R.J. Blauwhoff, *Foundational facts, relative truths: a comparative law study on children's right to know their genetic origins*, (diss. Utrecht), Antwerpen: intersentia 2009.

Blazier & Janssens 2020

J. Blazier & R. Janssens, 'Regulating the international surrogacy market: the ethics of commercial surrogacy in the Netherlands and India', *Medicine, Health Care and Philosophy* 2020/4, p. 621-630.

Boele-Woelki et al. 2011

K. Boele-Woelki et al., *Draagmoederschap en illegale opnemng van kinderen*, WODC 2011.

Borumandnia et al. 2022

N. Borumandnia, H.A. Majd, N. Khadembashi, & H. Alaii, 'Worldwide trend analysis of primary and secondary infertility rates over past decades: A cross-sectional study', *International Journal of Reproductive Biomedicine* 2022/1, p. 37–46.

Bosch 2012

L.C. Bosch, 'Kinderrechten in een petrischaaltje. De waardigheid van wenskinderen bij commercieel hoogtechnologisch draagmoederschap', *FJR* 2012/6, p. 153-159.

Bowlby 1969

J. Bowlby, *Attachment and Loss. Volume I. Attachment*, New York: Basic Books 1969.

Bowlby 1973

J. Bowlby, *Attachment and Loss Volume II: Separation: Anxiety and Anger*. New York: Basic Books 1973.

Brandon et al. 2009

A.R. Brandon, S. Pitts, W.H. Denton, C.A. Stringer & H. Evans, 'A HISTORY OF THE THEORY OF PRENATAL ATTACHMENT', *Journal of prenatal & perinatal psychology & health* 2009/4, p. 201–222.

Brodzinsky 2011

D.M. Brodzinsky, 'Children's understanding of adoption: Developmental and clinical implications', *Professional Psychology: Research and Practice* 2011/2, p. 200.

Bromfield 2016

N.F. Bromfield, "'Surrogacy has been one of the most rewarding experiences in my life": A content analysis of blogs by US commercial gestational surrogates', *IJFAB* 2016/1, p. 192-217.

Bruning 2020

M.R. Bruning, D.J.H. Smeets, K.G.A. Bolscher, J.S. Peper & R. de Boer, *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie. Het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken*, Den Haag: WODC 2020.

Bruning et al. 2022

M.R. Bruning, K.A.M. van der Zon, D.J.H. Smeets & J.H. van Boven, *Eindevaluatie Wet herziening kindbeschermingsmaatregelen*, Den Haag: WODC 2022.

Cammu & Vonk 2024

N. Cammu & M. Vonk, 'The significance of genetics in surrogacy', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 8-23.

Cannella 2005

B. Cannella, 'Maternal-fetal attachment: an integrative review' *Journal of Advanced Nursing* 2005/1, p. 60–68.

Carone et al. 2017

N. Carone, R. Baiocco & V. Lingiardi, 'Single fathers by choice using surrogacy: why men decide to have a child as a single parent', *Human Reproduction* 2017/9 p. 1871-1879.

Carone et al. 2018

N. Carone, R. Baiocco, D. Manzi, C. Antonucci, V. Caricato, E. Pagliarulo, & V. Lingiardi, 'Surrogacy families headed by gay men: relationships with surrogates and egg donors, fathers' decisions over disclosure and children's views on their surrogacy origins', *Human Reproduction* 2018/2, p. 248-257.

Carone et al. 2020a

N. Carone, R. Baiocco, V. Lingiardi & L. Barone, 'Gay and heterosexual single father families created by surrogacy: Father-child relationships, parenting quality, and children's psychological adjustment', *Sexuality Research and Social Policy* 2020/17, p. 711-728.

Carone et al. 2020b

N. Carone, R. Baiocco, V. Lingiardi & K. Kerns, 'Child attachment security in gay father surrogacy families: Parents as safe havens and secure bases during middle childhood', *Attachment & human development* 2020/3, p. 269-289.

Cho et al. 2016

E. Cho, S. Kim, M.S. Kwon, H. Cho, E.H. Kim, E.M. Jun & S. Lee, 'The Effects of Kangaroo Care in the Neonatal Intensive Care Unit on the Physiological Functions of Preterm Infants, Maternal-Infant Attachment, and Maternal Stress', *Journal of Pediatric Nursing* 2016/4, p. 430-438.

Ciccarelli & Beckman 2005

J.C. Ciccarelli & L.J. Beckman, 'Navigating Rough Waters: An Overview of Psychological Aspects of Surrogacy', *Journal of Social Issues* 2005/1, p. 21-43.

Commissie-Joustra 2021

Commissie onderzoek interlandelijke adoptie (Commissie-Joustra), *Rapport Commissie onderzoek interlandelijke adoptie*, februari 2021.

Cranley 1979

M.S. Cranley, *The Impact of Perceived Stress and Social Support on Maternal-fetal Attachment in the Third Trimester*, The University of Wisconsin-Madison 1979.

De Groot, Hoksbergen & Dupuis 2019

K. de Groot, R. Hoksbergen & H. Dupuis, 'Draagmoederschap wettelijk regelen? Niet in het belang van het kind en in strijd met het IVRK', *NJB* 2019/2697, p. 3240-3242.

De Wolff & Van IJzendoorn 1997

M.S. de Wolff & M.H. van IJzendoorn, 'Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment', *Child development* 1997/4, p. 571-591.

Deneault et al. 2021

A.A. Deneault, M.J. Bakermans-Kranenburg, A.M. Groh, P.R. Fearon & S. Madigan. 'Child-father attachment in early childhood and behavior problems: A meta-analysis', *New Directions for Child and Adolescent Development* 2021/180, p. 43-66.

Dermout et al. 2010

S. Dermout, H. van de Wiel, P. Heintz, K. Jansen & W.M. Ankum, 'Non-commercial surrogacy: an account of patient management in the first Dutch Centre for IVF Surrogacy, from 1997 to 2004', *Human Reproduction* 2010/2, p. 443-449.

Dow 2019

K. Dow, "A nine-month head-start: The maternal bond and surrogacy", *Nature and Ethics Across Geographical, Rhetorical and Human Borders* 2019, p. 86-104.

Edelmann 2004

R.J. Edelmann, 'Surrogacy: the psychological issues', *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 2004/2, p. 123-136.

ESHRE 2005

ESHRE Task Force on Ethics and Law, 'Surrogacy', *Human Reproduction* 2005/10.

Fenton-Glynn 2021

C. Fenton-Glynn, 'Children and the European Court of Human Rights', Oxford: Oxford University Press 2021.

Ferolino et al. 2020

A.P. Ferolino, M.A.D. Camposo, K.C.L. Estaño, & J.M.R. Tacobo, 'Mothers for Others: An Interpretative Phenomenological Analysis of Gestational Surrogates' Child Relinquishment Experiences', *Journal of Patient Experience* 2020/6, p. 1336-1340.

Fischer & Gillman 1991

S. Fischer & I. Gillman, 'Surrogate motherhood: attachment, attitudes and social support', *Psychiatry* 1991/1, p. 13-20.

Forman 2015

D.L. Forman, 'Abortion Clauses in Surrogacy Contracts: Insights from a Case Study', *Family Law Quarterly* 2015/1, p. 29-53.

Fuchs & Berenson, 2016

E.L. Fuchs & A.B. Berenson, 'Screening of gestational carriers in the United States', *Fertility and sterility* 2016/6, p. 1496-1502.

Gezinski et al. 2018

L.B. Gezinski, S. Karandikar, S. Huber & A. Levitt, 'Commissioning Parents' Experiences with International Surrogacy: A Qualitative Study', *Health & Social Work* 2018/3, p. 175-184.

Golombok et al. 2004

S. Golombok, C. Murray, V. Jadva, F. MacCallum, & E. Lycett, 'Families Created Through Surrogacy Arrangements: Parent-Child Relationships in the 1st Year of Life', *Developmental Psychology* 2004/3, p. 400–411.

Golombok et al. 2006

S. Golombok, F. MacCallum, C. Murray, E. Lycett & V. Jadva, 'Surrogacy families: parental functioning, parent-child relationships and children's psychological development at age 2', *Journal of child psychology and psychiatry* 2006/2, p. 213-222.

Gunnarsson Payne et al. 2020

J. Gunnarsson Payne, E. Korolczuk & S. Mezinska, 'Surrogacy relationships: a critical interpretative review', *Upsala journal of medical sciences* 2020/2, p. 183-191.

Hammarberg et al. 2015

K. Hammarberg, M. Stafford-Bell, & S. Everingham 2015, "Intended parents' motivations and information and support needs when seeking extraterritorial compensated surrogacy", *Reproductive Biomedicine Online* 2015/5, p. 689–696.

HCCH 2012

HCCH, 'A preliminary report on the issues arising from international surrogacy arrangements', Den Haag 2012, prel. doc. no. 10.

Herweck et al. 2024

A. Herweck, C. DeSantis, L.M. Shandley, J.F. Kawwas, H.S. Sipp, 'International gestational surrogacy in the United States, 2014–2020', *Fertility and Sterility* 2024/4.

Hibino & Shimazono 2013

Y. Hibino & Y. Shimazono, 'Becoming a surrogate online:" message board" surrogacy in Thailand', *Asian Bioethics Review* 2013/1, p. 56-72.

Hodgkin & Newell 2007

R. Hodgkin & P. Newell, *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, United Nations Children's Fund 2007.

Horseley 2024

K. Horseley, 'The future of surrogacy: are view of current global trends and national landscapes', *Reproductive BioMedicine Online* 2024/5.

Illoi et al. 2017

E.C. Illoi, L. Blake, V. Jadva, G. Román & S. Golombok, 'The role of age of disclosure of biological origins in the psychological wellbeing of adolescents conceived by reproductive donation: a longitudinal study from age 1 to age 14', *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines* 2017/3, p. 315–324.

Imrie & Jadva, 2014

S. Imrie & V. Jadva, 'The long-term experiences of surrogates: relationships and contact with surrogacy families in genetic and gestational surrogacy arrangements', *Reproductive biomedicine online* 2014/4, p. 424-435.

Jadva et al. 2003

V. Jadva, C. Murray, E. Lycett, F. MacCallum & S. Golombok, 'Surrogacy: the experiences of surrogate mothers', *Human Reproduction* 2003/10, p. 2196–2204.

Jadva et al. 2012

V. Jadva, L. Blake, P. Casey, & S. Golombok, 'Surrogacy families 10 years on: relationship with the surrogate, decisions over disclosure and children's understanding of their surrogacy origins', *Human Reproduction* 2012/10, p. 3008–3014.

Jadva, Imrie & Golombok 2015

V. Jadva, S. Imrie & S. Golombok, 'Surrogate mothers 10 years on: a longitudinal study of psychological well-being and relationships with the parents and child', *Human reproduction* 2015/2, p. 373-379.

Jadva et al. 2019

V. Jadva, N. Gamble, H. Prosser & S. Imrie, 'Parents' relationship with their surrogate in cross-border and domestic surrogacy arrangements: comparisons by sexual orientation and location', *Fertility and sterility* 2019/3, p. 562-570.

Jadva, Prosser & Gamble 2021

V. Jadva, H. Prosser & N. Gamble, 'Cross-border and domestic surrogacy in the UK context: an exploration of practical and legal decision-making', *Human Fertility* 2021/2, p. 93–104.

Juffer & Van IJzendoorn 2005

F. Juffer & M.H. Van IJzendoorn, 'Behavior problems and mental health referrals of international adoptees: A meta-analysis', *JAMA* 2005/20, p. 2501-2515.

Kalkman-Bogerd 1998

L.E. Kalkman-Bogerd, 'Ontheffing en draagmoederschap', *FJR* 1998, p. 196-202.

Kalkman-Bogerd 1999

L.E. Kalkman-Bogerd, 'Het nieuwe Planningsbesluit in-vitrofertilisatie. Enkele kanttekeningen', *TvGR* 1999-3, p. 56-65.

Karandikar et al. 2014

S. Karandikar, L.B. Gezinski, J.R. Carter & M. Kaloga, 'Economic Necessity or Noble Cause? A Qualitative Study Exploring Motivations for Gestational Surrogacy in Gujarat, India', *Affilia* 2014/2, p. 224–236.

Keyes 2024

M. Keyes, 'Surrogacy in the Anglo world: the UK, Australia, Canada and New Zealand', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 376-394.

Khazova 2024

O.A. Khazova, 'Recent changes in Russian law on surrogacy in the Eastern European context', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 353-373.

Khvorostianov, 2023

N. Khvorostianov, 'The Motives Behind Post-Soviet Women's Decisions to Become Surrogate Mothers', *Sexuality & Culture* 2023/1, p. 38–56.

Kleinpeter, Boyer, & Kinney 2006

C.B. Kleinpeter, T.L. Boyer, & M.E. Kinney, 'Parents' evaluation of a California-based surrogacy program', *Journal of human behavior in the social environment* 2006/4, p. 1-23.

Kneebone et al. 2022

E. Kneebone, K. Beilby & K. Hammarberg, 'Experiences of surrogates and intended parents of surrogacy arrangements: a systematic review', *Reproductive Biomedicine Online* 2022/4, p. 815–830.

Knoche 2014

J.W. Knoche, 'Health concerns and ethical considerations regarding international surrogacy', *International Journal of Gynaecology and Obstetrics*, 2014/2, p. 183–186.

Koffeman 2016

N.R. Koffeman, 'Beperkingen aan draagmoederschap getoetst aan Europees recht. Onderzoek in opdracht van de Staatscommissie Herijking Ouderschap', 1 maart 2016, p. 1-44.

König 2023

A. König, 'Reproductive Entanglements in Times of War: Transnational Gestational Surrogacy in Ukraine and Beyond', *Medical Anthropology* 2023/5, p. 479-492.

Kurt et al. 2020

F. Kurt, S. Küçükoglu, A.A. Özdemir & Z.Ş. Özcan, 'The effect of kangaroo care on maternal attachment in preterm infants', *Nigerian Journal of Clinical Practice* 2020/1.

Lahl 2017

J. Lahl, 'Surrogacy, the Handmaid's Tale, and Reproductive Ethics: Egg Donation, Sperm Donation and Surrogacy', *Law and Medicine* 2017/2, p. 241-244.

Lamba et al. 2018

N. Lamba, V. Jadva, K. Kadam & S. Golombok, 'The psychological well-being and prenatal bonding of gestational surrogates', *Human Reproduction* 2018/4, p. 646–653.

Lavoie & Côté 2023

K. Lavoie & I. Côté, 'When Facebook plays matchmaker: Interactions within an online community dedicated to surrogacy and egg donation', *Family Relations* 2023/2, p. 515–529.

Lindheim et al. 2019

S.R. Lindheim, J.L. Madeira, A. Ludwin, E. Kemner, J. Parry, G. Sylvestre & G. Pennings, 'Societal pressures and procreative preferences for gay fathers successfully pursuing parenthood through IVF and gestational carriers', *Reproductive Biomedicine & Society Online* 2019/9, p. 1–10.

Lorenceau et al. 2015

E.S. Lorenceau, L. Mazzucca, S. Tisseron & T.D. Pizitz, 'A cross-cultural study on surrogate mother's empathy and maternal–foetal attachment', *Women and Birth* 2015/2, p. 154–159.

Lorensen, Wilson & White 2004

M. Lorensen, M. Wilson & M. White, 'Norwegian families: transition to parenthood', *Health care for women international* 2004/4, p. 334-348.

Lucassen et al. 2011

N. Lucassen, A. Tharner, M.H. Van IJzendoorn, M.J. Bakermans-Kranenburg, B.L. Volling, F.C. Verhulst, M.P. Lambregtse-Van den Berg, & H. Tiemeier, 'The association between paternal sensitivity and infant–father attachment security: A meta-analysis of three decades of research', *Journal of Family Psychology* 2011/6, p. 986–992.

Lünnemann et al. 2018

K. Lünnemann, J. Huijter, K. Bel & M. Lünnemann, *Tussenevaluatie Wet Herziening Kinderbeschermingsmaatregelen*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut 2018.

MacCallum et al. 2003

F. MacCallum, E. Lycett, C. Murray, V. Jadva & S. Golombok, 'Surrogacy: The experience of commissioning couples', *Human Reproduction* 2003/6, p. 1334–1342.

Madigan et al. 2024

S. Madigan, A.A. Deneault, R. Duschinsky, M.J. Bakermans-Kranenburg, C. Schuengel, M.H. van IJzendoorn, A. Ly, R.M. Pasco Fearon, R. Eirich & L.M. Verhage, 'Maternal and paternal sensitivity: Key determinants of child attachment security examined through meta-analysis', *Psychological Bulletin* 2024.

Malterud et al. 2016

K. Malterud, V.D. Siersma & A.D. Guassora, 'Sample size in qualitative interview studies: guided by information power', *Qualitative Health Research* 2016/13, p. 1753-1760.

Marshall et al. 2013

B. Marshall, P. Cardon, A. Poddar & R. Fontenot, 'Does sample size matter in qualitative research? A review of qualitative interviews', *Journal of Computer Information Systems* 2013/1, p. 11-22.

Martinez-Mora 2024

L.Martinez-Mora, 'Surrogacy and the Hague Conference on Private International Law', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 295-318.

Martínez-López & Munuera-Gómez 2024

J.Á. Martínez-López & P.M. Munuera-Gómez 2024, 'Surrogacy in the United States: an analysis of surrogates' sociodemographic profiles and motivations', *Reproductive BioMedicine Online*, 3 juni 2024.

McLachlan & Swales 2009

H.V. McLachlan & J.K. Swales, 'Commercial surrogate motherhood and the alleged commodification of children: A defense of legally enforceable contracts', *Law and Contemporary Problems* 2009/3, p. 91-107.

McLean et al. 2022

L. McLean, S. Ros, C. Hollond, J. Stofan & G.P. Quinn, 'Patient and clinician experiences with cross-border reproductive care: A systematic review', *Patient Education and Counseling* 2022/7, p. 1943-1952.

Miller, Kors & Macfie 2017

B.G. Miller, S. Kors & J. Macfie, 'No differences? Meta-analytic comparisons of psychological adjustment in children of gay fathers and heterosexual parents', *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity* 2017/1, p. 14-22.

Mohapatra 2012

S. Mohapatra, 'Achieving reproductive justice in the international surrogacy market', *Annals of Health Law* 2012/1, p. 191-200.

Mutcherson 2024

K. Mutcherson, 'Surrogacy and global justice', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 24-39.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2012

Nationaal Rapporteur Mensenhandel, *Mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering en gedwongen commercieel draagmoederschap*, Den Haag: BNRM 2012.

O'Halloran 2021

K. O'Halloran, *The Politics of Adoption: International Perspectives on Law, Policy and Practice*, Cham: Springer 2021.

Patel et al. 2018

N.H. Patel, Y.D. Jadeja, H.K. Bhadarka, M.N. Patel, N.H. Patel & N.R. Sodagar, 'Insight into different aspects of surrogacy practices', *Journal of Human Reproductive Sciences* 2018/3, p. 212-218.

Palacios & Brodzinsky, 2010

J. Palacios & D.M. Brodzinsky, 'Review: Adoption research: Trends, topics, outcomes', *International Journal of Behavioral Development* 2010/3, p. 270-284.

Pandre 2021

A. Pande, 'Revisiting surrogacy in India: domino effects of the ban', *Journal of Gender Studies* 2021/4, p. 395–405.

Rebouché 2023

R. Rebouché, 'Bargaining About Birth: Surrogacy Contract During a Pandemic', *Washington University Law Review* 2023/5.

Rutten 2019

S. Rutten, 'Het Haagse project over afstamming en internationaal draagmoederschap; the Parentage/Surrogacy Project', *FJR* 2019/54, p. 251-256.

Pennings 2016

G. Pennings, 'Having a child together in lesbian families: combining gestation and genetics', *Journal of Medical Ethics* 2016/4, p. 253–255.

Peter et al. 2018

H.E. Peters, R. Schats, M.O. Verhoeven, V. Mijatovic, C.J.M. de Groot, J.L. Sandberg, I.P. Peeters & C.B. Lambalk, 'Gestational surrogacy: results of 10 years of experience in the Netherlands' *Reproductive Biomedicine Online* 2018/6, p. 725–731.

Pieters 2019

I.J. Pieters, 'Kroniek Draagmoederschap', *FJR* 2019/56.

Pluym 2015

L. Pluym, 'Draagmoederschap naar Belgisch en Nederlands recht', *Family & Law* mei 2015.

Punsellie 2020

E.C.C. Punsellie, 'Een kindje van de ooievaar? Over draagmoederschap: heden en toekomst.', *FJR* 2020/2, p. 41-47.

Readings et al. 2011

J. Readings, L. Blake, P. Casey, V. Jadvá & S. Golombok, 'Secrecy, disclosure and everything in-between: decisions of parents of children conceived by donor insemination, egg donation and surrogacy', *Reproductive Biomedicine Online* 2011/5, p. 485–495.

Riddle 2022

M.P. Riddle, 'The psychological impact of surrogacy on the families of gestational surrogates: implications for clinical practice', *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology* 2022/2, p. 122-127.

Scherpe, Fenton-Glynn & Kaan 2019

J.M. Scherpe, C. Fenton-Glynn, & T. Kaan (eds), 'Eastern and Western perspectives on surrogacy', Cambridge: Intersentia 2019.

Schrama 2019

W.M. Schrama, 'Het recht op afstammingsinformatie in draagmoederschapszaken', *FJR* 2019/10, p. 224-230.

Shakargy 2024

S. Shakargy, 'Surrogacy in private international law', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024, p. 282-294.

Shanyun 2022

X. Shanyun, 'Uterus rental: Regulating Surrogacy in China', *Medico-Legal Journal* 2022/1, p. 41-44.

Sinanaj 2021

N. Sinanaj, 'The Right to Dignity of the Surrogate Mother', *UBLR* 2021/6, p. 261-286.

Skjeldestad 2023

F.E. Skjeldestad, 'Minor changes in the incidence of primary and secondary involuntary childlessness across birth cohorts 1916 to 1975, but major differences in treatment success', *PLOS ONE* 2023/7.

Smietana, Rudrappa & Weis 2021

M. Smietana, S. Rudrappa, & C. Weis, 'Moral frameworks of commercial surrogacy within the US, India and Russia', *Sexual and Reproductive Health Matters* 2021/1, p. 377-393.

Smith Rotabi et al. 2017

K.S. Smith Rotabi, S. Mapp, K. Cheney, R. Fong & R. McRoy, 'Regulating Commercial Global Surrogacy: The Best Interests of the Child', *Journal of Human Rights and Social Work* 2017/3, p. 64-73.

Smolin & de Boer-Buquicchio 2024

D. Smolin & M. de Boer-Buquicchio, 'Surrogacy, intermediaries and the sale of children', in: K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024.

Söderström-Anttila et al. 2016

V. Söderström-Anttila, U. Wennerholm, A. Loft, A. Pinborg, K. Aittomäki, L.B. Romundstad & C. Bergh, 'Surrogacy: outcomes for surrogate mothers, children and the resulting families—a systematic review', *Human Reproduction Update* 2016/2.

Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children 2018

Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, including child prostitution, child pornography and other child sexual abuse material, *Thematic report on surrogacy and sale of children*, 2018, A/HRC/37/60.

Staatscommissie Herijking ouderschap 2016

Staatscommissie Herijking ouderschap, *Kind en ouders in de 21ste eeuw*, Den Haag: 2016.

Tieman et al. 2005

W. Tieman, J. van der Ende, & F.C. Verhulst, 'Psychiatric disorders in young adult intercountry adoptees: An epidemiological study', *American Journal of Psychiatry* 2015/3, p. 592–598.

Trimmings et al. 2024

K. Trimmings, S. Shakargy & C. Achmad (eds), *Research Handbook on Surrogacy and the Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing 2024.

Ustunsoz et al. 2010

A. Ustunsoz, G. Guvenc, A. Akyuz, & F. Oflaz, 'Comparison of maternal–and paternal–fetal attachment in Turkish couples', *Midwifery* 2010/2.

Van Beers 2024

B. Beers, '“Het recht op een kind bestaat niet”: De rechten van het kind in het Nederlandse beleid ten aanzien van de internationale adoptie- en voortplantingsmarkt', *TvJr*, 2024/1-2, p. 39-48.

Van Beers en Bosch 2021

B. van Beers & L. Bosch, 'Een regeling voor ‘verantwoord draagmoederschap’? Misvattingen rondom het conceptwetsvoorstel Kind, draagmoederschap en afstamming', *NJB* 2021/2811.

Van Den Akker 2003

O.B. van Den Akker, 'Genetic and gestational surrogate mothers' experience of surrogacy', *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 2003/2, p. 145–161.

Van Den Akker 2005

O.B. van Den Akker, 'A longitudinal pre-pregnancy to post-delivery comparison of genetic and gestational surrogate and intended mothers: Confidence and genealogy', *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology* 2005/4, p. 277-284.

Van den Akker 2007

O.B. van den Akker, 'Psychological trait and state characteristics, social support and attitudes to the surrogate pregnancy and baby', *Human Reproduction* 2007/8, p. 2287-2295.

Van den Berg & Buijssen 2004

M. van den Berg & C. Buijssen, 'Hoogtechnologisch draagmoederschap. De techniek staat voor niets, nu het recht nog!', *NJB* 2004/2, p. 724-728.

Van den Dries et al. 2009

L. van den Dries, E. Juffer, M.H. van IJzendoorn & M.J. Bakermans-Kranenburg, 'Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children', *Children and Youth Services Review* 2009/3, p. 410-421.

Van der Storm & Mosk 2021

N. van der Storm & M.Q.M. Mosk, 'Licht aan het einde van de tunnel voor wensouders?', *TvJr* 2021/1, p. 16-21.

Van Raak-Kuiper 2007

J.A.E. van Raak-Kuiper, *Koekoekskinderen en het recht op afstammingsinformatie*, Nijmegen: WLP 2007.

Van Vlijmen en Van der Tol 2012

S.C.A. van Vlijmen & J.H. van der Tol, 'Draagmoederschap in opkomst: specifieke wet- en regelgeving noodzakelijk?', *FJR* 2012/6, p. 52-60.

Van Zyl & Walker 2013

L. van Zyl & R. Walker, 'Beyond altruistic and commercial contract motherhood: The professional model', *Bioethics* 2013/7, p. 373-381.

Verhulst et al. 1990

F.C. Verhulst, M. Althaus, H.J.M. Versluis-den Bieman, 'Problem behavior in international adoptees: I. An epidemiological study', *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 1990/1, p. 94-103.

Vonk 2024

M. Vonk, 'Een familieportret: Broers, zussen, vreemden', *AA* 20240040, p. 40-43.

VN-Mensenrechtencomité 2018

VN-Mensenrechtencomité 2018, *Report of the Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, including child prostitution, child pornography and other child sexual abuse material*, A/HRC/37/60.

Walker & Van Zyl 2015

R. Walker & L. van Zyl, 'Surrogate Motherhood and Abortion for Fetal Abnormality', *Bioethics* 2015/8, p. 529-535.

Watson 2016

C. Watson, 'Womb Rentals and Baby-Selling: does surrogacy undermine the human dignity and rights of the surrogate mother and child?', *The New Bioethics* 2016/33, p. 212-228.

West et al. 2020

D. West, J. Vanderfaeillie, L. van Hove, L. Gypen, & F. Van Holen, 'Attachment in family foster care: Literature review of associated characteristics', *Developmental Child Welfare* 2020/2, p. 132-150.

Williams & Smith 2010

J. Williams & L.A. Smith, 'Concepts of kinship relations and inheritance in childhood and adolescence', *British Journal of Developmental Psychology* 2010/3, p. 523-546.

Wuyts 2023

T. Wuyts, 'Autonomie in het personenrecht: de rol van artikel 8 EVRM en het EHRM in een samenleving in beweging – deel 1', *FJR* 2023/4.

Yee & Librach 2019

S. Yee & C. Librach, 'Analysis of gestational surrogates' birthing experiences and relationships with intended parents during pregnancy and post-birth', *Birth* 2019/4, p. 628–637.

Yee, Hemalal & Librach 2020

S. Yee, S. Hemalal & C.L. Librach, "'Not my child to give away": A qualitative analysis of gestational surrogates' experiences', *Women and Birth* 2020/3.

Summary

Engelse

Samenvatting

Summary

Introduction and Background

When couples are unable to conceive either as a result of infertility or due to other circumstances such as in the case of same-sex couples, surrogacy may become an option. Surrogacy is an arrangement, by which a couple seeking a child ('the intended parents') enlists a woman to be a gestational carrier ('a surrogate mother') of their child.

At the time of writing this report, surrogacy is legally permissible in the Netherlands under prescribed circumstances. However, there is no regulatory framework to govern surrogacy arrangements. The process of transferring legal parenthood and custody of a child from a surrogate mother to the intended parents is complex. In international surrogacy cases, this legal process becomes further complicated by the national laws and regulations of the country where the child is born. In 2016, the Dutch government was advised by the Government Commission for Reassessment of parenthood to legislate a framework to regulate surrogacy arrangements.³⁸⁷ In early 2020, a draft bill on surrogacy was tabled before the government with a public consultation process taking place between 24 April 2020 and 22 May 2020. The bill was then submitted to the House of Representatives on July 4, 2023. In the advisory opinion on this draft bill, concerns were raised by the Council of States over the dearth of reliable research on the nature and extent of surrogacy arrangements in the Netherlands. To date, it remains unclear what the specific legal and societal issues surrounding the practice of surrogacy are. Such insights are crucial for making informed decisions when establishing a legal framework.

In the current research, two main research questions are studied:³⁸⁸

1. *Regarding the prevalence of surrogacy trajectories:*
What is the prevalence of surrogacy in the Netherlands during the period 2017-2022? This includes examining of the various trajectories and legal routes to establishing parenthood and custody.
2. *Regarding practical aspects and experiences with surrogacy trajectories:*
What do surrogacy trajectories look like? This involves studying the characteristics of trajectories, identifying challenges and aspects that need improvement, and exploring the experiences of those involved.

Methods

To examine the prevalence of surrogacy in the Netherlands (research question 1), we analyzed case files from the Child Protection Board (Raad voor de Kinderbescherming). To gather data on the characteristics, duration and evaluation of trajectories (research question 2), we created questionnaires and conducted interviews with different stakeholders (intended parents, surrogate mothers, and professionals). The interviews were then analyzed to reflect on and discern findings regarding the prevalence of surrogacy.

³⁸⁷ Staatscommissie Herijking ouderschap, 2016

³⁸⁸ These are the main research questions. A detailed overview of subquestions is presented in Chapter 1.

Case files

To study prevalence, we reviewed all of the surrogacy case files from 2017 to 2022 at the Child Protection Board. A total of 254 files, comprising 129 unique cases, were analyzed. Key features of surrogacy trajectories (e.g., domestic or international, gestational or traditional) were coded, using a predefined coding scheme. The legal processes (and trajectories) surrounding the transfer of parental legal rights (and custodial rights?) were also examined.

Over the course of the study, it became apparent that the case files at the Child Protection Board were not exhaustive and offered only a limited insight into the prevalence of surrogacy in the Netherlands. To supplement our research, we reviewed court judgments related to surrogacy available in the “*portarius*” system. During the period 2017-2022, there were 108 unique cases containing the term “surrogate mother.” This information was used to supplement our case analysis on prevalence, and as such a separate coding for legal process was not seen as necessary. However, the child’s country of birth was taken into account.

Questionnaires and interviews

In the second part of this research, we gathered qualitative evidence, eliciting experiences and opinions from different stakeholders. First, we approached people who had personal experience with surrogacy - intended parents, surrogate mothers, and children born from surrogacy arrangements. Participants were initially asked to complete a questionnaire (N=32 surrogate mothers and 35 intending parents), followed by an in-depth interview (N=7). We also spoke with children born via surrogacy (N=3). We then engaged with a second group of participants, who through their professional role, had direct experiences with surrogacy (lawyers, judges, and counselors). Professionals (N=19) were invited for interviews without completing a questionnaire.

Results

Prevalence of Surrogacy

Between 2017–2022, 129 individual surrogacy cases were documented by the Child Protection Board (CPB). During the same period, courts issued 108 final judgements related to the transfer of legal parenthood. In some instances, courts cases overlapped with cases from the CPB; however, there were also instances in which cases appeared in either the CPB or the court records. In total, there were 165 unique cases in which a child was born between 2017 and 2022 through surrogacy, with slightly more international (N=94, 57%) over domestic trajectories (N=71, 43%). In both trajectories, prevalence increased over the past years.

That there were 165 cases over the period 2017-2022 is likely an underestimation of the actual number of surrogacy arrangements. This study focused solely on “successful” trajectories—those resulting in a child’s birth. Prevalence would be higher if ongoing trajectories were also included, such as couples who are at the beginning of their surrogacy journey or actively seeking a surrogate. In line with this, many professionals we interviewed estimated a greater prevalence of surrogacy in the Netherlands. Since some surrogacy processes span several years with professionals beginning to working with couples in the pre-trajectory phase, it is plausible that there may be an overestimation of prevalence of surrogacy. Nonetheless, professionals may be partly correct in assuming that the current prevalence is an underestimation of the true number of surrogacy cases, as some cases seem to bypass the Child

Protection Board and/or the court. For instance, intended parents and professionals may try to avoid the Board due to concerns or fear that their adoption will not be approved. Furthermore, intending parents may want to delay the adoption procedure until their family is complete. The evidence from our study confirms that not all surrogacy arrangements registered at the courts are known by the CPB, but also not all surrogacy cases known by the CPB are registered by the courts. Finally, our findings may also underestimate the true prevalence of surrogacy because some trajectories occur outside the purview of official authorities—for instance, cases where a false birth registration occurs and the surrogacy origin is not disclosed.

Legal Routes in Surrogacy Cases

The results of this study show that there are several legal pathways for transferring parental rights from a surrogate mother to intended parents. The decision-making process for a specific pathway will often depend on the specific circumstances of the case. Professionals emphasize that the absence of an established legal framework for surrogacy arrangements in the Netherlands poses a significant challenge for intended parents as it takes months or even years to transfer parental rights from the surrogate to the intended parents.

Our evidence indicates that both intended parents and surrogate mothers find the process of establishing legal parenthood to be complicated, and unanimously identified this as an area for improvement. One major concern is the duration it takes to transfer parental rights. This delay is primarily due to the one-year care period in adoption procedures. Professionals and intending parents criticized the rigid adherence of the CPB to this care period in surrogacy cases. Over the course of this one-year care period, the surrogate mother remains the legal custodial parent, even if the child is already living with the intending parents. This situation creates practical challenges for everyday childcare (e.g., seeking permission from the surrogate mother for passport applications or vacations, or challenges in arranging child benefits and health insurance). Not only do intended parents remain dependent on the surrogate mother during this period, it also leaves them feeling unacknowledged as parents. The legal process of terminating the parental rights of surrogate mothers was also mentioned as problematic as it is framed under the guise of the surrogate being unfit to raise the child. Both surrogate mothers and intended parents find this approach inappropriate and even hurtful.

These challenges are compounded in international surrogacy cases, where myriad legal routes are available, with different legal outcomes arising from similar situations. Conversations with professionals revealed a range of contested and debated issues in practice. One discussion point for instance, is the substantial variation across courts and municipalities regarding the prenatal recognition of children born abroad (some municipalities allow it, while others do not). In other instances, opinions differed on whether DNA testing should be required.

Surrogacy experiences in the Netherlands

Our study revealed that in the Netherlands, surrogacy occurs most among heterosexual couples and same-sex male couples. While adoption or foster care may also provide avenues for parenthood, these options were often ruled out due to a strong desire for a biological child. Other factors, such as waiting lists and strict adoption criteria, and the risk of behavioral and/or attachment issues arising from adopting and fostering children, also led intended parents to prefer surrogacy. Dutch couples opting for surrogacy in the United States cited the lack of regulation in the Netherlands as a deciding-factor.

For Dutch surrogate mothers, altruism was a driving force: they often had an intrinsic desire to carry a child for another couple so as to help them fulfill their parenting dream. Few mentioned financial reasons as the basis for becoming a surrogate mother, although they did receive compensation (monetary or in kind) from the intended parents.

Our findings also revealed some of the challenges experienced by intended parents when they began their search for a surrogate mother. Finding a surrogate can be difficult, in part because openly advertising for a surrogate or putting oneself forward as a surrogate, is not permitted in the Netherlands. Some of the intended parents we interviewed choose a surrogate from their social circle; however, it was acknowledged that this would not always be feasible. In some instances, searching for a surrogate involved online discussion forums. In U.S.-based surrogacy, intending parents found their surrogates through intermediary agencies.

Once the intended parents found a surrogate and decided to proceed with the surrogacy arrangement, a comprehensive contractual agreement would be drawn up. This agreement would cover various aspects that were deemed relevant by both parties throughout the entire trajectory, including the surrogate's lifestyle and choices during pregnancy, communication between parties, and financial compensation. Foreign surrogacy trajectories were often more costly due to the commercialization of surrogacy, which entailed additional agency fees and surrogate payments. The surrogacy contract also often addressed hypothetical scenarios, for instance, how to handle genetic abnormalities in the child. Respondents in the current study acknowledged that disagreements could arise, but that parties usually resolved disputes through open dialogue. If not, they could decide not to proceed together. In this respect, the contractual agreement was seen as helpful because it served as an intent statement, aligning parties' views on critical matters. However, it was not legally binding in all respects—for example, decisions regarding abortion could not be enforced. According to the professionals interviewed, major conflicts between the intended parents and surrogates were rare in the Netherlands. The CPB did recall one case where complications arose during pregnancy, resulting in a child no one wanted.

Support for the parties involved was also an important dimension in this study. Gestational surrogacy trajectories involved extensive guidance from pre-trajectory to the birth of the child. In traditional surrogacy however, the intended parents and surrogate mothers could seek support if needed. Discussions in this study centered on whether support and guidance should be made mandatory in *all* cases. Furthermore, it was discussed whether post-trajectory support was particularly missing, and whether evidence-based advice for the intended parents, on issues such as parenting and attachment theory would also be valuable. The experiences and tips shared by other parents and surrogate mothers were also evaluated positively.

What was also revealed was that participants maintained good communication with each other throughout the trajectory, whether the surrogacy journey took place in the Netherlands or the United States. Lawyers emphasized that the ability to stay in touch with the surrogate mother was crucial, especially when the intended parents were in an international surrogacy arrangement. They recommended pursuing a surrogacy arrangement only if ongoing contact was feasible, partly to ensure that the child could later learn about their origin. Counselors also highlighted the importance of long-term communication, which the intended parents and surrogate mothers verified. Over the course of the study, we found that respondents maintained strong connections with each other, describing each other as “good friends.”

In our research, surrogate mothers reported little difficulty relinquishing the child, which we termed as “transferring” the newborn to the intended parents. One reason for this was that surrogate mothers consciously worked toward this outcome and did not consider the child as their own. The intended parents could have found it challenging to not have had the experience of a prenatal phase firsthand. However, in various ways they were made to be involved in the pregnancy (such as feeling the surrogate’s belly or attending ultrasound appointments). In some instances, the intended parents expressed concerns about bonding with the child after birth. In gestational surrogacy, hospitals emphasized the disadvantages of missing the prenatal phase. Such questions were also asked by the intended parents who had experience with traditional surrogacy, highlighting this as an area for improvement in surrogacy support.

Throughout the study, various challenges were identified and areas for improvement noted, including the complexity of legal procedures and the need for better guidance during surrogacy trajectories. In general, both the intended parents and surrogate mothers who participated in this study expressed satisfaction with the process. They took pride in the child born through surrogacy and valued the relationships they had built up over the course of the process. Intended parents who had been involved in a U.S.-based surrogacy arrangement were particularly satisfied with the process, positively evaluating both the legal processes and the role of intermediary agencies.

Protection of involved parties in surrogacy

Surrogate mothers in this study generally expressed a sense of autonomy in their pregnancy and childbirth decisions. The mantra “her body, her pregnancy” is often invoked by both surrogate mothers and the intended parents. Occasionally, choices have been made that a surrogate mother did not fully support, which raised concerns as a woman’s right to autonomy and self-determination lie at the core of human rights. While the intended parents’ position is somewhat less vulnerable than that of surrogate mothers, their desires can sometimes clash with the surrogates’ autonomy. They are highly dependent on the surrogate mother’s decisions and must trust that the process of ‘transferring’ the child will proceed smoothly. Almost all of the professionals interviewed in the study reported having never encountered a situation in which a surrogate mother refused to hand over the child to the intending parents; only one case was mentioned by a Lawyer.

For children born through surrogacy, safeguarding their rights is crucial. The primary focus is on the child’s right to information about their biological origins. All participants in this study emphasized the importance of the children’s right to know their parents or biological origins. Our study revealed that children are generally informed early on about their surrogacy origins. None of the participants expressed a desire to keep the surrogacy process or the child’s biological origins a secret. However, it cannot be ruled out that in some trajectories, a child may be denied the right to know their biological origins. In the files analyzed from the CPB, we encountered foreign cases, in which an anonymous donor was used. While the intended parents could still be open about the process, the children could be denied access to information regarding their origins. Another concern related to children’s rights occurred during the prolonged period of uncertainty, in which legal responsibility and day-to-day care for the child were separated, and not vested in the intended parents. In emergency situations, the child was not sufficiently protected. Lastly, there were worries about the fine line between surrogacy and child trafficking. The key distinction turned on whether payment was made for the child’s actual transfer. Our study highlighted situations that closely resembled payment for the child’s transfer - for instance, one case where a surrogate mother would only sign necessary documents if an additional €15,000 was paid.

Conclusion

Between 2017 and 2022 there were at least 165 cases of surrogacy in the Netherlands. As mentioned earlier, this is likely an underestimation of the actual number of cases. It has become clear that there has been an increase in surrogacy in recent years. With the recent ban on international adoption in the Netherlands, the demand for surrogacy is likely to increase in coming years. This makes it all the more important to gain insight into the challenges faced by those involved.

This academic report contemplates the challenges and complexities arising around surrogacy arrangements in the Netherlands. In general, this study shows that Dutch trajectories proceed positively; however there remain some concerns (for example, the use of anonymous donors in some international cases, as mentioned earlier). In Chapters 3 to 7 of this report, the findings are described and discussed in detail with concluding observations in Chapter 8. The results of this research are positioned in the context of the ethical concerns about surrogacy and intended to inform the draft bill proposing a legal framework for surrogacy arrangements.

Bijlagen

Bijlage 1: Codeerschema

Bijlage 2: Vragenlijsten

Bijlage 3: Topiclijsten interviews

Bijlage 1. Codeerschema dossieronderzoek

Algemene gegevens

1. Op welke datum is het kind geboren? [maand – jaar]

2. Wat het geslacht van de wensouders?

Wensouder 1 A. Vrouw
 B. Man
 C. X

Wensouder 2 A. Vrouw
 B. Man
 C. X

3. Is duidelijk van wie het genetisch materiaal afkomstig is?

- A. Ja → ga door naar vraag 4
- B. Nee → ga door naar vraag 5

4. Van wie is de eicel afkomstig?

- A. Draagmoeder
- B. Wensmoeder
- C. Van een bekende van de wensouder(s), namelijk: [open invulruimte] (iemand uit vrienden/familie/kennissenkring)
- D. Van een onbekende donor uit land: [open invulruimte]
- E. Van een bekende donor uit land: [open invulruimte] (identificerende gegevens bekend)

5. Van wie is de zaadcel afkomstig?

- A. Wensvader
- B. Van een bekende van de wensouder(s), namelijk: [open invulruimte]
- C. Van een onbekende donor uit land [open invulruimte] (ga door naar vraag 5b)

5.b Indien onbekende zaadcel/eicel donor: op welke wijze is het genetisch materiaal verkregen? (open vraag)

6. In welk land is de zwangerschap tot stand gekomen?

- A. Nederland
- B. Buitenland, namelijk in: [open invulruimte]

7. Op welke wijze is de zwangerschap tot stand gekomen?

- A. Met behulp van ivf
- B. Laag-technologisch (zelfinseminatie)
- C. Anders, namelijk [open invulruimte]

8. In welk land is het kind geboren?

- A. Nederland
- B. Buitenland, namelijk in: [open invulruimte]

9. Wie is/ zijn op het moment van geboorte juridisch ouder? (*Meerdere antwoorden mogelijk*)
 - A. Draagmoeder
 - B. Partner draagmoeder
 - C. Wensouder 1
 - D. Wensouder 2
 - E. Ouderschap op buitenlandse geboorteakte geregeld

10. Is toestemming van de Raad voor het opnemen van een kind jonger dan zes maanden verkregen?
 - A. Ja
 - B. Nee
 - C. N.V.T.

Juridisch stroomschema

Na het invullen van de algemene gegevens, wordt in kaart gebracht hoe het juridisch ouderschap van de wensouders tot stand is gekomen. Hier wordt een onderscheid gemaakt tussen kinderen geboren in Nederland en kinderen geboren in het buitenland.

- Indien het kind in Nederland wordt geboren, worden de vragen uit *deel A* ingevuld.
- Indien het kind in het buitenland wordt geboren, worden de vragen uit *deel B* ingevuld

DEEL A: Kind in Nederland geboren

1. Welke nationaliteit heeft de draagmoeder?
 - A. Nederlandse → ga door naar vraag 4
 - B. Anders, namelijk [open invulruimte] → ga door naar vraag 2

2. Welk recht is toegepast op het tot stand komen van de juridische relatie tussen het kind en de wensouders?
 - A. Nederlands recht → ga door naar vraag 4
 - B. (deels) buitenlands recht, namelijk [recht van welk land én op welke vragen welk recht is toegepast → ga door naar vraag 3

3. Hoe is in deze casus het ouderschap tot stand gekomen?
[open vraag – beschrijf hier de juridische procedure inclusief de data van de beschikkingen]

4. Is de draagmoeder getrouwd met een man of heeft ze een geregistreerd partnerschap met een man?
 - A. Ja → ga door naar vraag 5
 - B. Nee → ga door naar vraag 6

5. Welke procedure is gevolgd om het ouderschap van de echtgenoot van de moeder te beëindigen?
 - A. Ontkenning ouderschap [datum beschikking]
 - B. Gezagsbeëindiging van alleen de draagvader [datum beschikking]

6. Is het gezag van de draagmoeder beëindigd via een procedure tot gezagsbeëindiging op grond van artikel 1:266 BW?
 - A. Ja [datum beschikking] → ga door naar vraag 6b
 - B. Nee → ga door naar vraag 7

- 6b Is er na de gezagsbeëindiging iemand tot voogd benoemd?
 - A. Ja, een van de wensouders -> ga door naar vraag 11
 - B. Ja, beide wensouders -> ga door naar vraag 11
 - C. Ja, de Raad -> ga door naar vraag 11
 - D. Ja namelijk (open invulruimte) -> ga door naar vraag 11
 - E. Nee -> ga door naar vraag 11
 - F. Niet duidelijk -> ga door naar vraag 11

7. Op welke wijze is het ouderschap van wensouder één vastgesteld?
 - A. Erkenning [datum erkenning]
 - B. Gerechtelijke vaststelling ouderschap [datum beschikking]

8. Is er sprake geweest van een gezagswissel (gezag van draagmoeder naar wensouder, ogv 1:253c BW)?
- A. Ja [datum beschikking] → ga door naar vraag 9
 B. Nee → ga door naar vraag 10
9. Naar welke ouder is het gezag na de gezagswissel (1:253c) gegaan?
- A. Wensouder 1 → ga door naar vraag 11
 B. Wensouder 2 → ga door naar vraag 11
10. Is na erkenning door een van de wensouders het gezag van de draagmoeder beëindigd?
- A. Ja [datum beschikking] → ga door naar vraag 11
 B. Nee → EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
11. Is er een adoptie uitgesproken?
- A. Ja een van de wensouders heeft geadopteerd de andere niet, [datum beschikking] → ga door naar vraag 12
 B. Ja, beide wensouders hebben geadopteerd [datum beschikking] → ga door naar vraag 12
 C. Er is een wensouder en die wensouder heeft geadopteerd → ga door naar vraag 12
 D. Er is een wensouder en die heeft niet geadopteerd → ga door naar vraag 13
 E. Nee → ga door naar vraag 13
12. Wordt/ worden wensouder(s) in de beschikking direct ook belast met het gezag?
- A. Ja [datum beschikking]; EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
 B. Nee [datum beschikking]; EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
 C. Een van de twee wensouders wordt met het gezag belast [datum beschikking]; EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
13. Indien geen adoptie is uitgesproken, waarom niet? [open vraag]
14. Mist er een stuk in het dossier? [open invulruimte]
- A. Ja, namelijk
 B. Nee

ALTIJD INVULLEN: RÉSUMÉ

Schema verkrijgen juridisch ouderschap en gezag (Bij één wensouder, is de informatie bij wensouder 2 nvt)

	Wijze van verkrijgen juridisch ouderschap + datum beschikking	Wijze van verkrijgen gezag + datum beschikking
Wensouder 1		
Wensouder 2		

DEEL B: Kind in buitenland geboren

1. Wat is de nationaliteit van de draagmoeder? [open invulruimte]
2. Wat de nationaliteit van de wensouder(s)?
 - Wensouder 1
 - A. Nederlands
 - B. Anders, namelijk [open invulruimte]
 - Wensouder 2
 - A. Nederlands
 - B. Anders, namelijk [open invulruimte]
3. Op welke wijze is het ouderschap in het buitenland tot stand gekomen?
 - A. Er is een buitenlandse geboorteakte opgemaakt → ga door naar vraag 4
 - B. Er is een buitenlandse rechtelijke beslissing (muv een adoptiebeschikking) → ga door naar vraag 10
 - C. Er heeft in het buitenland een adoptie plaats gevonden → ga door naar vraag 13
 - D. Op een andere wijze namelijk [open invulruimte] (*vb ouderschap ontstaat pas na bekrachtiging akte door rechter*)
4. Welke ouder(s) staan als juridisch ouder vermeld op de geboorteakte? (meerdere antwoorden mogelijk)
 - A. Draagmoeder
 - B. Partner draagmoeder
 - C. Een wensouder
 - D. Beide wensouders
5. Is de geboorteakte in Nederland erkend bij de ambtenaar van de burgerlijke stand?
 - A. Ja → ga door naar vraag 6
 - B. Nee → ga door naar vraag 5
- 5.b Indien nee, waarom niet?
 - A. Strijd met de openbare orde
 - B. Er heeft kennelijk geen behoorlijk onderzoek of behoorlijke rechtspleging plaatsgevonden
 - C. Anders namelijk [open invulruimte]
 - D. Onduidelijk
6. Is een rechtelijke procedure gevolgd voor erkenning van de geboorteakte?
 - A. Ja [datum beschikking]
 - B. Ja lopende procedure
 - C. Nee
7. Is er sprake van een adoptie?
 - A. Ja [datum beschikking] → ga door naar vraag 8
 - B. Nee [Toelichting] EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
8. Door welke ouder(s) is het kind geadopteerd?
 - A. Wensouder 1 [datum beschikking]
 - B. Wensouder 2 [datum beschikking]
 - C. Beide wensouders [datum beschikking]
9. Wordt/ worden wensouders in de beschikking direct ook belast met het gezag? (*en hoeven ze dus niet meer te wachten op in kracht van gewijsde gaan van beschikking. Dus juridisch: is de gezagsbeslissing uitvoerbaar bij voorraad verklaard?*)
 - A. Ja EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
 - B. Nee EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA

10. Wordt de buitenlandse rechtelijke beslissing op grond waarvan het juridisch ouderschap tot stand is gekomen in Nederland erkend bij de ambtenaar van de burgerlijke stand?
- A. Ja → ga door naar vraag 14
B. Nee → ga door naar vraag 11
11. Waarom wordt de buitenlandse rechtelijke beslissing niet erkend?
- A. Strijd met de openbare orde
B. Er heeft kennelijk geen behoorlijk onderzoek of behoorlijke rechtspleging plaatsgevonden
C. Anders namelijk [open invulruimte]
12. Wordt na het weigeren van de erkenning bij de burgerlijke stand een juridische procedure bij de rechter gestart?
- A. Ja
B. Nee want [open invulruimte] EINDE JURISCH STROOMSCHEMA
13. Wordt de geboorteakte door de rechter erkend?
- A. Ja
B. Nee want [open invulruimte] EINDE JURIDISCH STROOMSCHEMA
C. Nee, maar hij stelt wel de gegevens van betrokkenen vast voor een vervangende akte in Nederland [geef aan welke personen worden vermeld op de vervangende akte]
14. Welke ouder(s) zijn op grond van de buitenlandse rechtelijke beslissing juridisch ouder? (Meerdere antwoorden mogelijk)
- A. Wensouder 1
B. Wensouder 2
C. Draagmoeder

→ ga door naar vraag 7

15. Wordt de buitenlandse adoptiebeschikking in Nederland erkend?
- A. Ja beide ouders zijn door de buitenlandse adoptie juridisch ouder geworden; EINDE JURIDISCH INVULSCHEMA
B. Ja, een van de wensouders is door de adoptie juridisch ouder geworden → ga door naar vraag 7
C. Nee → ga door naar vraag 16
16. Waarom wordt de buitenlandse adoptiebeschikking niet erkend?
- A. Strijd met de openbare orde
B. Er heeft kennelijk geen behoorlijk onderzoek of behoorlijke rechtspleging plaatsgevonden
C. Anders namelijk [open invulruimte]

→ ga door naar vraag 7

17. Mist er een stuk in het dossier? [open invulruimte]
- A. Ja, namelijk
B. Nee

ALTIJD INVULLEN: RÉSUMÉ

Schema verkrijgen juridisch ouderschap en gezag

	Wijze van verkrijgen juridisch ouderschap + datum beschikking	Wijze van verkrijgen gezag + datum beschikking
Wensouder 1		
Wensouder 2		

Bijlage 2. Vragenlijsten draagmoeders en wensouders

1. Algemene informatie

1a. Wie vult de vragenlijst in?

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Deze vragenlijst is bedoeld voor vrouwen die ervaring hebben als draagmoeder. Hoe vult u deze vragenlijst in?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Alleen ☐ Samen met mijn partner <p>➤ <i>Indien deelnemer samen met partner invult:</i> Was deze partner er ook bij toen u zwanger was als draagmoeder?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>➤ <i>Als alleen invullen OF Als partner er niet bij was bij draagmoederschapstraject:</i> Had u een partner toen u zwanger was als draagmoeder?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee, ik was alleenstaand ☐ Ja, ik had een partner ☐ Ik ben meerdere keren draagmoeder geweest, het wisselde per keer 	<p>Deze vragenlijst is bedoeld voor wensouders. Wij verstaan hieronder: een alleenstaande of een stel, die een kind krijgt via een draagmoeder.</p> <p>Toen u een kind kreeg via een draagmoeder, had u toen een vaste partner (met wie u dit kind kreeg)?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, en we zijn nog steeds samen ☐ Ja, maar we zijn nu niet meer samen ☐ Nee, ik had geen vaste partner ☐ Anders, namelijk... <p>➤ <i>Als 'ja'</i></p> <p>Dit is (of was) een relatie tussen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Een man en een vrouw ☐ Twee mannen ☐ Twee vrouwen ☐ Anders, namelijk... ☐ Ik wil dit liever niet zeggen <p>➤ <i>Als 'ja en nog steeds samen'</i></p> <p>Vult u deze vragenlijst alleen in of samen met uw partner?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Alleen ☐ Samen met mijn partner

1b. Aantal kinderen en ervaring met draagmoederschap

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Hoe vaak bent u zelf draagmoeder geweest?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ 1 keer ☐ Meer dan 1 keer, namelijk [invullen] <p>➤ <i>Als meerdere keren draagmoeder bent geweest:</i> Was dat voor verschillende gezinnen/wensouders?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee, in alle gevallen was dat voor dezelfde wensouders. ☐ Ja, in alle gevallen was dat voor verschillende wensouders. ☐ Deels voor dezelfde wensouders, deels voor verschillende. <p>Heeft u ook eigen kinderen (die u zelf opvoedt)?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, namelijk... [aantal invullen] ☐ Nee <p>➤ <i>Indien eigen kinderen:</i> Zijn uw eigen kinderen geboren vóórdat u draagmoeder werd?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, die zijn daarvóór geboren ☐ Sommige ervoor, sommige erna ☐ Nee, die zijn daarna geboren 	<p>Hoeveel kinderen heeft u gekregen via draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ 1 ☐ Meer dan 1, namelijk..... [invullen] <p>Heeft u ook kinderen waar u (of uw partner) zelf zwanger van was?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja, namelijk... [aantal invullen] <p>➤ <i>Vraag voor wensouders met >1 kind:</i> Heeft u bij uw kinderen gebruik gemaakt van <i>dezelfde</i> draagmoeder?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, al mijn kinderen zijn geboren via dezelfde draagmoeder ☐ Ja, een deel van mijn kinderen is geboren via dezelfde draagmoeder ☐ Nee, wij hebben gebruik gemaakt van verschillende draagmoeders
<p><i>Als 1 kind gekregen als draagmoeder:</i></p> <p>U gaf aan dat u één maal zwanger bent geweest als draagmoeder. In welk jaar is dit kind geboren? [Jaartal invullen]</p> <p><i>Als meerdere kinderen:</i></p> <p>U bent meerdere malen zwanger geweest als draagmoeder. In welke jaren zijn deze kinderen geboren? [Jaartallen invullen]</p>	<p><i>Als 1 kind gekregen via draagmoederschap:</i></p> <p>U gaf aan dat u één kind heeft, dat via een draagmoeder is geboren. In welk jaar is dit kind geboren? [Jaartal invullen]</p> <p><i>Als meerdere kinderen via draagmoederschap:</i></p> <p>U gaf aan dat meerdere van uw kinderen geboren zijn via een draagmoeder. In welke jaren zijn deze kinderen geboren? [Jaartallen invullen]</p>

1c. Soort traject

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p><i>Als 1 kind:</i></p> <p>Waren de wensouders van dit kind bekenden van u, bijvoorbeeld vrienden/kennissen of familie?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Vervolg vraag als Ja, bekende:</i></p>	<p><i>Als 1 kind:</i></p> <p>Was de draagmoeder een bekende van u, bijvoorbeeld een vriendin/kennis of familielid?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p><i>Als ervaring met bekende draagmoeder:</i></p>

<p>Om wat voor bekende ging het?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Familie ☐ Goede vrienden ☐ Kennissen ☐ Anders, namelijk..... <p><i>NB. Ditzelfde is ook bevraagd in geval van meerdere kinderen</i></p>	<p>Om wat voor bekende ging het?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Familie ☐ Goede vrienden ☐ Kennissen ☐ Anders, namelijk..... <p><i>Als ervaring met onbekende draagmoeder:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Was dit een draagmoeder uit Nederland of uit het buitenland? <ul style="list-style-type: none"> ☐ Uit Nederland ☐ Uit het buitenland <p><i>Als 'uit Nederland' is aangevinkt:</i> Hoe bent u in contact gekomen emet deze draagmoeder uit Nederland? <i>[open vraag]</i></p> <p>Kunt u ons iets vertellen over het eerste contact tussen u en de draagmoeder(s)? Hoe heeft u elkaar gevonden? <i>[open vraag]</i></p> <p><i>Als 'uit het buitenland' is aangevinkt:</i> Hoe heeft u haar gevonden? Heeft u hiervoor contact gehad met ene bemiddelingsbureau?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee, zelf gevonden ☐ Ja, via een bureau in het betreffende land ☐ Anders, namelijk... <p>Kunt u ons iets vertellen over het eerste contact tussen u en de draagmoeder uit het buitenland? <i>[open vraag]</i></p> <p><i>NB. Ditzelfde is ook bevraagd in geval van meerdere kinderen</i></p>
<p>Er zijn verschillende vormen van draagmoederschap: laag- en hoogtechnologisch.</p> <p>Heeft u ervaring met hoogtechnologisch draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>Heeft u hier ervaring met laagtechnologisch draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Als ervaring met laagtechnologisch:</i> waar heeft inseminatie plaats gevonden? <ul style="list-style-type: none"> ☐ In het ziekenhuis of een kliniek ☐ Dat hebben we zelf gedaan ➤ <i>Als ervaring met laagtechnologisch:</i> Was het sperma afkomstig van de wensvader (of één van hen, als het om twee mannen ging)? <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee, van een donor ☐ Ja, van de wensvader 	<p>Er zijn verschillende vormen van draagmoederschap: laag- en hoogtechnologisch.</p> <p>Heeft u ervaring met hoogtechnologisch draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>Heeft u hier ervaring met laagtechnologisch draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Als ervaring met hoogtechnologisch:</i> In hoeverre is uw kind genetisch aan u verwant? <ul style="list-style-type: none"> ☐ Niet. Eicel en zaadcel zijn afkomstig van een donor, niet van ons ☐ Deels. Eicel óf zaadcel is van één van ons afkomstig. ☐ Volledig. Zowel eicel als zaadcel zijn van ons afkomstig ➤ <i>Als ervaring met laagtechnologisch:</i> waar heeft inseminatie plaats gevonden? <ul style="list-style-type: none"> ☐ In het ziekenhuis of een kliniek ☐ Dat hebben we zelf gedaan

2. Motivationale aspecten

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Bent u zelf op het idee gekomen om draagmoeder te worden, of bent u gevraagd door de wensouders?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Zelf ☐ Gevraagd ☐ Verschilt per kind <p>Wat was voor u de motivatie (de reden) om draagmoeder te worden? [open vraag]</p>	<p>Waarom heeft u gekozen voor een draagmoeder? [open vraag]</p> <p>Speelde onvruchtbaarheid bij u een rol?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>Heeft u ook andere opties overwogen zoals adoptie?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>Extra vragen mbt motivatie:</p> <p><i>Als bekende draagmoeder (eerder aangegeven):</i> Waarom heeft u besloten om iemand in uw eigen kring te vragen om draagmoeder te worden? [open vraag]</p> <p><i>Als onbekende draagmoeder (eerder aangegeven):</i> U heeft gekozen voor een draagmoeder die u vóór dit traject nog niet kende. Heeft u ook overwogen om een draagmoeder in uw eigen kring te vragen? [open vraag]</p> <p><i>Als ervaring met draagmoeder uit buitenland (eerder aangegeven):</i> U heeft eerder aangegeven dat u ervaring heeft met een draagmoeder uit het buitenland. Waarom heeft u gekozen voor een draagmoeder uit het buitenland? [open vraag]</p> <p>Als draagmoeder uit het buitenland: Uit welk land komt de draagmoeder? [land invullen]</p> <p>Heeft u bewust gekozen voor dit specifiek land (of deze specifieke landen)?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Niet heel erg, het was vooral praktisch dat het kon vanuit dit land ☐ Ja, het was echt een bewuste keuze om een draagmoeder uit dit land te vragen ☐ Ik heb meerdere kinderen die geboren zijn via een draagmoeder, dat verschilt per kind ☐ Anders, namelijk... <p>Wat waren voor u de redenen om een draagmoeder in dit land (in deze landen) te zoeken? [open vraag]</p> <p><i>Als géén draagmoeder uit het buitenland:</i> U heeft eerder aangegeven dat uw draagmoeder uit Nederland komt. Heeft u ooit overwogen om een draagmoeder in het buitenland te zoeken?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee <p>Hieronder kunt u redenen geven waarom u <i>niet</i> koos voor een draagmoeder in het buitenland, en/of waarom u dit ooit <i>wel</i> overwogen heeft.</p> <p>➤ Reden(en) om géén draagmoeder in het buitenland te zoeken: [open vraag]</p> <p>➤ Redenen om dit eventueel wel te doen (kan ook ingevuld worden als u hier uiteindelijk niet voor gekozen heeft): [open vraag]</p>

3. Traject

Bij meerdere kinderen hebben we hier de instructie gegeven om het jongste kind in gedachten te houden, ofwel de meest recente ervaring met draagmoederschap.

3a. Ouderschap en gezag

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>In uw geval, ligt juridisch ouderschap en gezag helemaal bij de wensouders?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Ja, helemaal. Ik ben niet de juridisch ouder en heb geen gezag. o Nee, ik als draagmoeder heb ook nog rechten (juridisch ouderschap en/of gezag). <p>➤ <i>Als helemaal bij wensouder:</i> Kunt u toelichten hoe u juridisch geregeld is dat u geen juridisch ouder van het kind meer bent, en ook geen gezag meer heeft? Op welke manier heeft u dat geregeld? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Als deels bij draagmoeder:</i> Kunt u toelichten welke rechten nog bij u liggen en hoe dit komt? [open vraag]</p> <p><i>Als draagmoeder een partner had:</i> Wat was de burgerlijke status van u en uw partner toen het kind geboren werd?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gehuwd - Geregistreerd partner - Samenwonend - Anders namelijk.... <p>➤ <i>Bij gehuwd of geregistreerd partner:</i> Hoe heeft u ervoor gezorgd dat niet uw partner, maar de wensouders de rechten over het kind zouden krijgen? U kunt uw antwoord toelichten: [open vraag]</p>	<p>De volgende vragen gaan over het wettelijk regelen van ouderschap en gezag.</p> <p>In uw geval, ligt juridisch ouderschap en gezag helemaal bij u als wensouder(s)?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Ja, helemaal. De draagmoeder is geen juridisch ouder en heeft ook geen gezag. o Nee, de draagmoeder heeft ook nog rechten (ofwel juridisch ouderschap ofwel gezag). <p>➤ <i>Als helemaal bij wensouder:</i> Kunt u toelichten hoe u juridisch geregeld is dat de rechten volledig 'overgedragen' werden aan u? Op welke manier heeft u dat geregeld? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Als deels bij draagmoeder:</i> Kunt u toelichten welke rechten nog bij de draagmoeder liggen en hoe dit komt? [open vraag]</p>
<p>U heeft in de vorige vraag toegelicht hoe u ervoor heeft gezorgd dat ouderlijke rechten bij de wensouders terecht komen. Wat vindt u van de procedure die u heeft moeten volgen?</p> <p>[volgende items op schaal van helemaal oneens tot helemaal eens.]</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het is een ingewikkelde procedure - Ik heb veel moeten lezen/uitzoeken over wat nu de juiste procedure is - Er is genoeg informatie beschikbaar over mogelijke procedures - De informatie die te vinden is hierover, is duidelijk en begrijpelijk <p>Heeft u begeleiding gehad in het regelen van juridische zaken, bijvoorbeeld door een advocaat of iemand anders?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Ja o Nee <p>Vindt u dat de juridische regeling om ouderlijke rechten 'over te dragen' aan wensouders moet veranderen?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Nee o Ja o Weet ik niet <p>➤ <i>Als ja:</i> wat zou u willen veranderen aan de juridische regeling omtrent het overdragen van de ouderlijke rechten aan de wensouders? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Als nee:</i> Waarom moet de regeling zo blijven? [open vraag]</p>	<p>U heeft in de vorige vraag toegelicht hoe u ervoor heeft gezorgd dat ouderlijke rechten bij u als wensouder(s) terecht kwamen. Wat vindt u van de procedure die u heeft moeten volgen?</p> <p>[volgende items op schaal van helemaal oneens tot helemaal eens.]</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het is een ingewikkelde procedure - Ik heb veel moeten lezen/uitzoeken over wat nu de juiste procedure is - Er is genoeg informatie beschikbaar over mogelijke procedures - De informatie die te vinden is hierover, is duidelijk en begrijpelijk <p>Heeft u begeleiding gehad in het regelen van juridische zaken, bijvoorbeeld door een advocaat of iemand anders?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Ja o Nee <p>Vindt u dat de juridische regeling om als wensouders de ouderlijke rechten over het kind verkrijgen, moet veranderen?</p> <ul style="list-style-type: none"> o Nee o Ja o Weet ik niet <p>➤ <i>Als ja:</i> wat zou u willen veranderen aan de juridische regeling omtrent het overdragen van de ouderlijke rechten aan de wensouders? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Als nee:</i> Waarom moet de regeling zo blijven? [open vraag]</p>

<p>Het komt voor dat er een periode is dat de wensouder nog geen volledige ouderlijke rechten over het kind uitoefenen, en de draagmoeder wel nog.</p> <p>Heeft u deze periode ook meegemaakt?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee ☐ Weet ik niet meer <p>➤ <i>Als ja:</i> Bent u toen tegen problemen aangelopen, bijvoorbeeld op het gebied van medische onderzoeken / behandelingen, of andere zaken? <i>[open vraag]</i></p>	<p>Het komt voor dat er een periode is dat de wensouder nog geen volledige ouderlijke rechten over het kind uitoefenen, en de draagmoeder wel nog.</p> <p>Heeft u deze periode ook meegemaakt?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee ☐ Weet ik niet meer <p>➤ <i>Als ja:</i> bent u toen tegen problemen aangelopen, bijvoorbeeld op het gebied van medische onderzoeken / behandelingen, of andere zaken? Zo ja, welke problemen? <i>[open vraag]</i></p> <p><i>Als kind (draagmoeder) uit buitenland:</i> Toen uw kind naar Nederland kwam, of net thuis was, bent u toen tegen problemen aangelopen op het gebied van..... <i>[deelnemers kunnen bij elk onderdeel ja/nee aanvinken]</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Paspoort of ID ☐ Verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit ☐ Inschrijven bij de gemeente ☐ Vaccinaties ☐ Verzekeringen ☐ Anders, namelijk...
---	--

3b. Contact tussen draagmoeder en wensouders

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p><i>Als onbekende wensouders:</i> Kunt u ons iets vertellen over het eerste contact tussen u en de wensouders? Hoe hebben jullie elkaar gevonden? <i>[open vraag]</i></p> <p>Heeft u contact gehouden met de wensouders tijdens de zwangerschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee of nauwelijks ☐ Een beetje ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja of een beetje (contact tijdens zwangerschap):</i> Hoeveel contact hadden jullie? Bijvoorbeeld eens per maand, of vaker? <i>[open vraag]</i></p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i> Wat voor contact was dit? Was dit bijvoorbeeld vooral per mail een overzicht sturen van de ontwikkelingen, zagen jullie elkaar ook fysiek, of waren er belafspraken? <i>[open vraag]</i></p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Hoe tevreden was u over het contact? <i>[schuifbalkje van niet naar erg tevreden]</i> – Het is mogelijk dat u over bepaalde aspecten van het contact tevreden was, en over andere aspecten niet of minder. Denk bijvoorbeeld aan de hoeveelheid contact, of de manier waarop. Hieronder kunt u invullen waar u wel of niet tevreden over was: <ul style="list-style-type: none"> i. Waar ik wel tevreden over was t.a.v. het contact met de wensouders :.... <i>[open vraag]</i> ii. Waar ik niet (of minder) tevreden over was t.a.v. het contact met de wensouders : ... <i>[open vraag]</i> <p><i>NB. Bij bekende draagmoeder worden de eerste vragen over eerste contact niet gesteld. Ook niet of er contact is gehouden tijdens zwangerschap. De laatste vraag over tevredenheid over het contact wel, die is dus voor alle deelnemers.</i></p>	<p>Heeft u contact gehouden met de wensouders tijdens de zwangerschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee of nauwelijks ☐ Een beetje ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja of een beetje (contact tijdens zwangerschap):</i> Hoeveel contact hadden jullie? Bijvoorbeeld eens per maand, of vaker? <i>[open vraag]</i></p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i> Wat voor contact was dit? Was dit bijvoorbeeld vooral per mail een overzicht sturen van de ontwikkelingen, zagen jullie elkaar ook fysiek, of waren er belafspraken? <i>[open vraag]</i></p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Hoe tevreden was u over het contact? <i>[schuifbalkje van niet naar erg tevreden]</i> – Het is mogelijk dat u over bepaalde aspecten van het contact tevreden was, en over andere aspecten niet of minder. Denk bijvoorbeeld aan de hoeveelheid contact, of de manier waarop. Hieronder kunt u invullen waar u wel of niet tevreden over was: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Waar ik wel tevreden over was t.a.v. het contact met de wensouders :.... <i>[open vraag]</i> ▪ Waar ik niet (of minder) tevreden over was t.a.v. het contact met de wensouders : ... <i>[open vraag]</i> <p><i>NB. Bij bekende draagmoeder worden de eerste vragen over eerste contact niet gesteld. Ook niet of er contact is gehouden tijdens zwangerschap. De laatste vraag over tevredenheid over het contact wel, die is dus voor alle deelnemers.</i></p>

3c. Kennis over elkaars medische gegevens

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>In hoeverre heeft u als draagmoeder medische informatie opgevraagd over de biologische vader of ouders van het kind dat u droeg?</p> <p>In welke mate heeft u vóórdat u het traject in ging, medische informatie opgevraagd?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Helemaal niet - Enigszins - Veel / uitgebreid <p><i>Als iets opgevraagd:</i> Wat voor informatie heeft u opgevraagd? [open vraag]</p>	<p><i>Als hoogtechnologisch:</i> De draagmoeder heeft uw kind wel gedragen tijdens de zwangerschap; heeft u in dat kader medische informatie over haar opgevraagd? [open vraag].</p> <p><i>Als laagtechnologisch:</i> In hoeverre heeft u vóórdat u dit traject inging, medische informatie over de draagmoeder opgevraagd? U kunt hieronder toelichten wat voor informatie u heeft opgevraagd:</p> <p>Heeft u bij de keuze voor een draagmoeder ook gelet op onderstaande aspecten? [items: niet op gelet, neutraal/weet ik niet, wel op gelet]</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezondheid van de draagmoeder. - Erfelijke ziektes aan de kant van de draagmoeder, die uw kind zou kunnen erven. - Uiterlijke kenmerken van de draagmoeder, die uw kind zou kunnen meekrijgen. - Karaktertrekken (of IQ) van de draagmoeder, die uw kind zou kunnen meekrijgen. <p>Mocht u toelichting willen geven op bovenstaande antwoorden: [open vraag].</p> <p><i>Als bekende draagmoeder:</i> Heeft u ook gedachten gehad over een mogelijke gelijkenis tussen uw kind en de draagmoeder? Zou dat een probleem vormen omdat de draagmoeder een bekende van u was, of niet? [open vraag].</p>

3d. Voorlichting en counseling

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Heeft u vóórdat u als draagmoeder zwanger werd, voorlichting of begeleiding gekregen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja:</i> wat voor voorlichting of begeleiding was dat?</p> <p>Heeft u tijdens uw zwangerschap als draagmoeder voorlichting of begeleiding gekregen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja:</i> wat voor voorlichting of begeleiding was dat?</p> <p>Heeft u na de bevalling begeleiding gekregen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja:</i> wat voor voorlichting of begeleiding was dat?</p>	<p>Heeft u vóór de geboorte van uw kind begeleiding ontvangen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja:</i> wat voor voorlichting of begeleiding was dat?</p> <p>Heeft u tijdens de zwangerschap of na de geboorte begeleiding ontvangen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Nee ☐ Ja <p>➤ <i>Als ja:</i> wat voor voorlichting of begeleiding was dat?</p>
<p><i>Als enige vorm van begeleiding:</i> Bent u tevreden over de begeleiding die u heeft gekregen? [schuifbalkje niet naar heel erg tevreden]</p> <p>Heeft u een advies voor de begeleiding van draagmoeders in de toekomst? [open vraag]</p>	<p><i>Als enige vorm van begeleiding:</i> - Bent u tevreden over de begeleiding die u heeft gekregen? [schuifbalkje niet naar heel erg tevreden]</p> <p>Heeft u een advies voor de begeleiding van wensouders in de toekomst? [open vraag]</p>

3e. Afspraken tussen draagmoeder en wensouders

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Heeft u als draagmoeder een vergoeding gekregen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, een financiële vergoeding ☐ Ja, in natura ☐ Ja, financieel én in natura ☐ Nee <p>Bij natura: Kunt u een voorbeeld geven van een vergoeding in natura? [open vraag]</p> <p>Bij financiële vergoeding:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Wat voor financiële vergoeding was dit? <ul style="list-style-type: none"> ☐ Onkostenvergoeding, bijvoorbeeld voor positiekleding, reiskosten bij afspraken, etc. ☐ Extra vergoeding als beloning ➤ Wilt u ons vertellen hoe hoog de vergoeding was? [open vraag] <p>Heeft u vóór de start van het traject afspraken gemaakt met de wensouders?</p>	<p>Heeft u de draagmoeder een vergoeding gegeven?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, een financiële vergoeding ☐ Ja, in natura ☐ Ja, financieel én in natura ☐ Nee <p>Bij natura: Kunt u een voorbeeld geven van een vergoeding in natura? [open vraag]</p> <p>Bij financiële vergoeding:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Wat voor financiële vergoeding was dit? <ul style="list-style-type: none"> ☐ Onkostenvergoeding, bijvoorbeeld voor positiekleding, reiskosten bij afspraken, etc. ☐ Extra vergoeding als beloning ➤ Wilt u ons vertellen hoe hoog de vergoeding was? [open vraag] <p>Heeft u vóór de start van het traject afspraken gemaakt met de draagmoeder?</p>

<ul style="list-style-type: none"> ○ Ja, wij hebben afspraken op papier gezet ○ Ja, mondelinge afspraken ○ Nee <p>➤ <i>Als afspraken zijn gemaakt:</i> Heeft u bij het opstellen van deze afspraken hulp gehad van een professionals, zoals een advocaat?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Nee, dit hebben we zelf gedaan ○ Ja, met hulp van een advocaat ○ Ja, maar met hulp van iemand anders, namelijk... [invullen] <p>➤ <i>Als er afspraken zijn gemaakt:</i> Over welk onderwerp zijn er afspraken gemaakt?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Medische kosten omtrent zwangerschap en bevalling ☐ Medische controles (bijvoorbeeld dat u hiernaartoe moet gaan, of wie er mee zou gaan) ☐ Het gebruik van alcohol tijdens de zwangerschap ☐ Roken tijdens de zwangerschap ☐ Drugsgebruik ☐ Over de vergoeding voor u als draagmoeder ☐ Over uw dieet tijdens de zwangerschap (bepaalde zaken wel/niet eten) ☐ Over uw leefstijl tijdens de zwangerschap (bijvoorbeeld sporten, beweging) ☐ Over het eventueel afbreken van de zwangerschap in bepaalde situaties ☐ Wie er bij de bevalling aanwezig mag zijn ☐ Hoe lang u het kind bij u mag houden na de bevalling ☐ Over het geven of afkolgen van borstvoeding ☐ Over hoe het ouderschap juridisch gezien overgedragen zou worden aan de wensouders ☐ Over wat er zou gebeuren als de baby een ernstige handicap zou hebben, of bijvoorbeeld een ziekte zou hebben. ☐ Wat te doen bij eventueel overlijden van de wensouders tijdens het traject ☐ Over hoeveel contact u met het kind heeft na de geboorte (direct erna maar ook op langere termijn) ☐ Over het contact tussen u en de wensouders tijdens de zwangerschap ☐ Over wat te doen bij mogelijke conflicten of meningsverschillen met de wensouders. ☐ Over hoe en wanneer er met het kind over dit traject wordt gesproken <p>Zijn er nog andere onderwerpen waar afspraken over zijn gemaakt? U kunt deze onderwerpen hier noteren: [open vraag]</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ja, wij hebben afspraken op papier gezet ○ Ja, mondelinge afspraken ○ Nee <p>➤ <i>Als afspraken zijn gemaakt:</i> heeft u bij het opstellen van deze afspraken hulp gehad van een professionals, zoals een advocaat?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Nee, dit hebben we zelf gedaan ○ Ja, met hulp van een advocaat ○ Ja, maar met hulp van iemand anders, namelijk... [invullen] <p>➤ <i>Als er afspraken zijn gemaakt:</i> Over welk onderwerp zijn er afspraken gemaakt?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Medische kosten omtrent zwangerschap en bevalling ☐ Medische controles (bijvoorbeeld hoe vaak de draagmoeder naar een medische controle gaat, of wie daarbij aanwezig mag zijn) ☐ Het gebruik van alcohol tijdens de zwangerschap ☐ Roken tijdens de zwangerschap ☐ Drugsgebruik ☐ Over de vergoeding voor de draagmoeder ☐ Over het dieet van de draagmoeder tijdens de zwangerschap (bepaalde zaken wel/niet eten) ☐ Over de leefstijl van de draagmoeder tijdens de zwangerschap (bijvoorbeeld sporten, beweging) ☐ Over het eventueel afbreken van de zwangerschap in bepaalde situaties ☐ Wie er bij de bevalling aanwezig mag zijn ☐ Hoe lang u de draagmoeder het kind bij zich mag houden na de bevalling ☐ Over het geven of afkolgen van borstvoeding ☐ Over hoe het ouderschap juridisch gezien aan u overgedragen zou worden ☐ Over wat er zou gebeuren als de baby een ernstige handicap zou hebben, of bijvoorbeeld een ziekte zou hebben. ☐ Wat te doen bij eventueel overlijden van de wensouders tijdens het traject ☐ Over hoeveel contact de draagmoeder met het kind heeft na de geboorte (direct erna maar ook op langere termijn) ☐ Over het contact tussen u en de draagmoeder tijdens de zwangerschap ☐ Over wat te doen bij mogelijke conflicten of meningsverschillen met de draagmoeder ☐ Over hoe en wanneer er met het kind over dit traject wordt gesproken <p>Zijn er nog andere onderwerpen waar afspraken over zijn gemaakt? U kunt deze onderwerpen hier noteren: [open vraag]</p>
---	---

3f. Verloop van het traject

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Als u terugkijkt op het gehele traject, bent u dan tevreden over dit is verlopen? [schuifbalk van niet naar heel tevreden]</p> <p>Waar bent u vooral tevreden over: [open vraag]</p> <p>Waar was u niet tevreden over? [open vraag]</p> <p>Zijn er meningsverschillen of conflicten geweest tussen u en de wensouders?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Nee ○ Wel een meningsverschil maar geen conflict ○ Ja, er is wel 1 of meerdere conflicten geweest <p>➤ <i>Als conflicten meegemaakt:</i> Kunt u vertellen waar dit conflict over ging? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i> Is dit conflict uiteindelijk opgelost? Zo ja hoe? [open vraag]</p>	<p>Als u terugkijkt op het gehele traject, bent u dan tevreden over dit is verlopen? [schuifbalk van niet naar heel tevreden]</p> <p>Waar bent u vooral tevreden over: [open vraag]</p> <p>Waar was u niet tevreden over? [open vraag]</p> <p>Zijn er meningsverschillen of conflicten geweest tussen u en de draagmoeder?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Nee ○ Wel een meningsverschil maar geen conflict ○ Ja, er is wel 1 of meerdere conflicten geweest <p>➤ <i>Als conflicten meegemaakt:</i> Kunt u vertellen waar dit conflict over ging? [open vraag]</p> <p>➤ <i>Vervolgvrage:</i> Is dit conflict uiteindelijk opgelost? Zo ja hoe? [open vraag]</p>

3g. Betrokkenheid wensouders/draagmoeder bij keuzes zwangerschap / bevalling

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Gingen de wensouders mee naar echo's, ziekenhuisafspraken, of andere relevante afspraken?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee ☐ Deels <p>Als het gaat over waar u zou gaan bevallen (thuis of in het ziekenhuis bijvoorbeeld), en wie daarbij aanwezig zou mogen zijn: in welke mate was u enerzijds, en de wensouders anderzijds betrokken bij deze keuzes? [schuifbalkje van 'keuze lag helemaal bij de draagmoeder' tot 'keuze lag helemaal bij de wensouders'; met in het midden 'gezamenlijke beslissing']</p> <p>Vindt u dat u voldoende eigen ruimte heeft gekregen in het maken van dit soort keuzes?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, dat was prima ☐ Ja, maar ik had meer zelf willen beslissen ☐ Nee, ik had meer zelf willen beslissen ☐ Anders, namelijk... [invullen] <p>Mocht u iets willen toelichten over uw rol bij beslissingen, dan kan dat hier (optionele ruimte voor als u hier iets over kwijt wil): [open vraag]</p> <p>Waren de wensouders ook bij de bevalling?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, en dat was ook de bedoeling ☐ Ja, al was dat eerst niet de bedoeling ☐ Nee, dat ging niet, maar was wel de bedoeling ☐ Nee, en dat was ook niet de bedoeling 	<p>Ging u als wensouders mee naar echo's, ziekenhuisafspraken, of andere relevante afspraken?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee ☐ Deels <p>In hoeverre was u als wensouders betrokken bij keuzes over de bevalling, denk aan waar de draagmoeder zou bevallen (thuis of in het ziekenhuis bijvoorbeeld), of wie daarbij aanwezig zou zijn? [schuifbalkje van 'keuze lag helemaal bij de draagmoeder' tot 'keuze lag helemaal bij de wensouders'; met in het midden 'gezamenlijke beslissing']</p> <p>Vindt u dat u als wensouders voldoende mogelijkheden had om invloed te hebben op deze keuzes? [schuifbalkje van helemaal niet tot heel erg]</p> <p>Mocht u iets willen toelichten over uw rol bij beslissingen, dan kan dat hier (optionele ruimte voor als u hier iets over kwijt wil): [open vraag]</p> <p>Was u als wensouders bij de bevalling aanwezig?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja, en dat was ook de bedoeling ☐ Ja, al was dat eerst niet de bedoeling ☐ Nee, dat ging niet, maar was wel de bedoeling ☐ Nee, en dat was ook niet de bedoeling

3h. Band met ongeboren kind

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Had u tijdens de zwangerschap het gevoel dat u een band met het ongeboren kind ontwikkelde? [schuifbalk van niet naar heel erg]</p> <p>Heeft u iets gedaan zodat de wensouders ook tijdens de zwangerschap een band konden ontwikkelen met het kind, voor zover dat mogelijk was? Zo ja, wat dan? [open vraag]</p> <p>Toen het kind geboren was, vond u het toen moeilijk om het kind aan de ouders over te dragen? [schuifbalkje van helemaal niet naar heel erg]</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Als het lastig was: Wat maakte het voor u lastig was? [open vraag] ➤ Als het niet lastig was: Wat maakte dat het voor u niet lastig was? [open vraag] 	<p>In hoeverre had u tijdens de zwangerschap het gevoel dat u een band kon ontwikkelen met het ongeboren kind? [schuifbalk van helemaal niet naar heel erg]</p> <p>Heeft de draagmoeder tijdens de zwangerschap iets gedaan zodat u wel een bepaalde band met het ongeboren kind kon ontwikkelen, voor zover dat mogelijk was? Zo ja, wat? [open vraag]</p>

4. Kinderen

Deze vragen zijn nog steeds met de meest recente ervaring in gedachten.

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
	<p>De volgende vragen gaan over uw kind, en zijn/haar kennis over het draagmoederschapstraject.</p> <p>Weet uw kind dat hij/zij geboren is via draagmoederschap?</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Ja ☐ Nee ☐ Anders, namelijk... <ul style="list-style-type: none"> ➤ Als ja: <ul style="list-style-type: none"> – op welke leeftijd hebben jullie dit verteld? [open vraag] – weet uw kind ook wie de draagmoeder is? [open vraag] ➤ Als nee: <ul style="list-style-type: none"> – zijn er plannen om dit op een bepaalde leeftijd te bespreken met het kind? [open vraag] – gaat u uw kind later ook vertellen wie de draagmoeder is?

5. Toekomst

De laatste algemene vragen gaan niet meer over meest recente ervaring, maar (bij meerdere ervaringen) over draagmoederschap ervaring in algemeen.

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>In dit onderzoek worden ook aanbevelingen gedaan over de regeling van draagmoederschap. Als u zelf een advies zou mogen geven, of iets zou mogen veranderen, wat zou dat dan zijn? [open vraag]</p> <p>Wat er mogelijk veranderd zal worden, is dat draagmoeders openlijk naar buiten mogen treden als draagmoeder. Zij mogen in de toekomst mogelijk openbaar aangeven dat zij als draagmoeder willen optreden, zodat wensouders hen kunnen vinden. Vindt u dat een goede zaak?</p> <ul style="list-style-type: none">○ Ja, want... [open vraag]○ Nee, want... [open vraag]	<p>In dit onderzoek worden ook aanbevelingen gedaan over de regeling van draagmoederschap. Als u zelf een advies zou mogen geven, of iets zou mogen veranderen, wat zou dat dan zijn? [open vraag]</p> <p>Wat er mogelijk veranderd zal worden, is dat draagmoeders in Nederland zich openlijk mogen aanbieden als draagmoeder zodat wensouders hen kunnen vinden. Vindt u dat een goede zaak?</p> <ul style="list-style-type: none">○ Ja, want... [open vraag]○ Nee, want... [open vraag] <p>➤ <i>Vervolg vraag voor wensouders die een draagmoeder in het buitenland zochten:</i> Zou dit voor u een reden zijn om geen draagmoeder in het buitenland te zoeken, maar wel in Nederland?</p> <ul style="list-style-type: none">○ Ja, want... [open vraag]○ Nee, want... [open vraag]

6. Afsluiting

Vragenlijst draagmoeders	Vragenlijst wensouders
<p>Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst.</p> <p>Wilt u verder nog iets kwijt? [open vraag]</p>	<p>Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst.</p> <p>Wilt u verder nog iets kwijt? [open vraag]</p>

Bijlage 3. Topiclijsten interviews

Hieronder volgen de topiclijsten van de interviews. In de interviews zelf zijn ook introducties en toelichtingen toegevoegd; die zijn hier niet weergegeven.

De topiclijsten zijn thematisch weergegeven, met aparte vragen voor ervaringsdeskundigen (wensouders en draagmoeders) en professionals. Daarbij diende de topiclijst als basis voor het gesprek, maar is niet gegarandeerd elk onderwerp in ieder gesprek aan de orde geweest. Ook kon het gebeuren dat er aanvullende vragen gesteld zijn die hier direct in de topiclijst zijn opgenomen - bijvoorbeeld wanneer iemand heel erge urgentie voelde om het over een bepaald onderwerp te hebben. Bij professionals was het mogelijk dat de expertise ertoe leidde dat de ene vraag wel uitgebreid beantwoord kon worden, en de andere juist niet (zoals ook besproken in Hoofdstuk 2).

1. Introductie

Wensouders en draagmoeders
<p>Aan wensouders en draagmoeders wordt kort wat algemene informatie gevraagd over de ervaring met draagmoederschapstrajecten:</p> <ul style="list-style-type: none">• Hoeveel kinderen u heeft gekregen via een draagmoederschapstraject [of gedragen]?• Wanneer zijn deze kinderen geboren?• Was dit een hoog- of laagtechnologisch traject?• Voor wensouders: kwam de draagmoeder uit Nederland of uit het buitenland?• Voor wensouders met een Nederlandse draagmoeder én voor draagmoeders uit Nederland: Kenden jullie elkaar vóór aanvang van het traject? Hoe heeft u elkaar ontmoet?• Voor draagmoeders: heeft u zelf ook eigen kinderen?
Professionals
<p>We spreken in dit onderzoek met verschillende soorten professionals. Kunt u misschien kort toelichten hoe u in uw beroep te maken heeft met draagmoederschap?</p>

2. Prevalentie en juridische routes

Wensouders en draagmoeders
<ul style="list-style-type: none">• Welke juridische route hebben betrokkenen zelf gevolgd om juridisch ouderschap over te dragen?• Wij hebben dossieronderzoek gedaan bij de Raad voor de Kinderbescherming,. Denkt u dat wij op die manier alle juridische routes hebben 'gevonden'? Zo nee, wat voor andere routes missen we dan?• We hebben in de vragenlijst al veel verbeterpunten gelezen over de juridische procedures omtrent draagmoederschap in Nederland, dus hier gaan we het nu niet meer uitgebreid over hebben. Is er toch nog iets dat u wilt meegeven hierover, iets dat u wilt benadrukken?

Professionals

1. Professionele ervaring met draagmoederschapstrajecten
 - a. U heeft net verteld op welke manier u met draagmoederschapstrajecten te maken heeft. Hoeveel trajecten komt u per jaar ongeveer tegen?
 - b. Hoe vaak denkt u dat draagmoederschap in NL voorkomt? Waar baseert u deze inschatting op?
 - c. Wat voor soort zaken ziet u vooral? Bijvoorbeeld vooral binnenlands / vooral zaken waarbij de juridische procedures via adoptie lopen / etc.
Voor medewerkers burgerlijke stand: Hoe gaat u om met erkenning van geboorteaktes uit het buitenland? Dat wil zeggen; schrijft u deze aktes zelf in of verwijst u deze gevallen altijd door naar de rechter?
 - d. Heeft u de afgelopen jaren een toename dan wel afname in draagmoederschapstrajecten gezien *in algemene zin* (totaal aantal zaken)?
 - e. Heeft u de afgelopen jaren een verandering gezien in het soort zaken (bijv. het gevolgde juridisch traject / landen van herkomst / gemaakte afspraken)?
2. Vragen n.a.v. dossieronderzoek
 - a. Prevalentie
 - o U heeft net zelf een inschatting gegeven voor hoe vaak draagmoederschap in NL voorkomt. [Gegevens dossieronderzoek benoemen]. Wat is uw gedachte over deze cijfers, kloppen die aantallen of niet? (als niet: denkt u dat het er meer of minder zijn?)
 - b. Soorten juridische routes
 - o We gaan nu kijken naar de soorten trajecten die er zijn [gegevens dossieronderzoek benoemen]. Als u naar dit overzicht kijkt [we laten nu een overzicht zien aan de deelnemer], is dit volgens u volledig? Zijn dit alle mogelijke trajecten die er zijn in NL of zijn er andere mogelijkheden die wij hier niet zien? (wat voor trajecten zijn dat dan?)
 - o Als u deze cijfers ziet, zijn er dan bepaalde soorten trajecten die misschien oververtegenwoordigd kunnen zijn in deze aantallen?
 - o Dit overzicht is afgeleid uit ons dossieronderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming. Denkt u dat we zaken missen doordat we alleen bij de Raad dossieronderzoek hebben verricht? Zo ja, kunt u dit toelichten?
 - o Heeft u in uw beroep ook gezien dat ouders via illegale wegen gebruik hebben gemaakt van draagmoederschapstrajecten, zowel in binnen- als buitenland?
3. Evaluatie van juridische procedures
 - a. Wat vindt u van de procedures die nu doorlopen moeten worden? Licht toe.
 - b. Vanuit uw beroep, ziet u wel eens dat draagmoeders en/of wensouders tegen problemen aanlopen vanwege de huidige juridische procedures? Licht toe.
 - c. *Mocht dit in bovenstaande vraag niet naar voren zijn gekomen:* Maakt u het wel eens mee dat wensouders en draagmoeders ergens tegenaan lopen in de periode waarin het juridische ouderschap van de wensouders nog niet is geregeld?
 - d. Heeft u vanuit uw beroep wel eens meegemaakt dat er conflicten ontstaan tussen draagmoeders en wensouders? Kunt u hier iets over vertellen?
 - e. Zou u de juridische procedures of wettelijke regeling omtrent draagmoederschap willen wijzigen? Zo ja, hoe en waarom?
 - f. Bent u van mening dat de Raad voor de Kinderbescherming op de huidige wijze bij draagmoederschapstrajecten betrokken moet zijn / vindt u de rol van de Raad in deze trajecten belangrijk?

3. Ervaringen van professionals

Wensouders en draagmoeders
n.v.t.
Professionals
<ol style="list-style-type: none">1. Ervaring met buitenlandse trajecten Komt u wel eens in aanraking met trajecten uit het buitenland, d.w.z. een draagmoeder uit het buitenland? Zo ja:<ol style="list-style-type: none">a. Om welke landen gaat het dan (uit welk land komt de draagmoeder)?b. Wat is volgens u de reden dat wensouders voor draagmoederschapstrajecten naar het buitenland gaan? Zijn er bepaalde landen 'populair' en waarom?c. Weet u iets over hoe bemiddelingsbureaus werken? Lopen wensouders hier wel eens tegen uitdagingen of problemen aan?d. Als de draagmoeder uit het buitenland komt, hoe verloopt dan het contact tussen wensouders en draagmoeders? 2. Contracten – met name gesteld aan rechters en advocaten<ol style="list-style-type: none">a. Behandelt u wel eens zaken waarin draagmoederschapsovereenkomsten aan de orde worden gesteld? Zo ja, over welke aspecten daarvan wordt u dan verzocht zich uit te spreken?b. Welke onderwerpen worden opgenomen in draagmoederschapsovereenkomsten?c. Hoe ziet u de afdwingbaarheid van deze afspraken? 3. Begeleiding – met name gesteld aan counselors<ol style="list-style-type: none">a. Is counseling in Nederland naar uw weten gericht op wensouders, draagmoeders of beide?b. Specifiek voor counselors:<ul style="list-style-type: none">o Kunt u de begeleiding die u zelf geeft kort toelichten, wat voor soort begeleiding is dit? NB. Wordt bij de begeleiding aan wensouders aandacht geschonken aan/stilgestaan bij de hechting/het ontwikkelen van een band met het kind?o Evt. navraag naar achtergrond: is deze professional psycholoog/later gespecialiseerd etc.?o Hoe wordt de afweging gemaakt als het gaat om wie wel of niet geschikt is om een draagmoederschapstraject aan te gaan? Raadt u in dit verband wel eens trajecten af indien personen ongeschikt zijn en, zo ja → hoe wordt dit aangepakt?o Heeft u zich wel eens zorgen gemaakt over de belangen van een van de betrokkenen bij een traject?o Hoe komen draagmoeders en/of wensouders bij u terecht voor counseling en begeleiding? Hoe vinden zij u?c. Zijn er nog verbeterpunten te noemen op het gebied van begeleiding en ondersteuning van draagmoeders en wensouders in Nederland? 4. Uitdagingen Zijn er zaken waar u als professional tegenaan loopt wat betreft draagmoederszaken?

4. Bescherming van partijen

Wensouders en draagmoeders
<ol style="list-style-type: none">1. In hoeverre vindt u dat een draagmoeder autonomie ofwel keuzevrijheid moet hebben? Bijvoorbeeld zelf een verloskundige kiezen, zelf beslissen of ze zwangerschapsyoga gaat doen, hoe vaak ze een extra keer naar het hartje laat luisteren, etc.2. Uitdagingen op dit gebied<ol style="list-style-type: none">a. Aan wensouders:<ul style="list-style-type: none">○ Vond u het wel eens lastig om een bepaald verzoek of wens bij de draagmoeder neer te leggen? Of heeft u het meegemaakt dat u iets vroeg en de draagmoeder dit niet fijn vond? Hoe ging dat?○ Heeft u zich op een bepaald moment zorgen gemaakt wat er zou gebeuren als de draagmoeder toch op een gegeven moment afziet van de afspraak? Of wat als er met u iets ernstigs zou gebeuren waardoor u eigenlijk niet voor het kind zou kunnen zorgen?b. Aan draagmoeders:<ul style="list-style-type: none">○ Heeft u wel eens uitdagingen meegemaakt op dit gebied? Dat u dacht 'goh, moet ik dit vragen aan de wensouders, zal ik dit overleggen?' Of dat u iets al gedaan had en dat de wensouders vonden dat u het met hen moest overleggen?○ Heeft u zich op een bepaald moment zorgen gemaakt wat er zou gebeuren als de wensouders toch op een gegeven moment afzien van de afspraak? (of ze krijgen een ongeluk) Of wat als u er zelf van af zou gaan zien?3. In hoeverre worden dit soort zaken van te voren besproken en in hoeverre krijg je hierin begeleiding? Kunt u wat meer vertellen over begeleiding?
Professionals
<ol style="list-style-type: none">1. Hoe worden draagmoeders beschermd om binnen het traject zelfstandig keuzes te maken?<ol style="list-style-type: none">a. Heeft u in de praktijk wel eens meegemaakt dat draagmoeder door wensouders wordt verzocht om iets te doen waar zij zich niet prettig bij voelt/wat zij niet fijn zou vinden?b. Zo ja, wat zou de draagmoeder volgens u dan kunnen doen?2. Vindt u het belangrijk dat kinderen hun ontstaansgeschiedenis kunnen achterhalen?<ol style="list-style-type: none">a. Zo ja, is dit goed geregeld bij draagmoederschappen in Nederland? En bij buitenlandse trajecten?3. Heeft u het wel eens meegemaakt dat een draagmoeder of wensouder terugkwam op de beslissing, bijv. de draagmoeder wilde het kind toch niet overdragen? Of wensouder ziet ervan af?<ol style="list-style-type: none">a. Zijn er regelingen voor dit soort situaties (in NL en het buitenland)?

5. Kinderen geboren via draagmoederschap

Wensouders en draagmoeders
<ol style="list-style-type: none">1. Kennis van kinderen over het traject<p>Weten uw kinderen [of de kinderen die u heeft gedragen] dat zij geboren zijn uit de buik van een draagmoeder? Bij laagtechnologische trajecten of gebruik van donoren: weten kinderen wie hun biologische ouders zijn?</p><ol style="list-style-type: none">a. <i>Als het kind dit niet weet:</i><ol style="list-style-type: none">i. Is het wel de bedoeling dat het kind dit te horen krijgt? Op welke leeftijd?ii. Zijn daar afspraken over gemaakt?b. <i>Als het kind dit wel al weet:</i><ol style="list-style-type: none">i. Zijn hier van te voren afspraken over gemaakt, over wanneer dit verteld zou worden en hoe?ii. Weet u in welke mate het kind dit begrijpt? Is het heel duidelijk of nog wat abstract?iii. Wat vindt het kind ervan dat hij/zij op deze manier is geboren?iv. Hoe zijn de reacties uit de omgeving? Bijvoorbeeld klasgenootjes, weten die het ook of niet? En zijn er wel eens gekke of nare reacties geweest richting uw kind?v. Is het iets waar het kind het vaak over heeft of bijzonder interesse in heeft?2. Contact met draagmoeder:<ol style="list-style-type: none">a. Kunt u iets vertellen over contact tussen kind en draagmoeder? Denk aan:b. Hoe vaak / welke rol speelt draagmoeder nu / waren daar van te voren afspraken over gemaakt?
Professionals
n.v.t.

6. Afsluiting

Aan alle deelnemers is ter afsluiting gevraagd of zij ons iets willen meegeven, nog iets kwijt willen dat nog niet ter sprake is gekomen tijdens het interview.

7. Vragen aan kinderen die meedoen aan het onderzoek

Hieronder enkele vragen die gesteld zijn aan kinderen geboren uit draagmoederschapstrajecten. Zij krijgen ter introductie een filmpje te zien van een jongetje die vertelt hoe hij geboren is. Deze jongen vertelt:

*“Nou, hoe ik geboren ben... Ik zat in de buik van mijn moeder, negen maanden ongeveer.
Ik heb ook foto's gezien van mijn moeder met een héle dikke buik.
Nou mijn moeder zei dat ik heel hard kon trappen toen ik nog in haar buik zat, maar ik denk dat het dan wel pijn doet.
Toen was ik geboren om 15 juli 2014. Mijn moeder was erbij, mijn vader was erbij en ik natuurlijk!
Nou dat was in het ziekenhuis en er waren ook heel veel dokters bij. Die dokters gingen kijken of ik gezond was en als ik gezond was, dan mocht ik weer met mama naar huis toe.
Toen gingen we met de auto naar huis en dat was het eigenlijk.”*

Kinderen

1. Zou jij aan ons kunnen vertellen hoe dat bij jou is gegaan? Lijkt het op het verhaal van dit jongetje, of is het anders?
 - Als kind niet uit zichzelf over draagmoederschap vertelt: aangeven dat papa en mama hebben verteld dat er ook een draagmoeder was. Kan het kind daar wat over vertellen? Wat is een draagmoeder eigenlijk?
 - Als kind draagmoederschap bespreekt: vervolgvragen over stellen over wat dit inhoudt etc.
2. Evaluatie van kind
 - En wat vind je daarvan dat je zo geboren bent? (via draagmoeder / uit de buik van een andere mevrouw)?
 - Jouw verhaal is dus anders dan het verhaal van het jongetje van de video he? Weten andere mensen ook dat jouw verhaal anders is, bijvoorbeeld je klasgenootjes, vriendjes of juffen en meesters?
 - En heb je dat zelf verteld aan die mensen, of wisten die dat al. Bijvoorbeeld dat papa of mama het al eerder een keer had uitgelegd?
 - Heb je wel eens gehad dat andere mensen, bijvoorbeeld kinderen de klas, er iets over zeiden? Wat dan? Waren dat leuke dingen of niet zo leuke dingen?
3. Afsluiting
 - Wat vind je belangrijk dat mensen weten over draagmoederschap?